

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Νικολέττα Γιαντσή • Δημήτριος Μ. Κοντογεώργης
Μανόλης Κούμας • Γεωργία Μπακάλη • Νάση Μπάλτα
Κώστας Ράπτης • Βάσω Σειρηνίδου • Βασίλης Σταυρόπουλος

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Γ' Γυμνασίου

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

Κ. Ροζανόπουλος

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΝΕΟΤΕΡΗ
ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
Γ' Γυμνασίου

Επιστημονική Επιτροπή Αξιολόγησης

Συντονιστής / Αξιολογητής

Ευάνθης Χατζηβασιλείου

Εν ενεργεία μέλος Δ.Ε.Π.

Αξιολογήτρια

Μαρία Φιλοσόφου

Εν ενεργεία εκπαιδευτικός

Αξιολογήτρια

Βεατρίκη Σκορδίλη

Εν ενεργεία εκπαιδευτικός

Τεχνικός Εμπειρογνώμονας

Μάριος Ξένος

Πτυχιούχος Πληροφορικής

Επικουρικός Εμπειρογνώμονας

Γαβριήλ Μποζιονέλος

Πτυχιούχος Γραφιστικής

**Υπεύθυνος Διδακτικού Πακέτου
για το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής**

Μιχαήλ Μπατάς

Σύμβουλος Β΄ ΙΕΠ

Πράξη με τίτλο: «Συγγραφή, Αξιολόγηση και Ένταξη διδακτικών βιβλίων στο Μητρώο Διδακτικών Βιβλίων και στην Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Διδακτικών Βιβλίων» με κωδικό ΟΠΣ 6010165 στο Πρόγραμμα «Ανθρώπινο Δυναμικό και Κοινωνική Συνοχή» 2021-2027

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Σπυρίδων Δουκάκης

Πρόεδρος του Δ.Σ. του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Υπεύθυνος Πράξης

Διονύσιος Μουρελάτος

Σύμβουλος Α΄ του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Αναπληρωτής Υπεύθυνος Πράξης

Στυλιανός Μαυρατζάς

Σύμβουλος Α΄ του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

**«Με τη συγχρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης»
και το Πρόγραμμα «Ανθρώπινο Δυναμικό και Κοινωνική Συνοχή»**

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων
και Αθλητισμού

Με τη συγχρηματοδότηση
της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Πρόγραμμα
Ανθρώπινο Δυναμικό και
Κοινωνική Συνοχή

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Νικολέττα Γιαντσή • Δημήτριος Μ. Κοντογεώργης • Μανόλης Κούμας • Γεωργία Μπακάλη
Νάση Μπάλτα • Κώστας Ράπτης • Βάσω Σειρηνίδου • Βασίλης Σταυρόπουλος

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Γ΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΑΝΑΔΟΧΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

Νικολέττα Γιαντσή, Καθηγήτρια, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας,
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Δημήτριος Μ. Κοντογεώργης, Επίκουρος Καθηγητής,
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Κύπρου

Μανόλης Κούμας, Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Ιστορίας και
Αρχαιολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Γεωργία Μπακάλη, Δρ Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας,
Εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

Νάση Μπάλα, Καθηγήτρια, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Κώστας Ράπτης, Καθηγητής, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας,
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Βάσω Σειρηνίδου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Ιστορίας και
Αρχαιολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Βασίλης Σταυρόπουλος, Φιλολόγος, Εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας
Εκπαίδευσης

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

- ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Σίνος Γκιώκας, Φυσικός

Τέτη Παλαιοθοδώρου, Φιλολόγος

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΧΑΡΤΩΝ

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΝΤΥΠΟΥ

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ

ΜΑΚΕΤΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

Σωτήρης Λαγός, Graphic Designer

Εκδόσεις Πεδίο

Ολυμπία Λιώνη, Γραφικές τέχνες

Στέλλα Κατεργιανάκη, Γραφίστρια

Konstantinos Volanakis (1837–1907)

© <https://commons.wikimedia.org/>

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΜΑΘΗΣΙΑΚΩΝ

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ

ΣΥΛΛΗΨΗ – ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΨΗΦΙΑΚΩΝ

ΜΑΘΗΣΙΑΚΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ

ΤΕΧΝΙΚΗ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ

ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΜΑΘΗΣΙΑΚΩΝ

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ

ΤΕΧΝΙΚΗ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ

ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΜΑΘΗΣΙΑΚΩΝ

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ

Συγγραφική ομάδα

Connection3 IKE

Εισαγωγικό σημείωμα

Αγαπητές μαθήτριες, αγαπητοί μαθητές,

Σκοπός του βιβλίου είναι να παρουσιάσει και να αναδείξει τα βασικά γεγονότα και τις μεγάλες διεργασίες της νεότερης και σύγχρονης ελληνικής, ευρωπαϊκής και παγκόσμιας ιστορίας. Η χρονική αφετηρία του βιβλίου εντοπίζεται στον 15ο και τον 16ο αιώνα, όταν με τις μεγάλες ανακαλύψεις, τη θρησκευτική μεταρρύθμιση και την Αναγέννηση συντελέστηκε η μετάβαση της Ευρώπης από τον Μεσαίωνα στους Νεότερους Χρόνους. Καταληκτικό σημείο του βιβλίου είναι το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και η έλευση της μεταψυχροπολεμικής εποχής στο μεταίχμιο του 21ου αιώνα.

Η περίοδος αυτή των πέντε αιώνων υπήρξε καθοριστική για τη διαμόρφωση του σύγχρονου κόσμου. Η προτεσταντική και η καθολική μεταρρύθμιση έθεσαν τα θρησκευτικά «σύνορα» της Δυτικής Ευρώπης, ενώ η Αναγέννηση, ο Διαφωτισμός, η Γαλλική Επανάσταση και οι κυρίαρχες ιδεολογίες του 19ου αιώνα (εθνικισμός, φιλελευθερισμός και σοσιαλισμός) καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό την πολιτική και κοινωνική φυσιογνωμία του κόσμου στον οποίο ζούμε. Η Βιομηχανική Επανάσταση μετέβαλε ριζικά τις κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις, αποτελώντας τον πιο θεμελιώδη μετασχηματισμό στη ζωή της ανθρωπότητας μετά τη Νεολιθική Επανάσταση. Οι ιδέες της Οκτωβριανής Επανάστασης του 1917 επηρέασαν –και εξακολουθούν να επηρεάζουν, ακόμα και μετά την πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού στην Ευρώπη– εκατομμύρια ανθρώπους ανά την υφήλιο. Οι μεγάλες πολεμικές αναμετρήσεις που έλαβαν χώρα στην ευρωπαϊκή ήπειρο και όχι μόνο –Τριακονταετής Πόλεμος, κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς, Ναπολεόντειοι Πόλεμοι, Πρώτος και Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος– «χάραξαν» τα σύνορα των σύγχρονων κρατών μα ταυτόχρονα έκαναν τους λαούς πιο αποφασισμένους να αναζητήσουν στη διακρατική συνεργασία το μέσο για την κατοχύρωση της παγκόσμιας ειρήνης. Την ίδια περίοδο, από τα τέλη του 15ου έως τα μέσα του 20ού αιώνα, έλαβε χώρα η επέκταση της παγκόσμιας επιρροής των ευρωπαϊκών κρατών μέσω των μεγάλων ανακαλύψεων και της αποικιοκρατίας: μετά το 1945 ξεκίνησε η υποχώρηση της ευρωπαϊκής ισχύος και η άνοδος των μεγάλων εξευρωπαϊκών δυνάμεων: των ΗΠΑ, της Σοβιετικής Ένωσης και της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας.

Την περίοδο που καλύπτει το βιβλίο πραγματοποιήθηκε και η ίδρυση του σύγχρονου ελληνικού κράτους. Το βιβλίο εξετάζει τις συνθήκες υπό τις οποίες ξεκίνησε η Ελληνική Επανάσταση του 1821, καταλήγοντας ύστερα από εννέα έτη ένοπλου αγώνα και επιτυχημένων διπλωματικών κινήσεων στη δημιουργία κράτους ελληνικού –του πρώτου ανεξάρτητου κράτους που προέκυψε στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Τα δε χρόνια της διακυβέρνησης της χώρας από τον Ιωάννη Καποδίστρια και κατά την πρώιμη οθωνική περίοδο άρχισαν να διαμορφώνονται στην Ελλάδα οι πρώτοι θεσμοί –εκπαιδευτικοί, εκκλησιαστικοί, διοικητικοί, δικαιοκίκοι– οι οποίοι υφίστανται και σήμερα. Τις επόμενες δεκαετίες, η χώρα εισήλθε στη μακρά περίοδο του εκσυγχρονισμού, κυρίως επί κυβερνήσεων Χαρίλαου Τρικούπη, Ελευθέριου Βενιζέλου και Κωνσταντίνου Καραμανλή, αλλά και της εθνικής ολοκλήρωσης έως το 1922, με την ενσωμάτωση εδαφών που κατοικούνταν στην πλειοψηφία τους από ελληνικούς πληθυσμούς. Την ίδια περίοδο, τέλος, εδραιώθηκε η θέση της Ελλάδας στον δυτικό κόσμο και η ένταξή της στους μεγάλους διεθνείς οργανισμούς, ενεργό μέλος των οποίων εξακολουθεί να είναι μέχρι τις ημέρες μας.

Η παρουσίαση της ελληνικής ιστορίας δεν γίνεται αποκομμένη από τον ευρωπαϊκό και διεθνή περίγυρο – και αυτή είναι βασική στόχευση του παρόντος βιβλίου. Εξάλλου, η Ελλάδα αλλά και ευρύτερα ο ελληνισμός πάντοτε βρίσκονταν σε διαρκή συνδιαλλαγή με τα κυρίαρχα ιδεολογικά ρεύματα και τις διεθνείς εξελίξεις.

Οι ιδέες του Διαφωτισμού, της Αμερικανικής και της Γαλλικής Επανάστασης προετοίμασαν ιδεολογικά όχι μόνο την Ελληνική Επανάσταση, αλλά και όλες τις επαναστάσεις που ξέσπασαν στην Ευρώπη το 1820-1821, το 1830 και το 1848. Τα Συντάγματα της Ελληνικής Επανάστασης και κατόπιν του ελληνικού κράτους ήταν σαφώς επηρεασμένα από τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά, ενώ σχεδόν όλοι οι θεσμοί που υιοθέτησε η Ελλάδα μετά το 1830 αντλούσαν τα πρότυπά τους από τα προηγμένα κράτη της Δύσης. Οι μείζονες αναταράξεις του 20ού αιώνα (περιφερειακές συγκρούσεις, μεσοπολεμικές κρίσεις, παγκόσμιοι πόλεμοι, ψυχροπολεμικές αντιπαραθέσεις) επηρέασαν καθοριστικά την εσωτερική πολιτική και τον διεθνή προσανατολισμό της χώρας. Η Ελλάδα, πάντως, δεν υπήρξε παθητικός δέκτης, αλλά ενεργός πρωταγωνιστής των εξελίξεων, σταθερά υπέρμαχος της διακρατικής συνεργασίας και της εφαρμογής του διεθνούς δικαίου. Δεν θα πρέπει να λησμονείται ότι η χώρα μας υπήρξε ιδρυτικό και δραστήριο μέλος των δύο μεγάλων διεθνών οργανισμών του 20ού αιώνα –της Κοινωνίας των Εθνών και του ΟΗΕ– που είχαν ως βασική προτεραιότητα την προώθηση της παγκόσμιας ειρήνης.

Η συγγραφική ομάδα που συνεργάστηκε για την εκπόνηση του βιβλίου της Γ΄ Γυμνασίου είχε ως στόχο να προσφέρει στους μαθητές μια έντιμη και αποστασιοποιημένη καταγραφή του ιστορικού παρελθόντος. Στην προσπάθειά της αυτή κινήθηκε με μεθοδολογία αυστηρά επιστημονική, αξιοποιώντας τα πορίσματα της παλαιότερης, αλλά κυρίως της σύγχρονης βιβλιογραφίας, τόσο ελληνικής όσο και διεθνούς. Καθώς, όμως, η μελέτη της ιστορίας δεν μπορεί να γίνει δίχως την ταυτόχρονη αναφορά στον χώρο: υπήρξε μέριμνα για την παράθεση χαρτών υψηλής ποιότητας και ακρίβειας, οι οποίοι κατασκευάστηκαν για τις ανάγκες αυτής της έκδοσης. Κλείνοντας το εισαγωγικό αυτό σημείωμα, θα πρέπει να γίνει μια αναγκαία διευκρίνιση: όσο ακριβές, καλογραμμένο και πλήρες να είναι ένα σχολικό βιβλίο –επιστημονικά, αισθητικά, εκπαιδευτικά– δεν παύει να είναι ένα μόνο εργαλείο στη διάθεση των καθηγητών και των μαθητών. Η ολοκληρωμένη προσέγγιση και κατανόηση της ιστορίας μας προϋποθέτει την αξιοποίηση και άλλων εργαλείων –ψηφιακού υλικού, οπτικοακουστικών μέσων, λογοτεχνίας– που βρίσκονται στη διάθεση της εκπαιδευτικής κοινότητας.

Η συγγραφική ομάδα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΝΟΤΗΤΑ 1 Η ΕΥΡΩΠΗ ΣΤΟΥΣ ΝΕΟΤΕΡΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ (15οΣ-18οΣ ΑΙΩΝΑΣ)

- 1 Οι μεγάλες γεωγραφικές ανακαλύψεις. Αναγέννηση και ανθρωπισμός. 9
- 2 Θρησκευτική μεταρρύθμιση. Πολιτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές εξελίξεις από τον 15ο έως τον 18ο αιώνα. 13

ΕΝΟΤΗΤΑ 2 ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟ ΕΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩΝ ΝΑΠΟΛΕΟΝΤΕΙΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ

- 3 Ο Διαφωτισμός. 18
- 4 Η Αμερικανική Επανάσταση. 22
- 5 Η Γαλλική Επανάσταση. 25

ΕΝΟΤΗΤΑ 3 Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΤΑ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

- 6 Ο Ελληνισμός από τα μέσα του 18ου έως τις αρχές του 19ου αιώνα. Νεοελληνικός Διαφωτισμός . . 30
- 7 Η Φιλική Εταιρεία και οι σημαντικότεροι σταθμοί στην εξέλιξη της Ελληνικής Επανάστασης 34
- 8 Πολιτειακή οργάνωση των επαναστατημένων Ελλήνων 39
- 9 Η ευρωπαϊκή διπλωματία και το κίνημα του φιλελληνισμού 43
- 10 Επαναστατικά κινήματα στην Ευρώπη κατά τον 19ο αιώνα 47

ΕΝΟΤΗΤΑ 4 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

- 11 Βιομηχανική Επανάσταση. Οι κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις της 52
- 12 Νέα εθνικά κράτη στην Ευρώπη και ανάπτυξη της αποικιοκρατίας 56

ΕΝΟΤΗΤΑ 5 ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΕΩΣ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ

- 13 Ο Ιωάννης Καποδίστριας ως κυβερνήτης της Ελλάδας 61
- 14 Από την άφιξη του Όθωνα (1833) έως την έξωσή του (1862) 65
- 15 Από την έξωση του Όθωνα (1862) έως το Κίνημα στου Γουδή (1909) 69
- 16 Το κρητικό ζήτημα. Εθνικές επιδιώξεις στα Βαλκάνια. Το μακεδονικό ζήτημα 74
- 17 Η ελληνική οικονομία και κοινωνία κατά τον 19ο αιώνα 78
- 18 Η τέχνη κατά τον 19ο αιώνα στην Ελλάδα και στην Ευρώπη 82

ΕΝΟΤΗΤΑ 6 Η ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΟΥ ΓΟΥΔΗ ΕΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ

- 19 Το κίνημα στου Γουδή (1909) και η βενιζελική πολιτική της περιόδου 1910-1912 86
- 20 Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912-1913) 90

ΕΝΟΤΗΤΑ 7 Ο Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ Η ΡΩΣΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

21 Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1914-1918).....	95
22 Η Ελλάδα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο Εθνικός Διχασμός	99
23 Η Ρωσική Επανάσταση	103

ΕΝΟΤΗΤΑ 8 Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΣΤΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ (1919-1922)

24 Οι διεκδικήσεις της Αντάντ και της Ελλάδας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και ο ελληνισμός της δυτικής Μικράς Ασίας και του Πόντου. Το τουρκικό εθνικό κίνημα	108
25 Η Μικρασιατική Καταστροφή	112
26 Οι εξελίξεις στην Ελλάδα και την Τουρκία μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή	116

ΕΝΟΤΗΤΑ 9 Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

27 Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Η παγκόσμια οικονομική κρίση και οι κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις της	121
28 Η Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Η δικτατορία της 4ης Αυγούστου 1936.....	126

ΕΝΟΤΗΤΑ 10 Ο Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΑΔΑ

29 Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος	131
30 Η συμμετοχή της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο	135
31 Τα αποτελέσματα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και η ίδρυση του ΟΗΕ	140

ΕΝΟΤΗΤΑ 11 ΟΙ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΕΩΣ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ

32 Η πολιτική διαίρεση της Ευρώπης, διπολισμός και Ψυχρός Πόλεμος	145
33 Το τέλος της αποικιοκρατίας και η ανάδυση του Τρίτου Κόσμου.....	149

ΕΝΟΤΗΤΑ 12 Η ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΕΩΣ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 21ου ΑΙΩΝΑ

34 Ο Εμφύλιος Πόλεμος και τα κύρια προβλήματα της μετεμφυλιακής Ελλάδας (1944-1963). Ο κυπριακός αγώνας (1955-1959).....	154
35 Όξυνση της πολιτικής κρίσης και η δικτατορία της 21ης Απριλίου 1967	158
36 Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση έως τα τέλη της δεκαετίας του '80	163
37 Η μεταψυχροπολεμική εποχή στην Ευρώπη και στην Ελλάδα	167
38 Η Ελλάδα και οι διαδικασίες ενοποίησης της Ευρώπης. Η Ελλάδα κράτος-μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης	171
39 Η τέχνη του 20ού αιώνα.....	175

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΡΩΝ & ΟΝΟΜΑΤΩΝ.....	180
---	------------

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ.....	182
------------------------	------------

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	183
---------------------------	------------

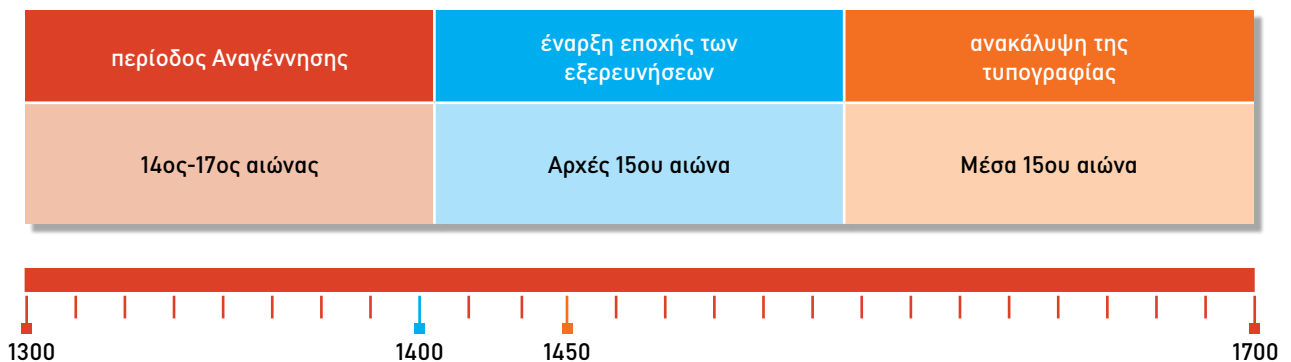
ΕΝΟΤΗΤΑ 1

Η Ευρώπη στους Νεότερους Χρόνους (15ος-18ος αιώνας)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Οι μεγάλες γεωγραφικές ανακαλύψεις. Αναγέννηση και ανθρωπισμός

Στα τέλη του 15ου αιώνα ξεκινάει η εποχή των εξερευνήσεων. Τους επόμενους αιώνες, οι Ισπανοί, οι Πορτογάλοι, οι Ολλανδοί, οι Άγγλοι και οι Γάλλοι θα αποκτήσουν τον έλεγχο εκτεταμένων εκτάσεων σε ολόκληρο τον πλανήτη. Την ίδια περίπου εποχή εντοπίζονται χρονικά οι απαρχές της Αναγέννησης, μια περίοδος η οποία χαρακτηρίζεται από μια προσπάθεια αναβίωσης του ενδιαφέροντος για την Κλασική Αρχαιότητα.

Η εποχή των εξερευνήσεων

Όταν το 1453 η Κωνσταντινούπολη έπεσε στα χέρια των Οθωμανών, έκλεισαν για τους Ευρωπαίους οι δρόμοι που τους οδηγούσαν προς τις αγορές της Ανατολής. Έτσι, αναγκάστηκαν να βρουν άλλους θαλάσσιους δρόμους που θα τους έφερναν κοντά στα εμπορεύματα και θα απέφεραν πλούτο. Η περίοδος αυτή, που είναι γνωστή ως περίοδος των εξερευνήσεων ή εποχή των ανακαλύψεων, ξεκίνησε συστηματικά στις αρχές του 15ου αιώνα και διήρκεσε μέχρι τον 17ο αιώνα.

Πρώτοι οι Πορτογάλοι ανακάλυψαν το 1419 τα νησιά Μαδέρα και το 1427 τις Αζόρες. Τις επόμενες δεκαετίες έφτασαν στις ακτές της σημερινής Σενεγάλης (1440) και στο Ακρωτήριο της Καλής Ελπίδας (1488).

Λιγότερο από μία δεκαετία αργότερα, το 1498, ο Βάσκο ντα Γκάμα θα ακολουθούσε αυτή τη διαδρομή προς την Ινδία. Το 1492 ο Χριστόφορος Κολόμβος, ένας Ιταλός που εργαζόταν για την ισπανική μοναρχία, προσπαθώντας να φτάσει στην Ινδία, βρήκε το νησί του Σαν Σαλβαδόρ, τις σημερινές Μπαχάμες. Ο Κολόμβος με τα τρία πλοία του («Niña», «Pinta» και «Santa María») πραγματοποίησε άλλα τρία ταξίδια στην Καραϊβική, εξερευνώντας μέρη της Κούβας και τις ακτές της Κεντρικής Αμερικής.

Τα ταξίδια του Κολόμβου άνοιξαν τον δρόμο για την ισπανική κατάκτηση της Αμερικής. Ωστόσο, αυτή πήρε το όνομά της από έναν άλλο εξερευνητή, τον Αμέρικο Βεσπούκι, που συνειδητοποίησε πρώτος ότι τα εδάφη που έβλεπε δεν ήταν η Ινδία, αλλά μια ξεχωριστή ήπειρος πέρα από τον Ατλαντικό Ωκεανό, που την ονόμασε Νέο Κόσμο, σε αντιδιαστολή με τον μέχρι τότε Παλαιό Κόσμο.

Κατά τη διάρκεια του επόμενου αιώνα, ο Ερνάν Κορτές και ο Φρανσίσκο Πισάρο αποδεκάτισαν τους Αζτέκους του Μεξικού, τους Ίνκας του Περού και άλλους αυτόχθονες πληθυσμούς της Αμερικής. Μέχρι το τέλος της εποχής της εξερεύνησης, η Ισπανία στις σημερινές νοτιοδυτικές Ηνωμένες Πολιτείες μέχρι τις νοτιότερες περιοχές της σημερινής Χιλής και της Αργεντινής.

Η Αγγλία και η Γαλλία άρχισαν επίσης να αναζητούν νέους εμπορικούς δρόμους και εδάφη πέρα από τον ωκεανό. Το 1497, ο Τζον Κάμποτ (Τζιοβάνι Καμπότο), ένας Ιταλός εξερευνητής που εργαζόταν για τους Άγγλους, έφτασε στην ακτή της Νέας Γης. Τις επόμενες δεκαετίες, οι Γάλλοι, οι Ολλανδοί και οι Άγγλοι

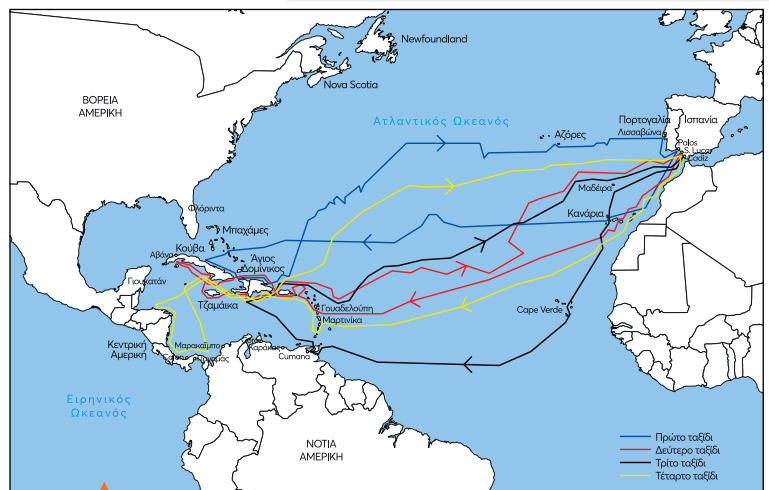
άρχισαν να συναγωνίζονται για κυριαρχία στα νέα εδάφη. Οι Άγγλοι ίδρυσαν το 1607 την πρώτη μόνιμη αποικία στη Βόρεια Αμερική στο Τζέιμσταουν και οι Ολλανδοί ίδρυσαν το 1624 ένα εμπορικό φυλάκιο στη σημερινή Νέα Υόρκη. Άλλα σημαντικά ταξίδια εξερεύνησης κατά τη διάρκεια αυτής της εποχής περιλάμβαναν την απόπειρα του Φερδινάνδου Μαγγελάνου να κάνει τον περίπλου της Γης, καθώς και τα ταξίδια του κάπταιν Τζέιμς Κουκ μέχρι την Αλάσκα.

Ο Βάσκο ντα Γκάμα. Ελαιογραφία αγνώστου (μεταξύ 1525 και 1550, Εθνικό Μουσείο Αρχαίας Τέχνης, Λισαβόνα).

Ο Χριστόφορος Κολόμβος. Ελαιογραφία του Sebastiano del Piombo (1519, Μητροπολιτικό Μουσείο Τέχνης, Νέα Υόρκη).

Τα τέσσερα ταξίδια του Χριστόφορου Κολόμβου στην Αμερική 1492-1503

Οι συνέπειες των εξερευνήσεων

Οι γεωγραφικές εξερευνήσεις έφεραν στην Ευρώπη πολλά νέα προϊόντα, όπως καπνό, ζαχαροκάλαμο, πατάτες, ντομάτες και καλαμπόκι, αλλά και χρυσό και ασήμι. Σε τεχνολογικό επίπεδο, οι Ισπανοί και οι Πορτογάλοι εξερευνητές κατήγγησαν τους παραδοσιακούς πορτολάνους και δημιούργησαν τους πρώτους ναυτικούς χάρτες στον κόσμο, οριοθετώντας όχι μόνο τη γεωγραφία των εδαφών που βρήκαν, αλλά και τις θαλάσσιες διαδρομές και τα ωκεάνια ρεύματα που τους οδήγησαν εκεί.

Την ίδια εποχή ξεκίνησε στην Ευρώπη η εποχή του ιμπεριαλισμού, δηλαδή η προσπάθεια για επέκταση της εξουσίας των ευρωπαϊκών κρατών μέσω της απόκτησης γης και της επιβολής οικονομικής και πολιτικής κυριαρχίας. Σε ορισμένες περιοχές, όπως η Βόρεια Αμερική, η Κεντρική Αμερική, η Αυστραλία, η Νέα Ζηλανδία και η Αργεντινή, οι αυτόχθονες πληθυσμοί υπέστησαν κακή μεταχείριση, εκδιώχθηκαν από τα εδάφη τους και περιορίστηκαν σε εξαρτημένες μειονότητες στην επικράτεια. Μετά την εξερεύνηση και την εγκαθίδρυση πρώιμων οικισμών στον Νέο Κόσμο, τα ευρωπαϊκά έθνη δημιούργησαν στη συνέχεια αποικίες κατά μήκος της ακτογραμμής του Ατλαντικού.

Τέλος, οι ευρωπαϊκές και ασιατικές ασθένειες προκάλεσαν τον θάνατο εκατομμυρίων ανθρώπων στον Νέο Κόσμο. Η ευλογιά υπήρξε υπεύθυνη για πολλούς θανάτους, καθώς οι ιθαγενείς του Νέου Κόσμου δεν είχαν εκτεθεί ποτέ στην ασθένεια και δεν είχαν δημιουργήσει ανοσία. Αυτό επέτρεψε στους Ευρωπαίους να εγκατασταθούν ευκολότερα στις νέες περιοχές και να αναπτύξουν τις αποικίες τους.

Η Αναγέννηση

Η Αναγέννηση (14ος-17ος αιώνας) είναι μια εποχή κατά την οποία «αναγεννήθηκε» το έντονο ενδιαφέρον και η μάθηση για την Κλασική Αρχαιότητα. Καθώς οι άνθρωποι μελετούσαν τα κλασικά κείμενα, αποδέχθηκαν την αρχαία ελληνική πεποίθηση για την αξία της επιστημονικής γνώσης και με τον τρόπο αυτό αναπτύχθηκε η μελέτη της Αστρονομίας, της Ανατομίας και της Ιατρικής, της Γεωγραφίας, της Αλχημείας, των Μαθηματικών και της Αρχιτεκτονικής. Η ανάπτυξη της τυπογραφίας (Ιωάννης Γουτεμβέργιος, 1440) ήταν ίσως το σημαντικότερο τεχνικό επίτευγμα της Αναγέννησης. Έδωσε τη δυνατότητα να κυκλοφορούν σε μεγάλες ποσότητες τα βιβλία και με τον τρόπο αυτό να γίνονται προσιτά σε περισσότερους ανθρώπους. Οι αναγνώστες της Αναγέννησης αντιλήφθηκαν μέσα από τα κλασικά κείμενα τη σημασία που είχαν οι ανθρώπινες αποφάσεις, ενέργειες και δημιουργίες, αντί

Η σημασία των εξερευνήσεων

Τα αμύθητα πλούτη της Ισπανίας

Κύριες εμπορικές οδοί στον Ινδικό Ωκεανό

1. Οι προϋποθέσεις των εξερευνήσεων

Μια σειρά τεχνικών μέσων επιτρέπουν στους Ευρωπαίους της Δύσης να ριχτούν στα τέλη του 15ου αιώνα στην ανακάλυψη του κόσμου: η καρβέλα, που εμφανίζεται γύρω στο 1440, είναι –με τη μακρόστενη πλώρη και τα ιστία της που της επιτρέπουν να επιτυγχάνει υψηλές ταχύτητες– το πλοίο των Μεγάλων Ανακαλύψεων. Η πυξίδα ήταν βέβαια γνωστή από τον 13ο αιώνα, αλλά οι ενδείξεις της γίνονται ακριβείς τον 15ο αιώνα με τελειοποιημένους πίνακες απόκλισης· χάρτες σχετικά λεπτομερείς, οι πορτολάνοι, δεν παύουν να γίνονται ακριβέστεροι όσο προχωρούν οι εξερευνήσεις· τέλος, ο αστρολάβος δίνει αξιόπιστες ενδείξεις για τον προσδιορισμό του πλάτους και την παρακολούθηση της πορείας. Κατ' αυτόν τον τρόπο οι Ευρωπαίοι του τέλους του 15ου αιώνα ανακαλύπτουν τους μεγάλους ωκεάνειους δρόμους.

Berstein S. – Milza P., *Ιστορία της Ευρώπης: Από τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία στα ευρωπαϊκά κράτη, 15ος-18ος αιώνας*, μετ. Α.Κ. Δημητράκου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, σ. 285.

να ακολουθούν χωρίς καμία αντίρρηση τους κανόνες που έθετε η Καθολική Εκκλησία ως «σχέδιο του Θεού». Ο ανθρωπισμός/ουμανισμός έδινε έμφαση στη λογική, την επιστημονική έρευνα και την ανθρώπινη ολοκλήρωση. Μία από τις σημαντικότερες επιστημονικές ανακαλύψεις της Αναγέννησης προήλθε από τον Πολωνό μαθηματικό και αστρονόμο Νικόλαο Κοπέρνικο. Στη δεκαετία του 1530, δημοσίευσε τη θεωρία του για ένα ηλιοκεντρικό ηλιακό σύστημα. Αυτό τοποθετούσε τον Ήλιο, και όχι τη Γη, στο κέντρο του ηλιακού συστήματος. Στην επιστημονική σκέψη άρχισε να κυριαρχεί ο εμπειρισμός. Οι επιστήμονες καθοδηγήθηκαν από την εμπειρία και το πείραμα και άρχισαν να ερευνούν τον φυσικό κόσμο μέσω της παρατήρησης. Ο Γαλιλαίος βελτίωσε το τηλεσκόπιο, ανακάλυψε νέα ουράνια σώματα και υποστήριξε την ύπαρξη ενός ηλιοκεντρικού ηλιακού συστήματος. Οι εξελίξεις στην επιστήμη, την τέχνη, τη φιλοσοφία και το εμπόριο, καθώς και οι τεχνολογικές εξελίξεις, όπως το τυπογραφείο, άφησαν μόνιμες εντυπώσεις στην κοινωνία και έθεσαν τη βάση για πολλά στοιχεία του σύγχρονου πολιτισμού μας.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να διερευνήσετε τη στάση των Ευρωπαίων έναντι των γηγενών πληθυσμών.
2. Να καταγράψετε τα υλικά αγαθά της καθημερινότητας που δεν θα υπήρχαν χωρίς τις ανακαλύψεις.
3. Να παρουσιάσετε τα έργα τέχνης της Αναγέννησης *Οι πρεσβυτέρες του Hans Holbein* ή *Η Σχολή των Αθηνών* του Raphael ως παραδείγματα του πνεύματος της εποχής, όπως το ενδιαφέρον για τις επιστήμες, τη φιλοσοφία κ.λπ.

Γλωσσάρι

Αλχημεία: Πρόδρομος της χημείας, έως τον 17ο-18ο αιώνα. Μυστικιστική επιστήμη με στόχο τη μεταστοιχείωση των ευτελών μετάλλων σε χρυσό και την εύρεση του ελιξιρίου της νεότητας.

Ανακαλύψεις: Εξερευνητικές αποστολές που πραγματοποιήθηκαν από ευρωπαϊκά κράτη κατά τον 15ο και τον 16ο αιώνα, με σκοπό την αναζήτηση νέων θαλάσσιων δρόμων, την επέκταση του εμπορίου και την εξερεύνηση άγνωστων περιοχών του κόσμου.

Πορτογάλος: Μεγάλος ναυτικός χάρτης με αναλυτικές πληροφορίες για λιμάνια και ακτές.

Ταξίδια Ευρωπαίων εξερευνητών, τέλη 15ου - αρχές 16ου αιώνα

Ταξίδια Ευρωπαίων εξερευνητών, 17ος-18ος αιώνας

Μεγάλες γεωγραφικές ανακαλύψεις 15ος-18ος αιώνας

2. Η Ιταλική Αναγέννηση

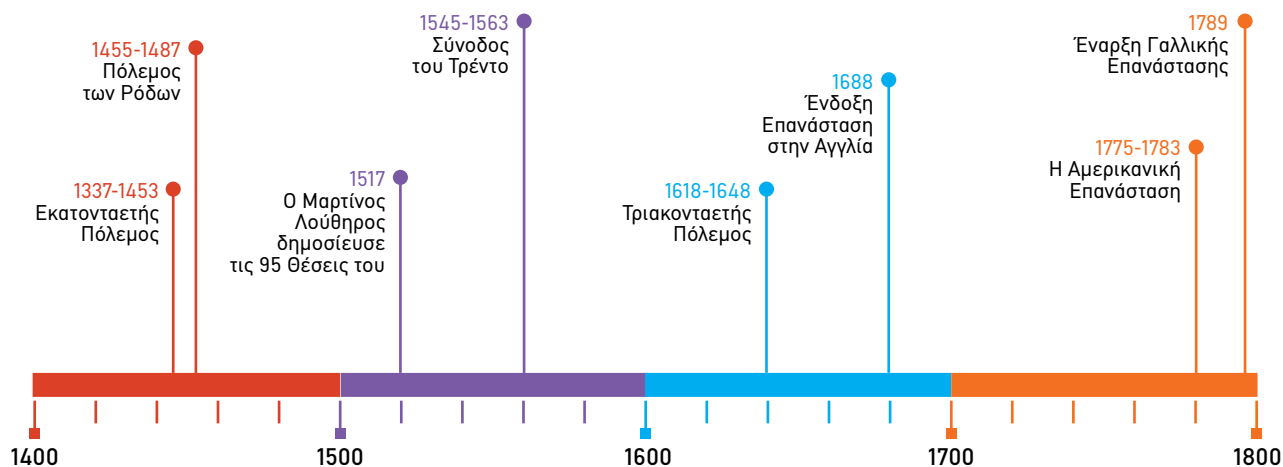
Η Αναγέννηση έχει τις καταβολές της στην Ιταλία για διάφορους λόγους. Ο ένας ήταν ότι η Ιταλία είχε ισχυρότερη κλασική παράδοση από κάθε άλλη χώρα της Δυτικής Ευρώπης. Στη διάρκεια του Μεσαίωνα, οι Ιταλοί είχαν καταφέρει να διατηρήσουν την πεποίθηση ότι κατάγονταν από τους αρχαίους Ρωμαίους. Σε μερικές ιταλικές πόλεις, ίχνη του παλαιού εκπαιδευτικού συστήματος είχαν επιζήσει στα σχολεία των δήμων. Και είναι επίσης αλήθεια ότι η Ιταλία είχε περισσότερη κοσμική κουλτούρα από τις περισσότερες χώρες της λατινικής χριστιανοσύνης. Τα ιταλικά πανεπιστήμια είχαν ιδρυθεί κυρίως για τη μελέτη του δικαίου και της ιατρικής, παρά της θεολογίας. Οι ιταλικές οικονομικές εξελίξεις έπαιξαν επίσης σημαντικό ρόλο, δίνοντας έμφαση στα πολιτιστικά επιτεύγματα της Αναγέννησης. Οι ιταλικές πόλεις ήταν οι πλουσιότερες και οι μεγαλύτερες στην Ευρώπη. Κατά συνέπεια, είχαν περισσότερους πόρους, σε σύγκριση με τις πόλεις άλλων ευρωπαϊκών χωρών, για να χρηματοδοτήσουν τις τέχνες.

Burns E., *Ευρωπαϊκή ιστορία: Εισαγωγή στην ιστορία και τον πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 100.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Θρησκευτική μεταρρύθμιση. Πολιτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές εξελίξεις από τον 15ο έως τον 18ο αιώνα

Το 1517 ο Μαρτίνος Λούθηρος δημοσίευσε τις 95 Θέσεις του εναντίον της Καθολικής Εκκλησίας, σηματοδοτώντας τις απαρχές της Θρησκευτικής Μεταρρύθμισης. Η ταχύτατη διάδοση του προτεσταντισμού ανάγκασε την Καθολική Εκκλησία να οργανώσει τη δική της μεταρρύθμιση, τη λεγόμενη Αντιμεταρρύθμιση. Από τον 15ο έως τον 18ο αιώνα δημιουργούνται τα πρώτα εθνικά κράτη στην Ισπανία, στην Αγγλία και στη Γαλλία. Τον 17ο και τον 18ο αιώνα, μια σειρά από επαναστάσεις αλλάζουν ριζικά τη φυσιογνωμία της Ευρώπης.

Μεταρρύθμιση-Αντιμεταρρύθμιση

Η ηθική βάση της Καθολικής Εκκλησίας άρχισε να κλονίζεται κατά τον 15ο αιώνα από τη διαφθορά και τις καταχρήσεις. Τα πιο αρνητικά σημεία ήταν: (α) τα συγχωροχάρτια, τα οποία υπόσχονταν τη μείωση της διάρκειας της παραμονής της ψυχής του πιστού στο καθαρτήριο, (β) η αγοραπωλησία των εκκλησιαστικών αξιωμάτων (σιμωνία) και, τέλος, (γ) ο νεποτισμός, η προνομιακή δηλαδή μεταχείριση των συγγενών εκείνων που είχαν υψηλά αξιώματα. Μέσα στο κλίμα αυτό ξέσπασαν έντονες θεολογικές διαμάχες.

Το 1517 ο Μαρτίνος Λούθηρος δημοσίευσε στη Γερμανία τις 95 Θέσεις του, όπου άσκησε κριτική (δηλαδή «διαμαρτυρήθηκε», από όπου προέκυψε και το όνομα Διαμαρτυρόμενοι-Προτεστά-

Ο Μαρτίνος Λούθηρος. Ελαιογραφία του Lucas Cranach the Elder (1532, Εθνική Πινακοθήκη της Δανίας, Κοπεγχάγη). Πηγή: Alamy/Visualhellas.gr

ντες για τους οπαδούς του) στις εκκλησιαστικές πρακτικές και πυροδότησε τη συζήτηση για τη σωτηρία, την εξουσία του Πάπα και τον ρόλο της Βίβλου. Ο Ιωάννης Καλβίνος στην Ελβετία προώθησε το νέο δόγμα για το προκαθορισμένο της σωτηρίας των πιστών.

Η ανάπτυξη στους κόλπους της Καθολικής Εκκλησίας διαφορετικών εθνικών ταυτοτήτων συνδυάστηκε με τη θέληση πολλών ηγεμόνων να αξιοποιήσουν τη Μεταρρύθμιση ως ευκαιρία να διεκδικήσουν μεγαλύτερο έλεγχο στους θρησκευτικούς θεσμούς και να μειώσουν τη δύναμη της Εκκλησίας.

Η σημασία της Μεταρρύθμισης και της Αντιμεταρρύθμισης

Εμφανίστηκαν πολλές Προτεσταντικές Ομολογίες (Λουθηρανισμός, Καλβινισμός, Αγγλικανισμός κ.ά.) και η απάντηση της Καθολικής Εκκλησίας εκφράστηκε με τη Σύνοδο του Τρέντο (1545-1563) και τη σύσταση του μοναχικού τάγματος των Ιησουιτών αποσκοπώντας στη μεταρρύθμιση της εκκλησιαστικής ζωής και στην καταπολέμηση του προτεσταντισμού.

Επίσης, η Καθολική Ευρώπη διαιρέθηκε και από το 1618 έως το 1688 ξέσπασαν αιματηρές συγκρούσεις σε διάφορες περιοχές της ηπείρου, από τις οποίες η πιο σημαντική είναι ο Τριακονταετής Πόλεμος (από το 1618), που τελείωσε με την Ειρήνη της Βεσφαλίας (1648).

Η πιο σημαντική κοινωνική και πολιτιστική αλλαγή, όμως, σημειώθηκε με τη μεγαλύτερη διάδοση της εκπαίδευσης και τον περιορισμό του αναλφαβητισμού, με την έμφαση που απέδιδε ο προτεσταντισμός στην ανάγνωση της Βίβλου στις εθνικές γλώσσες και με την προσπάθεια της Καθολικής Εκκλησίας για την ανάπτυξη της εκπαίδευσης με τους Ιησουίτες. Στις προτεσταντικές χώρες, τέλος, υιοθετήθηκαν συχνά πιο απλά, λιγότερο περίτεχνα στιλ ζωγραφικής και διακόσμησης.

Η άνοδος των πρώτων εθνικών κρατών

Στην Ισπανία σημειώνεται η ενοποίηση της Αραγονίας και Καστίλης. Ο γάμος του Φερδινάνδου της Αραγονίας και της Ισαβέλλας της Καστίλης το 1469 ένωσε τα δύο μεγάλα ισπανικά βασίλεια, θέτοντας τις βάσεις για ένα συγκεντρωτικό ισπανικό κράτος. Το 1492 οι επακόλουθες ισπανικές εξερευνήσεις και κατακτήσεις στον Νέο Κόσμο αύξησαν τον πλούτο και την κεντρική εξουσία. Συγχρόνως, η λειτουργία της ισπανικής

Η θρησκευτική διαίρεση της Ευρώπης γύρω στα 1600

 Θρησκευτικές διαιρέσεις στην Ευρώπη, τέλη 16ου αιώνα

 Η εξάπλωση του Λουθηρανισμού στην Ευρώπη κατά τον 16ο αιώνα

Ιεράς Εξέτασης καθώς και η εκδίωξη των Εβραίων και των Μαυριτανών μουσουλμάνων (1480-1492), αν και γεγονότα μεγάλης σκληρότητας, ενίσχυσαν τη θρησκευτική και πολιτιστική ομοιογένεια της χώρας.

Στην Αγγλία ο Πόλεμος των Ρόδων (1455-1487) αποδυνάμωσε την αριστοκρατία και επέτρεψε στη δυναστεία των Τυδώρ να συγκεντρώσει την εξουσία. Η ρήξη του Ερρίκου Η΄ με την Καθολική Εκκλησία και η ίδρυση της Αγγλικανικής Εκκλησίας αύξησαν τον βασιλικό έλεγχο στα θρησκευτικά και πολιτικά ζητήματα και η κεντρική διακυβέρνηση ενισχύθηκε από την ανάπτυξη μιας επαγγελματικής γραφειοκρατίας και ενός συστήματος κοινού δικαίου.

Στη Γαλλία ο Εκατονταετής Πόλεμος (1337-1453) ενίσχυσε τη γαλλική μοναρχία, καθώς συγκρότησε το εθνικό αίσθημα ενάντια στους Άγγλους. Ο Λουδοβίκος ΙΔ΄ και οι επόμενοι μονάρχες επέκτειναν τη βασιλική εξουσία τους μέσω σκόπιμων γάμων, κατακτήσεων και μείωσης της εξουσίας των αριστοκρατών, ενώ η καθιέρωση ενός αποτελεσματικότερου φορολογικού συστήματος επέφερε την ενίσχυση της κεντρικής διοίκησης.

Η εικόνα της Ευρώπης από τον 15ο έως τον 18ο αιώνα χαρακτηρίζεται από τον σχηματισμό των εθνικών κρατών, τη συγκέντρωση της εξουσίας στην Ισπανία, την Αγγλία και τη Γαλλία, και την ανάδειξη της Πρωσίας και της Αυστρίας ως σημαντικών δυνάμεων στο ευρωπαϊκό πεδίο. Εξάλλου, μέσα στο πλαίσιο της αποικιακής επέκτασης οι ευρωπαϊκές δυνάμεις δημιούργησαν τεράστιες υπερπόντιες αυτοκρατορίες, οδηγώντας στην τεράστια συσσώρευση πλούτου. Η αυξημένη εμπορική δραστηριότητα προκάλεσε την ανάπτυξη μιας πλούσιας και ισχυρής αστικής τάξης.

1. Η ηθική παρακμή του κλήρου

Εδώ και πολύ καιρό, οι πάπες, οι καρδινάλιοι και οι επίσκοποι ανταγωνίζονται τους ηγεμόνες στις συνήθειές τους και μάλιστα είναι έτοιμοι να τους ξεπεράσουν [...]. Οι επίσκοποι ξεχνούν ότι ο τίτλος τους σημαίνει εργασία, εγρήγορση και φροντίδα. Θυμούνται όμως πολύ καλά τον ρόλο τους μόνο για να απομυζούν χρήματα από το ποίμνιό τους [...]. Και θα ήταν πολύ καλύτερα τα πράγματα αν οι καρδινάλιοι σκέφτονταν ότι είναι διάδοχοι των αποστόλων [...]. Και οι πάπες οι οποίοι είναι οι τοποτηρητές του Χριστού στη γη, αν προσπαθούσαν να μιμηθούν τη ζωή του, τη φτώχεια του, το σταυρικό του μαρτύριο, την περιφρόνηση στη ζωή, αν σκέφτονταν μόνο το βάρος του ονόματος που έχουν, δηλαδή πατέρας, ή το επώνυμό τους, δηλαδή παναγιότατος, θα υπήρχε στη γη δυστυχία;

Pierre de Nolhac, *Erasmus, Eloge de la folie*, Flammarion, 1964, σσ. 75-77.

Η πολιτική διάσταση της Προτεσταντικής Επανάστασης

2. Η διαίρεση της Ευρώπης

Η Αντιμεταρρύθμιση (κατά τους προτεστάντες ιστορικούς) ή καθολική Μεταρρύθμιση (όρος προσφιλής στους καθολικούς ιστορικούς) επηρέασε σχεδόν ολόκληρη την Ευρώπη. Η Ιταλία, η Ισπανία και η Πορτογαλία αναδείχθηκαν σε ισχυρά κέντρα υποστήριξης του καθολικισμού, ενώ στη Γαλλία αναπτύχθηκε ένα μεγάλο ρεύμα φανατικών καθολικών. Οι Ιρλανδοί επιβεβαίωσαν την πίστη τους στον καθολικισμό, ωστόσο η θρησκευτική ενότητα της Ιρλανδίας επισκιάστηκε από την εγκατάσταση μιας αποικίας Σκοτσέζων Πρεσβυτεριανών στο Ούλστερ το 1611.

[...] το αποτέλεσμα της Μεταρρύθμισης, προτεσταντικής και καθολικής, ήταν η διαίρεση της Δυτικής Ευρώπης σε δύο σχεδόν αμιγείς θρησκευτικά ζώνες –στον προτεσταντικό Βορρά (Βόρεια Γερμανία, Σκανδιναβικές χώρες, Σκοτία) και στον καθολικό Νότο (Ιταλία, Ισπανία και Πορτογαλία με εξαίρεση την Ιρλανδία στη Βορειοδυτική Ευρώπη)– και σε μια ενδιάμεση ζώνη επικάλυψης του καθολικισμού με τον προτεσταντισμό (Αγγλία, Γαλλία, Κάτω Χώρες, Νότια Γερμανία, Ελβετία, Αυστρία, Ουγγαρία και Πολωνία), όπου προκλήθηκαν οι σοβαρότερες εντάσεις και σημειώθηκαν αιματηρές συγκρούσεις».

Ράπτης Κ., *Γενική Ιστορία της Ευρώπης*, τόμ. Α΄, ΕΑΠ, Πάτρα 1999, σ. 155.

Κοινωνικές επαναστάσεις

Οι έντονες κοινωνικές διεργασίες της περιόδου οδήγησαν σε σημαντικές κοινωνικές επαναστάσεις. Αρχικά, ο αγγλικός Εμφύλιος Πόλεμος (1642-1651) και η Ένδοξη Επανάσταση (1688) εγκαινίασαν τη σύγχρονη αγγλική κοινοβουλευτική δημοκρατία, καθώς έκτοτε ο μονάρχης δεν ανέλαβε ποτέ ξανά την απόλυτη εξουσία. Η Χάρτα των Δικαιωμάτων έγινε ένα από τα πιο σημαντικά έγγραφα στην πολιτική ιστορία της Αγγλίας. Στη συνέχεια, η Αμερικανική Επανάσταση (1775-1783) οδήγησε στην ανεξαρτησία των 13 αγγλικών αποικιών στη Βόρεια Αμερική με τη «Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας» (4 Ιουλίου 1776) και στη συγκρότηση της αμερικανικής ομοσπονδίας πολιτειών με την ψήφιση του αμερικανικού Συντάγματος το 1787.

Τέλος, η Γαλλική Επανάσταση (1789-1799) ανέτρεψε τη μοναρχία και καθιέρωσε τη δημοκρατία, η οποία βασίζεται στις ελευθερίες, στα δικαιώματα και στις υποχρεώσεις των πολιτών. Οι φιλελεύθερες αρχές της μεταδόθηκαν προς τη Δυτική Ευρώπη και πέρα από αυτήν, και έδειξαν ότι τα απολυταρχικά πολιτεύματα δεν μπορούν να είναι αποδεκτά στον σύγχρονο κόσμο που εμπνέεται από τις ιδέες του Διαφωτισμού (τον ορθολογισμό, τον ατομικισμό και τον σκεπτικισμό απέναντι στις αυθαιρεσίες της παραδοσιακής εξουσίας).

Γενικά, ο ευρωπαϊκός πολιτισμός γνώρισε μεγάλες κορυφώσεις. Η Αναγέννηση προκάλεσε την αναβίωση της κλασικής παιδείας και τέχνης. Οι νέες επιστήμες της φύσης με τα έργα του Κοπέρνικου, του Γαλιλαίου, του Νεύτωνα οδήγησαν σε μια βαθύτερη κατανόηση του κόσμου, ενώ στο πεδίο της μπαρόκ και της κλασικής μουσικής συνθέτες όπως ο Μπαχ, ο Χέντελ, ο Μότσαρτ και ο Μπετόβεν ανέπτυξαν νέες μουσικές μορφές.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να αναλάβετε εργασίες με στόχο την καταγραφή των βασικών αρχών της διδασκαλίας του Λούθηρου και του Καλβίνου, σε αντιπαραβολή με τα μέτρα που χρησιμοποίησε η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία για να επιβάλει την καθολική μεταρρύθμιση.
2. Να συγκρίνετε τα καλλιτεχνικά ρεύματα του μπαρόκ και του ροκοκό.

Ο βασιλιάς της Γαλλίας Λουδοβίκος ΙΔ΄. Ελαιογραφία του Hyacinthe Rigaud (1700/1, Μουσείο Λούβρου, Παρίσι).

Γλωσσάρι

Εκατονταετής Πόλεμος (1337-1453): Πόλεμος ανάμεσα στην Αγγλία και τη Γαλλία, που με μικρές διακοπές είχε διάρκεια 116 έτη. Βασική αιτία του πολέμου ήταν η επιδίωξη της αγγλικής δυναστείας των Πλανταγενετών να κυριαρχήσουν σε γαλλικά εδάφη. Ο πόλεμος έληξε με επικράτηση της Γαλλίας.

Ένδοξη Επανάσταση (1688): Επανάσταση των Άγγλων ευγενών και των Άγγλων αστών, η οποία έφερε στο προσκήνιο την αγγλική αστική τάξη.

Πόλεμος των Ρόδων (1455-1487): Εμφύλιος πόλεμος που ξέσπασε στην Αγγλία για τη διαδοχή στον θρόνο. Πήρε το όνομά του από τα εμβλήματα των δυο αντιμαχόμενων Οίκων: το λευκό ρόδο του Οίκου της Υόρκης και το κόκκινο ρόδο του Οίκου των Λάνκαστερ. Ο πόλεμος έληξε το 1487, όταν στον αγγλικό θρόνο ανέβηκε ο Ερρίκος Ζ΄, ο οποίος πήρε για σύζυγό του την Ελισάβετ της Υόρκης, κόρη του Εδουάρδου Δ΄ της Υόρκης.

Αποτιμητής

Ενότητα 1:

Η Ευρώπη στους Νεότερους Χρόνους (15ος-18ος αιώνας)

1	<p>Από τον 15ο έως τον 18ο αιώνα στη Δυτική Ευρώπη συντελέστηκε η μετάβαση από τον Μεσαίωνα στη νεότερη εποχή. Τρεις ήταν οι βασικές διεργασίες που σημάδεψαν αυτή την αλλαγή: οι μεγάλες εξερευνήσεις, η Αναγέννηση και η Θρησκευτική Μεταρρύθμιση. Η εποχή των ανακαλύψεων ξεκίνησε στα τέλη του 15ου αιώνα, με τις ευρωπαϊκές χώρες να αποκτούν σταδιακά τον έλεγχο εκτεταμένων εδαφών σε ολόκληρο τον πλανήτη. Οι συνέπειες των ανακαλύψεων υπήρξαν ποικίλες. Από τη μία πλευρά, έφεραν στην Ευρώπη πολύτιμα μέταλλα και νέα προϊόντα, αλλάζοντας ακόμα και τις διατροφικές συνήθειες των Ευρωπαίων. Από την άλλη πλευρά, εκατομμύρια άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους, κυρίως λόγω των ασθενειών που μετέφεραν οι Ευρωπαίοι στους ιθαγενείς πληθυσμούς των νέων χωρών.</p>
2	<p>Στις αρχές του 16ου αιώνα, η δημοσίευση των 95 θέσεων του Μαρτίνου Λούθηρου σήμανε τις απαρχές της Θρησκευτικής Μεταρρύθμισης. Η ταχύτατη διάδοση του προτεσταντισμού ανάγκασε τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία να «απαντήσει» με τη δική της Μεταρρύθμιση, τη λεγόμενη Αντιμεταρρύθμιση. Ακολούθησαν οι θρησκευτικοί πόλεμοι, με τους οποίους εδραιώθηκε η διαίρεση της Δυτικής Ευρώπης ανάμεσα στους καθολικούς και στους προτεστάντες. Την εποχή αυτή δημιουργούνται τα πρώτα εθνικά κράτη στην Ισπανία, στην Αγγλία και στη Γαλλία, ενώ από τον 14ο έως τον 17ο αιώνα εκδηλώνεται στη Δυτική Ευρώπη το πνευματικό κίνημα της Αναγέννησης.</p>

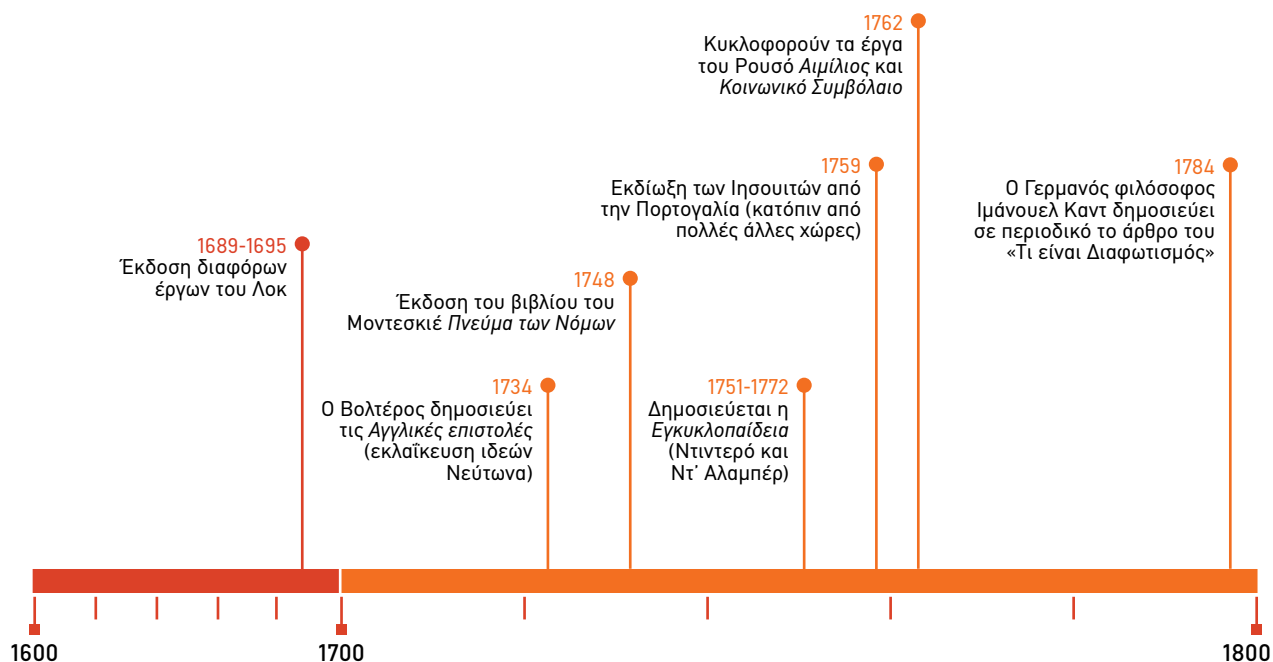
ΕΝΟΤΗΤΑ 2

Από τον Διαφωτισμό έως το τέλος των Ναπολεόντειων Πολέμων

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Ο Διαφωτισμός

Ο Διαφωτισμός συνιστά ένα φιλοσοφικό και ιδεολογικό κίνημα που κυριάρχησε στην Ευρώπη κατά τον 18ο αιώνα, επηρεάζοντας καταλυτικά όχι μόνο την ευρωπαϊκή αλλά και την παγκόσμια ιστορία. Η κριτική σκέψη και ο ορθολογισμός ήρθαν σταδιακά να αμφισβητήσουν την κυριαρχία της θρησκείας, αλλά και παραδοσιακών μορφών εξουσίας (όπως η απολυταρχία). Η ανάδειξη του ατόμου και των ελευθεριών του, ο προβληματισμός για την κοινωνική δικαιοσύνη και την ελευθερία τροφοδότησαν ιδεολογικά απελευθερωτικά ή φιλελεύθερα κινήματα με αποκορύφωση την Αμερικανική και τη Γαλλική Επανάσταση.

Το πνευματικό κίνημα του Διαφωτισμού αποτέλεσε τομή στην εξέλιξη της ευρωπαϊκής ιστορίας. Με κέντρο τη Γαλλία διακινώθηκε στις περισσότερες περιοχές της Ευρώπης, καθώς και σε αποικίες των ευρωπαϊκών κρατών, κυρίως στη Βόρεια Αμερική, επηρεάζοντας δραστικά τις πνευματικές και κοινωνικές αντιλήψεις ιδίως των μεσαίων και ανώτερων στρωμάτων.

Πνευματικές και κοινωνικές προϋποθέσεις

Ευνοϊκές συνθήκες για την εξάπλωση των διαφωτιστικών ιδεών είχαν δημιουργήσει κατ' αρχάς οι κατακτήσεις της επιστημονικής επανάστασης του 16ου και του 17ου αιώνα. Με επίκεντρο την Αγγλία και την Ολλανδία, επιστήμονες όπως ο Ισαάκ Νεύτωνας, καθιέρωσαν και ανέδειξαν την επιστημονική μέθοδο ως το βασικό εργαλείο για την κατανόηση του φυσικού κόσμου και όχι μόνο. Ο Άγγλος φιλόσοφος Τζον Λοκ (1632-1704) υποστήριξε επίσης ότι η επιστημονική μέθοδος μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για την ερμηνεία της κοινωνίας, επισήμανε ότι η πρόοδος της επιστήμης θα οδηγούσε στην εκκοσμίκευση των νόμων και εμφαντικά υπογράμμισε ότι ο άνθρωπος διέθετε αξιοπρέπεια, δικαίωμα στην ιδιοκτησία και την ελευθερία. Οι ιδέες αυτές άρχισαν να βρίσκουν πρόσφορο έδαφος στην αναδυόμενη εκείνη την περίοδο αστική τάξη, η οποία επρόκειτο τον επόμενο αιώνα να διεκδικήσει δυναμικά δικαιώματα αμφισβητώντας την εξουσία των ηγεμόνων και της αριστοκρατίας.

Σημαντική επίσης για τη διάδοση του Διαφωτισμού ήταν η ανάπτυξη της τυπογραφίας, η επέκταση της εκπαίδευσης και των φορέων κοινωνικού συγχρωτισμού. Οι λέσχες, τα σαλόνια, οι επιστημονικές ακαδημίες και οι δανειστικές βιβλιοθήκες έγιναν χώροι ζύμωσης και προώθησης των νέων ιδεών. Ενόσω οι ιδέες του Διαφωτισμού εξαπλώνονταν στην Ευρώπη υπήρξαν ηγεμόνες (όπως η αυτοκράτειρα Αικατερίνη της Ρωσίας, ο βασιλιάς Φρειδερίκος της Πρωσίας και ο Ιωσήφ ο Β΄ της αψβουργικής μοναρχίας) που επηρεάστηκαν και υλοποίησαν τμήμα των αιτημάτων των διαφωτιστών. Ενδεικτικό παράδειγμα είναι η έκδοση του διατάγματος της ανεκτικότητας από τον Ιωσήφ Β΄ (1781), το οποίο επέτρεψε σε μη καθολικούς χριστιανούς και αργότερα και σε Εβραίους την ελεύθερη άσκηση.

Αν και ο Διαφωτισμός ήταν ένα κίνημα με πολλούς εκφραστές, άρα και διαφορετικές αντιλήψεις, όλοι στηρίζονταν σε έναν κοινό παρονομαστή: την πίστη στη λογική και τον άνθρωπο. Οι διαφωτιστές αμφισβήτησαν την κυριαρχία της θρησκείας, και ιδίως των κληρικών, στη ρύθμιση της λειτουργίας της κοινωνίας. Ανάλογα

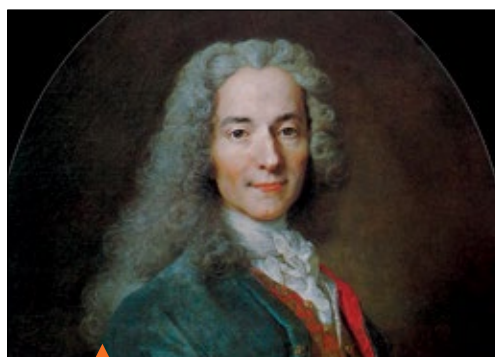
1. Ο στόχος της Εγκυκλοπαίδειας σύμφωνα με τον Ντενί Ντιντερό

Ο στόχος μιας εγκυκλοπαίδειας είναι η συλλογή όλης της γνώσης που υπάρχει στον κόσμο· να την παρουσιάσουμε στους συγχρόνους μας και να τη μεταδώσουμε στις επόμενες γενιές, έτσι ώστε το έργο των προηγούμενων αιώνων να μην καταλήξει άχρηστο για τις γενιές του μέλλοντος και οι απόγονοί μας, έχοντας καλύτερη παιδεία, να είναι πιο ενάρετοι και ευτυχείς, αλλά και εμείς να μη χαθούμε χωρίς να έχουμε προσφέρει μια υπηρεσία στο ανθρώπινο γένος...

Wiesner-Hanks M.E., *Πρώιμη Νεότερη Ευρώπη, 1450-1789*, μετ. Ε. Καλογιάννη, Ξιφαράς, Αθήνα 2006, σ. 398.

Το «σαλόνι» της μαντάμ Ζοφρέν στο Παρίσι, χώρος συναναστροφής και ανταλλαγής ιδεών των διαφωτιστών. Ελαιογραφία του Anicet Charles Gabriel Lemonnier (1812, Château de Malmaison, Ρουέιγ-Μαλμαϊζόν).

Ο Βολτέρος (1694-1778). Πορτρέτο του François-Marie Arouet (Voltaire) το 1718. Ελαιογραφία του Nicolas de Largillière (μεταξύ 1718-1724, Musée Carnavalet - Histoire de Paris, Παρίσι).

άσκησαν κριτική και στην απολυταρχική εξουσία, προτείνοντας διάφορα σχήματα εξουσίας που εκτεινόταν από τη φωτισμένη δεσποτεία έως τη δημοκρατία.

Κύριοι εκπρόσωποι

Ο 18ος αιώνας θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ο αιώνας των φιλοσόφων. Η πλούσια συγγραφική παραγωγή της περιόδου, όπως και ο έντονος διάλογος μεταξύ των διαφωτιστών οδήγησαν ορισμένους να υποστηρίξουν ότι είχε δημιουργηθεί μια «άτυπη διεθνής κοινότητα φιλοσόφων». Ξεχωρίζουν, ωστόσο, συγκεκριμένες προσωπικότητες που με το έργο τους καθιέρωσαν τις βασικές αρχές του Διαφωτισμού και ανανέωσαν την πολιτική και φιλοσοφική σκέψη της εποχής. Ο Σαρλ Λουί ντε Σεκόντα (1689-1755), γνωστός ως Μοντεσκιέ, αμφισβήτησε με το έργο του τον θεσμό της δουλείας, σημειώνοντας ότι αντίκειται στο φυσικό δικαίωμα του ανθρώπου στην ελευθερία και την ανεξαρτησία. Στο μνημειώδες έργο του *το Πνεύμα των Νόμων* με εργαλεία του την παρατήρηση και την ανάλυση εμβάθυνε στην ερμηνεία των πολιτικών και κοινωνικών θεμελίων των κρατών. Ο Μοντεσκιέ δεν ήταν οπαδός της δημοκρατίας, καθώς τη θεωρούσε χάος και αναρχία. Παράλληλα, όμως, δεν συμφωνούσε ούτε με την απολυταρχία, την οποία όχι σπάνια ταύτιζε με τον δεσποτισμό, καθώς έκρινε ότι στερούσε από τους πολίτες την ελευθερία. Πίστευε ότι καλύτερη επιλογή ήταν ένα συνταγματικό πολίτευμα, στο οποίο θα ήταν ξεκάθαρο ότι η εξουσία του βασιλιά πήγαζε από τον λαό και όχι από τον Θεό.

Η κριτική για τη θρησκεία και την εξουσία της στη ζωή και τη σκέψη των ανθρώπων αποτέλεσε τον πυρήνα του έργου του άλλου μεγάλου Γάλλου φιλοσόφου του Διαφωτισμού Φρανσουά-Μαρί Αρουέ Βολτέρ (1694-1778). Καυστικός και οξυδερκής, ο Βολτέρος επιτέθηκε σθεναρά στην Εκκλησία, ισχυριζόμενος ότι περιόριζε τις ελευθερίες στη χώρα του και καυτηρίαζε την ασυδοσία του κλήρου και των μοναχών, κατηγορώντας τους ότι μόνο «τραγουδούν, τρώνε και κωνεύουν». Πάλεψε μέσα από τα κείμενά του για την ανεξιθρησκία και πολέμησε τη δεισιδαιμονία. Παρόλο που από την εποχή του είχε καθιερωθεί ως άθεος, ο Βολτέρος δεν αμφισβήτησε την ύπαρξη μια ανώτερης δύναμης. «Αν ο Θεός δεν υπήρχε, θα έπρεπε να τον επινοήσουμε», είναι μια πολύ γνωστή ρήση του. Αυτό που τον ενοχλούσε ήταν η ασφυκτική κυριαρχία της θεσμικής Εκκλησίας στην καθημερινότητα των ανθρώπων και η παρεμπόδιση της ανάπτυξης της κριτικής σκέψης και της λογικής.

Πιο σύνθετος στη σκέψη του ήταν ο Ζαν Ζακ Ρουσό (1712-1778). Πέρα από τη λογική, ο Ρουσό πίστευε στην αξία του συναισθήματος, του ενστίκτου και του αυθορμητισμού. Θεωρούσε ότι ο άνθρωπος με τη γέννησή του είχε μια φυσική καλοσύνη, την οποία αποδυνάμωναν γρήγορα οι επιταγές του πολιτισμού. Στο διάσημο βιβλίο του *ο Αιμίλιος ή Περί αγωγής* (1762) υποστήριξε ότι η καλύτερη μορφή εκπαίδευσης των μικρών παιδιών ξεκινούσε με τη μελέτη της φύσης. Παράλληλα, ο Ρουσό αντιτάχθηκε στη δουλεία. Ισχυριζόταν ότι κάθε άνθρωπος έχει γεννηθεί ελεύθερος να ορίζει τον εαυτό του. «Το να θεωρούμε ότι ο γιος ενός σκλάβου γεννήθηκε σκλάβος είναι σαν να θεωρούμε ότι δεν είναι καν άνθρωπος», είναι μια από τις γνωστές ρήσεις του. Τέλος, στο έργο *το Κοινωνικό Συμβόλαιο* (1762) ο Ρουσό υποστήριξε ότι η δημοκρατία είναι το καλύτερο πολίτευμα, καθώς με τη

2. Η ανεκτικότητα σύμφωνα με τον Βολτέρο

Προσευχή στον Θεό.

Κάνε οι μικροδιαφορές ανάμεσα στα ρούχα που σκεπάζουν τα ασθενικά μας σώματα, ανάμεσα σε όλες τις ανεπαρκείς μας γλώσσες, ανάμεσα σε όλα τα γελοία έθιμά μας, [...] που διακρίνουν τα σωματίδια που λέγονται άνθρωποι να μην είναι σημάδια μίσους και διωγμού. Κάνε όσοι ανάβουν κεριά μέρα μεσημέρι για να σε υμνήσουν να ανέχονται όσους αρκούνται στο φως του ήλιου σου. Κάνε όσους καλύπτουν τα ρούχα τους με λευκό ύφασμα για να πουν ότι πρέπει να σε αγαπούμε να μη σιχαίνονται όσους λένε το ίδιο πράγμα φορώντας μαύρο λινό πανωφόρι. Κάνε να είναι το ίδιο να σε λατρεύουμε σε μια διάλεκτο αρχαία και σε μια διάλεκτο νεότερη... γιατί ξέρεις ότι σ' αυτές τις ματαιότητες δεν υπάρχει τίποτα άξιο ούτε φθόνου ούτε έπαρσης».

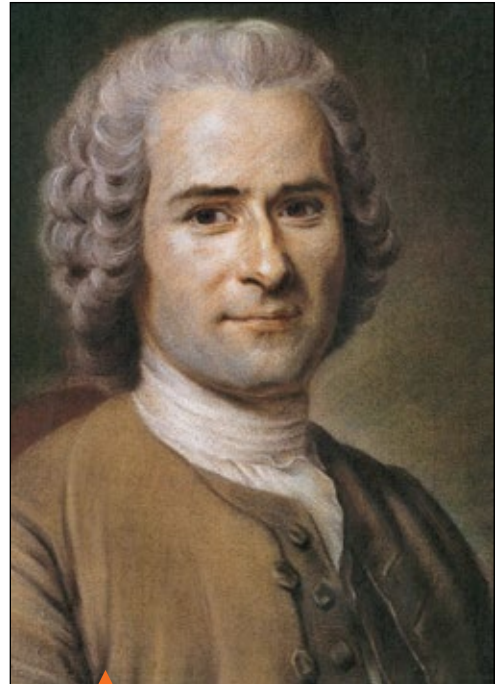
Βολταίρος, *Πραγματεία περί ανεκτικότητας*, μετ. Γ. Καράμπελας, Διαλέγεσθαι, Αθήνα 2018.

θέλησή τους οι πολίτες εκχωρούσαν τα «φυσικά τους δικαιώματα» για τη συγκρότηση μιας κοινότητας ισότιμων πολιτών.

Και οι τρεις αυτοί φιλόσοφοι έγραψαν λήμματα στην *Εγκυκλοπαίδεια* (1751-1772) που επιμελήθηκαν ο Ντιντερό και ο Ντ'Αλαμπέρ, ένα μνημειώδες έργο που γνώρισε εξαιρετική εκδοτική επιτυχία. 140 συγγραφείς συνέγραψαν 60.000 λήμματα με στόχο να οργανώσουν και να κατηγοριοποιήσουν την έως τότε γνωστή ανθρώπινη γνώση. Πεποιθησή τους ήταν ότι αυτή η γνώση ήταν η δύναμη που θα έκανε τον κόσμο να αλλάξει.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να συζητήσετε την επίδραση των φυσικών επιστημών στη διαμόρφωση των βασικών αρχών του Διαφωτισμού.
2. Με βάση όσα αναφέρονται στο κεφάλαιο, ποιες ήταν οι ομοιότητες και ποιες οι διαφορές των τριών σημαντικότερων εκπροσώπων του διαφωτισμού (Μοντεσκιέ, Βολτέρος, Ρουσό);

Ο Ζαν-Ζακ Ρουσό (1712-1778). Έργο του Maurice Quentin de La Tour (1753, Musée d'Art et d'Histoire de Genève).

3. Η απάντηση του Γερμανού φιλοσόφου Ιμάνουελ Καντ στο ερώτημα τι είναι ο Διαφωτισμός

Διαφωτισμός είναι η έξοδος του ανθρώπου από την ανωριμότητά του για την οποία φταίει ο ίδιος. Ανωριμότητα είναι η αδυναμία του ανθρώπου να μεταχειρίζεται τον νου του χωρίς την καθοδήγηση ενός άλλου. Sapere aude! Να έχεις το θάρρος να μεταχειρίζεσαι τον δικό σου νου! Αυτή είναι η εμβληματική φράση του διαφωτισμού.

Mendelssohn, Kant, Hamann, Wieland, Riem, Herder, Lessing, Erhard, Schiller. *Τι είναι διαφωτισμός*, μετ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος, Αθήνα, 1989, σ. 19.

Σχέδιο του Charles-Nicolas Cochin (χάραξη από τον Bonaventure-Louis Prévost) στο εξώφυλλο έκδοσης της *Εγκυκλοπαίδειας* (1772), το οποίο απεικονίζει την Αλήθεια να «φωτίζει» τον κόσμο.

Γλωσσάρι

Ανεξιθρησκία: Αναγνώριση του δικαιώματος για ελεύθερη επιλογή θρησκειότητας και της ισοτιμίας των θρησκειών.

Κύριοι εκπρόσωποι του Διαφωτισμού και βασικά έργα τους

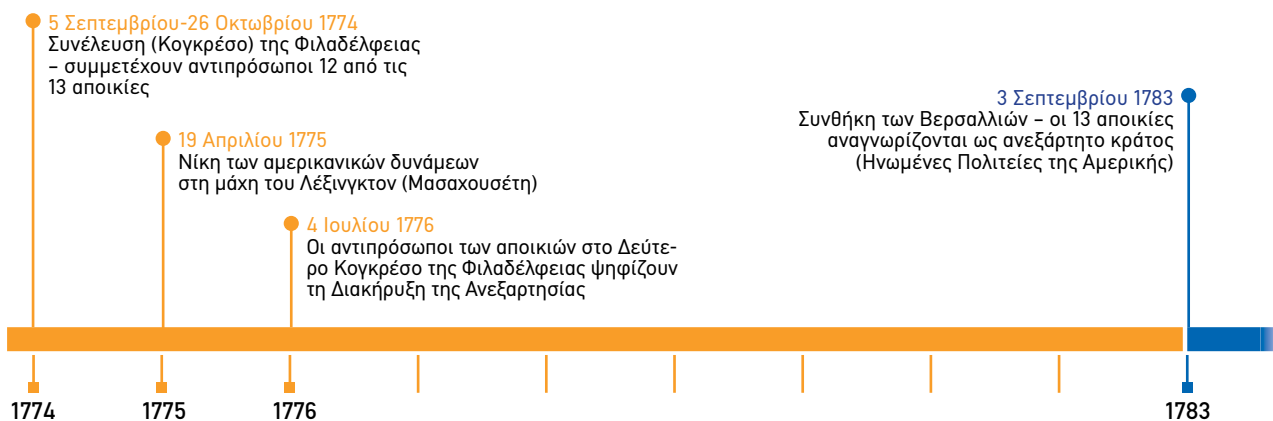

Διαφωτισμός

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η Αμερικανική Επανάσταση

Η Αμερικανική Επανάσταση (1774-1783) σηματοδοτεί τις απαρχές της συγκρότησης της αμερικανικής εθνικής συνείδησης. Συνιστά μια από τις σημαντικότερες επαναστάσεις παγκοσμίως, στο πλαίσιο της οποίας συντάχθηκε ένα μνημειώδες κείμενο φιλελεύθερου στοχασμού, η Διακήρυξη της Αμερικανικής Ανεξαρτησίας (4 Ιουλίου 1776).

Το παρελθόν - Η οικονομία

Οι 13 αποικίες που επαναστάτησαν εναντίον της Αγγλίας είχαν ξεκινήσει να συγκροτούνται από τις αρχές του 17ου αιώνα στα ανατολικά παράλια της Βόρειας Αμερικής και κατοικήθηκαν κυρίως από Άγγλους και δευτερευόντως από Γερμανούς, Ολλανδούς, Γάλλους και Σουηδούς. Σταδιακά τέθηκαν υπό τον έλεγχο της Αγγλίας. Η οικονομία αυτών των περιοχών ήταν κατά βάση αγροτική (παρήγαν δημητριακά, ρύζι, καπνό και βαμβάκι) και στηριζόταν, ιδίως στις νότιες αποικίες, εν πολλοίς στη σκληρή εργασία των μαύρων δούλων που συνιστούσαν περίπου το ένα πέμπτο του συνολικού πληθυσμού. Κατά τον 18ο αιώνα παρουσίαζαν έντονη οικονομική ανάπτυξη, με τις αποικίες του Βορρά να διαθέτουν αξιοσημείωτα αστικά κέντρα (Βοστώνη, Φιλαδέλφεια, Νέα Υόρκη) και να αποκτούν πανεπιστήμια, κέντρα νεωτερικών ιδεών, που λειτουργούν μέχρι τις μέρες μας, όπως το Χάρβαρντ, το Γέιλ και το Πρίνστον.

Οι σχέσεις με την Αγγλία και η διοίκηση

Παρόλο που οι αποικίες κατοικούσαν από λευκούς (και αρκετούς Άγγλους στην καταγωγή), δεν εκπροσωπούσαν στο αγγλικό κοινοβούλιο. Επιπλέον, η Αγγλία ήλεγχε πλήρως το εξωτερικό τους εμπόριο, τη βασική δηλαδή, μετά τη γεωργία, πηγή πλουτισμού, και διορίζε κυβερνήτες για την κάθε αποικία. Οι

αποικίες απολάμβαναν κάποιον βαθμό αυτοδιοίκησης, καθώς η καθεμιά είχε μια συνέλευση αποίκων, με περιορισμένες αρμοδιότητες.

Τα βαθύτερα αίτια της επανάστασης

Ποια σχέση, λοιπόν, θα μπορούσε να αναπτυχθεί μεταξύ της μητρόπολης και των αποίκων; Πέρα από την οικονομική εκμετάλλευση και την απαξιοτική στάση της Αγγλίας απέναντί τους, η οποία είχε ξεκινήσει να ενοχλεί κυρίως τους ευπορότερους αποίκους, ξεκίνησε σταδιακά, από τα μέσα του 18ου αιώνα, να δημιουργείται και μια ιδεολογική απόσταση. Οι άποικοι, οι περισσότεροι εκ των οποίων ήταν, όταν εγκαταστάθηκαν στην Αμερική, οι ανεπιθύμητοι ή αποτυχημένοι της Ευρώπης (φυγόδοκοι, φυλακισμένοι, καταστραμμένοι επιχειρηματίες, θύματα θρησκευτικών διώξεων), κατόρθωσαν να συμβάλουν στη δημιουργία μιας οικονομικά ανθηρής και αρκετά φιλελεύθερης κοινωνίας, με περισσότερη θρησκευτική ανεκτικότητα, απουσία θεσμοθετημένης αριστοκρατίας κ.ά. Ήταν μια απόσταση που η Αγγλία δεν αντιλήφθηκε εγκαίρως και δεν αξιολόγησε σωστά.

Η αφορμή

Η αγγλική κυβέρνηση συνέχισε να απαιτεί φόρους και αυτό αποτέλεσε την αφορμή για το ξέσπασμα της επανάστασης. Ειδικότερα, μετά τη λήξη του Επταετούς Πολέμου (1756-1763), επιδιώκοντας να καλύψει στρατιωτικές της δαπάνες και τα χρέη που είχαν προκληθεί, όχι μόνο επέβαλε βαριά φορολογία, αλλά επιχείρησε και να περιορίσει το λαθρεμπόριο των αποίκων. Οι τελευταίοι αντέδρασανμποϊκοτάροντας τα αγγλικά προϊόντα. Μολονότι η Αγγλία επέδειξε υποχωρητικότητα, κρατώντας, για λόγους γοήτρου, μόνο τον φόρο του τσαγιού, οι άποικοι παρέμειναν ανένδοτοι, καταστρέφοντας μάλιστα τα φορτία του τσαγιού που έφταναν στα λιμάνια τους («γιορτή του τσαγιού» στη Βοστόνη, 16 Δεκεμβρίου 1773).

Τα γεγονότα

Η επιβολή εμπορικών περιορισμών στο λιμάνι της Βοστόνης και ευρύτερα οι οξυμμένες αγγλοαμερικανικές σχέσεις οδήγησαν για πρώτη φορά στη σύγκληση του Κογκρέσου (= συνέλευση) στη Φιλαδέλφεια (1774), στο οποίο συμμετείχαν αντιπρόσωποι από σχεδόν όλες τις αποικίες. Παρά τη συμβιβαστική διάθεσή τους, ο βασιλιάς της Αγγλίας Γεώργιος Γ΄ αρνήθηκε κάθε διαπραγμάτευση, επιλέγοντας τη σύγκρουση. Η πρώτη νίκη των επαναστατών εναντίον των Άγγλων πραγματοποιήθηκε στο Λέξινγκτον, το 1775. Ακολούθησαν πολλά χρόνια πολέμου, κατά τα οποία οι άποικοι κατόρθωσαν να συγκροτήσουν αξιόμαχες δυνάμεις. Υπό την ηγεσία του αρχιστράτηγου Τζορτζ Ουάσινγκτον αλλά και με την εξασφάλιση βοήθειας από άλλες χώρες ανταγωνιστικές προς την Αγγλία, όπως η Γαλλία, μπόρεσαν να κερδίσουν. Η αποφασιστική μάχη, που σήμανε ουσιαστικά το τέλος του πολέμου, έλαβε χώρα στο Γιόρκταουν της Βιρτζίνια τον Οκτώβριο του 1781. Με τη συνθήκη των Βερσαλλιών το 1783 αναγνωρίστηκε το ανεξάρτητο κράτος με την ονομασία Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής.

1. Η αμερικανική δημοκρατία σύμφωνα με τον Γάλλο στρατηγό Λαφαγιέτ

Η ευτυχία της Αμερικής έχει συνδεθεί στενά με την ευτυχία όλης της ανθρωπότητας· η Αμερική θα γίνει το αξιοσέβαστο και ασφαλές άσυλο για την αρετή, την εντιμότητα, την ανεξιθρησκία, την ισότητα και για μια ήρεμη ελευθερία....

Εκείνο που με γοητεύει εδώ είναι ότι όλοι οι πολίτες είναι αδέρφια. Στην Αμερική δεν υπάρχουν ούτε φτωχοί ούτε αυτό που λέμε χωρικοί. Όλοι οι πολίτες έχουν κάποια περιουσία και όλοι τα ίδια δικαιώματα με τον πιο ισχυρό γαιοκτήμονα της χώρας.

Επιστολή του Γάλλου στρατηγού Λαφαγιέτ (La Fayette), ο οποίος έλαβε μέρος στην Αμερικανική Επανάσταση με το μέρος των επαναστατών, προς τη σύζυγό του.

Κρεμμυδάς Β., *Νεότερη ιστορία. Ελληνική και Ευρωπαϊκή*, Εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα 1990, σ. 85.

Η σημασία της επανάστασης

Στο νέο κράτος που αποτελούνταν από τις δεκατρείς πρώην αποικίες, η καθεμία από τις οποίες είχε το δικό της παρελθόν και διαφορετικά χαρακτηριστικά, η εμπειρία της επανάστασης λειτούργησε ως συνεκτικός δεσμός. Βοήθησε τους αποίκους να συνειδητοποιήσουν τα κοινά τους χαρακτηριστικά, να νιώσουν ότι αποτελούν ένα έθνος το οποίο κατόρθωσε πρώτο στη νεότερη ιστορία να εξασφαλίσει την ανεξαρτησία του μέσα από έναν απελευθερωτικό πόλεμο.

Μέσα στην επανάσταση επίσης γεννήθηκε και το κείμενο της Διακήρυξης της Αμερικανικής Ανεξαρτησίας. Συνιστά την πρώτη διατύπωση των στόχων και των οραμάτων ενός επαναστατημένου λαού. Συντάχθηκε το 1776, κυρίως από τον Τόμας Τζέφερσον, και προάσπιζε τις αρχές της ισότητας, το δικαίωμα όλων στην ελευθερία και τη ζωή, το δικαίωμα του λαού να επιλέγει την κυβέρνησή του κ.ά.

Οι ιδέες της Διακήρυξης υλοποιήθηκαν έως έναν βαθμό κατά την οργάνωση του νέου κράτους (Σύνταγμα του 1787). Πολίτευμά του ορίστηκε η δημοκρατία (republic) και η λειτουργία του βασιζόταν στη διάκριση των εξουσιών, κάτι ιδιαίτερα προοδευτικό, αφού σχεδόν σε ολόκληρη την Ευρώπη υπήρχε μοναρχία. Η εκτελεστική εξουσία ασκούσαν από τον πρόεδρο, ο οποίος εκλεγόταν από ένα σώμα εκλεκτόρων, και η δικαστική από ανεξάρτητους αιρετούς δικαστές. Η νομοθετική είχε ανατεθεί στο Κογκρέσο, που αποτελούνταν από τη Γερουσία και τη Βουλή των Αντιπροσώπων. Για την εξωτερική πολιτική, την οικονομία και την άμυνα αποφάσιζε η κεντρική διοίκηση, ενώ τα υπόλοιπα ζητήματα ρύθμιζε η κάθε πολιτεία ξεχωριστά. Επρόκειτο για μια προωθημένη για την εποχή της πολιτική οργάνωση, από την οποία δεν έλειπαν ωστόσο τα αδύναμα σημεία, με σημαντικότερο τη διατήρηση της δουλείας.

Ο Τόμας Τζέφερσον και η Αμερικανική Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας

Η Αμερικανική Επανάσταση

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να δημιουργήσετε χρονολογικούς πίνακες με τα κυριότερα γεγονότα και πρόσωπα που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην Αμερικανική Επανάσταση.
2. Γιατί πιστεύετε, με βάση το κεφάλαιο και τις πηγές, ότι η Αμερικανική Επανάσταση ήταν τόσο σημαντική για την παγκόσμια ιστορία;
3. Να συντάξετε εργασία με θέμα την επίδραση της Διακήρυξης της Ανεξαρτησίας στα σύγχρονα συντάγματα, που μπορείτε να τα αναζητήσετε στην ιστοσελίδα της Βουλής των Ελλήνων.

2. Η Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας

Θεωρούμε ως αλήθειες αυταπόδεικτες ότι όλοι οι άνθρωποι πλάστηκαν ίσοι, ότι προοικίστηκαν από τον Δημιουργό τους με μερικά अपαραράγραφα δικαιώματα, όπως αυτά της ζωής, της ελευθερίας και της αναζήτησης της ευτυχίας. Για να εξασφαλιστούν αυτά τα δικαιώματα καθιερώθηκαν οι κυβερνήσεις των ανθρώπων, αντλώντας τη δίκαιη εξουσία τους από τη συγκατάθεση των κυβερνωμένων. Όποτε οποιαδήποτε μορφή διακυβέρνησης έρθει σε αντίθεση με αυτές τις αρχές, είναι δικαίωμα του λαού να την αλλάξει ή να την καταργήσει και να καθιερώσει νέα κυβέρνηση βασισμένη σε αυτές τις αρχές και οργανωμένη με τέτοιο τρόπο ώστε να θεωρείται από τον λαό πιο αποτελεσματική για την εξασφάλιση της ευτυχίας των πολιτών.

Προοίμιο της Διακήρυξης, 4 Ιουλίου 1776.

Λούβη Ευ. & Δ. Χρ. Ξιφαράς, *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία, Γ΄ Γυμνασίου*, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων Διόφαντος, 2019, σ. 15.

Γλωσσάρι

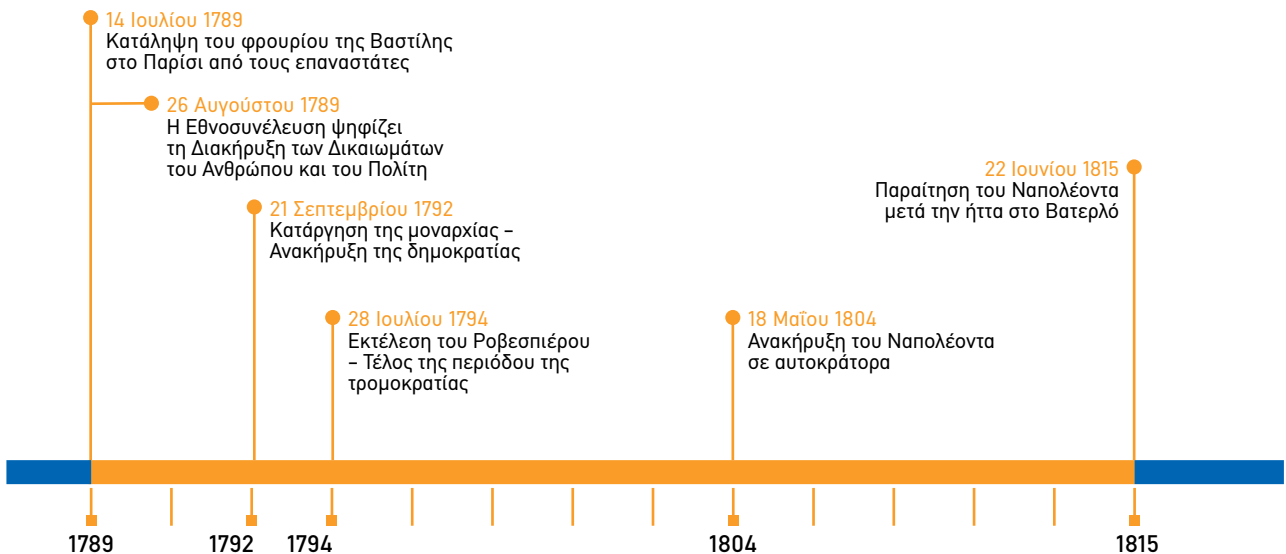
Επταετής Πόλεμος (1756-1763):

Πόλεμος μεταξύ των ευρωπαϊκών μεγάλων δυνάμεων που επεκτάθηκε σε άλλα μέρη της υφηλίου. Μια από τις βασικές αιτίες του ήταν ο ανταγωνισμός της Βρετανίας και της Γαλλίας για τον έλεγχο των αποικιών του Καναδά και της Ινδίας. Έληξε το 1763 με επικράτηση της Βρετανίας. Η Γαλλία αναγκάστηκε να παραχωρήσει στη Βρετανία όλες τις αποικίες της στη Βόρεια Αμερική και να παραιτηθεί κάθε αξίωσης αποικιακής εξάπλωσης στην Ινδία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Η Γαλλική Επανάσταση

Η Γαλλική Επανάσταση συνιστά ένα ορόσημο στην παγκόσμια νεότερη ιστορία. Απέλεσε πηγή έμπνευσης για επαναστάσεις και απελευθερωτικούς πολέμους σε ολόκληρο τον κόσμο, καθιέρωσε αρκετές από τις σύγχρονες ιδέες αναφορικά με την πολιτική και τη δημοκρατία. Ιδεολογίες όπως ο φιλελευθερισμός, η πολιτική διάκριση μεταξύ αριστεράς και δεξιάς, τα δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτη προβλήθηκαν εκείνη την περίοδο, με τα τελευταία να διατυπώνονται σε επίσημο κείμενο τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη (1789).

Η προεπαναστατική Γαλλία και τα αίτια της επανάστασης

Βασικά χαρακτηριστικά της προεπαναστατικής Γαλλίας ήταν οι σημαντικές κοινωνικές ανισότητες και η απόλυτη μοναρχία. Η γαλλική κοινωνία χωριζόταν σε τρεις δυσανάλογες στο μέγεθος τάξεις: τους κληρικούς που συνιστούσαν το 0,5%, τους ευγενείς που ανέρχονταν στο 1,2% και όλους τους υπόλοιπους, την τρίτη τάξη (98% του πληθυσμού). Οι δύο πρώτες απολάμβαναν ποικίλα προνόμια (νομικά, οικονομικά), ενώ η τελευταία ήταν εξαιρετικά ανομοιογενής, καθώς σε αυτή συγκαταλέγονταν αστοί (έμποροι, τεχνίτες, ελεύθεροι επαγγελματίες), που είχαν τη μεγαλύτερη ισχύ, καθώς και αγρότες και εργάτες. Η ανομοιομορφία της έμελλε να παίξει σημαντικό ρόλο κατά τη διάρκεια της επανάστασης. Η φορολογία επιβάρυνε κυρίως την τρίτη τάξη.

Ο βασιλιάς Λουδοβίκος ΙΣΤ΄ κυβερνούσε τη χώρα με τη βοήθεια συμβούλων, αλλά κατά βάση απολυταρχικά. Στηριζόταν σε ένα σύστημα αξιωματούχων, που χαρακτηρίζονταν από αυταρχικότητα και διαφθορά.

Όλα αυτά τον καθιστούσαν ελάχιστα δημοφιλή και αύξαναν τη δυσαρέσκεια της τρίτης τάξης. Οι ευπορότεροι διαμαρτύρονταν για τους τεράστιους φόρους και τον αποκλεισμό τους από τη διοίκηση, ενώ οι πιο αδύναμοι αγανακτούσαν για τα υπέρογκα οικονομικά βάρη, τις άθλιες συνθήκες ζωής και την πείνα, που ενέτεινε ο φοβερός χειμώνας του 1788-1789.

Η πρώτη φάση (Μάιος 1789-Αύγουστος 1792)

Αφορμή για τη σύγκληση από τον Λουδοβίκο, τον Μάιο του 1789, της συνέλευσης των Γενικών Τάξεων αποτέλεσαν οι λεηλασίες αποθηκών από το πεινασμένο πλήθος και κυρίως η ανάγκη να αντιμετωπισθεί η οικονομική κρίση. Πρώτη φορά ύστερα από 150 περίπου χρόνια συναντήθηκαν οι εκπρόσωποι των τριών τάξεων για να αναζητήσουν λύσεις για τα ανησυχητικά προβλήματα του κράτους. Οι προτάσεις, ωστόσο, της τρίτης τάξης δεν ικανοποιούσαν τις άλλες δύο, που ήθελαν να διατηρήσουν τα προνόμιά τους. Μαζί τους συντάχθηκε τελικά και ο βασιλιάς και αυτό οδήγησε στη σύγκρουση. Οι εκπρόσωποι της τρίτης τάξης αυτοανακηρύχθηκαν σε Εθνοσυνέλευση και μετά την προσχώρηση πολλών κληρικών και ορισμένων ευγενών μετατράπηκαν σε συντακτική Εθνοσυνέλευση (9 Ιουλίου 1789) με στόχο την εκπόνηση Συντάγματος. Παράλληλα, στις 14 Ιουλίου 1789 ο λαός κατέλαβε τη Βαστίλη, φρούριο στο Παρίσι, δηλώνοντας έτσι με συμβολικό τρόπο ότι η χώρα γύριζε σελίδα. Οι επαναστάτες προχώρησαν στην κατάργηση των προνομίων των ευγενών και, εμπνεόμενοι από τις αρχές του Διαφωτισμού, στη Διακήρυξη των δικαιωμάτων Ανθρώπου και Πολίτη (26 Αυγούστου 1789). Ήδη σε αυτή τη φάση της επανάστασης συγκροτήθηκαν τρεις πολιτικές τάξεις. Εκείνοι που δεν επιδίω-

1. Τι είναι η τρίτη τάξη;

1. Τι είναι η τρίτη τάξη; ΟΛΑ.
2. Τι ήταν μέχρι τώρα στο πολιτικό σύστημα; ΤΙΠΟΤΑ.
3. Τι ζητά; ΝΑ ΓΙΝΕΙ ΚΑΤΙ.

Η τρίτη τάξη περιλαμβάνει συνεπώς ό,τι ανήκει στο έθνος και ό,τι δεν είναι η τρίτη τάξη δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι προέρχεται από το έθνος. Τι είναι η τρίτη τάξη; ΤΑ ΠΑΝΤΑ.

Sieyès E.J., *Qu'est-ce que le Tiers état?*, Éditions du Boucher, 2002, σσ. 1, 5. Το φημισμένο φυλλάδιο του Σιεγιές δημοσιεύθηκε λίγο πριν από τη σύγκληση των Γενικών Τάξεων το 1789.

Η κατάληψη της Βαστίλης (14 Ιουλίου 1789). Έργο ανώνυμου ζωγράφου (Μουσείο Ιστορίας της Γαλλίας, Ανάκτορο Βερσαλιών).

2. Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη

Άρθρο 1: Οι άνθρωποι γεννιούνται και παραμένουν ελεύθεροι και έχουν ίσα δικαιώματα· οι κοινωνικές διαιρέσεις δεν μπορούν να βασίζονται παρά μόνο στο κοινό συμφέρον.

Άρθρο 2: Ο σκοπός κάθε πολιτικής οργάνωσης είναι να διαφυλάττει τα φυσικά και απαράγραπτα δικαιώματα του ανθρώπου· τα δικαιώματα αυτά είναι η ελευθερία, η ιδιοκτησία, η ασφάλεια και η αντίσταση στην καταπίεση.

Άρθρο 3: Πηγή κάθε εξουσίας είναι ουσιαστικά το έθνος· κανένα άτομο δεν μπορεί να ασκήσει εξουσία που εκπεφρασμένα δεν προέρχεται απ' αυτό.

Άρθρο 10: Κανένας δεν πρέπει να διωχθεί για τις πεποιθήσεις του, ακόμη και τις θρησκευτικές, υπό τον όρο πως η εκδήλωσή τους δεν διαταράσσει την τάξη του νόμου.

Κρεμμυδάς, Β. *Νεότερη ιστορία. Ελληνική και Ευρωπαϊκή*, Εκδόσεις «γνώση», Αθήνα 1990, σ. 127.

καν άλλες αλλαγές, όσοι επιθυμούσαν τη διατήρηση της μοναρχίας, αλλά με τη συμμετοχή αστών και ευγενών στην κυβέρνηση, και εκείνοι, οι ριζοσπαστικότεροι, που αξίωναν την κατάργηση της μοναρχίας και την εγκαθίδρυση κάποιας μορφής αβασιλευτής δημοκρατίας. Οι θέσεις που έπαιρναν οι εκπρόσωποι της κάθε πολιτικής τάσης μέσα στις επαναστατικές εθνοσυνελεύσεις –οι συντηρητικοί κάθονταν στα δεξιά, οι μετριοπαθείς στο κέντρο και οι ριζοσπάστες στα αριστερά– αποτέλεσαν την αφορμή για να καθιερωθούν οι όροι «δεξιά» και «αριστερά» ως πολιτικοί χαρακτηρισμοί.

Η στέψη του Ναπολέοντα ως αυτοκράτορα της Γαλλίας και της συζύγου του Ιωσηφίνας στην Παναγία των Παρισίων, στις 2 Δεκεμβρίου 1804. Ελαιογραφία του Jacques-Louis David (1805-1808, Μουσείο Λούβρου, Παρίσι).

Το 1791 η Συντακτική Συνέλευση ψηφίζει το πρώτο Σύνταγμα, που ορίζει ως καθεστώς τη συνταγματική μοναρχία, ενώ είχε ήδη προχωρήσει στην εθνικοποίηση της τεράστιας περιουσίας του κλήρου για την αντιμετώπιση των οικονομικών προβλημάτων. Το Σύνταγμα, παρά την εκλογή της Νομοθετικής Συνέλευσης (Σεπτέμβριος 1791), απορρίπτεται ουσιαστικά από τον βασιλιά, που μηχανορραφούσε εναντίον της επανάστασης σε συνεννόηση με τους βασιλείς της Αυστρίας και της Πρωσίας. Αυτό οδήγησε στην επικράτηση της ριζοσπαστικότερης πτέρυγας των επαναστατών (οι αβράκωτοι) που απαιτούσαν την εκθρόνιση του βασιλιά. Τον Αύγουστο του 1792 οι επαναστάτες κατέλαβαν τα ανάκτορα. Λίγους μήνες νωρίτερα είχε κηρυχθεί πόλεμος εναντίον Αυστρίας και Πρωσίας.

Δεύτερη φάση: Σεπτέμβριος 1792-Ιούλιος 1794, ριζοσπαστικοποίηση και τρομοκρατία

Η επανάσταση έλαβε ριζοσπαστικότερη κατεύθυνση μετά τις εκλογές, με καθολική ψηφοφορία, για την ανάδειξη (20 Σεπτεμβρίου 1792) της Συμβατικής Συνέλευσης. Η μοναρχία καταργήθηκε (21 Σεπτεμβρίου 1792) και το επόμενο έτος ο βασιλιάς και η βασίλισσα εκτελέστηκαν έπειτα από δίκη. Η επιδίωξη της συνέλευσης να συνεχιστεί ο πόλεμος και να καταληφθούν εδάφη στο Βέλγιο και στη Γερμανία που τα θεωρούσε ως γαλλικά οδήγησε στη συγκρότηση μιας μεγάλης συμμαχίας ευρωπαϊκών κρατών εναντίον της Γαλλίας (Φεβρουάριος 1793). Παράλληλα, στο εσωτερικό της χώρας ξέσπασαν αντεπαναστατικά κινήματα. Η κατάσταση ήταν έκρυθμη όχι μόνο εξαιτίας των οικονομικών προβλημάτων αλλά λόγω των διαφοροποιήσεων εντός του στρατοπέδου των επαναστατών. Από τον Ιούνιο του 1793 επικράτησε η ριζοσπαστικότερη παράταξη με αρχηγό τον Ροβεσπιέρο, η οποία είχε αποκτήσει μεγάλη δύναμη μέσω της λέσχης των Ιακωβίνων. Ακολούθησε η περίοδος της τρομοκρατίας, όταν χιλιάδες άτομα εκτελέστηκαν με την κατηγορία ή και απλώς υποψία ότι ήταν εχθροί της επανάστασης. Επιπλέον, έγινε προσπάθεια αντικατάστασης του καθολικισμού από τη λατρεία ενός ανώτερου όντος, ενώ καθιερώθηκε ένα επαναστατικό ημερολόγιο. Τα ακραία αυτά μέτρα προκάλεσαν αντιδράσεις, με τους αρχηγούς της τρομοκρατίας να οδηγούνται εντέλει στη λαιμητόμο (εκτέλεση του Ροβεσπιέρου, 28 Ιουλίου 1794).

Η τρίτη φάση της επανάστασης (Ιούλιος 1794-1799) και η περίοδος του Ναπολέοντα (1799-1815)

Μετά την επικράτηση της μετριοπαθέστερης μερίδας των επαναστατών, των λεγόμενων Θερμιδοριανών, καταργήθηκαν τα μέτρα της τρομοκρατίας και εκείνα κατά της χριστιανικής θρησκείας, ψηφίστηκε νέο Σύνταγμα (1795) και ανατέθηκε η εκτελεστική εξουσία σε ένα πενταμελές συμβούλιο, το Διευθυντήριο. Εκείνη την περίοδο ενισχύθηκε ο ρόλος των στρατιωτικών, που αντιμετώπιζαν τους ποικίλους εξωτερικούς εχθρούς της Γαλλίας, και τότε αναδείχθηκε ο στρατηγός Ναπολέοντας Βοναπάρτης (1769-1821). Δημοφιλής, χάρη στις στρατιωτικές του επιτυχίες, αλλά και αποδεκτός από την αστική τάξη ως κατάλληλος να φέρει τη σταθερότητα στη χώρα, ανακηρύχθηκε πρώτος ύπατος το 1799 και αυτοκράτορας το 1804, θέτοντας τις βάσεις για ένα απολυταρχικό καθεστώς. Ο Ναπολέων τόσο ως ύπατος όσο και ως αυτοκράτορας υλοποίησε σειρά διοικητικών, νομικών (Αστικός Κώδικας, 1804) και οικονομικών μεταρρυθμίσεων με στόχο αφενός τη στερέωση του καθεστώτος του και αφετέρου τον εκσυγχρονισμό των θεσμών του κράτους. Παρά τον αυταρχικό χαρακτήρα της διακυβέρνησής του διατηρήθηκαν κάποιες από τις κοινωνικές/νομικές κατακτήσεις της Γαλλικής Επανάστασης.

Παράλληλα, κατά τα έτη 1805-1812 σειρά νικηφόρων στρατιωτικών εκστρατειών έθεσαν την Ευρώπη, πλην της Μεγάλης Βρετανίας, της Ρωσίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, υπό άμεσο ή έμμεσο γαλλικό έλεγχο. Η πολιτική της Γαλλίας ήταν αναμφίβολα δεσποτική και προκάλεσε μεγάλες αντιδράσεις, μολοντί επιχειρήθηκαν κάποιες προοδευτικές αλλαγές (κατάργηση φεουδαρχικών πρακτικών).

Πέρα όμως από την αντίσταση των κατακτημένων λαών, ιδιαίτερα ισχυρή στην Ισπανία, ο Ναπολέων δεν κατόρθωσε να νικήσει την Αγγλία και τη Ρωσία. Η αποτυχία της εκστρατείας του εναντίον της τελευταίας (1812) και ο σχηματισμός ενός ακόμη συνασπισμού ευρωπαϊκών κρατών (Αγγλία, Αυστρία, Ρωσία, Πρωσία και άλλες δυνάμεις) εναντίον του οδήγησαν τελικά στην ήττα του στη μάχη της Λειψίας (1813) και στην τελική συντριβή του στο Βατερλό το 1815.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να δημιουργήσετε χρονολογικό πίνακα με τα κυριότερα γεγονότα και πρόσωπα της Γαλλικής Επανάστασης.
2. Με βάση το βιβλίο, κατασκευάστε ένα σκαρίφημα για τη σύνθεση του γαλλικού κοινοβουλίου κατά την πρώτη φάση της επανάστασης. Τι παρατηρείτε αναφορικά με τη θέση των συνέδρων; Μπορούμε, πιστεύετε, να το συνδέσουμε με τη θέση των κομμάτων στα κοινοβούλια των σύγχρονων ευρωπαϊκών κρατών;
3. Για ποιους λόγους, κατά τη γνώμη σας, κατάφερε ο Ναπολέωντας να ανέβει στην εξουσία μετά τη Γαλλική Επανάσταση και να επιβάλει ένα απολυταρχικό καθεστώς;

Η Γαλλική
Επανάσταση

Οι Ναπολεόντειοι Πόλεμοι
1803-1815

Γλωσσάρι

Αβασίλευτη δημοκρατία: Το πολίτευμα στο οποίο ο αρχηγός του κράτους δεν είναι ο βασιλιάς, αλλά ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ο οποίος εκλέγεται είτε άμεσα από τον λαό είτε έμμεσα από τους αντιπροσώπους του.

Λαιμητόμος: Μηχανή που χρησιμοποιούνταν για τις εκτελέσεις με αποκεφαλισμό. Θεωρήθηκε σύμβολο της Γαλλικής Επανάστασης, καθώς χρησιμοποιήθηκε μαζικά για την εκτέλεση των εχθρών της, ακόμη και του βασιλιά της Γαλλίας.

Συντακτική Συνέλευση: Συνέλευση που εκλέγεται με σκοπό τη σύνταξη Συντάγματος, με το οποίο καθορίζεται η μορφή του πολιτεύματος.

Αποτιμητής

Ενότητα 2:

Από τον Διαφωτισμό έως το τέλος των Ναπολεόντειων Πολέμων

1	<p>Το κίνημα του Διαφωτισμού κυριάρχησε στην Ευρώπη κατά τον 18ο αιώνα και σφράγισε την εξέλιξη της ευρωπαϊκής και παγκόσμιας ιστορίας. Κύρια αρχή του στάθηκε η πίστη ότι η κριτική σκέψη και ο ορθός λόγος μπορούσαν να ερμηνεύσουν τον κόσμο και να αποτελέσουν όργανο αλλαγής της κοινωνίας. Αμφισβήτησε την κυριαρχία της θρησκείας και των παραδοσιακών μορφών εξουσίας, όπως ο απολυταρχισμός. Ο βασικοί εκπρόσωποί του, οι Γάλλοι φιλόσοφοι και πολιτικοί στοχαστές Μοντεσκιέ, Βολτέρος, Ρουσό και οι Εγκυκλοπαιδιστές, παρά τις σημαντικές διαφορές στις θεωρήσεις τους, έθεσαν στο κέντρο της σκέψης τους το άτομο και τις ελευθερίες του.</p>
2	<p>Στενά συνδεδεμένη με τα ευρωπαϊκά ιδεολογικά ρεύματα στάθηκε η Αμερικανική Επανάσταση (1774-1783), δηλαδή το κίνημα των κατοίκων των 13 αγγλικών αποικιών της Βόρειας Αμερικής για ανεξαρτησία. Εκδηλώθηκε εξαιτίας της οικονομικής εκμετάλλευσης των αποικιών από τη βρετανική κυβέρνηση και την αυταρχικότητα του Άγγλου μονάρχη Γεωργίου Γ'. Ήταν επίσης αποτέλεσμα της συγκρότησης της αμερικανικής εθνικής συνείδησης και της διάδοσης φιλελεύθερων και δημοκρατικών ιδεών. Κομβικά κείμενα της Επανάστασης ήταν η Διακήρυξη της Αμερικανικής Ανεξαρτησίας (4 Ιουλίου 1776) και το Σύνταγμα της χώρας (1787) που συντάχθηκε μετά την αναγνώριση της ανεξαρτησίας της (1783).</p>
3	<p>Οι κοινωνικές ανισότητες, η αυταρχικότητα του βασιλιά και η διάδοση διαφωτιστικών ιδεών οδήγησαν στην έκρηξη της Γαλλικής Επανάστασης το 1789. Ο μονάρχης εξαναγκάστηκε να αποδεχθεί σημαντικούς περιορισμούς στην εξουσία του και τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη (1789), που καθιέρωσε βασικές φιλελεύθερες αρχές. Η επανάσταση ριζοσπαστικοποιήθηκε μετά το 1791, με την επικράτηση της ομάδας του Ροβεσπιέρου που επέβαλε καθεστώς τρομοκρατίας μέχρι το 1794. Η άνοδος του στρατηγού Ναπολέοντα στην εξουσία (1799) οδήγησε σε απολυταρχική διακυβέρνηση και επεκτατική εξωτερική πολιτική. Η τελευταία συνάντησε την αντίδραση των άλλων ευρωπαϊκών δυνάμεων που κατόρθωσαν, το 1815, να τον εκθρονίσουν και να παλινорθώσουν το παλιό καθεστώς.</p>

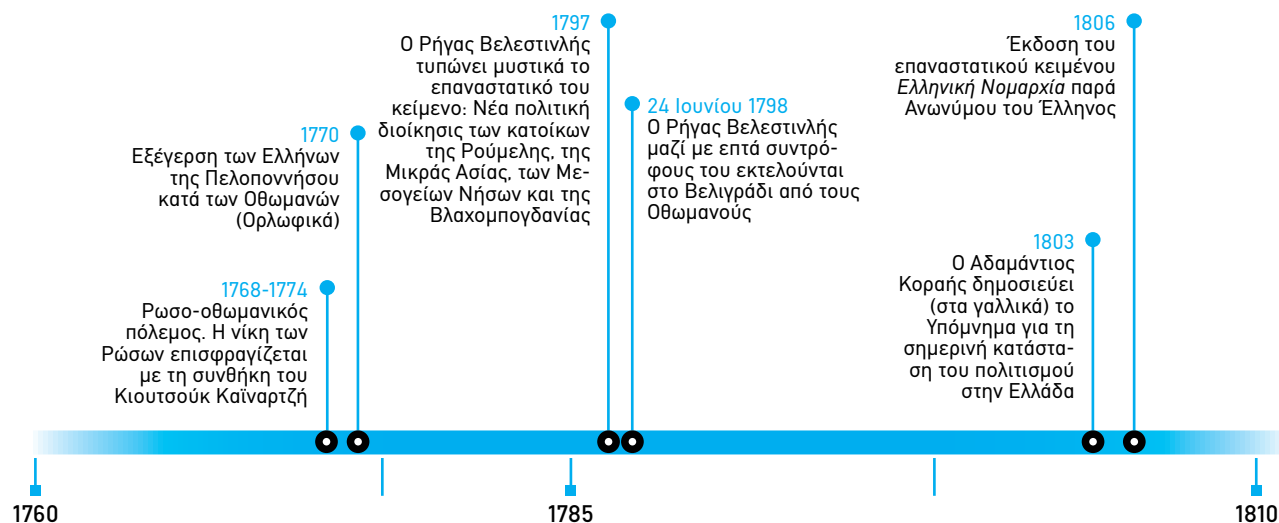
ΕΝΟΤΗΤΑ 3

Η Ελληνική Επανάσταση και τα επαναστατικά κινήματα στην Ευρώπη κατά τον 19ο αιώνα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Ο Ελληνισμός από τα μέσα του 18ου έως τις αρχές του 19ου αιώνα. Νεοελληνικός Διαφωτισμός

Από τα μέσα του 18ου αιώνα, δίπλα στις παραδοσιακές ηγεσίες των Ελλήνων (Εκκλησία, Φαναριώτες, προεστοί) αναδύθηκαν νέες δυνάμεις (έμποροι και πλοιοκτήτες). Παράλληλα, τόσο η Γαλλική Επανάσταση όσο και το κίνημα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού άσκησαν σημαντική επίδραση στον Ελληνισμό, προετοιμάζοντας ιδεολογικά την Ελληνική Επανάσταση.

Ο Ελληνισμός (μέσα 18ου-αρχές 19ου αιώνα). Κοινωνικές και οικονομικές διαστάσεις

Στα μέσα του 18ου αιώνα η μεγάλη πλειοψηφία των Ελλήνων κατοικούσε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, τόσο στις βαλκανικές της επαρχίες όσο και στη Μικρά Ασία. Ένας μικρότερος αριθμός, στα Ιόνια νησιά, ήταν υπήκοοι της Βενετικής Δημοκρατίας. Στην πλειονότητά τους οι Έλληνες ήταν αγρότες, ενώ σε διάφορα αστικά κέντρα, όπως η Κωνσταντινούπολη, η Θεσσαλονίκη, η Σμύρνη και τα Ιωάννινα, είχε συγκροτηθεί ένα σώμα τεχνιτών και εμπόρων. Σε αρκετά νησιά του Αιγαίου και ιδίως στην Ύδρα, στις Σπέτσες και στα Ψαρά, Έλληνες караβοκύρηδες (πλοιοκτήτες) είχαν αποκτήσει έναν αξιόλογο στόλο πλοίων. Εκμεταλλευόμενοι τη διείσδυση του ευρωπαϊκού εμπορίου στην Ανατολική Μεσόγειο (Λεβάντε) και τις διάφορες διακρατικές συμφωνίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τα ελληνικά πλοία, με οθωμανική, γραικο-οθωμανική ή ρωσική σημαία, κινούνταν δραστήρια στη Μεσόγειο, και ιδίως μετά το 1774 (Ρωσο-οθωμανική Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή) και στη Μαύρη Θάλασσα.

Επιπλέον, από τον 17ο αιώνα, και σε ορισμένες περιπτώσεις από παλαιότερα, Έλληνες είχαν εγκατασταθεί «χάριν εμπορίου» σε πόλεις της Ιταλίας (Βενετία, Λιβόρνο), ενώ τον 18ο αιώνα δυναμικές παροικίες εντοπίζονταν και στα σημαντικότερα κέντρα της Αψβουργικής Μοναρχίας (Βιέννη, Τεργέστη, Πέστη). Οι έμποροι, τόσο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία όσο και κυρίως στο εξωτερικό, επιδείκνυαν έντονο ενδιαφέρον για τη διάδοση νέων ιδεών ανάμεσα στους συμπατριώτες. Συνέδραμαν στην ίδρυση σχολείων και τη χορήγηση υποτροφιών και υποστήριζαν την έκδοση βιβλίων.

Παρά την άνοδο των αστικών στρωμάτων, οι παραδοσιακές ηγεσίες παρέμεναν ισχυρές. Η Εκκλησία διέθετε κύρος, καθώς άλλωστε οι Οθωμανοί αναγνώριζαν τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ως αρχηγό του γένους των Ρωμιών. Τον ύστερο 18ο αιώνα η πλειονότητα των ιεραρχών αντιμετώπιζε επιφυλακτικά ή ακόμα και αρνητικά τυχόν επαναστατικό κίνημα, ως επικίνδυνο για τον Ελληνισμό. Δεν έλειψαν πάντως και κληρικοί, ιδίως κατώτεροι, που συμμετείχαν σε αντι-οθωμανικές κινήσεις. Ένα άλλο ισχυρό σώμα ήταν οι Φαναριώτες. Μορφωμένοι και πολύγλωσσοι, αναλάμβαναν σημαντικά αξιώματα στην οθωμανική διοίκηση, όπως ηγεμόνες της Βλαχίας και της Μολδαβίας

1. Η συμβολή των Ελλήνων των παροικιών στην προαγωγή της εκπαίδευσης και των νεωτερικών ιδεών

Φροντίζουν οι πάροικοι για την ίδρυση σχολείων στις ιδιαίτερες πατρίδες τους, σε κτίρια στα οποία αναδεικνύεται ο διακριτός ρόλος του εκπαιδευτηρίου. Με τα κληροδοτήματά τους σπουδάζουν νέοι συμπατριώτες τους στους τόπους καταγωγής ή με υποτροφίες τους παίρνουν τον δρόμο για τα πανεπιστήμια της Βιέννης, του Göttingen, της Λένας, της Λειψίας, της Halle, του Παρισιού, νέοι που διψούν για τα νεωτερικά γράμματα, νέοι που θα επανδρώσουν τα σχολεία των παροικιών αλλά και τις πολλαπλασιαζόμενες εκπαιδευτικές εστίες στην Ανατολή.

Κατσιαρδή-Hering O., «Η ελληνική διασπορά», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, τόμ. 1, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003 σσ. 103-104.

Ο Φαναριώτης ηγεμόνας της Βλαχίας Νικόλαος Μαυρογένης σε άμαξα που τη σέρνουν ελάφια (Πηγή: Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor: Din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*, Βουκουρέστι 1966). Ο Νικόλαος Μαυρογένης υπηρέτησε ως δραγομάνος του στόλου και ως ηγεμόνας της Βλαχίας τα έτη 1786-1790. Εκτελέστηκε από τους Οθωμανούς το 1790.

(στη σημερινή Ρουμανία). Στις τοπικές κοινότητες, η διοίκηση βρισκόταν στα χέρια των κοτζαμπάσηδων ή προεστών. Αυτοί ήταν συνήθως χριστιανοί εύποροι που διοικούσαν τις ελληνικές κοινότητες και αναλάμβαναν τη συγκέντρωση των φόρων για τους Οθωμανούς. Ένοπλα σώματα των υπόδουλων ραγιάδων θα μπορούσαν να θεωρηθούν οι κλέφτες, συνήθως αγρότες που κατέφευγαν στη ληστεία για να επιβιώσουν, και οι αρματολοί που είχαν οργανωθεί από την οθωμανική διοίκηση για την τήρηση της τάξης. Τα όρια ανάμεσα σε αυτά τα δύο σώματα ήταν δυσδιάκριτα.

Η κρίση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

Την ίδια περίοδο η Οθωμανική Αυτοκρατορία αντιμετώπιζε μια διττή κρίση: ταλαιπωρούνταν τόσο από εξωτερικές απειλές, ιδίως τον ρωσικό επεκτατισμό, όσο και από μουσουλμάνους τοπάρχες, όπως ο Αλή πασάς των Ιωαννίνων, που διεκδικούσαν μεγαλύτερη αυτονομία. Οι Έλληνες επιδίωξαν να εκμεταλλευθούν τον ρωσο-οθωμανικό πόλεμο του 1768-1774 και έπειτα από ρωσική παραίνεση εξεγέρθηκαν στην Πελοπόννησο. Καθώς όμως η υποστήριξη του ρωσικού στόλου, υπό τους αδελφούς Ορλώφ, στάθηκε περιορισμένη, το κίνημα των Ελλήνων καταπνίγηκε με μεγάλη βιαιότητα. Η αποτυχία αυτή μείωσε τις ελπίδες και την πίστη ότι η ομόδοξη Ρωσία θα συντελούσε στην αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού και γι' αυτό η συμμετοχή των Ελλήνων στους επόμενους δύο ρωσο-οθωμανικούς πολέμους (1787-1792, 1806-1812) ήταν περιορισμένη. Και αυτές οι συγκρούσεις όπως και η Σερβική Επανάσταση κατά των Οθωμανών, η οποία είχε ξεσπάσει το 1804, φανέρωναν τις αδυναμίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός

Οι αυξανόμενες επαφές με τη Δύση, η ισχυροποίηση του στρώματος των εμπόρων και η συγκρότηση παροικιών επέτρεψαν την καλύτερη γνωριμία των Ελλήνων με τις ιδέες του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Κεντρικές αντιλήψεις του τελευταίου, όπως περί της δυνατότητας του ορθού λόγου να ερμηνεύσει τον κόσμο, της σημασίας των φυσικών επιστημών και της σύνδεσης της παιδείας με την πνευματική και κοινωνική χειραφέτηση, αποτέλεσαν κομβικές θέσεις και του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Η επίδραση του τελευταίου φανερώνεται στην αύξηση των εκδόσεων προοδευτικών (νεωτερικών) βιβλίων, συχνά φιλοσοφίας ή επιστήμης, και στην ίδρυση σύγχρονων ανώτερων σχολών (Ιωάννινα, Χίος, Σμύρνη). Κάποιοι υποστηρικτές του κινήματος, όπως ο Δημήτριος Καταρτζής

2. Σκέψεις του Κοραή για τη δυναμική των «φώτων» στην ελληνική κοινωνία

Ο πολλαπλασιασμός των βιβλίων οφείλεται στον πολλαπλασιασμό των φώτων. Καθώς κυκλοφορούν ανάμεσα στο λαό, θα συντελέσουν με τη σειρά τους στην ανάπτυξη της παιδείας και στη βελτίωση των ηθών του έθνους. Ήδη με κρυφή ματιά ο σημερινός παρατηρητής διακρίνει την επίδραση και τα αποτελέσματα του φωτισμού [...] παρουσιάζονται πλούσιοι που ξέρουν να χρησιμοποιούν τα πλούτη τους [...] τους βλέπει κανείς να προικίζουν γυμνάσια, να ενθαρρύνουν ταλέντα, να συντρέχουν με το χρήμα τους και να τιμούν με τη φιλία τους, [...] τους νέους, που τα χρηματικά τους μέσα δεν ανταποκρίνονται στο ζήλο της μόρφωσης. Αυτή τη στιγμή που σας μιλώ, υπάρχουν στην Ευρώπη πολλοί νέοι Έλληνες που σπουδάζουν με έξοδα των αξιοσέβαστων κοινοτήτων τους, και επίσης ένας μεγάλος αριθμός από σπουδαστές, που χρωστάνε τα φώτα, που αποκτήσανε στη γενναιοδωρία ιδιωτών.

Βαλέτας Γ. (επιμ.), Κοραής-*Απαντα τα πρωτότυπα έργα*, τόμ. Α1, Αθήνα, x.x., σ. 158 [μετάφραση από το κείμενο του Κοραή: *Υπόμνημα για τη σημερινή κατάσταση του πολιτισμού στην Ελλάδα*, που εκδόθηκε στα γαλλικά: *Mémoire sur l'état actuel de la civilisation dans la Grèce*, Παρίσι, 1803].

στο Βουκουρέστι, διακήρυξαν επίσης την ανάγκη να καλλιεργηθεί η λαϊκή γλώσσα, μολοντί θαύμαζαν τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό. Συνολικά ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός προετοίμασε ιδεολογικά τον αγώνα για την αποτίναξη της οθωμανικής κυριαρχίας, έστω και αν δεν υποστήριξαν όλοι οι εκπρόσωποί του επαναστατικές ιδέες. Δεν έλειψαν πάντως οι αντιδράσεις, εν μέρει από λογίους που βρίσκονταν κοντά στο Πατριαρχείο. Έβλεπαν αρνητικά την αυξανόμενη επιρροή των δυτικών («φράγκικων») ιδεών στην ελληνική κοινωνία, θεωρώντας ότι υπονόμευαν τη θρησκευτική πίστη και υποστήριζαν την εμμονή στην παραδοσιακή παιδεία.

Ο Ρήγας Βελεστινλής και ο Αδαμάντιος Κοραής υπήρξαν δύο κορυφαίες μορφές του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, επηρεασμένοι βαθιά από τις αρχές της Γαλλικής Επανάστασης. Ο Ρήγας (1757-1798), διαμορφωμένος πνευματικά σε διαφωτιστικούς κύκλους της Βλαχίας, εγκολπώθηκε τα ριζοσπαστικότερα μηνύματα των Γάλλων επαναστατών. Η *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, που τύπωσε παράνομα στη Βιέννη το 1797, περιλάμβανε αναλυτικά τα «δίκαια του ανθρώπου» και το Σύνταγμα της Ελληνικής Δημοκρατίας, της πολιτείας που θα συγκροτούνταν μετά την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού. Βασικό χαρακτηριστικό του νέου αυτού κράτους θα ήταν η ισονομία και η ισοπολιτεία όλων των πολιτών του, ανεξαρτήτως γλώσσας και θρησκεύματος. Άλλωστε, στο επαναστατικό του τραγούδι *Θούριος*, που γνώρισε μεγάλη διάδοση, ο Ρήγας όχι μόνο διακήρυττε την πίστη του στο ιδεώδες του πατριωτισμού, αλλά και καλούσε όλους τους λαούς των Βαλκανίων να συμμετάσχουν στον αγώνα κατά της τυραννίας. Με τη σύλληψή του από τους Αυστριακούς και την εκτέλεσή του από τους Οθωμανούς καθιερώθηκε ως ο πρωτομάρτυρας της ελευθερίας. Το 1806 ο Ανώνυμος ο Έλληνας αφιέρωσε το ριζοσπαστικό του έργο *Ελληνική Νομαρχία* στον Ρήγα.

Ο Αδαμάντιος Κοραής, η πιο πολύπλευρη φυσιογνωμία του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, με πλούσιο φιλολογικό και εκδοτικό έργο, στάθηκε «μάρτυς φοβερών πραγμάτων», καθώς ζούσε κατά τα χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης στο Παρίσι. Φιλελεύθερο πνεύμα, είδε θετικά την εγκαθίδρυση του δημοκρατικού πολιτεύματος, αλλά έκρινε ως τυραννική την πολιτική των Ιακωβίνων. Θεωρούσε τη χειραφετημένη από πεπαλαιωμένες αντιλήψεις παιδεία θεμέλιο της μελλοντικής ελευθερίας των Ελλήνων.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να συλλέξετε δημοτικά τραγούδια και εικαστικά έργα που αποδίδουν τη ζωή των υπόδουλων Ελλήνων.
2. Να μελετήσετε τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση* και τον *Θούριο* του Ρήγα Φεραίου και να εντοπίσετε τις επιδράσεις της Γαλλικής Επανάστασης στα έργα αυτά.
3. Σύμφωνα με τον Κοραή (βλ. πηγή 2), πώς μπορούν οι «φωτισμένοι» Έλληνες να συμβάλλουν στην πρόοδο του έθνους;

Ο Ρήγας σπέρνει τον σπόρο της ελευθερίας. Λεπτομέρεια από τον πίνακα *Η πτώσις της Κωνσταντινουπόλεως* του Παναγιώτη Ζωγράφου με βάση τις οδηγίες του Ιωάννη Μακρυγιάννη (1836. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα).

Γλωσσάρι

Φαναριώτες: Έλληνες αρχοντικής καταγωγής, που κατοικούσαν στο Φανάρι, συνοικία της Κωνσταντινούπολης όπου έδρευε το Πατριαρχείο.

Η Χάρτα του Ρήγα

Τα δικαιώματα του ανθρώπου στη Νέα Πολιτική Διοίκηση – Το επαναστατικό σύνταγμα του Ρήγα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Η Φιλική Εταιρεία και οι σημαντικότεροι σταθμοί στην εξέλιξη της Ελληνικής Επανάστασης

Η Φιλική Εταιρεία (1814-1821) διαδραμάτισε κομβικό ρόλο στην προετοιμασία της Ελληνικής Επανάστασης. Στόχος του αγώνα ήταν η αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού και η ανεξαρτησία της Ελλάδας. Στην επανάσταση έλαβαν μέρος Έλληνες από πολλές περιοχές, αλλά αυτή εδραιώθηκε στην Πελοπόννησο, τη Στερεά Ελλάδα και τα νησιά του Αιγαίου. Εκεί παρέμεινε ζωντανή, παρά τις επεμβάσεις, κυρίως μετά το 1825, σαφώς υπέρτερων οθωμανικών δυνάμεων.

Φιλική Εταιρεία. Ίδρυση και οργάνωσή της

Για την προετοιμασία του αγώνα των Ελλήνων εναντίον των Οθωμανών καίρια υπήρξε η δράση της Φιλικής Εταιρείας. Η μυστική αυτή εταιρεία, οργανωμένη σύμφωνα με τα πρότυπα ευρωπαϊκών εταιρειών όπως οι Καρμπονάροι, ιδρύθηκε το 1814, στην Οδησό της Ρωσίας, από τρεις Έλληνες μικρεμπόρους/υπαλλήλους, τους Νικόλαο Σκουφά, Αθανάσιο Τσακάλωφ και Εμμανουήλ Ξάνθο, με στόχο την απελευθέρωση από τον οθωμανικό ζυγό. Αυτό που καθιστά τη στοχοθεσία της ξεχωριστή ήταν ότι οι Έλληνες επιχειρούσαν να εναντιωθούν στους Οθωμανούς μόνοι τους, χωρίς να εντάσσουν το κίνημά τους στο πλαίσιο της πολιτικής κάποιας μεγάλης δύναμης, όπως συνέβη κατά τα Ορλωφικά (1770).

Η δράση της Φιλικής Εταιρείας εξαπλώθηκε στον χώρο της Ρωσίας και των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών (Μολδαβία, Βλαχία), ενώ μετά το 1818, όταν μεταφέρθηκε η «έδρα» της στην Κωνσταντινούπολη, προσανατολίστηκε στους Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με ιδιαίτερη επιτυχία στην Πελοπόννησο. Από την τελευταία είχε ενταχθεί ο μεγαλύτερος αριθμός τοπικών προκρίτων, επισκόπων, όπως ο Παλαιών

Πατρών Γερμανός αλλά και κλεφτών, όπως ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Συνολικά, η Εταιρεία πέτυχε να κινητοποιήσει άτομα προερχόμενα από διαφορετικά κοινωνικά στρώματα.

Η επιλογή του αρχηγού

Οι Φιλικοί αναζητούσαν ένα άτομο με επιρροή για να ηγηθεί της επανάστασης. Το 1820 αποτάθηκαν στον Ιωάννη Καποδίστρια, Υπουργό Εξωτερικών της Ρωσίας, με διπλωματική πείρα και ευρωπαϊκό κύρος. Ο Καποδίστριας, ωστόσο, αρνήθηκε θεωρώντας ότι μπορούσε να προσφέρει στους Έλληνες περισσότερα από τη θέση του. Τότε η ηγεσία της Φιλικής (Ανώτατη Αρχή) στράφηκε στον Αλέξανδρο Υψηλάντη, στρατηγό του ρωσικού στρατού, που αποδέχθηκε την πρόσκληση (Απρίλιος 1820). Ο Υψηλάντης εργάστηκε με ζήλο για την εκπόνηση ενός σχεδίου επαναστατικής δράσης, το οποίο προέβλεπε μεταξύ άλλων το ξέσπασμα της επανάστασης στην Πελοπόννησο με αντιπερισπασμό ένα κίνημα στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, το οποίο θα γινόταν σε συνεργασία με έναν ντόπιο οπλαρχηγό, τον Θεόδωρο Βλαντιμηρέσκου.

Στις 22 Φεβρουαρίου του 1821 ο Υψηλάντης πέρασε τον Προύθο ποταμό, σύνορο της Ρωσίας και της Μολδαβίας, και έναν μήνα

Το σύμβολο της Φιλικής Εταιρείας. Η σημαία στα αριστερά φέρει τα γράμματα ΗΕΑ (βραχυγραφία του 'Η ελευθερία) και εκείνη στα δεξιά ΗΘΣ ('Η θάνατος).

Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης. Ελαιογραφία του Διονύσιου Τσόκου (1862, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα).

1. Ο σκοπός της Φιλικής Εταιρείας (1815)

Μέρος αον

Αφού γνώρισης ένα Έλληνα ότι είναι βέβαιος εραστής της ελευθερίας της πατρίδος και καλός άνθρωπος, και ότι δεν είναι μέλος άλλης τινος μυστικής Εταιρείας, οιασδήποτε, και ότι επιθυμεί να καταταχθή εις την ημετέραν Εταιρείαν, όχι από περιέργειαν, ή άλλην τινά αιτίαν, κινούμενος, αλλ' από αληθή πατριωτισμόν, τότε τον δίδεις υπόσχεσιν ότι θέλεις τον δεχθή εις την Εταιρείαν...

Ο της Εταιρείας σκοπός

Η Εταιρεία συνίσταται από καθαυτό Έλληνας φιλοπάτριδας και ονομάζεται Εταιρεία των Φιλικών. Ο σκοπός των μελών αυτής είναι η καλύτερευσις του έθνους, και αν ο Θεός το συγχωρήση, η ελευθερία του.

Ţetea A. κ.ά. (επιμ.), *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821, IV, Eteria în Principatele Române*, Βουκουρέστι, 1960, σσ. 32, 34.

αργότερα ξέσπασε η επανάσταση στην Πελοπόννησο. Το κίνημα των Φιλικών στις Ηγεμονίες καταδικάστηκε αμέσως από τον τσάρο, ενώ και ο Πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄ αφόρισε, έπειτα από πιέσεις των Οθωμανών, όσους συμμετείχαν σε αυτό. Παρά τον ηρωικό αγώνα του Ιερού Λόχου, σώματος Ελλήνων εθελοντών, στο Δραγατσάνι (7/19 Ιουνίου), η επανάσταση στη Μολδαβία και τη Βλαχία είχε κατασταλεί μέχρι το φθινόπωρο του 1821. Αντιθέτως, στην Πελοπόννησο και τη Ρούμελη η επανάσταση εδραιώθηκε, επωφελούμενη και από το γεγονός ότι η Πύλη είχε στρέψει την προσοχή της στην καταστολή της «αποστασίας» του Αλή πασά (βλ. προηγούμενη ενότητα). Θορυβημένοι με τις εξελίξεις, οι Οθωμανοί προέβησαν σε σφαγές στην Κωνσταντινούπολη (10 Απριλίου) και την Κύπρο (9 Ιουλίου), καθώς και στην εκτέλεση του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄ και ανώτερων κληρικών (10 Απριλίου), χωρίς όμως να αναχαιτίσουν τον αγώνα των Ελλήνων.

Η πρώτη φάση της επανάστασης (1821-1823)

Τα επαναστατικά χρόνια χωρίζονται σε δύο φάσεις: από το 1821 μέχρι το 1823, περίοδο κατά την οποία οι Έλληνες σημείωσαν πολλές επιτυχίες σε ξηρά και θάλασσα, και από το 1824 έως το 1827, όταν η επανάσταση πέρασε μεγάλη κρίση με κίνδυνο να καταπνιγεί. Η μεγαλύτερη στρατιωτική επιτυχία το 1821 υπήρξε η κατάληψη της Τριπολιτσάς (23 Σεπτεμβρίου), πρωτεύουσας της Πελοποννήσου, την οποία ακολούθησε ο περιορισμός των Οθωμανών της χερσονήσου σε λίγα φρούρια. Η προσχώρηση των νησιών Ύδρας, Σπετσών και Ψαρών στο επαναστατικό στρατόπεδο ισχυροποίησε τη θέση των Ελλήνων στη θάλασσα, εμποδίζοντας τη δράση του οθωμανικού πολεμικού ναυτικού. Παρά το γεγονός ότι σε διάφορες περιοχές οι προσπάθειες των επαναστατών δεν ευοδώθηκαν, όπως ενδεικτικά στη Μακεδονία και τη Χίο (σφαγή χιλιάδων Ελλήνων, 30 Απριλίου-2 Μαρτίου 1822), το συνολικό πρόσημο παρέμενε θετικό για τους Έλληνες. Η προσπάθεια των Οθωμανών να καταστείλουν την επανάσταση με την αποστολή του Δράμαλη πασά στην Πελοπόννησο το 1822 γνώρισε παταγώδη αποτυχία στα Δερβενάκια και αλλού, ενώ την επόμενη χρονιά ο Μουσταφά πασάς της Σκόδρας αναχαιτίστηκε στη Δυτική Στερεά από σώματα των Σουλιωτών.

Τα χρόνια της κρίσης (1824-1827)

Σε αναζήτηση συμμάχων, οι Οθωμανοί το 1824 στράφηκαν στην Αίγυπτο και εξασφάλισαν τη συνεργασία του ηγέτη της

Η σφαγή της Χίου. Ελαιογραφία του Γάλλου ζωγράφου Eugène Delacroix (1824, Μουσείο Λούβρου, Παρίσι).

Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης (1770-1843). Χρωμολιθογραφία στην εφημερίδα Νέος Αριστοφάνης (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα).

Μοχάμετ Άλη. Ο τελευταίος διέθετε τακτικό στρατό και ναυτικό εκπαιδευμένο από Ευρωπαίους αξιωματικούς και του οποίου ηγείτο ο γιος του, Ιμπραήμ πασάς. Πρώτο αποτέλεσμα αυτής της συνεργασίας ήταν η κατάληψη και καταστροφή, το 1824, των Ψαρών και της Κάσου από τους Οθωμανούς και τους Αιγύπτιους αντίστοιχα. Το 1825 η απόβαση των αιγυπτιακών στρατιωτικών δυνάμεων στη Μεσσηνία συνιστούσε την απαρχή της κατάληψης του μεγαλύτερου τμήματος της Πελοποννήσου, παρά τη γενναία αντίσταση του Παπαφλέσσα στο Μανιάκι (20 Μαΐου 1825), αλλά και τον συστηματικό κλεφτοπόλεμο του Κολοκοτρώνη. Η αντίσταση του Μακρυγιάννη, του Δημήτριου Υψηλάντη και του Γεώργιου Μαυρομιχάλη στους Μύλους του Άργους (13 Ιουνίου 1825) απέτρεψε την κατάληψη του Ναυπλίου από τον Ιμπραήμ.

Την ίδια περίοδο ο Κιουταχής πασάς επιχείρησε να καθυποτάξει την επανάσταση στη Στερεά Ελλάδα με κύριο στόχο του το Μεσολόγγι. Η πολύμηνη πολιορκία του Μεσολογγίου κατά την οποία συμμετείχαν και δυνάμεις του Ιμπραήμ πασά κατέληξε στην ηρωική έξοδο των αγωνιστών τον Απρίλιο του 1826. Η αντίστασή τους όχι μόνο έφθειρε τις οθωμανο-αιγυπτιακές δυνάμεις, δίνοντας παράλληλα χρόνο ανασύνταξης στους Έλληνες, αλλά και αναζωπύρωσε το κύρος του αγώνα στο εξωτερικό.

Την ίδια περίοδο και λίγο αργότερα (1827) χάρη στο στρατιωτικό δαιμόνιο του Γεώργιου Καραϊσκάκη, οι Έλληνες σημείωσαν σημαντικές στρατιωτικές επιτυχίες, μολονότι αυτές δεν απέτρεψαν την πτώση της Ακρόπολης, τελευταίου προπύργιου της επανάστασης στη Ρούμελη, τον Μάιο του 1827.

Το φθινόπωρο του 1827 βρήκε τους Έλληνες εξαντλημένους, αλλά όχι καθυποταγμένους. Επαναστατικοί πυρήνες υπήρχαν ακόμη ενεργοί στην Πελοπόννησο, όπου οι αιγυπτιακές δυνάμεις είχαν φθαρεί σε μεγάλο βαθμό. Στη θάλασσα η έντονη κουρσάρικη και πειρατική δράση των Ελλήνων υπονόμειε την αποτελεσματικότητα του ναυτικού Οθωμανών και Αιγυπτίων. Διπλωματικές εξελίξεις, που θα αναλυθούν σε επόμενη ενότητα, έφεραν τον ευρωπαϊκό (αγγλικό, γαλλικό και ρωσικό) στόλο στο Ιόνιο με στόχο την επιβολή της ειρήνης μεταξύ των αντιμαχόμενων. Η δράση των στόλων αυτών όξυνε την κατάσταση οδηγώντας στη Ναυμαχία του Ναβαρίνου (8/20 Οκτωβρίου 1827) κατά την οποία καταστράφηκε το μεγαλύτερο τμήμα του τουρκοαιγυπτιακού στόλου.

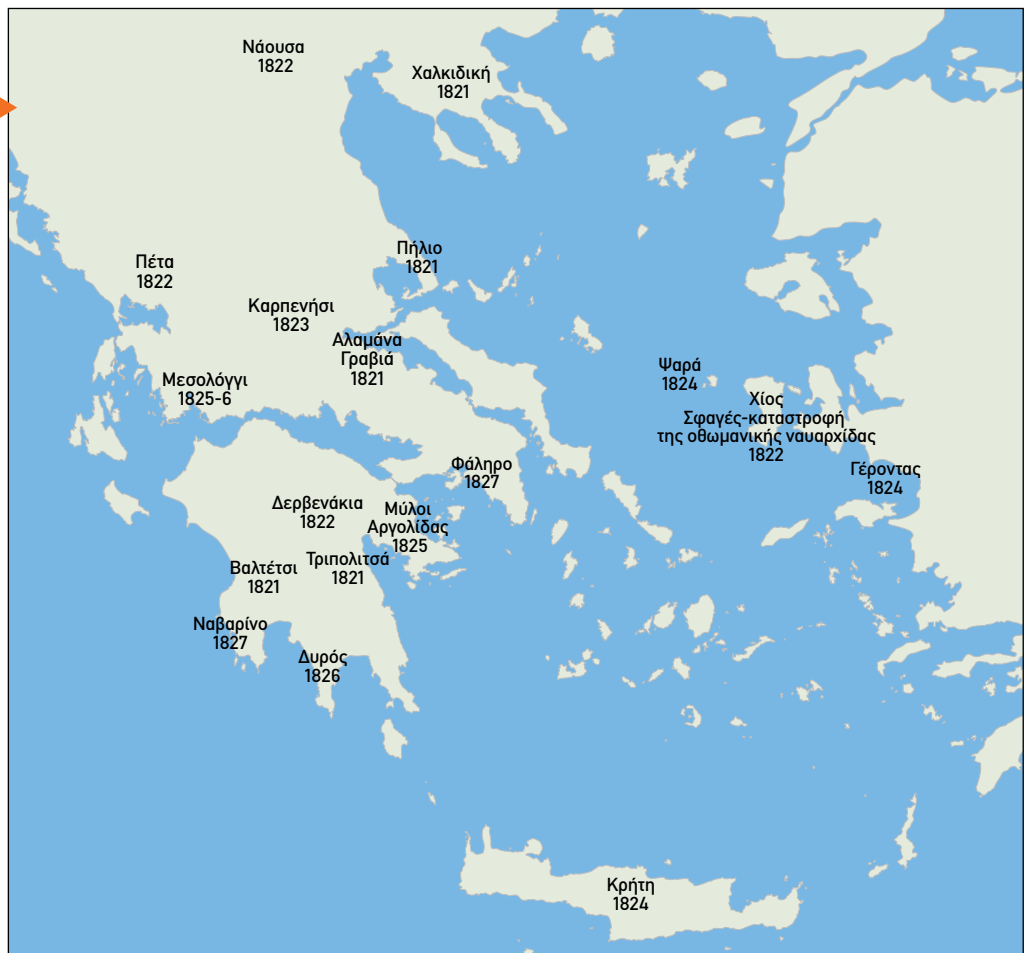
Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης, Ελαιογραφία του Διονύσιου Τσόκου (1861, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα).

2. Η στρατηγική αξία του Μεσολογγίου

Μεσολόγγιον: φαίνεται ο Δημιουργός της κτίσεως ότι, προνοών διά την ελευθερίαν της ανθρωπότητας, επρόσταξε την ξηράν και την θάλασσαν να γένωσι πολλαχού άσυλον τοις διωκομένοις και ισχυρόν προπύργιον τοις πολεμουμένοις. Τοιούτον λοιπόν άσυλον και προπύργιον ευρέθη και η πόλις του Μεσολογγίου, ως εκ της θέσεώς της, εις τον καιρόν της Ελληνικής Επανάστασεως. Αλλ' από μέρους μεν της θαλάσσης είναι αληθώς δυσπρόσιτος και αήττητος, από την ξηράν όμως όχι. Όθεν, αν έλειπεν ο πατριωτισμός των κατοίκων [...] και ο ηρωισμός των υπερασπιστών [...] επί της εσχάτης πολιορκίας, το Μεσολόγγιον μίαν ημέραν, και όχι εν έτος, δεν εβαστούσε πολιορκούμενον διά ξηράς από τας δυνάμεις της Ασίας, Αφρικής και της Ευρωπαϊκής Τουρκίας.

Γαζής Γ., *Λεξικόν της Επανάστασεως και άλλα έργα*, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, 1971, σ. 94.

Οι κυριότερες μάχες της Ελληνικής Επανάστασης

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να εκπονήσετε εργασία με θέμα την καταγραφή των αρχών της Φιλικής Εταιρείας, μελετώντας αποσπάσματα από τον Όρκο των Φιλικών.
2. Να συντάξετε χρονολόγιο της Ελληνικής Επανάστασης με τα κυριότερα πολεμικά γεγονότα που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκειά της.
3. Να μελετήσετε εικαστικό υλικό για την Ελληνική Επανάσταση (απεικονίσεις μαχών, προσωπογραφίες πρωταγωνιστών, σημαίες και λάβαρα) και να το συνδέσετε με τα γεγονότα της περιόδου.

Η Φιλική Εταιρεία και οι σημαντικότεροι σταθμοί στην εξέλιξη της ελληνικής επανάστασης

Η Ελληνική Επανάσταση

Γλωσσάρι

Καρμπονάροι: Μέλη μυστικής εταιρείας που ιδρύθηκε στην Ιταλία την πρώτη δεκαετία του 19ου αιώνα με σκοπό την απελευθέρωση της ιταλικής χερσονήσου από την αυστριακή κυριαρχία.

Κλεφτοπόλεμος: Πολεμική τακτική των επαναστατημένων Ελλήνων, σύμφωνα με την οποία οι αριθμητικά υποδεέστερες ομάδες ατάκτων πολεμιστών των κλεφτών και των αρματολών έστηναν ενέδρες στον τακτικό οθωμανικό στρατό ώστε να τον αιφνιδιάσουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Πολιτειακή οργάνωση των επαναστατημένων Ελλήνων

Η πολιτειακή οργάνωση που επέλεξαν οι Έλληνες για την ελεύθερη πολιτεία τους φανέρωνε τον προοδευτικό, ενίοτε και ριζοσπαστικό, χαρακτήρα της επανάστασης. Τα τρία συντάγματα που ψηφίσαν οι Εθνοσυνελεύσεις καθόριζαν το πολίτευμα της αβασίλευτης δημοκρατίας και κατοχύρωναν τις ατομικές ελευθερίες. Δεν κατέστη δυνατό, ωστόσο, να αποτρέψουν τις διαμάχες μεταξύ διαφόρων παρατάξεων, κυρίως μεταξύ οπλαρχηγών και προκρίτων, που κατέληξαν σε βίαιες εμφύλιες συγκρούσεις το 1824.

Οι απαρχές της πολιτικής οργάνωσης

Αυτό που καθιστά την Ελληνική Επανάσταση ξεχωριστή από άλλα σύγχρονά της κινήματα εναντίον του σουλτάνου ήταν ότι οι Έλληνες εξαρχής έθεσαν ως στόχο τους όχι μόνο να απελευθερωθούν, αλλά και να οργανώσουν μια «ευρωπαϊκή» πολιτεία, όπως άλλωστε είχαν οραματιστεί και οι ριζοσπαστικότεροι εκπρόσωποι του Νεοελληνικού Διαφωτισμού (Ρήγας, Κοραΐς). Αυτή η γενική στόχευση σε συνάρτηση και με τις ανάγκες διοίκησης και συντονισμού του αγώνα οδήγησαν αρχικά στη συγκρότηση διαφόρων αντιπροσωπευτικών οργάνων, ουσιαστικά τοπικών κυβερνήσεων. Ειδικότερα, εντός του φθινοπώρου-χειμώνα του 1821, καταρτίστηκαν από τοπικές συνελεύσεις, κυρίως προκρίτων, ανώτερων κληρικών και Φαναριωτών, τρία σημαντικά πολιτεύματα (συντάγματα): ο οργανισμός της Γερουσίας της Δυτικής Χέρσου Ελλάδας (Δυτικής Στερεάς Ελλάδας), ο οργανισμός της Πελοποννησιακής Γερουσίας και η Νομική Διάταξη της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος (Ανατολικής Στερεάς Ελλάδας). Είναι αξιοσημείωτο ότι παρά τον ολιγαρχικό τους χαρακτήρα δεν έλειπαν και δημοκρατικά στοιχεία, ενώ σίγουρα οι διοικητικοί ορ-

γανισμοί που συστάθηκαν συνέβαλαν στην αντιμετώπιση των οθωμανικών επιθέσεων, όπως του Μαχμούτ πασά Δράμαλη το καλοκαίρι του 1822.

Η Α΄ Εθνοσυνέλευση

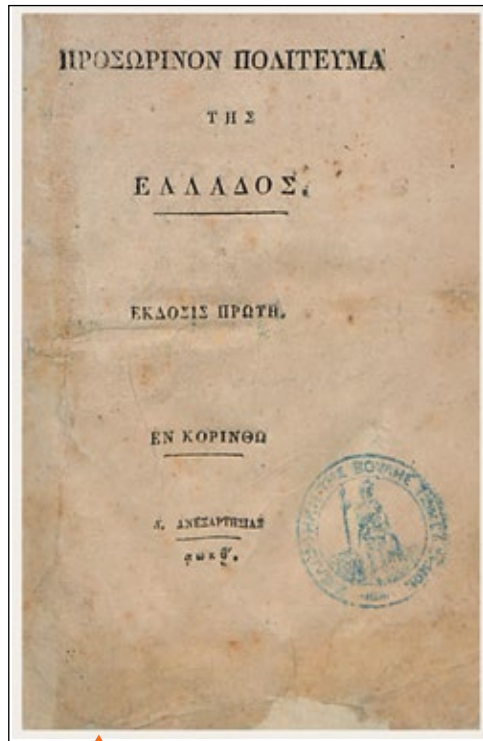
Σύντομα, ωστόσο, κατέστη ξεκάθαρη η ανάγκη μιας κεντρικής πολιτικής και πολιτειακής αρχής τόσο για την καλύτερη οργάνωση του αγώνα όσο και για να παρουσιάζεται ένα ενιαίο μέτωπο προς τις ξένες δυνάμεις. Αυτό προσπάθησε μεταξύ άλλων να επιτύχει η Εθνική Συνέλευση η οποία συνήλθε στην Επίδαυρο τον Δεκέμβριο του 1821. Διακήρυξε την ελληνική ανεξαρτησία και ψήφισε το πρώτο επαναστατικό «προσωρινό πολίτευμα» την Πρωτοχρονιά του 1822. Οι περισσότερες διατάξεις του αφορούσαν οργανωτικά ζητήματα. Ειδικότερα, ορίστηκε ότι τη διοίκηση θα ασκούσαν δύο σώματα με ετήσια θητεία, το πεντεμελές Εκτελεστικό, που διορίζε τον Αρχιγραμματέα της Επικρατείας (πρωθυπουργό) και το πολυμελές Βουλευτικό, που είχε κυρίως νομοθετικές αρμοδιότητες. Ήταν, παρά τις ατέλειές του, ένα προοδευτικό κείμενο, θέσπιζε άλλωστε την αβασίλευτη δημοκρατία και φανέρωνε επιρροές από τα συντάγματα της Γαλλικής Επανάστασης.

Η ρύθμιση της πολιτειακής μορφής του κράτους ήταν ένα σημαντικό επίτευγμα, αν αναλογιστεί κανείς ότι τα μέλη της Εθνοσυνέλευσης εκπροσωπούσαν αρκετά διαφορετικές πολιτικές ομάδες. Άλλωστε, ήδη το καλοκαίρι του 1821, είχαν συγκρουστεί με αφορμή τον ρόλο του εκπροσώπου της Φιλικής Εταιρείας Δημήτριου Υψηλάντη, ο οποίος είχε μόλις καταφτάσει στην Πελοπόννησο, οι παραδοσιακές ηγεσίες, κυρίως οι κοτζαμπάσηδες, με τους οπλαρχηγούς. Απειλήθηκε μάλιστα και η σφαγή των προκρίτων από εξοργισμένους αγωνιστές, η οποία όμως αποσοβήθηκε χάρη στην παρέμβαση του Κολοκοτρώνη. Το επόμενο έτος (1822) είχαν πλέον συγκροτηθεί δύο ομάδες, οι προύχοντες, Πελοποννήσου και νησιών, που είχαν και την υποστήριξη του κύκλου του Φαναριώτη Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, προέδρου του Εκτελεστικού, και οι στρατιωτικοί, με ηγέτη τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη. Το κύρος των τελευταίων είχε ενισχυθεί χάρη στην αντιμετώπιση της οθωμανικής απειλής.

Πάντως, παρά τις υπέρπουσες διενέξεις, έγινε κατορθωτό να συγκληθεί η Β΄ Εθνοσυνέλευση (Άστρος Κυνουρίας, Μάρτιος-Απρίλιος 1823), η οποία κατήργησε τις τοπικές διοικήσεις, ενισχύοντας την εξουσία της κεντρικής κυβέρνησης. Επιπλέον, ψήφισε, στις 13

Πορτρέτο του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου (1791-1865) σε προχωρημένη ηλικία. Έργο άγνωστου Ευρωπαϊού ζωγράφου (Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα).

Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος, Κόρινθος 1822, α΄ έκδοση (Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων).

Απριλίου, ένα αναθεωρημένο Σύνταγμα που ονομάστηκε και αυτό «Νόμος της Επιδαύρου». Είχε πιο φιλελεύθερο χαρακτήρα, καθώς καταργούσε τη δουλεία, καθιέρωνε την ελευθεροτυπία και εν γένει προστάτευε καλύτερα τις ατομικές ελευθερίες.

Εμφύλιες συγκρούσεις

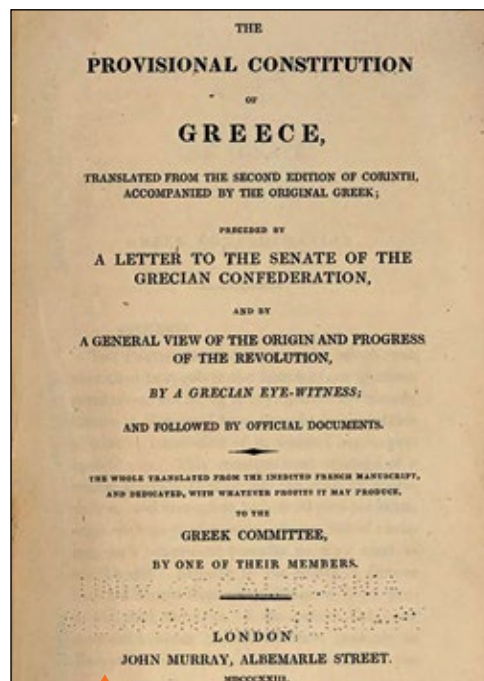
Το Σύνταγμα του Άστρους δεν κατέστη δυνατό να εφαρμοστεί. Τους επόμενους μήνες η διαμάχη μεταξύ των διαφόρων παρατάξεων οξύνθηκε λαμβάνοντας μορφή, το 1824, ένοπλης σύγκρουσης. Στην πρώτη φάση του εμφύλιου πολέμου (άνοιξη-καλοκαίρι 1824) αναμετρήθηκαν η παράταξη των στρατιωτικών, με ηγέτη τον Κολοκοτρώνη, αντιπρόεδρος τότε του Εκτελεστικού, με εκείνη των προυχόντων της Πελοποννήσου και της Ύδρας. Οι τελευταίοι, στους οποίους ξεχώριζε ο Ύδραϊος πλοιοκτήτης Γεώργιος Κουντουριώτης, ήταν σαφώς ισχυρότεροι και ο Κολοκοτρώνης αναγκάστηκε να υποχωρήσει, χωρίς πάντως να περιθωριοποιηθεί εντελώς.

Η ειρήνευση στάθηκε προσωρινή. Το φθινόπωρο του 1824 ξέσπασε ο δεύτερος εμφύλιος πόλεμος, συντομότερος αλλά και πιο καταστροφικός σε σχέση με τον πρώτο. Σε αυτόν αντιπαράτέθηκαν η κεντρική διοίκηση, υπό τον έλεγχο του Κουντουριώτη αλλά και με αυξημένη την επιρροή του Ιωάννη Κωλέττη, με τους Πελοποννήσιους συνολικά. Ανάμεσα στους τελευταίους περιλαμβάνονταν σημαντικοί προύχοντες, όπως ο Ανδρέας Ζαΐμης, που συμμεάχησαν με τον μέχρι πρότινος αντίπαλό τους Θεόδωρο Κολοκοτρώνη.

1. Η αντίθεση πολιτικών και στρατιωτικών

Και εν πρώτοις εξεδηλώθη η αντίθεση των πολιτικών, οι οποίοι προήρχοντο από τους κοτζαμπάσηδες, την κρατούσαν πολιτικώς, οικονομικώς και κοινωνικώς τάξιν κατά την τουρκοκρατίαν, και των στρατιωτικών, οι οποίοι ήσαν έως τότε κάποι των πρώτων, [δηλαδή] σωματοφύλακες, ένοπλοι ακόλουθοί των, εξαρτώμενοι εντελώς παρ' εκείνων, ή είχαν έλθει από την Επτάνησον, όπου διέμεναν φεύγοντες την τουρκικήν καταδίωξιν διά την παλαιότεραν δράσιν των ως κλεφτών. Αι ανησυχίαί ότι οι στρατιωτικοί θ' αποκτούσαν δύναμιν εκ του αγώνος και θα εδημιουργείτο εξ αυτών νέα ισχυρά τάξις, ικανή ν' αμφιβητήση την εξουσίαν προς τους προκρίτους, είχεν εκδηλωθή προ της επαναστάσεως ακόμη, όταν συνεζητούντο τα της προπαρασκευής της.

Κόκκινος Δ., *Η ελληνική επανάσταση*, τόμ. 2, Μέλισσα, Αθήνα 1957, σ. 227.

Μετάφραση του Προσωρινού Πολιτεύματος της Ελλάδος στα αγγλικά

2. Οι ατομικές ελευθερίες σύμφωνα με το Σύνταγμα του 1823

§ γ'. Όλοι οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον των Νόμων, άνευ τινός εξαιρέσεως.

§ στ'. Η ιδιοκτησία, τιμή, και ασφάλεια εκάστου Έλληнос, και παντός ανθρώπου, εντός της επικρατείας ευρισκομένου, είναι υπό την προστασίαν των Νόμων.

§ η'. Οι Έλληνες έχουσι το δικαίωμα να κοινοποιώσι και άλλως πώς, και διά των Τύπων τας κρίσεις των.

§ θ'. Εις την Ελληνικήν επικράτειαν ούτε πωλείται, ούτ' αγοράζεται άνθρωπος· αργυρώνητος δε παντός γένους και πάσης θρησκείας, άμα πατήσας το Ελληνικόν έδαφος, είναι ελεύθερος, και από τον δεσπότην αυτού ακαταζήτητος.

Νόμος της Επιδαύρου ήτοι προσωρινόν πολίτευμα της Ελλάδος εν Αστρει, Ύδρα 1824, σ. 2.

Διακύβευμα αποτέλεσε ο έλεγχος των οικονομικών του κράτους και ειδικότερα τα χρήματα του δανείου που είχε συνάψει η κυβέρνηση στο Λονδίνο (βλ. επόμενη ενότητα). Κλειδί για την επιτυχία των κυβερνητικών στάθηκε ακριβώς η δυνατότητα που είχε να χρηματοδοτήσει την κάθοδο στην Πελοπόννησο ρουμελιώτικων στρατιωτικών δυνάμεων, που κατέπνιξαν βίαια την αντίσταση των ντόπιων. Μέχρι τον Ιανουάριο του 1825 ο Κολοκοτρώνης και άλλοι Πελοποννήσιοι είχαν συλληφθεί και η ισχύς της κυβέρνησης δεν αμφισβητούνταν. Η εισβολή του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο (Φεβρουάριος 1825) ωστόσο οδήγησε σύντομα στην αμνήστευση του Κολοκοτρώνη και των Πελοποννησίων προκειμένου να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικότερα ο κίνδυνος.

Η Γ΄ Εθνοσυνέλευση

Μία ακόμη εθνοσυνέλευση συγκλήθηκε την άνοιξη του 1826 στην Επίδαυρο, αλλά διαλύθηκε ύστερα από λίγες ημέρες όταν οι αντιπρόσωποι πληροφορήθηκαν την πτώση του Μεσολογγίου. Πολύ σημαντικότερη στάθηκε, αντιθέτως, η Γ΄ Εθνοσυνέλευση, που έλαβε χώρα, την άνοιξη του 1827, στην Τροιζήνα. Αφενός εξέλεξε τον Ιωάννη Καποδίστρια ως Κυβερνήτη της Ελλάδας, με επταετή θητεία, και αφετέρου ψήφισε το πλέον φιλελεύθερο και δημοκρατικό επαναστατικό Σύνταγμα, το πρώτο που δεν οριζόταν ως προσωρινό. Με πρότυπο το αμερικανικό Σύνταγμα, καθορίζονταν με μεγαλύτερη σαφήνεια οι αρμοδιότητες της εκτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας, κατοχυρώνονταν με πληρότητα τα ατομικά δικαιώματα και οριζόταν η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Με αυτόν τον καταστατικό χάρτη, οι επαναστατημένοι Έλληνες εξέφραζαν με τον πλέον εύγλωττο τρόπο τον δημοκρατικό χαρακτήρα της επανάστασής τους.

Πολιτειακή οργάνωση των επαναστατημένων Ελλήνων

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να κατασκευάσετε διάγραμμα με τις αντιτιθέμενες παρατάξεις και τους επικεφαλής τους.
2. Αφού μελετήσετε τα απομνημονεύματα του Νικόλαου Κασομούλη, Ενθυμήματα στρατιωτικά, του Νικόλαου Δραγούμη, Ιστορικά Αναμνήσεις, ή τα Απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη, να καταγράψετε τις επιπτώσεις της εμφύλιας διαμάχης στην πορεία της Επανάστασης.
3. Να κατασκευάσετε διάγραμμα με τις εθνοσυνελεύσεις και τα Συντάγματα που συντάχθηκαν.

3. Ο δεύτερος εμφύλιος πόλεμος στη θεώρηση του πολιτικού και ιστορικού Σπυρίδωνα Τρικούπη

Ο δεύτερος ούτος εμφύλιος πόλεμος δεν ωμοίαζε τον πρώτον καθ' όσον οι Πελοποννήσιοι επολέμουν Πελοποννησίους. Επί του παρόντος η Πελοπόννησος ήταν όλη σχεδόν του αυτού φρονήματος, και η κυβέρνηση δεν εδύνατο να ταπεινώσει τους εναντίους της ειμή διά στρατιωτών άλλου μέρους.

Ο δεύτερος ούτος εμφύλιος πόλεμος ήταν πολύ δεινότερος και φθοροποιότερος του πρώτου [...] απέβη δε και τόσοσ κακοήθης, ώστε η εις την Πελοπόννησον εισβολή των έξω του Ισθμού στρατευμάτων δοθέντων εις την αρπαργήν και εις την ακολασίαν ανεκάλεσεν εις την μνήμην των παθόντων όσα κακά έπαθαν επί της εισβολής των Αλβανών οι πατέρες αυτών· η δε έκβασις αυτού ανύψωσε τον Κουντουριώτην και συνανύψωσε και τον συνάρχοντα και συμπράκτορα αυτού Κωλέττην.

Τρικούπης Σπ., *Ιστορία της ελληνικής επαναστάσεως*, τόμ. 3, Λονδίνο 1856, σσ. 181, 184.

Γλωσσάρι

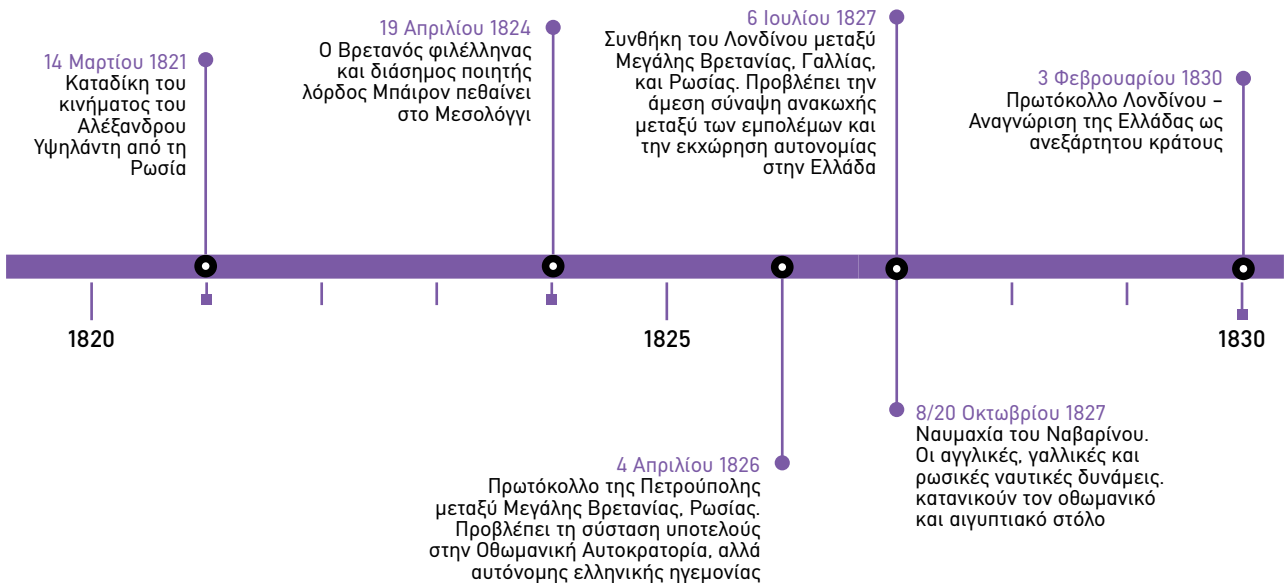
Αρχή της λαϊκής κυριαρχίας:

Η αρχή σύμφωνα με την οποία πηγή όλων των εξουσιών είναι ο λαός. Με βάση τη λαϊκή κυριαρχία, η εξουσία του λαού ασκείται από εκείνους τους πολίτες που έχουν το δικαίωμα ψήφου. Συνεπώς, η θέληση του κυρίαρχου λαού είναι η θέληση του εκλογικού σώματος και συγκεκριμένα της πλειοψηφίας του, η οποία εκλέγει τα όργανα του κράτους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

Η ευρωπαϊκή διπλωματία και το κίνημα του φιλελληνισμού

Η Ελληνική Επανάσταση αμφισβήτησε την τάξη πραγμάτων που είχαν επιβάλει οι μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις και γι' αυτό αντιμετωπίστηκε από αυτές με έντονη αρνητικότητα. Αποτέλεσε, ωστόσο, πηγή έμπνευσης για ένα δυναμικό φιλελεύθερο κίνημα, εκείνο του φιλελληνισμού. Επιπλέον, από το 1823, η στάση της Μεγάλης Βρετανίας και της Ρωσίας μεταβάλλεται σταδιακά, καταλήγοντας στο να υποστηρίξουν την αυτονομία αρχικά και κατόπιν την ανεξαρτησία της Ελλάδας.

Η στάση των ευρωπαϊκών δυνάμεων έναντι της Ελληνικής Επανάστασης

Η Ελληνική Επανάσταση ξέσπασε σε εποχή που η διπλωματική κατάσταση στην Ευρώπη δεν την ευνοούσε. Οι μεγάλες πολυεθνικές αυτοκρατορίες (Αυστρία, Ρωσία), αλλά και η Πρωσία είχαν συνασπιστεί στην Ιερά Συμμαχία που είχε ως στόχο τη διατήρηση της μοναρχικής τάξης πραγμάτων. Αλλά και η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία, που διέθεταν συνταγματικούς θεσμούς, δεν έβλεπαν θετικά τυχόν φιλελεύθερες αλλαγές στην Ευρώπη, περιλαμβανομένων φυσικά και των Βαλκανίων. Ήθελαν άλλωστε να αποτρέψουν τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τις διενέξεις που αυτή θα προκαλούσε.

Οι Έλληνες επαναστάτες, ωστόσο, κατανοούσαν ότι η υποστήριξη των μεγάλων δυνάμεων μπορούσε να αποβεί πολύ χρήσιμη για την επιτυχία του αγώνα τους. Γι' αυτό σε ποικίλες προκηρύξεις τους, αλλά και στη Διακήρυξη της Α' Εθνοσυνέλευσης τόνιζαν ότι αγωνίζονταν για εθνική ελευθερία και όχι για κοινωνική/πολιτική ανατροπή.

Τα νέα για το κίνημα των Ελλήνων βρήκαν τους Ευρωπαίους πολιτικούς στο Λάιμπαχ (σημερινή Λουμπλιάνα της Σλοβενίας), όπου είχαν συγκεντρωθεί για να αποφασίσουν για την τύχη ενός άλλου επαναστατικού κινήματος, εκείνου στη Νάπολη της Ιταλίας. Το κίνημα αυτό συμφώνησαν να το καταπνίξουν, ενώ καταδίκασαν το ελληνικό. Η Ρωσία, μάλιστα, επέτρεψε στους Οθωμανούς να εισβάλουν στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες (Μολδαβία και Βλαχία) για να πολεμήσουν τους Έλληνες επαναστάτες. Ακόμη και όταν η Ρωσία διέκοψε τις διπλωματικές σχέσεις με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, λόγω της εκτέλεσης του Γρηγορίου Ε΄ και των σφαγών που ακολούθησαν στην Κωνσταντινούπολη, η επανάσταση παρέμεινε, παρά τις ενέργειες του υπουργού Εξωτερικών της Ρωσίας Ιωάννη Καποδίστρια, διπλωματικά απομονωμένη, όπως φάνηκε στο συνέδριο της Βερόνας (φθινόπωρο 1822), όπου εμποδίστηκε η προσέλευση των Ελλήνων αντιπροσώπων και το ελληνικό ζήτημα δεν συζητήθηκε. Κεντρικό ρόλο διαδραμάτισαν σε αυτή την πολιτική ο καγκελάριος της Αυστρίας Κλέμενς φον Μέτερνιχ και ο υπουργός Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας Κάσλερι.

Ο φιλελληνισμός

Αξίζει να σημειωθεί, όμως, ότι η επανάσταση των Ελλήνων συγκίνησε την ευρωπαϊκή κοινωνία. Επηρεασμένοι από την κλασική παιδεία αλλά κυρίως από το δυναμικό κίνημα του φιλελευθερισμού και του ριζοσπαστισμού, «κληρονομιά» της Γαλλικής Επανάστασης, Ευρωπαίοι και Αμερικανοί φιλέλληνες προσπάθησαν να συνδράμουν τον αγώνα ποικιλοτρόπως. Συνέστησαν επιτροπές για τη συγκέντρωση χρημάτων και πολεμοφοδίων, ενώ κάποιοι εξ αυτών, ενίοτε ωθούμενοι και από τυχοδιωκτικούς λόγους, ήρθαν στην Ελλάδα για να αγωνιστούν μαζί με τους επαναστάτες. Στον ευρωπαϊκό Τύπο αυξήθηκαν τα άρθρα υπέρ της ελληνικής υπόθεσης, ενώ δημοσιεύτηκαν εξαιρετικά λογοτεχνικά κείμενα και ποιήματα εμπνευσμένα από αυτήν. Γνωστότεροι φιλέλληνες υπήρξαν οι Άγγλοι ρομαντικοί ποιητές λόρδος Βύρων, που πέθανε στο Μεσολόγγι, και Πέρσι Σέλεϊ, ο συνταγματάρχης Θωμάς Γκόρντον από τη Σκωτία, ο Γάλλος αξιωματικός Φαβιέρος και πολλοί άλλοι. Η δράση των φιλελλήνων συνέβαλε σημαντικά στην ευαισθητοποίηση της διεθνούς κοινής γνώμης για τον αγώνα αλλά λειτούργησε και ως μοχλός πίεσης στις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις.

Ο καγκελάριος της Αυστρίας Μέτερνιχ (1773-1859), σφοδρός αντίπαλος της Ελληνικής Επανάστασης. Ελαιογραφία του Άγγλου ζωγράφου Thomas Lawrence (περ. 1815. Συλλογή βρετανικής βασιλικής οικογένειας, Κάστρο του Ουίνδσορ).

Ο Τζορτζ Κάστινγκ (1770-1827), υπουργός Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας την περίοδο 1822-1827). Ελαιογραφία του Thomas Lawrence (περ. 1825, National Portrait Gallery, Λονδίνο).

Η αλλαγή στην ευρωπαϊκή πολιτική

Η επιβίωση της επανάστασης και η αναταραχή στο εμπόριο της ευρύτερης περιοχής ανάγκασε τις Μεγάλες Δυνάμεις να επαναπροσδιορίσουν τη στάση τους. Σε αυτό συνέβαλε και η αλλαγή της ηγεσίας του Υπουργείου Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας. Ο νέος υπουργός Τζορτζ Κάνινγκ αναγνώρισε το 1823 τους Έλληνες ως εμπόλεμο έθνος. Αλλαγή υπήρξε και στην πολιτική της Ρωσίας. Τον Ιανουάριο του 1824, ο τσάρος Αλέξανδρος κατέθεσε σχέδιο που προέβλεπε τη σύσταση τριών υποτελών στον Σουλτάνο, αλλά αυτόνομων ηγεμονιών (της Πελοποννήσου, Δυτικής Στερεάς/Ηπείρου και Ανατολικής Στερεάς και Θεσσαλίας). Η πρόταση αυτή δεν έγινε αποδεκτή από τους Έλληνες που ζητούσαν πλήρη ανεξαρτησία, αλλά ούτε και από την Πύλη.

Η αλλαγή στην πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων ώθησε τους Έλληνες να αποζητήσουν τη βοήθειά τους πιο μεθοδευμένα. Το 1824 μια αντιπροσωπεία τους πέτυχε στο Λονδίνο την έκδοση δανείων για τη χρηματοδότηση του αγώνα, τα οποία, παρά τους μη ευνοϊκούς τους όρους, συνιστούσαν ουσιαστικά μια «αναγνώριση» της επανάστασης. Παράλληλα, το καλοκαίρι του 1825 και εν μέσω της εισβολής του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο, η πλειονότητα της ηγεσίας των επαναστατών απευθύνθηκε στη Βρετανία, θέτοντας τη χώρα υπό την προστασία της. Η πρόταση απορρίφθηκε, αλλά δημιούργησε ανησυχία στις υπόλοιπες Δυνάμεις για την αύξηση της βρετανικής επιρροής στην Ανατολική Μεσόγειο. Αυτός ο φόβος οδήγησε τον νέο τσάρο Νικόλαο στο να επιδιώξει τη συνεννόηση με την αγγλική κυβέρνηση. Έτσι, μονομερώς η Μεγάλη Βρετανία και η Ρωσία υπέγραψαν το Πρωτόκολλο της Πετρούπολης στις 4 Απριλίου 1826, το οποίο προέβλεπε τη σύσταση μιας αυτόνομης ελληνικής ηγεμονίας, υποτελούς στην Πύλη, με χριστιανό ηγεμόνα. Αν και η πρόταση απορρίφθηκε από τον Σουλτάνο και προκάλεσε την αντίδραση της Αυστρίας, κέρδισε το ενδιαφέρον της Γαλλίας, η οποία συγκρότησε συμμαχία μαζί με τη Μεγάλη Βρετανία και τη Ρωσία τον Ιούλιο του 1827. Η συνθήκη αυτής της συμμαχίας προέβλεπε την άμεση σύναψη ανακωχής μεταξύ των εμπόλεμων και εκχώρηση αυτονομίας στην Ελλάδα. Σε περίπτωση που η Πύλη δεν δεχόταν τους όρους της συνθήκης, οι Δυνάμεις θα την επέβαλλαν με τη βία.

Η ναυμαχία του Ναβαρίνου (8/20 Οκτωβρίου 1827) όξυνε επι-

1. Προκήρυξη της Μεσσηνιακής Γερουσίας και του αρχιστράτηγου Πέτρου Μαυρομιχάλη προς τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις (Καλαμάτα, 23 Μαρτίου 1821)

... εν ενί λόγω όλοι απεφασίσαμεν, ή να ελευθερωθώμεν ή να αποθάνωμεν. Τούτου ένεκεν προσκαλούμεν επιπό- νως την συνδρομήν, και βοήθειαν όλων των εξευγενισμένων ευρωπαϊκών γε- νών, ώστε να δυνηθώμεν να φθάσωμεν ταχύτερον εις τον ιερόν και δίκαιον σκοπόν μας και να λάβωμεν τα δίκαιά μας, να αναστήσωμεν το ταλαίπωρον ελληνικόν γένος μας. Δικαίω τω λόγω η μήτηρ μας Ελλάς, εκ της οποίας και υμείς εφωτίσθητε, απαιτεί ως εν τάχει την φιλόνηρον συνδρομήν σας, και διά χρημάτων, και διά όπλων και διά συμβουλής, της οποίας, εσμέν, ευέλ- πιδες, ότι θέλει αξιωθώμεν.

Καλαμάτα 2021 – Η επανάστασή μου
https://www.kalamata.gr/myrevolution/warning_1821/

2. Διακήρυξη της Πρώτης Εθνοσυνέλευσης (15 Ιανουαρίου 1822)

Ο κατά των Τούρκων πόλεμος ημών, μακράν του να στηρίζεται εις αρχάς τινάς δημαγωγικάς και στασιώδεις [...] είναι πόλεμος εθνικός, πόλεμος ιερός, πόλεμος του οποίου η μόνη αι- τία είναι η ανάκτησις των δικαίων της προσωπικής ημών ελευθερίας, της ιδιοκτησίας και της τιμής, τα οποία εν την σήμερον όλοι οι ευνομούμενοι και γειτονικοί λαοί της Ευρώπης τα χαίρουσιν, από ημάς μόνον η σκληρά και απαράδειγματος των Οθωμ- νών τυραννίαν επροσπάθησε με βίαν ν' αφαιρέση και εντός του στήθους ημών να τα πνίξη.

Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος, Κόρινθος 1822, σσ. 28-29.

κίνδυνα τις σχέσεις της Πύλης με τις τρεις συμμαχικές δυνάμεις, γεγονός που ωφέλησε ποικιλότροπα τους επαναστάτες. Ο ρωσο-οθωμανικός πόλεμος που ξέσπασε το επόμενο έτος (1828) οδήγησε στην ήττα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία αποδέχτηκε με τη Συνθήκη της Αδριανούπολης (2 Σεπτεμβρίου 1829) την αυτονομία της Ελλάδας, στα όρια (κόλπος Παγασητικού - Αμβρακικού) που είχαν συναποφασιστεί από Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Ρωσία στις 10/22 Μαρτίου 1828. Οι διπλωματικές ενέργειες του κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια, αλλά και οι αντιθέσεις μεταξύ των τριών συμμάχων οδήγησαν τελικά στην υπογραφή του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου (22 Ιανουαρίου/3 Φεβρουαρίου 1830), σύμφωνα με το οποίο η Ελλάδα θα συγκροτείτο ως ανεξάρτητο κράτος.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Με βάση την πηγή 1, πώς κρίνετε ότι αντιλαμβάνονταν οι Έλληνες τη σχέση τους με την Ευρώπη;
2. Δημιουργήστε ένα διάγραμμα με εκείνα τα γεγονότα που καταδεικνύουν την αλλαγή της στάσης των Μεγάλων Δυνάμεων απέναντι στην Ελληνική Επανάσταση από το 1824 μέχρι το 1830.
3. Εντοπίστε έργα τέχνης Ευρωπαίων καλλιτεχνών που αναφέρονται στην Ελληνική Επανάσταση. Ποιες πτυχές της τελευταίας προκάλεσαν το ενδιαφέρον των καλλιτεχνών;

Η ευρωπαϊκή διπλωματία και το κίνημα του φιλελληνισμού

Γλωσσάρι

Ανεξάρτητο κράτος: Το κράτος που διαθέτει δική του κυβέρνηση, η οποία αποφασίζει για όλα τα θέματα που το αφορούν.

Αυτόνομο κράτος: Το κράτος που αυτοδιοικείται, δίχως η κυβέρνησή του να αποφασίζει για όλα τα θέματα που το αφορούν, τα οποία υπάγονται στην αρμοδιότητα άλλου κράτους.

3. Η καταδίκη του κινήματος του Αλέξανδρου Υψηλάντη από τον Τσάρο της Ρωσίας Αλέξανδρο (διάταγμα)

Α΄ Ο πρίγκιψ Αλέξανδρος Υψηλάντης διαγράφεται εκ των ελέγχων τη στρατιωτικής υπηρεσίας της Ρωσίας.

Β΄ Ο Αυτοκράτωρ αποδοκιμάζει επισήμως το επιχείρημα αυτού, ίνα μη δύνηται έχειν ουδεμίαν ελπίδα συνδρομής παρά της Ρωσίας προς υποστήριξιν.

Γ΄ Διατάσσεται ο κόμης Βιτγενστέιν, γενικός αρχηγός των επί του Προύθου και εν τη Βεσσαραβία ρωσικών στρατευμάτων, ίνα διατηρή αυστηροτάτην ουδετερότητα και αμεροληψίαν ως προς τας εκραγείσας ταραχάς εντός των δύο Ηγεμονιών.

Φιλήμων Ι., *Δοκίμιον ιστορικών περι τη ελληνικής επαναστάσεως*, τόμ. 2, Αθήνα 1859, σ. 127.

4. Το ποίημα του Άγγλου ποιητή Πέρου Σέλεϊ Ελλάς (1822)

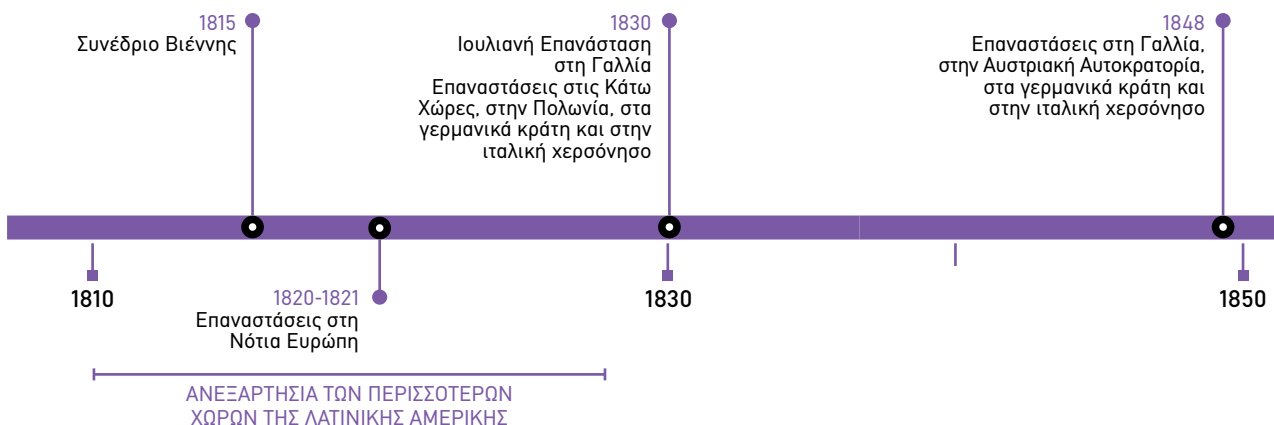
Ο Σέλεϊ ριζοσπάστης Άγγλος ποιητής είχε γνωρισθεί, πριν από την επανάσταση, με τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο και υποστήριξε με ενθουσιασμό την ελληνική υπόθεση. Χαρακτηριστικό ήταν το ποίημά του, λυρικό δράμα *Ελλάς*, που εκδόθηκε το 1822. Στον πρόλογο διακηρυσσόταν ότι «Είμαστε όλοι Έλληνες. Οι νόμοι μας, η φιλολογία μας, οι τέχνες μας έχουν όλα τις ρίζες τους στην Ελλάδα», αλλά και ότι ο «σύγχρονος Έλληνας είναι απόγονος αυτών των ενδόξων όντων». Σύμφωνα με κάποιους μελετητές το λυρικό δράμα ενέπνευσε και τον Διονύσιο Σολωμό να προχωρήσει στη σύνθεση του *Ύμνου εις την Ελευθερίαν*.

Δρούλια Λ. «Ο φιλελληνισμός», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. 3, Αθήνα 2003, σ. 269.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

Επαναστατικά κινήματα στην Ευρώπη κατά τον 19ο αιώνα

Από το 1820 έως το 1848 εκδηλώθηκαν τρεις φάσεις επαναστατικών κινημάτων με επίκεντρο τη Νότια, τη Δυτική και την Κεντρική Ευρώπη. Τα αίτια των επαναστάσεων υπήρξαν ποικίλα: εθνικά, πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά. Οι επαναστάτες πέτυχαν κάποια από τα αιτήματά τους (εγκαθίδρυση κοινοβουλευτισμού, περιορισμένο δικαίωμα ψήφου, συμμετοχή της αστικής τάξης στην πολιτική κ.ά.). Για αρκετές, όμως, από τις διεκδικήσεις των επαναστάσεων (διεύρυνση των δικαιωμάτων των εργατικών και των λαϊκών στρωμάτων, καθολικότητα ψήφου, εθνική αποκατάσταση κ.ά.) θα περνούσαν δεκαετίες προκειμένου να δικαιωθούν.

Η Ελληνική Επανάσταση δεν ήταν η μόνη που συνέβη έως τα μέσα του 19ου αιώνα στην Ευρώπη. Μια σειρά από επαναστατικά κινήματα εκδηλώθηκαν στην ευρωπαϊκή ήπειρο κατά την περίοδο μετά το Συνέδριο της Βιέννης (1815), το οποίο με τις αποφάσεις του σφράγισε το τέλος των Ναπολεόντειων Πολέμων και διαμόρφωσε τον νέο χάρτη της Ευρώπης. Οι νικητές του Ναπολέοντα συμφώνησαν να διατηρήσουν ή να επαναφέρουν σε ολόκληρη την Ευρώπη το «παλιό καθεστώς» της απόλυτης μοναρχίας, ακυρώνοντας τις αλλαγές που είχε επιφέρει η Γαλλική Επανάσταση, κυρίως εκτός Γαλλίας.

Ωστόσο, οι ιδέες και τα πρότυπα της Γαλλικής Επανάστασης είχαν διαδοθεί σε τέτοιον βαθμό και ενέπνεαν ολοένα και περισσότερους ανθρώπους, ώστε δεν άργησαν να εκδηλωθούν επαναστατικά κινήματα ενάντια στην καταπίεση, στην ανελευθερία, στις κοινωνικές διακρίσεις και στον πολιτικό αποκλεισμό.

Οι φάσεις των επαναστατικών κινημάτων 1820-1848

Τρεις ήταν οι κύριες φάσεις των επαναστατικών κινημάτων στην Ευρώπη την περίοδο που εξετάζουμε. Η πρώτη εκδηλώνεται τη διετία 1820-1821 με επίκεντρο τη Νότια Ευρώπη και κύριες εστίες την Ισπανία, την Πορτογαλία, την Ιταλική χερσόνησο και την Ελλάδα με την Ελληνική Επανάσταση του 1821. Η δεύτερη φάση περιλαμβάνει τις εξεγέρσεις που σημειώθηκαν το 1830 στο Παρίσι, στις Κάτω Χώρες, στην Πολωνία, στην Ελβετία, καθώς και σε ορισμένα Ιταλικά και Γερμανικά κράτη (ακόμη δεν υπήρχε ενιαίο Ιταλικό και Γερμανικό κράτος). Το σημαντικότερο όμως και πιο εκτεταμένο επαναστατικό κύμα ήταν εκείνο του 1848. Χαρακτηρίστηκε από αιματηρές και πολύνεκρες συμπλοκές, μάχες και οδομαχίες, που εκδηλώθηκαν σε πολλές περιοχές της Ευρώπης, προπάντων σε πόλεις και πρωτεύουσες: Παρίσι, Αυστριακή Αυτοκρατορία (Βιέννη, Βουδαπέστη, Πράγα, Ζάγκρεμπ, Μιλάνο, Βενετία κ.ά.), Ιταλική χερσόνησος (Ρώμη, Μοδένα, Νάπολη κ.ά.), Γερμανικά κράτη (Βερολίνο, Μόναχο, Φρανκφούρτη, Δρέσδη κ.ά.).

Γιατί επαναστάτησαν οι Ευρωπαίοι της περιόδου 1820-1848 και τι ζητούσαν;

Τα αίτια των επαναστάσεων ήταν ποικίλα:

- Η έλλειψη ατομικών και πολιτικών ελευθεριών.
- Ο πολιτικός αποκλεισμός του λαού ή μεγάλου τμήματός του.
- Η ανέχεια, η οικονομική ανασφάλεια και οι κοινωνικές διακρίσεις.
- Η έλλειψη αυτονομίας/αυτοδιοίκησης ή ενός ενιαίου και ανεξάρτητου εθνικού κράτους για λαούς/έθνη που ζούσαν κάτω από ξένη κυριαρχία, όπως συνέβαινε στην Αυστριακή, στην Οθωμανική και στη Ρωσική Αυτοκρατορία, ή διαβιούσαν διασκορπισμένα σε διάφορα κράτη, όπως οι Γερμανοί και οι Ιταλοί.

Τα αίτια των επαναστάσεων καθόριζαν και τα βασικά αιτήματα των εξεγερμένων:

- Θέσπιση κοινοβουλευτικού συστήματος με εκλογές, συγκρότηση βουλής και περιορισμούς στην εξουσία του μονάρχη.
- Χορήγηση δικαιώματος ψήφου (καθολικού ή περιορισμένου) στους άνδρες.
- Θέσπιση Συντάγματος για την κατοχύρωση των θεμελιωδών ελευθεριών και δικαιωμάτων του ανθρώπου.
- Εκδημοκρατισμός του ήδη υπάρχοντος καθεστώτος της συνταγματικής μοναρχίας (στη Γαλλία).
- Κοινωνική προστασία για τους αδύνατους.
- Εθνική αυτοδιάθεση όπου δεν υπήρχαν εθνικά κράτη (Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη).

Την εμπροσθοφυλακή των λαϊκών εξεγέρσεων αποτελούσαν κυρίως μικροαστοί και εργάτες, διανοούμενοι, φοιτητές, φιλελεύθεροι, δημοκράτες και πατριώτες. Πολλοί πλήρωσαν με τη ζωή τους, με φυλάκιση

Οδομαχίες στην πλατεία Αλεξάντερπλάτς του Βερολίνου τη νύχτα της 18ης προς 19η Μαρτίου 1848, κατά τη διάρκεια της Γερμανικής Επανάστασης. Επιχρωματισμένη λιθογραφία (Deutsches Historisches Museum, Βερολίνο).

Ιουλιανή Επανάσταση στο Παρίσι. Οδομαχίες στην οδό Ροάν, στις 29 Ιουλίου 1830. Πίνακας του Hippolyte Lecomte (1831, Musée Carnavalet - Histoire de Paris, Παρίσι).

ή εξορία την πίστη τους στις ιδέες τους και την έμπρακτη αμφισβήτηση του πολιτικού και κοινωνικού κατεστημένου της εποχής.

Ποια ήταν η έκβαση των επαναστάσεων;

Όσον αφορά τις χώρες της Δυτικής και Κεντρικής Ευρώπης, οι επαναστάσεις, αλλά και οι μεταρρυθμιστικές πρωτοβουλίες βασιλέων και ηγεμόνων υπό τον φόβο της επανάστασης είχαν ως αποτέλεσμα έως τα μέσα του 19ου αιώνα να εγκαθιδρυθεί ο κοινοβουλευτισμός και η συνταγματική μοναρχία με περιοριστικό εκλογικό δικαίωμα για τους άνδρες με μόρφωση και περιουσία. Οι λαοί τους έπρεπε να περιμένουν έως τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα για την επέκταση του δικαιώματος ψήφου σε όλους τους άνδρες (οι γυναίκες το στερούνταν ακόμη). Οι λαοί της Αυστριακής Αυτοκρατορίας έπρεπε να περιμένουν έως το 1867 και της Ρωσίας έως το 1905 για ένα κοινοβουλευτικό πολίτευμα με Σύνταγμα και εκλογές, έστω και με κάποιους περιορισμούς.

Ως προς τις εθνικές επιδιώξεις των λαών λίγα πράγματα άλλαξαν μέχρι το 1848. Με εξαίρεση την επιτυχία της Ελληνικής Επανάστασης, μόνο οι καθολικοί γαλλόφωνοι και φλαμανδόφωνοι του Ηνωμένου Βασιλείου των Κάτω Χωρών κατόρθωσαν να αποσχιστούν από τους προτεστάντες Ολλανδούς και να δημιουργήσουν το ανεξάρτητο Βέλγιο.

1. Η αποτυχία ανάσχεσης των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης στην Ευρώπη μετά το 1815

Σπάνια η ανικανότητα των κυβερνήσεων να σταματήσουν τον ρου της ιστορίας έχει αποδειχτεί πιο περίτρανα απ' ό,τι στη γενιά μετά το 1815. Ο υπέρτατος στόχος όλων των δυνάμεων, που είχαν μόλις αναλώσει πάνω από είκοσι χρόνια πολεμώντας τη Γαλλική Επανάσταση, ήταν να αποτρέψουν το ενδεχόμενο μιας δεύτερης επανάστασης, ή την ακόμη μεγαλύτερη καταστροφή που θα προξενούσε ένας γενικός ξεσηκωμός στα πρότυπα του γαλλικού. [...] Παρ' όλα αυτά, ποτέ στην ευρωπαϊκή ιστορία, και πολύ σπάνια σε άλλες περιοχές, ο επαναστατισμός δεν ήταν τόσο ενδημικός, τόσο γενικός, τόσο έτοιμος να μεταδοθεί, και αυθόρμητα και με εσκεμμένη προπαγάνδα.

Hobsbawm E. J., Η εποχή των Επαναστάσεων, 1789-1848, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1997, σελ. 161.

Επανάστασεις στην Ευρώπη, 1848

Την ίδια χρονιά η εξέγερση των Πολωνών ενάντια στη ρωσική επικυριαρχία κατεστάλη άγρια από τα στρατεύματα του τσάρου. Οι Ούγγροι, οι Τσέχοι, οι Κροάτες και άλλοι λαοί της Αυστριακής Αυτοκρατορίας δεν κατόρθωσαν το 1848 να αποκτήσουν την αυτονομία τους, όπως άλλωστε και οι Γερμανοί και οι Ιταλοί δεν κατόρθωσαν να ενοποιηθούν σε ένα γερμανικό και ένα ιταλικό κράτος αντίστοιχα, κάτι που θα συνέβαινε λίγα χρόνια αργότερα. Ως προς τις κοινωνικές συνέπειες των επαναστάσεων του 1830 και προπάντων του 1848, ενώ τα αστικά στρώματα εξασφάλισαν την πολιτική συμμετοχή τους και αύξησαν την πολιτική τους δύναμη, τα εργατικά και τα λαϊκά στρώματα παρέμειναν χωρίς πολιτικά δικαιώματα και κοινωνική προστασία. Έπρεπε να περιμένουν λίγες δεκαετίες ακόμη ώσπου να δυναμώσει η φωνή τους με την άνοδο του συνδικαλισμού και του σοσιαλιστικού κινήματος, καθώς και με την απόκτηση του δικαιώματος ψήφου. Η ταξική αντιπαράθεση αστικής και εργατικής τάξης εκδηλώθηκε σχεδόν παντού το 1848, με ιδιαίτερη όμως οξύτητα και αγριότητα στη δημοκρατική Γαλλία.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να εντοπίσετε στον χάρτη τα σημαντικότερα επαναστατικά κέντρα του 1830 και του 1848.
2. Να συσχετίσετε τις ιδέες πρωταγωνιστών των επαναστατικών κινήματων του 1848, όπως ο Ούγγρος Λάγιος Κόσουτ και ο Ιταλός Τζιουζέπε Ματσίνι, με τις αρχές της Γαλλικής Επανάστασης.

Επαναστατικά κινήματα στην Ευρώπη κατά τον 19ο αιώνα

Οι ευρωπαϊκές επαναστάσεις 1820-1848

Γλωσσάρι

Ηνωμένο Βασίλειο των Κάτω Χωρών: Κράτος της Βορειοδυτικής Ευρώπης που περιλάμβανε την Ολλανδία και το Βέλγιο. Ιδρύθηκε με τη Συνθήκη της Βιέννης το 1815 και διασπάστηκε το 1830 με τη Βελγική Επανάσταση, όταν το Βέλγιο απέκτησε την ανεξαρτησία του.

2. Από το εθνικό τραγούδι της Ουγγαρίας (1848)

Εμπρός Ούγγροι σηκωθείτε γιατί σας καλεί η πατρίδα!

Έρθε η ώρα που πρέπει να διαλέξουμε:

Θα είμαστε σκλάβοι ή θα είμαστε ελεύθεροι;

Αυτό είναι το ερώτημα, τώρα συμφωνήστε!

Για τον Θεό των Μαγυάρων

Ορκιζόμαστε αληθινά στον θεό των Μαγυάρων [Ούγγρων]

ότι δεν θα ανεχθούμε άλλο τον ζυγό της τυραννίας!

Αλίμονο! μέχρι τώρα ζούσαμε στη σκλαβιά,

Οι πατέρες μας που αναπαύονται στους τάφους τους

δεν κοιμούνται σε ελεύθερο χώμα της ελευθερίας.

Μάταια αγωνίστηκαν και πέθαναν για να αποκτήσουν ελεύθερη ζωή.

[...]

Το όνομα των Μαγυάρων θα είναι και πάλι τιμημένο

όπως ήταν πριν!

Η ανδρεία μας θα σβήσει επιτέλους την ντροπή και τη σκόνη των περασμένων αιώνων

Ορκιζόμαστε αληθινά στον θεό των Μαγυάρων [Ούγγρων]

ότι δεν θα ανεχθούμε άλλο τον ζυγό της τυραννίας!

Alexander Petofi, *The National Song of Hungary*, 1848 στο E. March Tappan, επιμ., *The World's Story: A History of the World in Story, Song and Art*, Houghton Mifflin, 1914, τ. 6, σσ. 408-410. Αναφέρεται στο *Modern History Sourcebook*

<https://sourcebooks.fordham.edu/mod/1848hungary-natsong.asp>

Αποτιμητής

Ενότητα 3:

Η Ελληνική Επανάσταση και τα επαναστατικά κινήματα στην Ευρώπη κατά τον 19ο αιώνα

1	<p>Από τα μέσα του 18ου αιώνα δίπλα στις παραδοσιακές ηγεσίες των Ελλήνων (Εκκλησία, Φαναριώτες, προεστοί) αναδύθηκαν νέες δυνάμεις (έμποροι και πλοιοκτήτες). Αρκετοί εξ αυτών ζούσαν και εργάζονταν στην Ευρώπη και στα Βαλκάνια, με αποτέλεσμα να έρθουν άμεσα σε επαφή με τις ιδέες του Διαφωτισμού και της Γαλλικής επανάστασης, οι οποίες μετουσιώθηκαν στο κίνημα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Το τελευταίο υπήρξε ένας βασικός παράγοντας για την ιδεολογική προετοιμασία της Επανάστασης. Για τη στρατιωτική προετοιμασία της κομβική υπήρξε η ίδρυση και η δράση της μυστικής επαναστατικής οργάνωσης της Φιλικής Εταιρείας (1814-1821).</p>
2	<p>Στόχος του αγώνα ήταν η αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού και η ανεξαρτησία της Ελλάδας. Στην επανάσταση έλαβαν μέρος Έλληνες από πολλές περιοχές, αλλά αυτή εδραιώθηκε στην Πελοπόννησο, τη Στερεά Ελλάδα και τα νησιά του Αιγαίου. Εκεί παρέμεινε ζωντανή, παρά τις επεμβάσεις, κυρίως μετά το 1825, σαφώς υπέρτερων οθωμανικών δυνάμεων. Η επανάσταση λόγω του εθνικοαπελευθερωτικού και φιλελεύθερου χαρακτήρα της συνάντησε την καταδίκη των μεγάλων δυνάμεων παρά την ύπαρξη ενός δυναμικού φιλελληνικού κινήματος. Η ανθεκτικότητά της, ωστόσο, σε συνδυασμό με τα συμφέροντα των ευρωπαϊκών κρατών, ιδίως της Αγγλίας και της Ρωσίας, οδήγησαν σταδιακά στην αναγνώριση αρχικά της ελληνικής αυτονομίας και αργότερα της ανεξαρτησίας της Ελλάδας.</p>
3	<p>Ενώσω οι Έλληνες πολεμούσαν εναντίον των Οθωμανών, προετοίμαζαν και το έδαφος για την οργάνωση της ελεύθερης πολιτείας που οραματίζονταν να δημιουργήσουν. Ο χαρακτήρας της θα ήταν προοδευτικός, ενίοτε και ριζοσπαστικός, όπως προκύπτει από τα τρία Συντάγματα που ψήφισαν οι Εθνοσυνελεύσεις, τα οποία καθόριζαν το πολίτευμα της αβασιλευτής δημοκρατίας και κατοχύρωναν τις ατομικές ελευθερίες. Δεν κατέστη δυνατό, ωστόσο, να αποτρέψουν τις διαμάχες μεταξύ διαφόρων παρατάξεων, κυρίως μεταξύ οπλαρχηγών και προκρίτων, που κατέληξαν σε βίαιες εμφύλιες συγκρούσεις το 1824. Λίγο πριν και κυρίως μετά την Ελληνική Επανάσταση ξέσπασαν φιλελεύθερα επαναστατικά κινήματα σε αρκετά ευρωπαϊκά κράτη. Αν και λίγα από αυτά πέτυχαν τους στόχους τους το 1820, το 1830 και το 1848, άνοιξαν τον δρόμο για να γίνει η Ευρώπη της περιόδου 1850-1914 πιο φιλελεύθερη, πιο δημοκρατική και με περισσότερα εθνικά κράτη.</p>

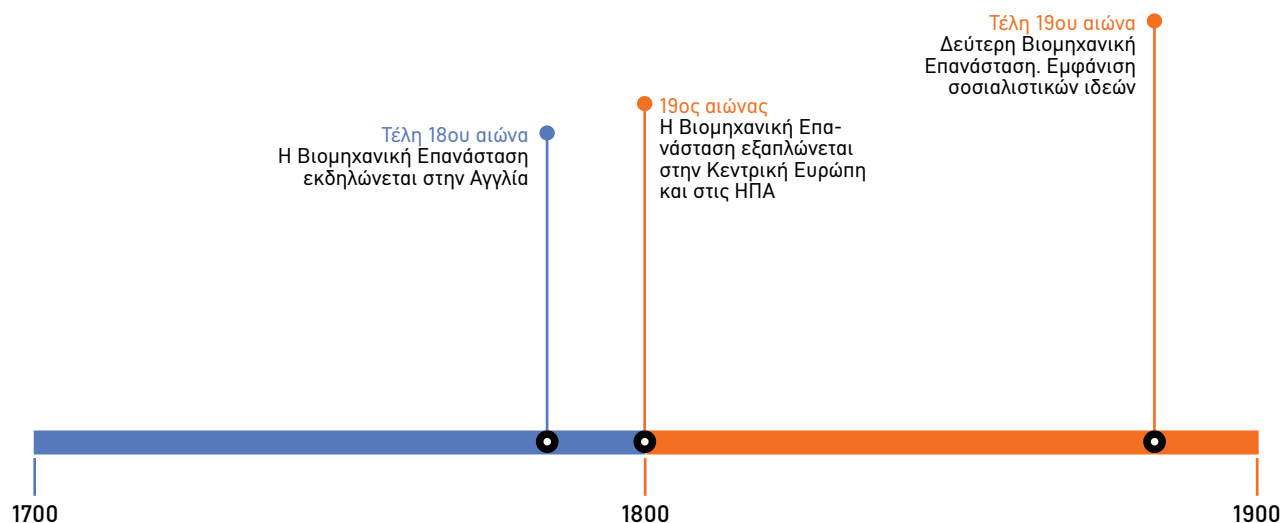
ΕΝΟΤΗΤΑ 4

Οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις στην Ευρώπη και τον κόσμο κατά τον 19ο αιώνα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

Βιομηχανική Επανάσταση. Οι κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις της

Η Βιομηχανική Επανάσταση ξεκίνησε στην Αγγλία στα τέλη του 18ου αιώνα και από εκεί εξαπλώθηκε στον υπόλοιπο κόσμο. Οι λόγοι για τους οποίους ξεκίνησε η Βιομηχανική Επανάσταση στην Αγγλία ήταν ποικίλοι. Στα τέλη του 19ου αιώνα εκδηλώνεται η δεύτερη Βιομηχανική Επανάσταση. Οι μεγάλες κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές που προκάλεσε η Βιομηχανική Επανάσταση οδήγησαν στην εμφάνιση των σοσιαλιστικών ιδεών.

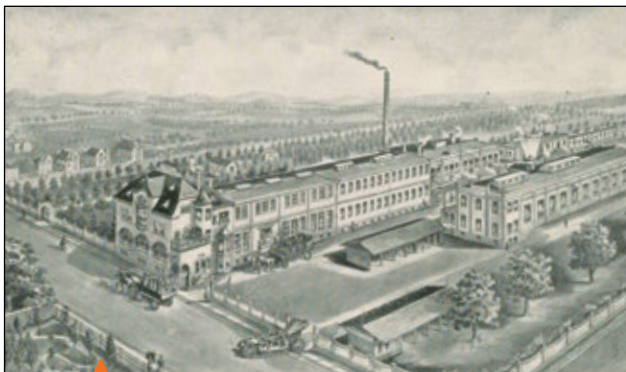

Η έναρξη της Βιομηχανικής Επανάστασης

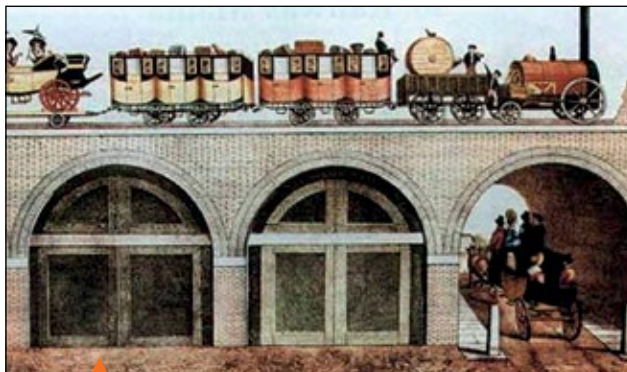
Η Βιομηχανική Επανάσταση θεωρείται ο πιο θεμελιώδης μετασχηματισμός στη ζωή της ανθρωπότητας μετά τη μεγάλη αλλαγή που συνέβη πριν από 8.000-9.000 χρόνια κατά τη Νεολιθική ή Γεωργική Επανάσταση. Η Βιομηχανική Επανάσταση ξεκίνησε από την Αγγλία το τελευταίο τρίτο του 18ου αιώνα, εξαπλώθηκε τον 19ο αιώνα στην ηπειρωτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ, ενώ από τα τέλη του 20ού αιώνα η εκβιομηχάνιση σημειώνει αλματώδη ανάπτυξη και σε άλλες περιοχές του κόσμου (Νοτιοανατολική Ασία, Κίνα, Ινδία, Λατινική Αμερική κ.λπ.). Με τη Βιομηχανική Επανάσταση συντελείται η μετάβαση από μία αγροτική κοινωνία σε μια βιομηχανική κοινωνία, όπου το μεγαλύτερο μέρος του εθνικού πλούτου προέρχεται από τη βιομηχανία και ένας συνεχώς αυξανόμενος αριθμός ανθρώπων εργάζεται στα εργοστάσια και ζει στις πόλεις.

Βασικά γνωρίσματα της Βιομηχανικής Επανάστασης

Τα κύρια γνωρίσματα της Βιομηχανικής Επανάστασης τον 19ο αιώνα είναι: (α) η εδραίωση του εργοστασίου ως κυρίαρχης μονάδας παραγωγής, (β) η μετατροπή των εργαζομένων από χειροτέχνες σε χειριστές μηχανών, (γ) η αντικατάσταση της ενέργειας που προέρχεται από την ανθρώπινη και ζωική μυϊκή δύναμη (αλλά και της αιολικής και υδραυλικής ενέργειας) από την ενέργεια της ατμομηχανής που παράγεται από την καύση του άνθρακα, (δ) η αλματώδης ανάπτυξη των μεταφορών και τηλεπικοινωνιών με νέα μέσα (σιδηρόδρομος, ατμόπλοιο, τηλεγράφοι), και (ε) η αστικοποίηση λόγω της μετανάστευσης προς τις πόλεις και της μεγάλης αύξησης του πληθυσμού τους.

Μηχανουργείο στη Γερμανία 1909.
Πηγή: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b6/Maschinenfabrik_G.W._Barth%2C_1909.jpg

Σιδηρόδρομος στην Αγγλία, 1833 (Scheucher κ.ά., *Zeitbilder. Geschichte und Sozialkunde* 7, Βιέννη 1998, σ. 12).

1. Ο Alexis de Tocqueville για την εμφάνιση των εργοστασίων και τις συνθήκες διαβίωσης και εργασίας της εργατικής τάξης

Τριάντα με σαράντα εργοστάσια υψώνονται στις κορυφές των λόφων που μόλις περιέγραψα. [...] Γύρω από τα εργοστάσια απλώνονται οι άθλιες κατοικίες των φτωχών εργατών. [...] Όποιος σηκώσει το κεφάλι του θα δει πως σε αυτό το μέρος υψώνονται τα τεράστια παλάτια της βιομηχανίας. Θα ακούσει τον θόρυβο από τα καμίνια, το σφύριγμα του ατμού. Αυτές οι τεράστιες κατασκευές κρατούν τον αέρα και το φως μακριά από τις εργατικές κατοικίες, τις οποίες τυλίγουν με αέρινη ομίχλη. Εδώ είναι ο σκλάβος, εκεί ο αφέντης – εκεί ο πλούτος των λίγων, εδώ η φτώχεια των πολλών. [...] Εδώ το ανθρώπινο πνεύμα φτάνει στην τελειώσή του και εδώ εξαθλιώνεται. Εδώ ο πολιτισμός κάνει τα θαύματά του, κι εδώ ο πολιτισμένος άνθρωπος μετατρέπεται ξανά σχεδόν σε άγριο.

de Tocqueville A., *Journeys to England and Ireland*, μετ. G. Lawrence – K.P. Mayer, επιμ. J.P. Mayer, Yale University Press, 1958, σσ. 106-108.

Οι βιομηχανικοί τομείς που κυριάρχησαν κατά τον 19ο αιώνα ήταν η υφαντουργία, η μεταλλουργία και τα ορυχεία. Μετά το 1880 εμφανίστηκαν και νέοι κλάδοι όπως η χημική βιομηχανία, η ηλεκτρική βιομηχανία και η κατασκευή μηχανών εσωτερικής καύσης. Οι δύο τελευταίοι βιομηχανικοί κλάδοι αξιοποίησαν την ηλεκτρική ενέργεια και το πετρέλαιο, μορφές ενέργειας που θα αντικαθιστούσαν σταδιακά τον ατμό και θα κυριαρχούσαν από τα μέσα του 20ού αιώνα. Πρωτοπόρες σε αυτή τη δεύτερη (όπως αποκαλείται) Βιομηχανική Επανάσταση ήταν η Γερμανία, η Γαλλία, η Ελβετία, η Αυστροουγγαρία, η Ιταλία και εκτός Ευρώπης οι ΗΠΑ.

Αίτια Βιομηχανικής Επανάστασης στη Βρετανία

Ποια ήταν τα αίτια που οδήγησαν στην έκρηξη και αλματώδη πρόοδο της Βιομηχανικής Επανάστασης στη Βρετανία του ύστερου 18ου και πρώιμου 19ου αιώνα; Η Βρετανία διέθετε τότε όλα όσα ήταν αναγκαία για την έναρξη και ταχύτατη εξέλιξη της εκβιομηχάνισης.

- Μηχανές που εφευρέθηκαν και κατέστησαν δυνατή την παραγωγή περισσότερων αγαθών, όπως η κλωστική μηχανή (Spinning Jenny) το 1764, η ατμομηχανή του James Watt το 1769 και ο μηχανικός αργαλειός το 1785.
- Πλούσια κοιτάσματα άνθρακα ως πηγή ενέργειας και σιδηρομεταλλευμάτων ως πρώτη ύλη για τη μεταλλουργία.
- Δίκτυο πλωτών καναλιών, καλό οδικό δίκτυο, μεγάλο στόλο, αποικίες και παγκόσμια ναυτική κυριαρχία που ευνοούσαν τη φθηνή διακίνηση των προϊόντων της αγγλικής βιομηχανίας, αλλά και την προμήθεια άφθονων πρώτων υλών από το εσωτερικό και το εξωτερικό.
- Κεφάλαια για επένδυση και ευνοϊκό κλίμα για την επιχειρηματικότητα.
- Επάρκεια εργατικών χεριών για τα νέα εργοστάσια και διευρυμένο αγοραστικό κοινό.

Το 1850 η Βρετανία αποκαλείτο «το εργαστήριο του κόσμου». Το 30% του εργατικού δυναμικού της απασχολούνταν στην υφαντουργία και τα βαμβακερά προϊόντα αποτελούσαν το 50% των εξαγωγών της. Δίπλα στα εργοστάσια και τις μηχανές τους ο σιδηρόδρομος υπήρξε το πιο ορατό επίτευγμα της Βιομηχανικής Επανάστασης, καθιστώντας ταχύτερη τη μεταφορά ανθρώπων, αγαθών και αλληλογραφίας. Μέσα σε 60 χρόνια το μήκος του ευρωπαϊκού σιδηροδρομικού δικτύου οκταπλασιάστηκε και από 40.000 χιλιόμετρα το 1850 έφτασε τα 330.000 χιλιόμετρα το 1910. Στις θάλασσες και στους ποταμούς έπλευσαν τα ατμόπλοια, ενώ μετά το 1885 κυκλοφόρησαν

Αυτοκίνητο Renault Type B (1899)

Σχέδιο που απεικονίζει παιδική εργασία σε ορυχείο, του 19ου αιώνα. Πηγή: Alamy/Visualhellas.gr

Συνθήκες διαβίωσης εργατικής οικογένειας στη Βιέννη, 1900 (Peter Eigner-Andrea Helige, *Österreichische Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, Βιέννη/Μόναχο, 1999, σ. 123).

τα πρώτα σύγχρονα ποδήλατα, τα πρώτα αυτοκίνητα και το 1903 γίνεται η πρώτη πτήση αεροπλάνου. Εκτός από αυτά, το ηλεκτρικό τραμ, η λάμπα, ο ηλεκτροφωτισμός των πόλεων, η φωτογραφία, η γραφομηχανή, το ψυγείο, η κονσέρβα, οι συνθετικές βαφές, καθώς και οι νέες δυνατότητες εξ αποστάσεως επικοινωνίας των ανθρώπων μέσω του τηλέγραφου και του τηλεφώνου σφράγισαν τη νέα βιομηχανική εποχή.

Η εμφάνιση των σοσιαλιστικών ιδεών

Η πλειοψηφία του πληθυσμού άργησε, ωστόσο, να επωφεληθεί από τη Βιομηχανική Επανάσταση. Στις βιομηχανικές πόλεις που αναπτύχθηκαν, οι οικογένειες της εργατικής τάξης ζούσαν μέσα στη φτώχεια και την εξαθλίωση. Οι ανθυγιεινές και εξαντλητικές συνθήκες εργασίας στα εργοστάσια, τα χαμηλά ημερομίσθια, το στεγαστικό πρόβλημα, ο υποσιτισμός, οι ασθένειες, η παιδική εργασία και η ανυπαρξία κοινωνικής ασφάλισης αποτελούσαν την καθημερινότητα για τους άνδρες, τις γυναίκες και τα παιδιά της εργατικής τάξης.

Όλα αυτά αποδίδονταν τον 19ο αιώνα με τον όρο «κοινωνικό ζήτημα», για το οποίο μίλησαν και έγραψαν αρκετοί διανοητές της εποχής, εκφράζοντας την ανησυχία τους και προτείνοντας λύσεις για την αντιμετώπισή του. Η ιδεολογία που απέκτησε τη μεγαλύτερη απήχηση στον εργατικό πληθυσμό και εξέφρασε τις ελπίδες του για μια καλύτερη ζωή ήταν ο σοσιαλισμός. Θεμελιωτές του υπήρξαν οι Γερμανοί Κάρολος Μαρξ (1818-1883) και Φρίντριχ Ένγκελς (1820-1895). Με όπλο τους τις σοσιαλιστικές ιδέες που καλούσαν σε διαρκείς αγώνες για τον τερματισμό της εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης από τους κεφαλαιοκράτες (βιομήχανους, εργοδότες) και την οικοδόμηση μιας δικαιότερης κοινωνίας, πολλοί εργάτες ανέπτυξαν μετά το 1870 έντονη συνδικαλιστική δράση και εντάχθηκαν σε εργατικά-σοσιαλδημοκρατικά κόμματα που ιδρύθηκαν στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να καταρτίσετε πίνακα με τις αλλαγές που επέφερε η εκβιομηχάνιση.
2. Να καταγράψετε τις επιπτώσεις της εκβιομηχάνισης στη ζωή των ανθρώπων μέσα από λογοτεχνικά και εικαστικά έργα.

Βιομηχανική Επανάσταση

Οι συνέπειες της Βιομηχανικής Επανάστασης

Η βρετανική βιομηχανική ανάπτυξη στις αρχές του 19ου αιώνα

2. Ο Φρίντριχ Ένγκελς για την παιδική εργασία

Εδώ και εξήντα ή ογδόντα χρόνια, η Αγγλία ήταν μια χώρα όπως όλες οι άλλες, με μικρές πόλεις, με μια ελάχιστη σημαντική και στοιχειώδη βιομηχανία, [...] και σήμερα [το 1845] είναι μια χώρα που δεν έχει την όμοιά της, με μια πρωτεύουσα με δύο και μισό εκατομμύρια κατοίκους, με κολοσσιαίες βιομηχανικές πόλεις, μια βιομηχανία που τροφοδοτεί ολόκληρο τον κόσμο, και που κατασκευάζει σχεδόν τα πάντα με τη βοήθεια των πιο πολυσύνθετων μηχανών...

Στα ορυχεία του γαιάνθρακα και του σιδήρου, όπου η μέθοδος εκμετάλλευσης είναι περίπου η ίδια εργάζονται παιδιά 4, 5 και 7 ετών. Όμως η πλειοψηφία είναι παιδιά άνω των 8 ετών. [...] Η συνηθισμένη διάρκεια εργασίας είναι 11 με 12 ώρες, συχνά περισσότερες.

Engels F., *Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία* (α΄ έκδοση 1845), μετ. Λ. Αποστόλου, Μπάϊρον, Αθήνα 1974, μέρος Α΄, σσ. 58-59 και μέρος Β΄, σ. 160.

Γλωσσάρι

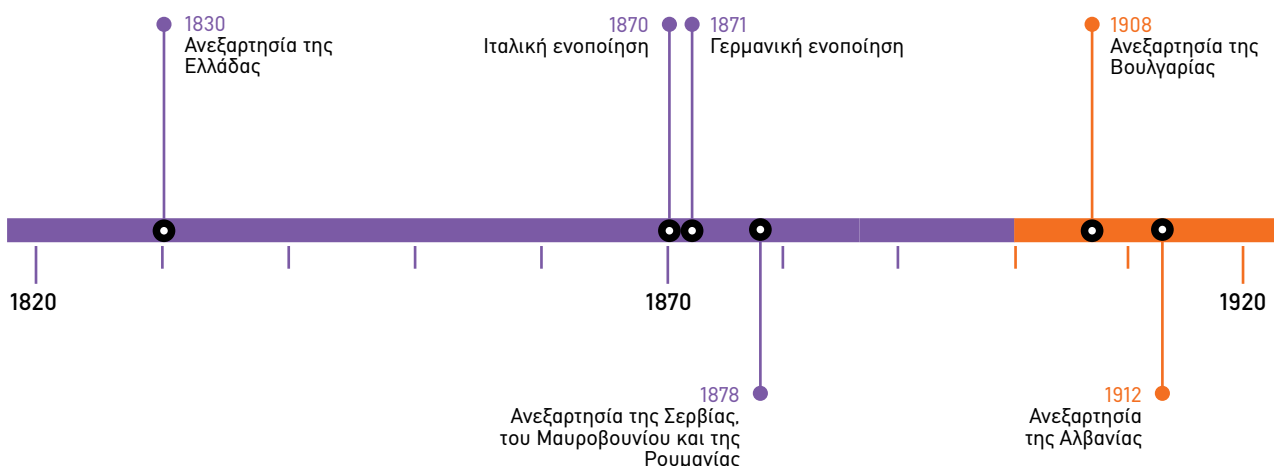
Αστικοποίηση: Η μετακίνηση πληθυσμού από την ύπαιθρο στην πόλη και η διαμόρφωση νέου τρόπου ζωής και νέας χωροταξικής οργάνωσης.

Νεολιθική ή Γεωργική Επανάσταση: Η εποχή κατά την οποία οι άνθρωποι από κυνηγοί και τροφοσυλλέκτες έγιναν κτηνοτρόφοι και εγκατεστημένοι γεωργοί. Σύμφωνα με τους ειδικούς, αυτή έλαβε χώρα στη Νοτιοδυτική Ασία ανάμεσα στην 8η και την 7η χιλιετία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

Νέα εθνικά κράτη στην Ευρώπη και ανάπτυξη της αποικιοκρατίας

Από το 1815 έως το 1914 δημιουργήθηκαν νέα εθνικά κράτη στην Ευρώπη. Έως το 1871 είχε ολοκληρωθεί η διαδικασία της ιταλικής και της γερμανικής ενοποίησης. Στη νοτιοανατολική Ευρώπη, η σταδιακή αποσύνθεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας οδήγησε στην ανάδειξη νέων εθνικών κρατών. Στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού οι μεγάλες δυνάμεις της Δυτικής Ευρώπης διεύρυναν τις αποικιακές αυτοκρατορίες τους.

Η Ευρώπη μετά το Συνέδριο της Βιέννης

Ο πολιτικός χάρτης της Ευρώπης που διαμορφώθηκε το 1815 μετά το Συνέδριο της Βιέννης ήταν αρκετά διαφορετικός από εκείνον του 1914. Αυτό οφείλεται στη δημιουργία μιας σειράς νέων εθνικών κρατών, κυρίως στην Κεντρική, στη Νότια και Νοτιοανατολική (Βαλκάνια) Ευρώπη. Τα νέα εθνικά κράτη προέκυψαν εκεί με δύο τρόπους: (α) με την ενοποίηση σε ένα κράτος εθνών που ζούσαν διαχωρισμένα σε μικρότερα διαφορετικά κράτη, όπως οι Γερμανοί και οι Ιταλοί, (β) με την απόσχιση του συνόλου ή μέρους ενός έθνους από μια πολυεθνική αυτοκρατορία, όπως συνέβη στα Βαλκάνια. Εκεί, στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δημιουργήθηκαν τα ανεξάρτητα εθνικά κράτη της Ελλάδας το 1830, της Σερβίας, του Μαυροβουνίου και της Ρουμανίας το 1878, της Βουλγαρίας το 1908 και της Αλβανίας το 1912.

Γιατί όμως φτάσαμε ως εκεί;

Μετά τη Γαλλική Επανάσταση ολοένα και περισσότεροι άνθρωποι, με τη συνείδηση ότι ανήκαν σε ένα έθνος, δηλαδή σε ένα σύνολο με κοινά στοιχεία/γνωρίσματα (γλώσσα, ιστορία, θρησκεία, έθιμα κ.α.), πίστεψαν ότι η καλύτερη μορφή κοινωνικής συνύπαρξης και πολιτικής οργάνωσης ήταν αυτή του εθνικού κράτους. Κυριάρχησε δηλαδή η αντίληψη ότι κάθε έθνος είχε δικαίωμα να συγκροτήσει το δικό του κράτος, όπως ήδη ίσχυε σε γενικές γραμμές στη Δυτική Ευρώπη.

Παρά τις αποτυχημένες προσπάθειές τους κατά τις Επανάστασεις του 1848, Γερμανοί και Ιταλοί κατόρθωσαν να ενοποιηθούν πολιτικά έως το 1871. Η σημασία της ιταλικής και γερμανικής ενοποίησης ήταν μεγάλη για την Ευρώπη, καθώς τόσο το γερμανικό όσο και το ιταλικό κράτος έπαιξαν από τα τέλη του 19ου αιώνα και εξακολουθούν να παίζουν έως σήμερα καθοριστικό ρόλο στις ευρωπαϊκές εξελίξεις.

Η γερμανική και η ιταλική ενοποίηση

Το Συνέδριο της Βιέννης (1815) αναγνώρισε 39 ανεξάρτητα γερμανικά κράτη, συνδεδεμένα μεταξύ τους σε μια χαλαρή Γερμανική Συνομοσπονδία. Η Αυστριακή Αυτοκρατορία και το Βασίλειο της Πρωσίας, τα δύο μεγαλύτερα και ισχυρότερα κράτη της, ανταγωνίστηκαν μεταξύ τους για την ηγεμονία και την καθοδήγηση της ενοποίησης του γερμανόφωνου χώρου. Νικήτρια αναδείχθηκε η Πρωσία, εθνικά πιο ομοιογενής σε σχέση με την Αυστρία, όπου οι Γερμανοί συνυπήρχαν και με άλλες εθνότητες. Η Αυστρία αποκλείστηκε αρχικά από την Τελωνιακή Ένωση του 1834, η οποία αποτέλεσε το πρώτο βήμα προς τη γερμανική ενοποίηση μέσω της δημιουργίας ενός ενιαίου οικονομικού χώρου των γερμανικών κρατών με ελεύθερο εμπόριο. Το 1866, 32 χρόνια αργότερα, η οδυνηρή στρατιωτική ήττα της Αυστρίας και των Νοτιογερμανών συμμάχων της από την Πρωσία του καγκελάρου Βίσμαρκ και τους Βορειογερμανούς συμμάχους της οδήγησε στον οριστικό αποκλεισμό της Αυστρίας από την υπόθεση της γερμανικής ενοποίησης και στη συγκρότηση της Βόρειας Γερμανικής Συνομοσπονδίας. Η πορεία προς την ενοποίηση ολοκληρώθηκε με τον γαλλο-γερμανικό πόλεμο του 1870, ο οποίος συσπειρώσε όλα (και τα νότια) τα γερμανικά κράτη και έληξε με ήττα της Γαλλίας και την ταυτόχρονη ανακήρυξη της Γερμανικής Αυτοκρατορίας τον Ιανουάριο του 1871 επί γαλλικού εδάφους.

1. Η ιταλική ενοποίηση

Είμαστε ένας λαός 21, 22 εκατομμυρίων ανθρώπων, γνωστός από αμνημονεύτων χρόνων με το ίδιο όνομα, ως ο λαός της Ιταλίας. [...]

Μιλάμε την ίδια γλώσσα, [...] έχουμε τις ίδιες πεποιθήσεις, τα ίδια ήθη, τις ίδιες συνήθειες, με διαφορές στο εσωτερικό μας μικρότερες από εκείνες που διακρίνουν τους Βάσκους από τους Βρετόνους μέσα στη Γαλλία, την πιο ομοιογενή χώρα του κόσμου. Είμαστε υπερήφανοι για τα επιτεύγματά μας στην πολιτική, την επιστήμη και την τέχνη, που κοσμοούν την ευρωπαϊκή ιστορία. [...]

Δεν έχουμε [όμως] ούτε σημαία, ούτε πολιτικό όνομα, ούτε θέση ανάμεσα στα ευρωπαϊκά έθνη. Δεν έχουμε ούτε κοινό κέντρο [πρωτεύουσα], ούτε κοινή [εθνική] άμυνα, ούτε κοινή αγορά. Είμαστε διαμελισμένοι σε οκτώ κράτη –Λομβαρδία, Πάρμα, Τοσκάνη, Μόντενα, Λούκα, Παπικά Κράτη, Πεδεμόντιο, Βασίλειο της Νεάπολης– όλα ανεξάρτητα το ένα από το άλλο.

Mazzini G., *Η Ιταλία, η Αυστρία και ο πάπας, Μια επιστολή στον Sir James Graham*, μετ. Κ. Ράπτης, Λονδίνο 1845, σσ. 71-72.

Αποικιακές κτήσεις ευρωπαϊκών κρατών στα μέσα του 17ου αιώνα

Αποικιακές κτήσεις ευρωπαϊκών κρατών στα τέλη του 18ου αιώνα

Όσον αφορά την Ιταλία, η οποία αποτελούνταν από επτά κράτη (και την αυστριακή από το 1815 Λομβαρδοβενετία), πρωταγωνιστικό ρόλο στην ενοποίησή της έπαιξε το Βασίλειο του Πεδεμοντίου-Σαρδηνίας, το πιο ισχυρό και ανεξάρτητο ιταλικό κράτος. Ο νικηφόρος πόλεμος του 1859 εναντίον της Αυστρίας στη βόρεια Ιταλία με γαλλική υποστήριξη, καθώς και εξεγέρσεις και λαϊκά δημοψηφίσματα στην υπόλοιπη Ιταλία οδήγησαν στην ένωση των κρατών της νότιας και κεντρικής Ιταλίας (εκτός από τα παπικά κράτη) με το Πεδεμόντιο και τον σχηματισμό του βασιλείου της Ιταλίας με προσωρινή πρωτεύουσα τη Φλωρεντία. Η ενοποίηση ολοκληρώθηκε το 1866 με την προσάρτηση της Βενετίας και το 1870 με την κατάληψη των παπικών κρατών και της Ρώμης, που έγινε η πρωτεύουσα της ενωμένης πλέον Ιταλίας.

Πάντως ακόμη μέχρι το 1914 αρκετοί λαοί της Ευρώπης που ζούσαν στην Αυστροουγγαρία και τη Ρωσική Αυτοκρατορία δεν είχαν επιτύχει τη δημιουργία εθνικού κράτους. Τσέχοι, Ούγγροι, Πολωνοί, Σλοβάκοι, Φινλανδοί, Λετονοί, Λιθουανοί και Εσθονοί κ.ά. έπρεπε να περιμένουν έως το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1918) για την εθνική τους χειραφέτηση.

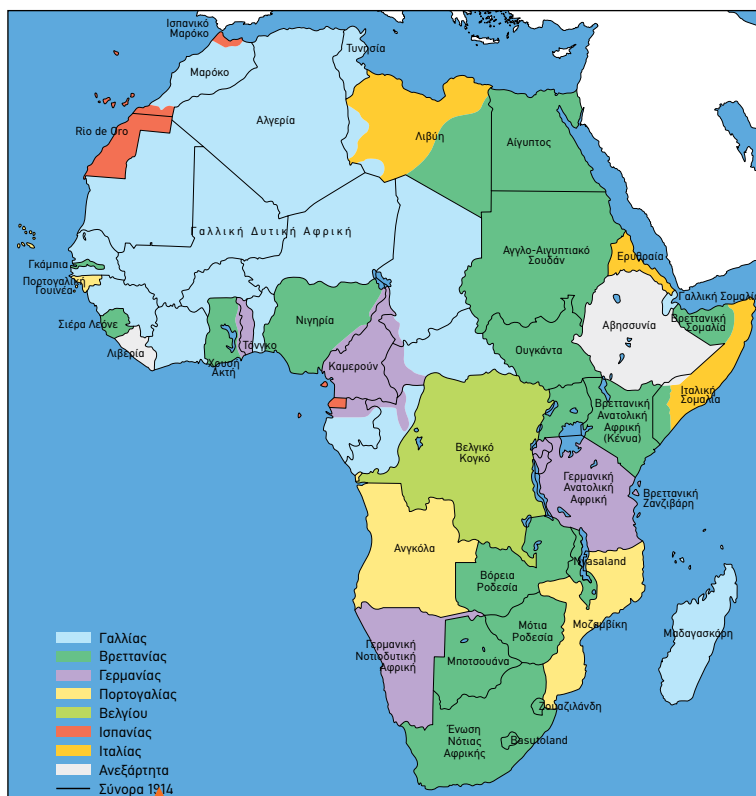
Η επέκταση των ευρωπαϊκών αποικιακών αυτοκρατοριών

Ο 19ος αιώνας δεν ήταν μόνο περίοδος δημιουργίας εθνικών κρατών. Ήταν και μια περίοδος κατά την οποία ισχυρά κράτη της Δυτικής κυρίως Ευρώπης διεύρυναν ή εγκαθίδρυσαν την κυριαρχία τους σε άλλες περιοχές του κόσμου μέσω της ανάπτυξης της αποικιοκρατίας. Οι σημαντικότερες αποικιακές δυνάμεις ήταν η Βρετανία και η Γαλλία, ακολουθούμενες από την Ολλανδία, τη Γερμανία, την Ισπανία, την Πορτογαλία, το Βέλγιο και την Ιταλία. Το 1900 τα ευρωπαϊκά κράτη έλεγχαν το 90% της Αφρικής, το 99% της Πολυνησίας, το 56,5% της Ασίας και μόνο το 28% της αμερικανικής ηπείρου, καθώς οι περισσότερες χώρες της Λατινικής Αμερικής είχαν αποκτήσει την ανεξαρτησία τους από τους Ισπανούς και τους Πορτογάλους κατά την περίοδο 1810-1825, ενώ και οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής είχαν ανεξαρτητοποιηθεί από τη Βρετανία το 1783. Τα αίτια και τα κίνητρα της αποικιακής επέκτασης και διεξόδου ήταν ποικίλα: οικονομικά (αξιοποίηση πρώτων υλών και εργατικού δυναμικού, επένδυση κεφαλαίων και εξαγωγή προϊόντων), κοινωνικά (ευκαιρίες πλουτισμού και κοινωνικής ανόδου), πολιτικά-διπλωματικά (αύξηση της ισχύος και του γοήτρου ενός κράτους) και πολιτιστικά (διάδοση του ευρωπαϊκού πολιτισμού).

Οι συνέπειες της αποικιοκρατίας

Οι συνέπειες της αποικιοκρατίας αφορούσαν τόσο τους γηγενείς πληθυσμούς των αποικιών όσο και τους αποικιοκράτες Ευρωπαίους. Η τεχνολογική, οικονομική και στρατιωτική υπεροχή των τελευταίων οδήγησε στην πολύμορφη και πολυδιάστατη εξάρτηση και εκμετάλλευση των μη ευρωπαϊκών πληθυσμών. Η αφαίμαξη πλουτοπαραγωγικών πηγών των αποικιών, η επικράτηση των ευρωπαϊκών προϊόντων και μηχανών, ο δανεισμός, η επιβολή ξενόφερτης διοίκησης και εξουσίας, οι αντιαποικιακές εξεγέρσεις και η καταστολή τους, η παγκόσμια διάδοση των ευρωπαϊκών γλωσσών (κυρίως της αγγλικής και της γαλλικής), τεχνολογικών, ιδεολογικών, επιστημονικών και πολιτιστικών προτύπων, καθώς και ο εκχριστιανισμός αποτέλεσαν τις σημαντικότερες συνέπειες για τους μη Ευρωπαίους.

Οι κυριότερες συνέπειες για τη μητροπολιτική Ευρώπη ήταν τα οικονομικά οφέλη από το εμπόριο και τις κερδοφόρες επενδύσεις εταιρειών και ιδιωτών, η εξοικείωση με νέα προϊόντα, ανθρώπους και κουλτούρες, οι ευκαιρίες για μια νέα ζωή στις υπερπόντιες κτήσεις, η ενίσχυση του αισθήματος φυλετικής ανωτερότητας των Δυτικοευρωπαίων έναντι του υπόλοιπου κόσμου, αλλά και η όξυνση του ανταγωνισμού μεταξύ των ευρωπαϊκών δυνάμεων.

Οι αποικίες των ευρωπαϊκών δυνάμεων στην Αφρική πριν την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να εντοπίσετε στον χάρτη τα εθνικά κράτη που δημιουργήθηκαν στην Κεντρική και Νοτιοανατολική Ευρώπη.
2. Να εντοπίσετε στον χάρτη τις αποικίες των ευρωπαϊκών κρατών.
3. Να συγκρίνετε τα χαρακτηριστικά των αποικιών του 19ου αιώνα με εκείνα των αποικιών της αρχαίας Ελλάδας και να επισημάνετε ομοιότητες και διαφορές.

Γλωσσάρι

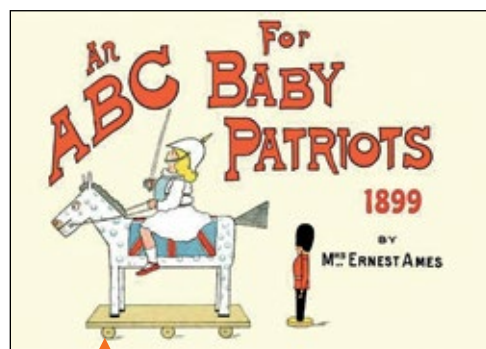
Αποικιοκρατία: Η δημιουργία και η διατήρηση δικτύου αποικιών σε ασθενέστερες περιοχές που δεν κατοικούνται από πληθυσμούς της μητροπολιτικής αρχής που τις δημιουργεί. Η μητρόπολη ασκεί πολιτική και οικονομική επικυριαρχία πάνω στις αποικίες.

Συνομοσπονδία: Ένωση κυρίαρχων και ανεξάρτητων κρατών.

2. Αποικιοκρατία

Ισχυρίζομαι ότι είμαστε η ανώτερη φυλή του κόσμου και όσο πιο μεγάλο τμήμα της γης κατοικήσουμε, τόσο το καλύτερο για την ανθρωπότητα. [...] Η υπαγωγή στην κυριαρχία μας του μεγαλύτερου μέρους της γης συνεπάγεται επίσης τον τερματισμό όλων των πολέμων. [...] Επειδή [ο Θεός] έχει πλάσει την αγγλόφωνη φυλή για να τη χρησιμοποιήσει ως το περιούσιο εργαλείο του προκειμένου να δημιουργήσει μία κοινωνία βασισμένη στη δικαιοσύνη, την ελευθερία και την ειρήνη, [...] εγώ κάνω ό,τι περνά απ' το χέρι μου για να εξασφαλίσω σ' αυτήν την φυλή όσο το δυνατόν ευρύτερο πεδίο δράσης και ισχύος. Αν υπάρχει Θεός, πιστεύω, τότε ένα πράγμα θα θέλει από μένα: να βάψω όσο το δυνατόν μεγαλύτερα τμήματα του χάρτη της Αφρικής με το βρετανικό κόκκινο [χρώμα].

The Last Will and Testament of Cecil Rhodes [Βρετανός επιχειρηματίας και αποικιοκράτης του ύστερου 19ου αιώνα], επιμ. William T. Stead, Λονδίνο 1902, στο Βόφγκανγκ Γ. Μόμμζεν, *Ιμπεριαλισμός. Οι πνευματικές, πολιτικές και οικονομικές ρίζες του*, μετ. Χ. Ζούμπερη, επιστ. επιμ. Κ. Λούλος, Πολύτροπον, Αθήνα 2007, σσ. 71-72.

Μαθαίνοντας από παιδιά για τη Βρετανική Αυτοκρατορία
Πηγή: Marshall, *British Empire*

Αποτιμητής

Ενότητα 4:

Οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις στην Ευρώπη και στον κόσμο κατά τον 19ο αιώνα

1	<p>Το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα εκδηλώθηκε η Βιομηχανική Επανάσταση στην Αγγλία, καθώς εκεί υπήρχαν οι προϋποθέσεις –τεχνολογικές, οικονομικές, κοινωνικές– προκειμένου να λάβει χώρα ένα τέτοιο γεγονός, που είχε τεκτονικές επιδράσεις στη ζωή της ανθρωπότητας. Από την Αγγλία η Βιομηχανική Επανάσταση εξαπλώθηκε στη Δυτική Ευρώπη και στις ΗΠΑ. Στα τέλη του 19ου αιώνα εντοπίζονται οι απαρχές της Β΄ Βιομηχανικής Επανάστασης. Παρά τα αδιαμφισβήτητα θετικά αποτελέσματα που είχε η μετάβαση της ανθρωπότητας στη βιομηχανική εποχή, ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού –η εργατική τάξη– ζούσε σε συνθήκες φτώχειας και ανέχειας. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, στα τέλη του 19ου αιώνα έκαναν την εμφάνισή τους οι σοσιαλιστικές ιδέες, οι οποίες επιχειρούσαν να δώσουν λύση στις μεγάλες κοινωνικές και οικονομικές προκλήσεις της νέας εποχής.</p>
2	<p>Από το τέλος των Ναπολεόντειων Πολέμων έως την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου δημιουργήθηκαν στην Ευρώπη νέα εθνικά κράτη. Τη δεκαετία του 1860 έλαβε χώρα η ιταλική ενοποίηση, ενώ έως τις αρχές της επόμενης δεκαετίας ολοκληρώθηκε η διαδικασία της γερμανικής ενοποίησης. Στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, η σταδιακή υποχώρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στα ευρωπαϊκά εδάφη οδήγησε στην ανάδειξη νέων εθνικών κρατών: της Ελλάδας, της Σερβίας, της Ρουμανίας, του Μαυροβούνιου, της Βουλγαρίας και της Αλβανίας. Την ίδια περίοδο, οι Μεγάλες Δυνάμεις της Δυτικής Ευρώπης πέτυχαν την εντυπωσιακή διεύρυνση των αποικιακών αυτοκρατοριών τους, με τις συνέπειες της αποικιοκρατίας να επηρεάζουν τόσο τους γηγενείς πληθυσμούς όσο και τους Ευρωπαίους αποικιοκράτες.</p>

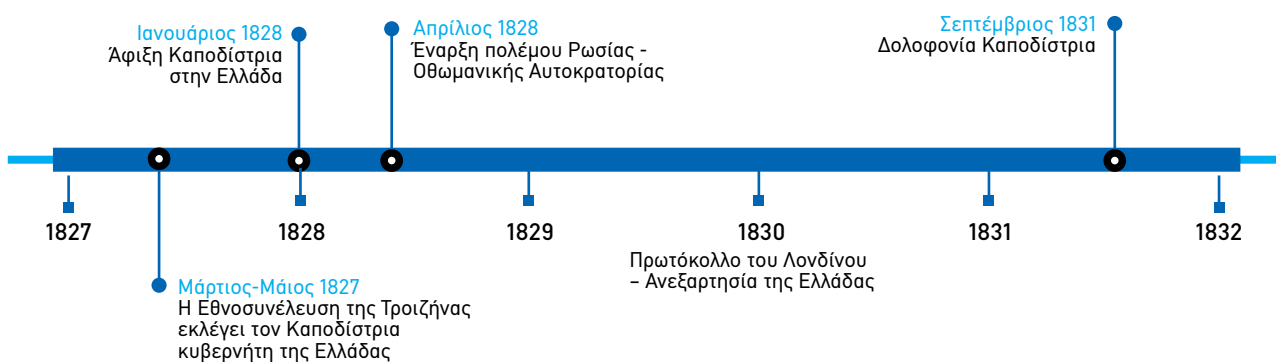
ΕΝΟΤΗΤΑ 5

Το ελληνικό κράτος από την ίδρυσή του έως τις αρχές του 20ού αιώνα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

Ο Ιωάννης Καποδίστριας ως κυβερνήτης της Ελλάδας

Ο Καποδίστριας φτάνει στην Ελλάδα τον Ιανουάριο του 1828 και η κατάσταση στην οποία βρίσκεται η χώρα είναι τραγική. Άμεσες προτεραιότητές του είναι η συνέχιση και ολοκλήρωση της Επανάστασης και η συγκρότηση κράτους. Το έργο του πρώτου κυβερνήτη υπήρξε αξιόλογο, αλλά ανολοκλήρωτο, λόγω της δολοφονίας του από πολιτικούς αντιπάλους του το 1831.

Άφιξη στην Ελλάδα

Ο Καποδίστριας έφτασε στο Ναύπλιο και από εκεί στην Αίγινα, έδρα της κυβέρνησης, στις 24 Ιανουαρίου 1828. Ο λαός τον υποδέχτηκε με ενθουσιασμό, συγκίνηση και μεγάλες προσδοκίες και το έργο που κλήθηκε να φέρει σε πέρας ήταν τεράστιο και πολύ δύσκολο.

Η κατάσταση της χώρας

Όταν έφτασε στην Ελλάδα, ο Καποδίστριας βρήκε μια χώρα ερειπωμένη, με χωριά γκρεμισμένα, χωρίς δρόμους και γεφύρια, και με τους ανθρώπους να ζουν μέσα στη φτώχεια, στην πείνα, στις αρρώστιες και

στην εξαθλίωση, ενώ ο πόλεμος είχε αφήσει και χιλιάδες παιδιά ορφανά. Δεν υπήρχε κράτος, ούτε οργάνωση σε κανέναν τομέα της ζωής, ούτε νόμοι. Τα νησιά τα λεηλατούσαν οι πειρατές και στη στεριά επικρατούσε ο φόβος της ληστείας. Τα στρατεύματα των Τούρκων υπό τον Κιουταχή κατείχαν τη Στερεά Ελλάδα και το μεγαλύτερο τμήμα της Πελοποννήσου το είχε υπό τον έλεγχό του ο στρατός του Ιμπραήμ. Η Επανάσταση δεν είχε τελειώσει ακόμη και έπρεπε να «σωθεί» και να συνεχιστεί. Επιπλέον, δεν υπήρχαν καθόλου χρήματα. Όπως ανέφερε ένας υπουργός στον Καποδίστρια, όχι μόνον δεν υπάρχουν χρήματα στο ταμείο, αλλά ούτε ταμείο υπάρχει, διότι δεν υπήρξε ποτέ.

Οι προτεραιότητες του Κυβερνήτη

Ο Καποδίστριας έπρεπε λοιπόν επειγόντως να πετύχει δύο στόχους ταυτόχρονα: την οργάνωση και συγκρότηση κράτους, αρχίζοντας κυριολεκτικά από το μηδέν, και τη συνέχιση και ολοκλήρωση της Επανάστασης ώστε η χώρα να απελευθερωθεί και να αναγνωρισθεί η ανεξαρτησία της.

Συνέχιση της Επανάστασης

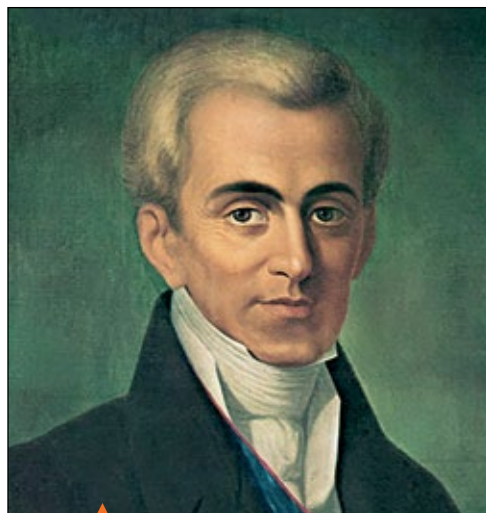
Οι προσπάθειες για τη συγκρότηση στρατού απέδωσαν μέσα σε λίγους μήνες. Οκτώ «χιλιαρχίες» ήταν έτοιμες να πολεμήσουν. Η έκρηξη του Ρωσοτουρκικού πολέμου τον Απρίλιο του 1828 ήταν για την Ελλάδα μια ευτυχής συγκυρία, διότι, ενώ οι μάχες συνεχίζονταν, ο Καποδίστριας εκμεταλλεύτηκε τις νέες ισορροπίες μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων με επιδέξιους διπλωματικούς χειρισμούς προς όφελος της Ελλάδας. Ο στρατός του Ιμπραήμ αποχώρησε από την Πελοπόννησο και στη Στερεά Ελλάδα η τελευταία νικηφόρα μάχη του ελληνικού στρατού υπό τον Δημήτριο Υψηλάντη σήμανε και το τέλος του πολέμου. Με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου, τον Φεβρουάριο του 1830, αναγνωρίστηκε η ανεξαρτησία της Ελλάδας.

Συγκρότηση του κράτους

Ο Καποδίστριας, για να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τις τεράστιες δυσκολίες και να επιτύχει τους άμεσους στόχους, ανέλαβε τη «νομοτελεστική εξουσία», όπως είχε αποφασίσει η Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας, και όρισε προσωρινή κυβέρνηση. Τα διατάγματά του τα επικύρωνε το «Πανελλήνιον», ένα συμβουλευτικό σώμα με 27 μέλη που τα διορίζε ο ίδιος. Στην πραγματικότητα συγκέντρωσε στα χέρια του όλες τις εξουσίες και έτσι δεν εφαρμόστηκε το Σύνταγμα της Τροιζήνας που είχε θεσπίσει τη διάκριση των εξουσιών (νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική).

Διοίκηση

Μια από τις πρώτες ενέργειες του κυβερνήτη ήταν να βάλει τις βάσεις για τη διοικητική διάρθρωση της χώρας, χωρίζοντάς τη σε επαρχίες και νομούς, και διορίζοντας τους πρώτους διοικητές. Σημαντικό ήταν και το έργο

Προσωπογραφία του Ιωάννη Καποδίστρια (1776-1831). Ελαιογραφία πιθανώς του Διονύσιου Τσόκου (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα).

Τα σύνορα του ελληνικού κράτους το 1832

του στον τομέα της απονομής της δικαιοσύνης. Ίδρυσε δικαστήρια και όρισε κώδικες αστικού και εμπορικού δικαίου. Το 1828 ίδρυσε την πρώτη ταχυδρομική υπηρεσία της χώρας.

Οικονομία

Με τις συνεχείς εκκλήσεις του προς τους Έλληνες του εξωτερικού και αρκετούς φιλέλληνες κατόρθωσε να συγκεντρώσει λίγα χρήματα για το κρατικό ταμείο. Έκοψε νόμισμα, τον «φοίνικα», που αντικατέστησε το τουρκικό γρόσι, και ενίσχυσε πολύ το ναυτικό εμπόριο. Στην Τίρυνθα ίδρυσε το «Πρότυπον Αγρόκτημα», στο οποίο έγιναν νέες καλλιέργειες. Η εισαγωγή της καλλιέργειας της πατάτας ήταν σημαντική για τη γεωργική παραγωγή και βοήθησε στην καταπολέμηση της πείνας.

Στρατός

Οργάνωσε για πρώτη φορά τακτικό στρατό, στον οποίο εντάχθηκαν πολλοί αγωνιστές της Επανάστασης, και ίδρυσε στο Ναύπλιο την πρώτη στρατιωτική σχολή, τον Λόχο των Ευελπίδων. Η δημιουργία τακτικού στρατού ήταν πολύ σημαντική για τη συνέχιση του πολέμου εναντίον των Τούρκων, αλλά και για την προσπάθεια να καταπολεμηθεί η ληστεία και η πειρατεία.

Υγεία – Περίθαλψη

Σημαντική ήταν η ίδρυση των πρώτων νοσοκομείων και υπηρεσιών υγείας και περίθαλψης. Για να αντιμετωπιστεί η επιδημία χολέρας και πανούκλας στην Αίγινα, στο Ναύπλιο και στην Ύδρα, ίδρυσε λοιμοκαθαρτήρια και επέβαλε καραντίνα.

Εκπαίδευση

Η ίδρυση και η λειτουργία σχολείων ήταν για τον Καποδίστρια ύψιστη προτεραιότητα. Το 1828 ίδρυσε στην Αίγινα Ορφανοτροφείο στο οποίο φιλοξενήθηκαν και μάθαιναν γράμματα και τεχνικά επαγγέλματα 500 παιδιά. Αργότερα ιδρύθηκε και ένα ακόμη στο Ναύπλιο. Ίδρυσε συνολικά 121 σχολεία σε διάφορες πόλεις και χωριά, παρά τις δυσκολίες που ήταν κυρίως δύο: δεν υπήρχαν δάσκαλοι –γι' αυτό και τα σχολεία ήταν αλληλοδιδασκτικά– αλλά ούτε κατάλληλα οικήματα. Το 1830 άρχισε να λειτουργεί στην Αίγινα το «Κεντρικό Σχολείο» με σκοπό να εκπαιδεύει δασκάλους.

Η αντιπολίτευση εναντίον του κυβερνήτη

Οι προσπάθειες του Καποδίστρια να θεμελιώσει και να οργανώσει ένα συγκεντρωτικό κράτος, στο οποίο όλοι οι πολίτες θα

1. Επιστολή του Καποδίστρια προς τους ομογενείς της Αγκώνος, Τεργέστης, Ενετίας και Λιβόρνο

Άρτου και χρημάτων ανάγκην έχομεν. Εγώ εκ των λειψάνων της μικρής μου περιουσίας έδωκα ήδη. Κάμετε και σείς, Κύριοι, παν ό,τι δύνασθε προς βοήθειά μας, στέλλοντες σίτον, όρυζαν και άλευρα και ό,τι εξοδεύσετε θα σας πληρωθή εν καιρώ παρά της Εθνικής Τραπέζης.

Ι. Καποδίστρια, *Κείμενα, Διακόσια χρόνια από τη γέννησή του*, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1976, σ. 45.

2. Επιστολή του Καποδίστρια προς τον Κοραή στο Παρίσι, Ναύπλιο 3 Οκτωβρίου 1829

Η δημοσία εκπαίδευσις δεν είναι δυνατόν να κατασκευασθή όσον ταχέως και αι χρειάι το απαιτούσι και ημείς το επιθυμούμεν. Διά τα σχολεία χρειάζονται οικήματα, εγώ δε φθάσας ενταύθα εύρηκα μόνον καλύβας όπου εσκεπάζοντο πλήθος οικογενειών πειναλέων. Από του Ιανουαρίου όμως τούτου του έτους υπάρχει εν Αιγίνη το τε ορφανοτροφείον, περιέχον περί τα 500 παιδιά και παρ' αυτό εν πρότυπον σχολείον αρχόμενον ήδη του έργου. Συνεστήθησαν δε και πολλά αλληλοδιδασκτικά σχολεία και ήδη περί τα 6000 πτωκά παιδιά αναγιγνώσκουσι, γράφουσι και αριθμούσι. Θέλω δε οικοδομήσει και άλλα πρότυπα σχολεία, όταν λάβω τους τρόπους, και νυν καταγίνομαι με την συλλογήν των περι τούτων αναγκαιών χρημάτων.

Ι. Καποδίστρια, *Κείμενα, Διακόσια χρόνια από τη γέννησή του*, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1976, σ. 45.

Οι στόχοι του Ιωάννη Καποδίστρια για την εκπαίδευση

είχαν τα ίδια δικαιώματα και τις ίδιες υποχρεώσεις, προκάλεσε τις σφοδρές αντιδράσεις συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων, των προκρίτων (κοτζαμπάσηδων) της Πελοποννήσου και των προκρίτων (καραβοκύρηδων) των ναυτικών νησιών, κυρίως της Ύδρας. Αυτές οι αρχηγικές ομάδες, που είχαν ήδη από τα προεπαναστατικά χρόνια μεγάλη πολιτική και οικονομική εξουσία, την οποία μάλιστα διατήρησαν αλλά και αύξησαν στα χρόνια του Αγώνα, αντέδρασαν και αρνήθηκαν να πειθαρχήσουν στην κεντρική εξουσία του κράτους, διότι θα έχαναν τα πολλά προνόμιά τους, κυρίως οικονομικά. Επίσης, δεν ήταν ευχαριστημένοι από τις πολεμικές αποζημιώσεις που ζήτησαν και έλαβαν από το φτωχό κράτος για τη συμμετοχή τους στην Επανάσταση. Στη Μάνη, η ισχυρή οικογένεια των Μαυρομιχαλαίων αρνήθηκε να αποδεχτεί την εξουσία του νέου διοικητή, ενθάρρυνε τους κατοίκους που αρνούσαν να πληρώσουν τους φόρους τους και υποκινούσε αντικυβερνητικές ενέργειες. Μεγάλη ήταν και η αντίδραση των Υδραίων, παρά το γεγονός ότι ο Καποδίστριας διόρισε πρώτο διοικητή τον ισχυρότερο άρχοντα του νησιού, τον Λάζαρο Κουντουριώτη. Η Ύδρα θα γίνει τελικά το κέντρο της εναντίον του Καποδίστρια αντιπολίτευσης και του αγώνα για την ανατροπή του.

Τελικά, ο Καποδίστριας δολοφονήθηκε από δύο μέλη της οικογένειας Μαυρομιχάλη, στις 27 Σεπτεμβρίου 1831, έξω από την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, στο Ναύπλιο.

Αποτίμηση του έργου του Καποδίστρια

Ο Καποδίστριας στα τρεισήμισι χρόνια που κυβέρνησε την Ελλάδα κατόρθωσε να επιτελέσει ένα σημαντικό έργο, το οποίο όμως δεν πρόλαβε να ολοκληρώσει. Κατηγορήθηκε για τον συγκεντρωτικό και αυταρχικό τρόπο με τον οποίο κυβέρνησε. Παραμένει γεγονός ότι ο Καποδίστριας κατηγορήθηκε για αυταρχικές μεθόδους διακυβέρνησης. Από την άλλη πλευρά, είναι αμφίβολο κατά πόσο μπορούσε, χωρίς την επιβολή κεντρικού ελέγχου, να οργανώσει και να διοικήσει μια χώρα, που δεν υπήρξε για αιώνες ανεξάρτητο κράτος και η οποία ήταν βαθιά διχασμένη, κοινωνικά κατακερματισμένη και κατεστραμμένη έπειτα από δέκα χρόνια πολέμων.

Σταυρόλεξο 1. Επαναληπτικό των κεφαλαίων 1-13

3. Ο Καποδίστριας περιγράφει την κατάσταση που βρήκε όταν έφτασε στην Αίγινα

Είδα πολλά εις την ζωήν μου, αλλά το θέμα όταν έφθασα εδώ εις την Αίγινα, δεν είδα τι παρόμοιον ποτέ, και άλλος να μην το ιδεί. (...) «ζήτηω ο Κυβερνήτης, ο σωτήρας μας, ο ελευθερωτής μας», εφώναζαν γυναίκες αναμαλλιάρες, άνδρες με λαβωματιές πολέμου, ορφανά γδυτά, κατεβασμένα από τις σπηλιές. Δεν ήταν το συναπάντημά μου φωνή χαράς, αλλά θρήνος. Η γη εβρέχετο από δάκρυα...

Πασπαλιάρης Π.. *Ο Ιωάννης πίσω από τον Καποδίστρια, Η Καθημερινή*, Αθήνα, 2014, σ. 111.

Γλωσσάρι

Λοιμοκαθακτήριο: Ειδικός χώρος λιμανιού για την απομόνωση και τον υγειονομικό έλεγχο του πληρώματος και των επιβατών πλοίων που έρχονταν από χώρες στις οποίες είχε εκδηλωθεί κάποια επιδημία.

«Χιλιάρχια»: Στρατιωτική μονάδα αποτελούμενη από χίλιους στρατιώτες.

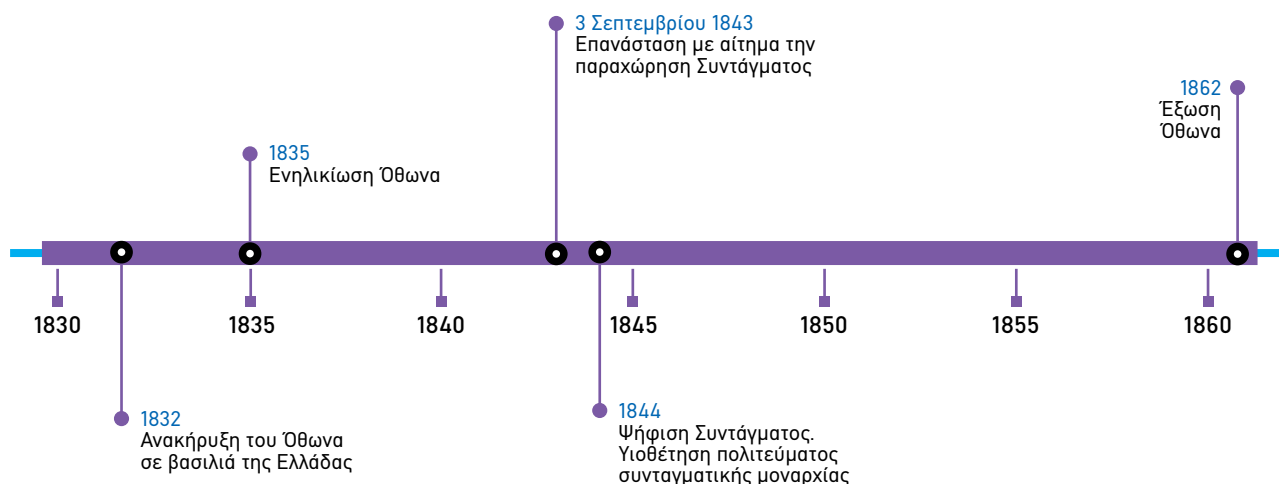
Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να περιγράψετε την κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα κατά την άφιξη του Ιωάννη Καποδίστρια.
2. Να συντάξετε πίνακα με τα μέτρα του Ιωάννη Καποδίστρια για την παιδεία, την οικονομία και τη διοίκηση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

Από την άφιξη του Όθωνα (1833) έως την έξωσή του (1862)

Η άφιξη του Όθωνα και η περίοδος της Αντιβασιλείας έθεσαν τα θεμέλια της οργάνωσης του νέου ελληνικού κράτους. Όμως, ο συγκεντρωτικός τρόπος διακυβέρνησης των Βαυαρών προκάλεσε την αντίδραση των Ελλήνων. Αν και η επανάσταση του 1843 οδήγησε στην παραχώρηση Συντάγματος, τελικά το 1862 ο Όθωνας εκδιώχθηκε από την Ελλάδα.

Ο Όθων βασιλιάς της Ελλάδας

Ύστερα από τη δολοφονία του Καποδίστρια (Σεπτέμβριος 1831) ξέσπασε εμφύλιος πόλεμος στη χώρα. Οι Δυνάμεις, για να αποφύγουν ανεπιθύμητες αναταραχές στην περιοχή, υπέγραψαν συνθήκη (Λονδίνο, Μάιος 1832), με την οποία ανακηρύχθηκε ο ανήλικος πρίγκιπας της Βαυαρίας Όθωνας, βασιλιάς της Ελλάδας και επιβλήθηκε το πολίτευμα της απόλυτης μοναρχίας. Όμως, μέχρι την ενηλικίωσή του το 1835, την εξουσία θα ασκούσε ουσιαστικά ένα συμβούλιο Βαυαρών αντιβασιλέων με τρία τακτικά (Άρμανσμπεργκ, Μάουερ, Χάιντεκ) και δύο αναπληρωματικά μέλη (Άμπελ, Γκράινερ). Το συμβούλιο αυτό κυβέρνησε συγκεντρωτικά και απομάκρυνε τους Έλληνες από τα κέντρα λήψης αποφάσεων.

Το έργο της Αντιβασιλείας

Το έργο της Αντιβασιλείας υπήρξε σημαντικό για μία χώρα που μόλις είχε γίνει ανεξάρτητη έπειτα από αιώνες σκλαβιάς. Στη διοίκηση, το κράτος διαιρέθηκε σε 10 νομούς και 42 επαρχίες. Οι τοπικοί άρχοντες διορίζονταν από την κυβέρνηση, με αποτέλεσμα η τοπική αυτοδιοίκηση να ελέγχεται από την κεντρική εξουσία. Στη δικαιοσύνη, ιδρύθηκαν δικαστήρια όλων των βαθμίδων και ψηφίστηκαν νόμοι για όλο το φάσμα της ιδιωτικής και δημόσιας ζωής. Στην οργάνωση του στρατού, οι 3.500 Βαυαροί στρατιώτες που

Η άφιξη του βασιλιά Όθωνα στο Ναύπλιο, 25 Ιανουαρίου 1833. Ελαιογραφία του Peter Von Hess (1835, Neue Pinakothek, Μόναχο).

Ο Όθων το 1832, όταν του δόθηκε ο θρόνος της Ελλάδας. Ελαιογραφία του Joseph Stieler (Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα).

ήρθαν με τον Όθωνα διορίστηκαν στον ελληνικό στρατό, ενώ οι περισσότεροι Έλληνες αγωνιστές απολύθηκαν. Η απόφαση αυτή προκάλεσε έντονες αντιδράσεις, καθώς οδήγησε πολλούς από τους πολεμιστές της επανάστασης στη φτώχεια και στη ληστεία.

Η Εκκλησία της Ελλάδας ανακηρύχθηκε αυτοκέφαλη και διαχωρίστηκε διοικητικά από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, που έδρευε στην Κωνσταντινούπολη, πρωτεύουσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Επίσης, έκλεισαν τα μοναστήρια με μικρό αριθμό μοναχών και δημεύτηκε η περιουσία τους. Στην εκπαίδευση, ακολουθώντας τα πρότυπα του βαυαρικού εκπαιδευτικού συστήματος, ιδρύθηκαν «Δημοτικά σχολεία» βασικής εκπαίδευσης σε κάθε δήμο της χώρας, «Ελληνικά σχολεία» στην πρωτεύουσα κάθε επαρχίας και «Γυμνάσια» στις πρωτεύουσες των νομών. Το 1837 ιδρύθηκε στην Αθήνα, όπου είχε μεταφερθεί η πρωτεύουσα από τον Δεκέμβριο του 1834, το πρώτο πανεπιστήμιο με τέσσερις σχολές (Θεολογική, Ιατρική, Νομική και Φιλοσοφική) και το πρώτο «Τεχνικό σχολείο», μετέπειτα Πολυτεχνείο.

Η πορεία προς την επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου

Το 1835, ο Όθωνας ενηλικιώθηκε και ανέλαβε την εξουσία από την Αντιβασιλεία. Συνέχισε όμως να κυβερνά με τρόπο συγκεντρωτικό και απολυταρχικό, με αποτέλεσμα την απομόνωσή του από την κοινή γνώμη και την εξάρτησή του από μια ομάδα συμβούλων. Η πολιτική του αυτή, σε συνδυασμό με την οικονομική κρίση που επηρέαζε πλατιά λαϊκά στρώματα, τον αποκλεισμό πολιτικών ομάδων από τις πολιτικές εξελίξεις και τις ανελεύθερες εκλογικές διαδικασίες οδήγησαν στην αντίδραση τμημάτων του

1. Εκπαίδευση 1830-1871

... η πνευματική ηγεσία του ελληνισμού ήδη από τα ύστερα χρόνια της Τουρκοκρατίας και ιδίως κατά τον Αγώνα, είχε τονίσει (για ποικίλους λόγους και με διαφορετικές επιδιώξεις κατά περίπτωση) την ανάγκη να επεκταθεί και στα κορίτσια η μορφωτική προσπάθεια. Άλλωστε και ο νομοθέτης του 1834 σαφώς (αν και έμμεσα) αναφέρεται και στα δύο φύλα περιγράφοντας τη δομή και τη λειτουργία του Δημοτικού Σχολείου. Στις άλλες δύο βαθμίδες τα πράγματα είναι σαφέστερα. Ως το τέλος αυτής της περιόδου, τα Δημοτικά Σχολεία θηλέων ήταν λίγα, τα Ελληνικά λιγότερα και τα Γυμνάσια ανύπαρκτα, ενώ στο Πανεπιστήμιο η πρώτη φοιτήτρια έγινε δεκτή μόλις το 1890. Θεσμικά δεν προβλέπονταν μεικτά σχολεία, εκτός από -κατ' εξαίρεση- στις πολύ μικρές ηλικίες. Το σχολικό έτος 1856-57 τα κορίτσια αποτελούσαν μόλις το 10,2% των παιδιών που φοιτούσαν σε Ελληνικό Σχολείο και το 13,5% εκείνων του Δημοτικού.

Δημαράς Α., «Εκπαίδευση 1830-1871. Η διαμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος», στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τόμ. 4, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σ. 191.

πληθυσμού. Η αντίδραση αυτή εκφράστηκε στην επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου, με την οποία σκοπός ήταν ο περιορισμός των εξουσιών του βασιλιά, μέσω της παραχώρησης Συντάγματος.

Το βράδυ της 2ας προς 3η Σεπτεμβρίου 1843 τμήματα στρατού, με επικεφαλής τον διοικητή του ιππικού της Αθήνας, Δημήτριο Καλλέργη, και τον αγωνιστή της Επανάστασης του 1821, Ιωάννη Μακρυγιάννη, περικύκλωσαν τα ανάκτορα. Πλήθος λαού συγκεντρώθηκε στον ίδιο χώρο και καθώς οι Δυνάμεις υποστήριζαν το κίνημα των επαναστατών, ο Όθωνας αναγκάστηκε να συμφωνήσει στην προκήρυξη εκλογών για την ανάδειξη εθνοσυνέλευσης που θα ψήφιζε το νέο Σύνταγμα.

Το Σύνταγμα του 1844

Σύμφωνα με αυτό, ως πολίτευμα ορίστηκε η συνταγματική μοναρχία, αντί της απόλυτης μοναρχίας που ίσχυε μέχρι τότε. Τη νομοθετική εξουσία ασκούσε ο βασιλιάς, μαζί με τη Βουλή και τη Γερουσία. Τα μέλη της Βουλής εκλέγονταν από τον ανδρικό πληθυσμό της χώρας, ενώ τα μέλη της Γερουσίας διορίζονταν από τον βασιλιά και η θητεία τους ήταν ισόβια. Η εκτελεστική εξουσία ανήκε στον βασιλιά και στους υπουργούς, τους οποίους διορίζει και έπαυε ο ίδιος. Το πρώτο αυτό Σύνταγμα του ανεξάρτητου πλέον ελληνικού κράτους, αν και συντηρητικό, περιείχε φιλελεύθερα στοιχεία προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων, όπως την ισότητα απέναντι στον νόμο και την απαγόρευση της δουλείας. Ο εκλογικός νόμος καθιέρωνε το δικαίωμα καθολικής ψηφοφορίας για τους άνδρες άνω των 25 ετών υπό προϋποθέσεις. Η δικαιοσύνη ήταν υπό τον έλεγχο του βασιλιά.

2. Η συνταγματική μοναρχία (1844-1862)

Το Σύνταγμα του 1844 [...] καθιέρωνε δε την κληρονομική συνταγματική μοναρχία, με κυρίαρχο όργανο του Κράτους τον μονάρχη, στον οποίο αναγνωρίζονταν εκτεταμένες και ουσιώδεις εξουσίες. Το πρόσωπο του ανώτατου άρχοντα χαρακτηριζόταν ιερό και απαραβίαστο. Ο ανώτατος άρχων ασκούσε την εκτελεστική εξουσία «διά των υπουργών του», τη νομοθετική από κοινού με την εκλεγμένη Βουλή και τη διορισμένη Γερουσία και, τέλος, τη δικαστική, η οποία πήγαζε από εκείνον, «διά των δικαστηρίων». Επίσης, το Σύνταγμα καθιέρωνε την αρχή της διάκρισης των εξουσιών, την ευθύνη των υπουργών για τις πράξεις του μονάρχη, ο οποίος τους διορίζει και τους έπαυε, αναγνώριζε θεμελιώδη ατομικά δικαιώματα, μεταξύ των οποίων, για πρώτη φορά, το απόρρητο των επιστολών και το άσυλο της κατοικίας, και προέβλεπε στο άρθρο 107 ότι «η τήρησις του παρόντος Συντάγματος αφιερούται εις τον πατριωτισμόν των Ελλήνων».

Πηγή: <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagmatiki-Istoria/>

Η νύχτα της 3ης Σεπτεμβρίου 1843. Πίνακας άγνωστου ζωγράφου. Στο κέντρο διακρίνεται ο Δημήτριος Καλλέργης έφιππος, ενώ από ένα παράθυρο των ανακτόρων προβάλλουν ο Όθωνας ντυμένος με ελληνική στολή και η Αμαλία (19ος αιώνας, Συλλογή Λ. Ευταξία - Μουσείο της Πόλεως των Αθηνών).

Η έξωση του Όθωνα και της Αμαλίας. Στην επιχρωματισμένη λιθογραφία εικονίζεται η αποβίβαση του βασιλικού ζεύγους από το πλοίο «Αμαλία» και η επιβίβασή του στο βρετανικό ατμόπλοιο «Σκύλλα» (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα).

Η πορεία προς την έξωση του Όθωνα

Το νέο συνταγματικό πλαίσιο έδινε την ευκαιρία σε περισσότερες κοινωνικές ομάδες και πολίτες να εμπλακούν στην πολιτική ζωή διεκδικώντας τα συμφέροντά τους, μέσω των νέων θεσμών και του δικαιώματος της καθολικής ψηφοφορίας για τον ανδρικό πληθυσμό. Ωστόσο, οι βασιλικές υπερεξουσίες και η μεροληπτική εμπλοκή του Όθωνα στην πολιτική ζωή υπέρ του γαλλικού κόμματος προκάλεσαν για ακόμα μια φορά τη δυσαρέσκεια του λαού. Την ίδια περίοδο εμφανίστηκε μια νέα γενιά πολιτικών που είχαν στραμμένο το βλέμμα τους στη Δύση και θεωρούσαν τον πρώτο βασιλιά εμπόδιο στον εκσυγχρονισμό της χώρας. Επιπλέον, η οικονομική ανάπτυξη, η αστικοποίηση τμημάτων του πληθυσμού και η μείωση του αναλφαβητισμού στους άνδρες οδήγησαν σε εξεγέρσεις από τις αρχές του 1862.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να περιγράψετε τα γεγονότα της Επανάστασης της 3ης Σεπτεμβρίου μέσα από τον Τύπο της εποχής και από απομνημονεύματα, όπως αυτά των Ι. Μακρυγιάννη, Ν. Κασομούλη και Α. Μεταξά. Εφημερίδες της εποχής, όπως τις *Αθηνά*, *Ελπίς* και *Αιών* μπορείτε να αναζητήσετε στη βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων <https://library.parliament.gr>.
2. Να δείτε εικαστικά έργα για την Επανάσταση του 1843.

Γλωσσάρι

Αντιβασιλεία: Όργανο που ασκεί νόμιμα τα βασιλικά καθήκοντα λόγω ανηλικότητας, απουσίας ή θανάτου του βασιλιά.

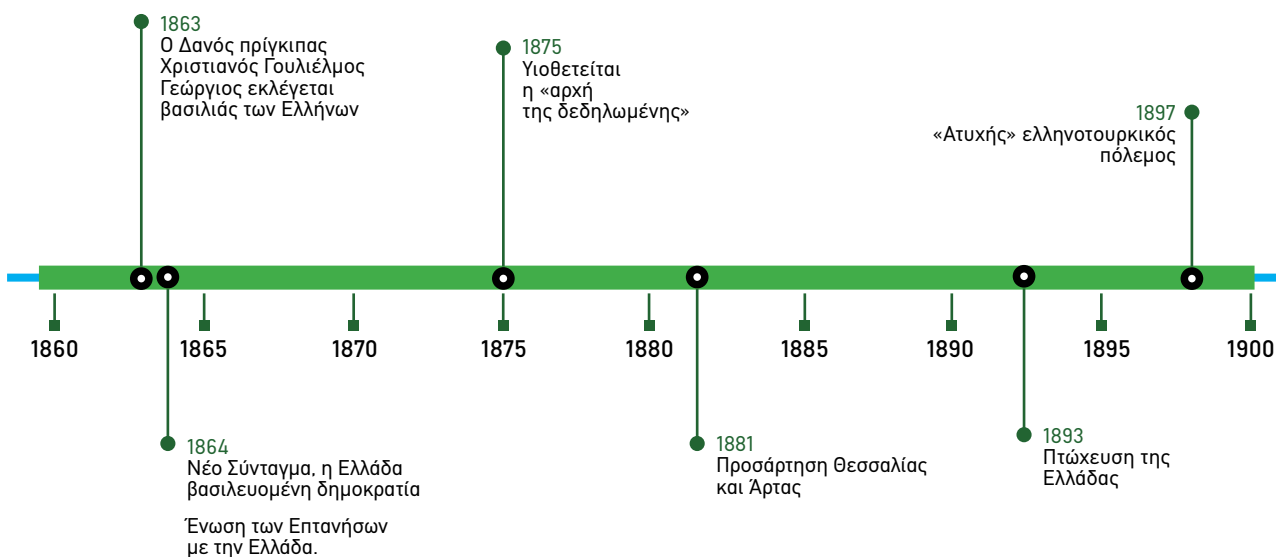
Απόλυτη μοναρχία: Το πολίτευμα στο οποίο ο μονάρχης είναι φορέας τόσο της εκτελεστικής όσο και νομοθετικής εξουσίας, δίχως να περιορίζεται από κάποιο Σύνταγμα.

Συνταγματική μοναρχία: Το πολίτευμα στο οποίο οι εξουσίες του μονάρχη περιορίζονται από το Σύνταγμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15

Από την έξωση του Όθωνα (1862) έως το Κίνημα στου Γουδή (1909)

Η περίοδος αυτή που αρχίζει με την ψήφιση του Συντάγματος του 1864 και τελειώνει με το κίνημα στου Γουδή είναι πολύ σημαντική για την ιστορία του ελληνικού κράτους. Είναι μια εποχή όπου οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί προοδεύουν και εδραιώνονται χάρη στο Σύνταγμα του 1864, στην αρχή της δεδηλωμένης, αλλά και στο σημαντικό μεταρρυθμιστικό έργο του Χαρίλαου Τρικούπη.

Ο Γεώργιος Α΄ «Βασιλεύς των Ελλήνων»

Μετά την έξωση του Όθωνα συγκλήθηκε αμέσως Εθνική Συνέλευση έπειτα από εκλογές στις οποίες εκλέχθηκαν τα μέλη της, οι εκπρόσωποι του έθνους που ονομάστηκαν πληρεξούσιοι. Η «Β΄ Εθνοσυνέλευση των Ελλήνων» άρχισε τις εργασίες της στις 10 Δεκεμβρίου 1862. Το 1863, έπειτα από σχετική πρόταση των Μεγάλων Δυνάμεων, η Εθνοσυνέλευση εξέλεξε τον Δανό πρίγκιπα Χριστιανό-Γουλιέλμο Γεώργιο ως βασιλέα των Ελλήνων με το όνομα Γεώργιος Α΄ και η Αγγλία παραχώρησε στην Ελλάδα τα Επτάνησα (1864).

Το Σύνταγμα του 1864

Έπειτα από μήνες συζητήσεων η Εθνοσυνέλευση ψήφισε τελικά το νέο Σύνταγμα στις 17 Οκτωβρίου 1864. Το Σύνταγμα του 1864 ήταν το πιο δημοκρατικό και φιλελεύθερο από όλα τα ευρωπαϊκά Συντάγματα της εποχής. Βασιζόταν στη «δημοκρατική αρχή», στην αρχή της «λαϊκής κυριαρχίας», στο ότι δηλαδή πηγή και φορέας όλων των εξουσιών είναι ο λαός, όπως αναφέρει και το άρθρο 21 του Συντάγματος: «Άπασαι

αι εξουσίαι πηγάζουσιν εκ του Έθνους». Ο δημοκρατικός χαρακτήρας του Συντάγματος διαμορφώθηκε και επιβεβαιώθηκε και από το ότι κατοχύρωνε την «καθολική ψηφοφορία», το δικαίωμα ψήφου σε όλους τους πολίτες (τους άνδρες), χωρίς κανέναν περιορισμό. Με την καθολική ψηφοφορία εκφράστηκε και έγινε πράξη η αρχή της «λαϊκής κυριαρχίας».

Με το Σύνταγμα του 1864 καθιερώθηκε το πολίτευμα της «Βασιλευόμενης Δημοκρατίας». Ανώτατος άρχοντας του κράτους ήταν ο βασιλιάς ο οποίος ασκούσε την εκτελεστική εξουσία μέσω των υπουργών που διορίζε ο ίδιος.

Ο τίτλος του Γεωργίου ήταν «Βασιλεύς των Ελλήνων» και όχι «ελέω Θεού βασιλεύς της Ελλάδος», όπως ήταν ο τίτλος του Οθωνα, για να τονιστεί το γεγονός ότι οι εξουσίες που παραχωρούσε το Σύνταγμα στον βασιλιά πηγάζουν από τον λαό. Το νέο Σύνταγμα κατοχύρωνε επίσης σημαντικά ατομικά δικαιώματα, όπως το δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης και του Τύπου.

Η «αρχή της δεδηλωμένης»

Κατά τη διάρκεια αυτής της δεκαετίας, το πολιτικό σύστημα και οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί δεν λειτουργούσαν σωστά, κυρίως λόγω του ότι ο βασιλιάς παρενέβαινε στην πολιτική διορίζοντας τις κυβερνήσεις που ήθελε, που δεν ήταν κυβερνήσεις πλειοψηφίας, αλλά μειοψηφίας. Το αποτέλεσμα ήταν να μην υπάρχει κυβερνητική σταθερότητα και να προκηρύσσονται συνέχεια εκλογές, που συνήθως ήταν νόθες. Τρεις μέρες μετά τις νόθες εκλογές του 1874, στις 29 Ιουνίου, ο Τρικούπης είχε δημοσιεύσει ανυπόγραφα στην εφημερίδα *Καιροί* το περίφημο άρθρο «Τις πταίει;», στο οποίο ανέλυε τις αιτίες της κακής πολιτικής κατάστασης της χώρας και υποστήριζε ότι οι κυβερνήσεις πρέπει να σχηματίζονται από την πλειοψηφία της Βουλής. Μετά τις έντονες διαμαρτυρίες όλων των εφημερίδων και της αντιπολίτευσης, ο Γεώργιος αναγκάστηκε να αναθέσει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης για τη διεξαγωγή εκλογών στον Χαρίλαο Τρικούπη. Μετά τις εκλογές, τον Ιούλιο του 1875, στην πρώτη συνεδρίαση της νέας Βουλής, με τον «Λόγο του Θρόνου» ο βασιλιάς εξήγγειλε την καθιέρωση της «αρχής της δεδηλωμένης πλειοψηφίας της Βουλής». Αυτό σημαίνει ότι, για να παραμένει στην εξουσία, η κυβέρνηση έπρεπε να διαθέτει την πλειοψηφία της Βουλής. Η σημασία της αρχής της δεδηλωμένης είναι πολύ μεγάλη για την εξέλιξη του πολιτικού συστήματος, την εδραίωση των κοινοβουλευτικών θεσμών και την πολιτική σταθερότητα.

Η περίοδος του δικομματισμού 1881-1895

Όταν ο Τρικούπης εμφανίστηκε στην πολιτική το 1873, υπήρχαν τέσσερα κόμματα, των Επαμεινώνδα Δηληγεώργη, Δημητρίου Βούλγαρη, Θρασύβουλου Ζαΐμη και Αλέξανδρου Κουμουνδούρου. Το κόμμα του Τρικούπη, γνωστό τότε ως «Πέμπτο» κόμμα, ονομάστηκε αργότερα «Νεωτερικόν Κόμμα».

Ο Κουμουνδούρος ήταν ένας αξιόλογος πολιτικός που, όταν ήταν πρωθυπουργός, έφερε εις πέρας με επιτυχία τις διαπραγματεύσεις για την προσάρτηση στην Ελλάδα της Θεσσαλίας και της Άρτας, το 1881. Ηττήθηκε από τον Τρικούπη το 1881 και μετά τον θάνατό του, δύο χρόνια αργότερα, η αντιπολίτευση

Ο βασιλιάς των Ελλήνων Γεώργιος Α΄ το 1912 (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα).

Οι Αθηναίοι ψηφίζουν στα χρόνια του Τρικούπη

συσπειρώθηκε γύρω από τον Θεόδωρο Δηλιγιάννη, αρχηγό του «Εθνικού Κόμματος». Στο δικομματικό σύστημα που επικράτησε, τα δύο κόμματα, το τρικουπικό και το δηλιγιαννικό, εναλλάσσονταν στην εξουσία μέσα σε ένα πολιτικό κλίμα έντονης αντιπαράθεσης και πόλωσης, συχνά και φανατισμού.

Το μεταρρυθμιστικό έργο του Τρικούπη

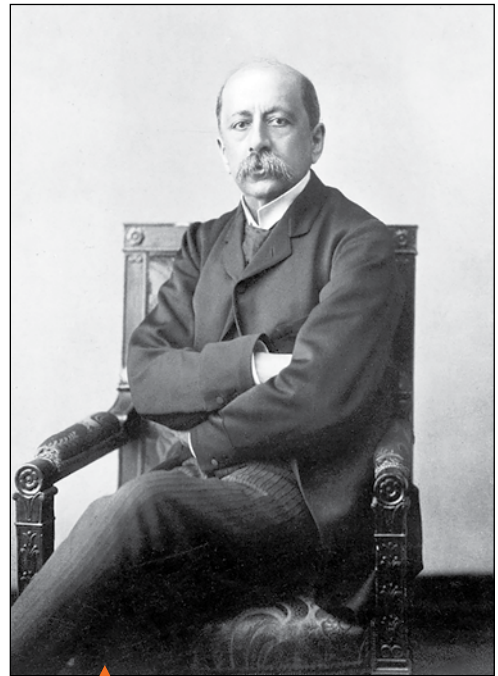
Οι βασικοί στόχοι του «Προγράμματος της Ανορθώσεως», όπως ονόμασε ο ίδιος ο Τρικούπης το κυβερνητικό του πρόγραμμα, ήταν ο εκσυγχρονισμός και η ανασυγκρότηση του κράτους, η οικονομική ανάπτυξη, η κατασκευή δημόσιων έργων υποδομής, όπως οι σιδηρόδρομοι, και η αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεων. Όλοι αυτοί οι στόχοι είχαν άμεση σχέση μεταξύ τους, διότι εκσυγχρονισμός δεν γινόταν χωρίς οικονομική ανάπτυξη, ούτε η οικονομία και το εμπόριο μπορούσαν να αναπτυχθούν χωρίς δρόμους και σιδηροδρόμους και χωρίς μια δημόσια διοίκηση που να λειτουργεί σωστά.

Τα πρώτα μέτρα του Τρικούπη ήταν η ψήφιση νόμων που απέβλεπαν στον εκσυγχρονισμό της δημόσιας διοίκησης, όπως «οι νόμοι περί προσόντων των δημοσίων υπαλλήλων», νέοι εκλογικοί νόμοι, αλλά και νέοι ποινικοί νόμοι για την καλύτερη απονομή της δικαιοσύνης και την πάταξη της ληστείας.

Επίσης, μια σειρά από μέτρα είχαν σκοπό την αναδιάρθρωση των ενόπλων δυνάμεων –που βρίσκονταν σε άθλια κατάσταση– την καλύτερη οργάνωση του στρατού, τη βελτίωση της στρατιωτικής εκπαίδευσης και τον περιορισμό του δικαιώματος των αξιωματικών να κατεβαίνουν ως υποψήφιοι στις εκλογές. Ιδρύθηκε η Σχολή Υπαξιωματικών (1882) και η Σχολή Ναυτικών Δοκίμων (1884) και αναδιάρθρωθηκε η Σχολή Ευελπίδων. Σημαντικό γεγονός σε ό,τι αφορά τους εξοπλισμούς ήταν η αγορά από τη Γαλλία των θωρηκτών «Υδρα», «Σπέτσες» και «Ψαρά».

Τα δημόσια έργα

Υψιστη προτεραιότητα του Τρικούπη ήταν η κατασκευή οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου. Οι υποδομές ήταν τότε σε άθλια κατάσταση, σχεδόν ανύπαρκτες. Υπήρχε μόνο μία σιδηροδρομική γραμμή από την Αθήνα στον Πειραιά και οι δρόμοι που ήταν αμαξιτοί (μπορούσε δηλαδή να ταξιδέψει κάποιος με άμαξα) ήταν ελάχιστοι. Χρειάζονταν πολλές ώρες ή και μέρες ολόκληρες για να πάει κάποιος από ένα μέρος σε κάποιο άλλο με άλογα ή μουλάρια, το Μεσολόγγι απείχε από την Αθήνα

Ο Χαρίλαος Τρικούπης το 1880 (Αρχείο Λύντιας Τρίτσα).

Ο Τρικούπης μέσα από τα μάτια ενός Ευρωπαίου της εποχής

Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα

54 ώρες και για να ταξιδέψουν από τον Βόλο στην Καλαμάτα χρειάζονταν 4-5 μέρες.

Κατά την πρώτη κυβερνητική του θητεία (1882-1885) ψηφίστηκαν σχεδόν όλοι οι νόμοι για την κατασκευή των μεγάλων έργων, κυρίως των σιδηροδρόμων. Το σιδηροδρομικό δίκτυο το 1884 είχε μήκος 400 χιλιόμετρα και το 1894 είχε φτάσει τα 916 χιλιόμετρα.

Εκτός από τα τρένα και τους δρόμους, κατασκευάστηκαν επίσης και τα εξής έργα:

- Η διάνοιξη της διώρυγας της Κορίνθου.
- Η αποξήρανση της λίμνης Κωπαΐδας (το έργο ολοκληρώθηκε ύστερα από 50 χρόνια).
- Η διεύρυνση του πορθμού του Ευρίπου και η κατασκευή γέφυρας.
- Η κατασκευή πολλών λιμανιών και φάρων.
- Η οργάνωση τηλεγραφικής υπηρεσίας και η εγκατάσταση των πρώτων τηλεφωνικών γραμμών.

Όλα αυτά τα έργα όμως απαιτούσαν τεράστια κεφάλαια που θα μπορούσαν να εξασφαλισθούν μόνο με επενδύσεις, αύξηση της φορολογίας και δάνεια. Η βαριά φορολογία, που έπληττε κυρίως τα πιο φτωχά στρώματα της κοινωνίας, προκάλεσε μεγάλη δυσαρέσκεια, την οποία εκμεταλλεύθηκε ο Δηλιγιάννης και γενικά η αντιτρικουπική παράταξη, για να στραφεί κατά του Τρικούπη. Στον φόρο που είχε επιβάλει στο φωτιστικό πετρέλαιο οφείλεται και το παρατσούκλι του Τρικούπη «ο Πετρέλαιος». Το σύνθημα «Κάτω ο Πετρέλαιος!» που φώναζαν οι αντιτρικουπικοί ήταν από τα πιο συνηθισμένα, όπως και τα «Κάτω οι φόροι!» «Κάτω η ακρίβεια!».

1. Ο λόγος του θρόνου και η καθιέρωση της «αρχής της δεδηλωμένης»

[...] τον Απρίλιο του 1875 [...] ο βασιλιάς, με έναν ελιγμό που φανέρωνε και ρεαλισμό και ευστροφία, διόρισε πρωθυπουργό τον Χαρ. Τρικούπη, ο οποίος δεν ήταν ούτε καν βουλευτής. Ο Τρικούπης αποδέχθηκε τον διορισμό. [...] για να οδηγήσει τη χώρα σε εκλογές, που τελικά έγιναν στο διάστημα 18 ως 21 Ιουλίου 1875. Στην εναρκτήρια συνεδρίαση της νέας Βουλής, που έγινε στις 11 Αυγούστου 1875, ο βασιλιάς ανέγνωσε τον λόγο του θρόνου, τον οποίο είχε συντάξει ο Χαρ. Τρικούπης ως πρωθυπουργός. Με αυτόν ο Γεώργιος διαβεβαίωνε ότι εφεξής θα σεβόταν τη θέληση της πλειοψηφίας της Βουλής και του εκλογικού σώματος:

«Απαιτών ως απαραίτητον προσόν των καλουμένων παρ' εμού εις την κυβέρνησιν του τόπου την δεδηλωμένην προς αυτούς εμπιστοσύνην της πλειοψηφίας των αντιπροσώπων του έθνους, αποδέχομαι ίνα η Βουλή καθιστά εφικτήν την ύπαρξιν του προσόντος τούτου, ού άνευ αποβαίνει αδύνατος η εναρμόνιος λειτουργία του πολιτεύματος».

Αλιβιζάτος Ν.Κ., *Το Σύνταγμα και οι εκθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010*, Πόλις, Αθήνα 2011, σσ. 129-130.

Τα εγκαίνια της Διώρυγας της Κορίνθου. Ελαιογραφία του Κωνσταντίνου Βολανάκη (1893, Συλλογή Έργων Τέχνης της Alpha Bank).

Η πτώχευση

Παρά τις προσπάθειες του Τρικούπη να αντιμετωπίσει την κακή δημοσιονομική κατάσταση με τη σύναψη νέων δανείων, η χώρα οδηγήθηκε τελικά στην πτώχευση, το 1893. Το αντιτρικουπικό στρατόπεδο επιδόθηκε σε μια έντονη εκστρατεία κατά του Τρικούπη και τον ανάγκασε να παραιτηθεί. Στις εκλογές του Απριλίου 1895, η συντριπτική ήττα του οδήγησε τον Τρικούπη στην αποχώρηση από την πολιτική.

Ο πόλεμος του 1897 και η πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα

Μέσα στην κρίση και την απογοήτευση, η ίδρυση της «Εθνικής Εταιρείας», μιας εθνικιστικής οργάνωσης, ήταν που συνέβαλε αποφασιστικά στην έκρηξη του ολέθριου ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897. Τον επόμενο χρόνο, οι Μεγάλες Δυνάμεις επέβαλαν στην Ελλάδα τον Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο (ΔΟΕ), με σκοπό τη διαχείριση συγκεκριμένων δημόσιων εσόδων και την αποπληρωμή του ελληνικού δημόσιου χρέους. Η βαριά ήττα της Ελλάδας στον πόλεμο και η επιβολή του ΔΟΕ έπληξαν πολύ την ελληνική κοινωνία, που ταπεινωμένη απέδωσε τις ευθύνες της ήττας στο πολιτικό σύστημα, με αποτέλεσμα τη διάλυση του δικομματισμού. Η κρίση του «παλαιοκομματισμού», όπως ονομάστηκε, αποτέλεσε το κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα του πολιτικού συστήματος για τα επόμενα χρόνια, έως το κίνημα του Γουδή, το 1909.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να συγκρίνετε τα πολιτεύματα που καθιέρωσαν τα Συντάγματα του 1844 και του 1864.
2. Να συγκεντρώσετε γελοιογραφίες που σατιρίζουν την πολιτική του Χαρίλαου Τρικούπη.
3. Να αντιπαραθέσετε σε ένα παιχνίδι ρόλων τα επιχειρήματα υπέρ και κατά της πολιτικής του Τρικούπη.

Από την έξωση του Όθωνα (1862)
έως το Κίνημα του Γουδή

2. Η επέκταση του σιδηροδρομικού και οδικού δικτύου στην Ελλάδα επί Τρικούπη

Ο Τρικούπης θεωρούσε ότι η ανάπτυξη της συγκοινωνίας ήταν απαραίτητη προϋπόθεση τόσο για τον οικονομικό όσο και για τον στρατιωτικό εκσυγχρονισμό της χώρας. Η θαλάσσια συγκοινωνία ήταν ήδη ανεπτυγμένη, το οδικό, όμως, δίκτυο ήταν ελλιπέστατο, το δε σιδηροδρομικό ανύπαρκτο. Έτσι, ένα από τα πρώτα του μελήματα υπήρξε η επέκταση του υφιστάμενου οδικού δικτύου και, κυρίως, η κατασκευή ενός εκτεταμένου σιδηροδρομικού. Δικαίως θεωρείται πατέρας των ελληνικών σιδηροδρόμων. [...] Επί των πρωθυπουργιών του, ο οδικός χάρτης της Ελλάδας άλλαξε όψη: κατά τη δεκαετία 1882-1892 κατασκευάσθηκαν συνολικά 2.600 χιλιόμετρα εθνικών, επαρχιακών και δημοτικών οδών. Συνεπώς το οδικό δίκτυο, εξαιρουμένων των δρόμων της Επτανήσου, υπερτριπλασιάστηκε.

Τρίχα Λ., *Χαρίλαος Τρικούπης: ο πολιτικός του «τις πταίει» και του «δυστυχώς επτωχεύσαμεν»*, Πόλις, Αθήνα 2016, σσ. 339, 344.

Γλωσσάρι

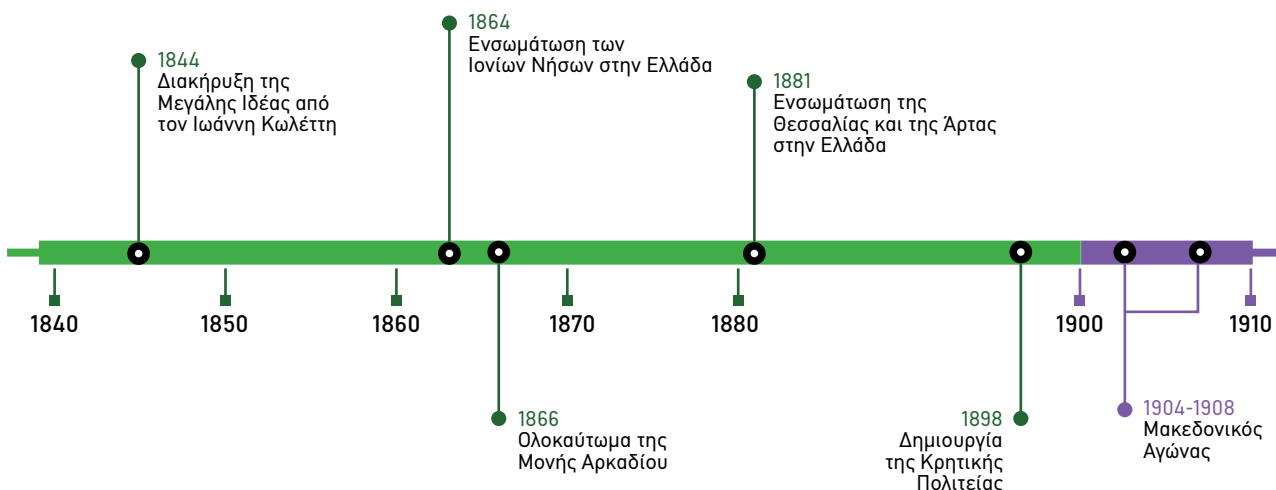
Στρατιωτικό κίνημα: Ένοπλη στάση αξιωματικών του στρατού, με στόχο την αλλαγή της καθεστηκυίας τάξης.

Παλαιοκομματισμός: Αναχρονιστικό πολιτικό κατεστημένο που χαρακτηρίζεται από λαϊκισμό και πελατειακές σχέσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

Το κρητικό ζήτημα. Εθνικές επιδιώξεις στα Βαλκάνια. Το μακεδονικό ζήτημα

Η Μεγάλη Ιδέα υπήρξε η εθνική ιδεολογία του ελληνικού κράτους για έναν αιώνα περίπου από την ίδρυσή του. Επηρέασε τις επιλογές και τις αποφάσεις των ελληνικών κυβερνήσεων σε θέματα εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής. Σε μια εποχή έντονων εθνικών ανταγωνισμών στα Βαλκάνια επέδρασε καταλυτικά στις προσπάθειες ενσωμάτωσης στην Ελλάδα περιοχών όπως η Κρήτη και η Μακεδονία.

Η Μεγάλη Ιδέα

Η Ελλάδα, στα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας της, υπήρξε μικρή σε έκταση και πληθυσμό, βασικές αιτίες των περιορισμένων δυνατοτήτων του κράτους. Έτσι, δημιουργήθηκε η αντίληψη ότι η ανάπτυξη της χώρας συνδέεται με την απελευθέρωση των περιοχών εκτός συνόρων, όπου κατοικούσαν Έλληνες, κυρίως στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η ιδεολογία αυτή βρήκε απήχηση στην ελληνική κοινωνία, επηρεάζοντας πολλές από τις αποφάσεις των ελληνικών κυβερνήσεων μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Επίσης, χρησιμοποιήθηκε συχνά για να αποσπάται η προσοχή του ελληνικού λαού από τα καθημερινά του προβλήματα, χωρίς όμως να παραβλέπεται η πραγματική επιθυμία των Ελλήνων για εθνική ένωση στα όρια του ελληνικού κράτους.

Ο όρος «Μεγάλη Ιδέα», που συνοψισε την ιδεολογία αυτή, χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Ι. Κωλέττη στην Εθνοσυνέλευση, τον Ιανουάριο του 1844. Κατά τη γνώμη του, η ανάπτυξη της χώρας προϋπέθετε την απελευθέρωση των «αλύτρωτων» αδελφών, με την υποστήριξη του ελληνικού κράτους. Αντίθετα, μια μειοψηφία πολιτικών, όπως ο Αλ. Μαυροκορδάτος, υποστήριζαν ότι, για να επιτευχθεί η «Μεγάλη Ιδέα»,

θα έπρεπε πρώτα να έχει αναπτυχθεί το ελληνικό κράτος ώστε να είναι υπολογίσιμη περιφερειακή δύναμη και πόλος έλξης των αλύτρωτων Ελλήνων.

Το κρητικό ζήτημα

Η παραπάνω ιδεολογία επέδρασε καθοριστικά την ίδια περίοδο στις προσπάθειες ενσωμάτωσης της Κρήτης στο ελληνικό κράτος, οι οποίες αποδίδονται συνοπτικά με τον όρο «κρητικό ζήτημα». Η αρχή έγινε με την Επανάσταση του 1821, καθ' όλη τη διάρκεια της οποίας υπήρξαν εστίες εξέγερσης σε όλο το νησί. Η επανάσταση καταπνίγηκε τελικά από δυνάμεις του αιγυπτιακού στρατού, οι οποίες κράτησαν τον έλεγχο του νησιού μέχρι το 1840.

Με τις επαναστάσεις του 1866 και του 1878 και με θυσίες, όπως το ολοκαύτωμα της Μονής Αρκαδίου (08/11/1866), οι Έλληνες χριστιανοί πέτυχαν να βελτιώσουν τη θέση τους στη δημόσια διοίκηση του νησιού και να αποκτήσει η Κρήτη καθεστώς ημιαυτονομίας με ιδιαίτερα προνόμια. Ύστερα από νέα εξέγερση των Κρητών, την παρέμβαση των Δυνάμεων και την εμπλοκή της Ελλάδας στον πόλεμο του 1897, δημιουργήθηκε η αυτόνομη «Κρητική Πολιτεία», με διοικητή (ύπατο αρμοστή) τον δευτερότοκο γιο του Έλληνα βασιλιά, πρίγκιπα Γεώργιο, και υπουργό Δικαιοσύνης τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Η σύγκρουση μεταξύ τους οδήγησε στην επανάσταση στον Θέρισσο το 1905 και στην αντικατάσταση του πρίγκιπα.

Το μακεδονικό ζήτημα

Η κατάσταση υπήρξε περισσότερο περίπλοκη στην περιοχή της Μακεδονίας, όπου σε πολλές επαρχίες της κατοικούσαν μεικτοί βαλκανικοί πληθυσμοί. Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα κάθε βαλκανικό έθνος επιδίωκε τη δημιουργία ανεξάρτητου κράτους, στο οποίο θα περιλαμβάνονταν τα εδάφη όπου κατοικούσαν πληθυσμοί του. Η αρχή έγινε με την αυτονομία των Σέρβων (1812-1815), ενώ η Ελλάδα κέρδισε πρώτη την ανεξαρτησία της το 1830. Οι Βούλγαροι ανακήρυξαν αρχικά ανεξάρτητη βουλγαρική εκκλησία, τη βουλγαρική Εξαρχία. Οι Οθωμανοί απαντούσαν σε κάθε επαναστατική προσπάθεια με διωγμούς και σφαγές.

Η έναρξη της Μεγάλης Κρητικής Επανάστασης

1. Οι τρεις κύριες κατευθύνσεις αναφορικά με την υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας

Ιδιαίτερα μετά το τέλος επανάστασης του 1821 διαμορφώθηκαν τρεις κυρίως κατευθύνσεις (ενν. αναφορικά με τους εθνικούς στόχους των Ελλήνων). Κοινή και στις τρεις ήταν η επιδίωξη της κυριαρχίας του ελληνισμού στα ιστορικά όριά του που έγινε γνωστή, μετά τα 1844, ως Μεγάλη Ιδέα.

Σύμφωνα με την πρώτη κατεύθυνση, οι εθνικοί στόχοι θα έπρεπε να πραγματοποιηθούν δυναμικά με εξεγέρσεις για την απελευθέρωση των υπόδουλων περιοχών και πολεμική ρήξη με την Τουρκία. [...]

Η δεύτερη κατεύθυνση προέκυψε από τις αποτυχίες και την αδυναμία πραγματοποίησης της πρώτης. Οι Έλληνες θα έπρεπε να περιμένουν τη στιγμή που οι ευρωπαϊκές δυνάμεις θα διαμέλιζαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία. [...]

Τέλος, σύμφωνα με την τρίτη κατεύθυνση, ο ελληνισμός θα κυριαρχούσε ειρηνικά στην αυτοκρατορία χωρίς διακοπή στην κρατική της συνέχεια.

Λιάκος Α., *Η Ιταλική ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1985, σσ. 93-94, 93-94.

Το ολοκαύτωμα της Μονής Αρκαδίου. Ελαιογραφία του Giuseppe-Lorenzo Gatteri (Εθνική Πινακοθήκη - Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου, Αθήνα).

Ύστερα από την προσπάθεια δημιουργίας της «Μεγάλης Βουλγαρίας» με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (Μάρτιος 1878), στο Συνέδριο του Βερολίνου (Ιούνιος 1878) αποφασίστηκε η δημιουργία δύο αυτόνομων κρατών στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, της Βουλγαρίας και της Ανατολικής Ρωμυλίας. Επίσης, απέκτησαν την ανεξαρτησία τους το Μαυροβούνιο, η Ρουμανία και η Σερβία. Ολόκληρη η Μακεδονία και η Θράκη, νότια της Ροδόπης, παρέμεναν στην κατοχή των Οθωμανών. Η Βοσνία και η Ερζεγοβίνη πέρασαν στον έλεγχο της Αυστροουγγαρίας, ενώ η Μεγάλη Βρετανία απέσπασε από τους Οθωμανούς την Κύπρο. Το 1881 παραχωρήθηκε στην Ελλάδα η Θεσσαλία και η περιοχή της Άρτας, ενώ το 1885 η Βουλγαρία προσάρτησε την Ανατολική Ρωμυλία.

Ο ανταγωνισμός μεταξύ της Ελλάδας, της Βουλγαρίας και της Σερβίας για τον έλεγχο των εδαφών και των πληθυσμών της Μακεδονίας, που ξεκίνησε στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού, ονομάστηκε μακεδονικό ζήτημα. Άρχισε ως προσπάθεια ελέγχου της εκπαίδευσης και της θρησκευτικής πίστης μέσω της Εκκλησίας, αλλά γρήγορα εξελίχθηκε σε ένοπλη σύγκρουση. Πρώτοι οι Βούλγαροι οργάνωσαν επιτροπές και ένοπλες ομάδες, τους Κομιτατζήδες, προκαλώντας τις πρώτες αποτυχημένες εξεγέρσεις το 1902 και το 1903.

2. Ο Μακεδονικός Αγώνας

Στη διάρκεια του 19ου αιώνα, ως το 1870, έγιναν στη Μακεδονία διάφορα επαναστατικά κινήματα εναντίον των Τούρκων, που δεν οδήγησαν, όμως, στην ποθητή λύση. Από τη δεκαετία του 1870 όμως άρχισε η προσπάθεια διείσδυσης της βουλγαρικής εθνικής κίνησης στη Μακεδονία. Η απειλή αυτή με τη μορφή της εκκλησιαστικής, εκπαιδευτικής και πολιτιστικής αντιπαράθεσης με τον ελληνισμό συνεχίστηκε ως τα μέσα της δεκαετίας του 1890. Τότε ακριβώς, καθώς το ελληνικό κράτος είχε εξασθενήσει εξαιτίας του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897, οι Βούλγαροι επέλεξαν δυναμικά πλέον μέσα για την επιβολή των σχεδίων τους. Η νέα τακτική υιοθέτησε τις μεθόδους της ένοπλης και βίαιης ένταξης των Μακεδόνων, ιδιαίτερα της υπαίθρου, στη βουλγαρική εξαρχία και στη βουλγαρική εθνική ιδέα.

Dakin D., *Μακεδονικός Αγώνας*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1985, σ. 7.

Η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου

Το Συνέδριο του Βερολίνου

Την ίδια εποχή Έλληνες αξιωματικοί και άλλοι εθελοντές έφτασαν στη Μακεδονία. Σε συνεργασία με τον μητροπολίτη Καστοριάς, Γερμανό Καραβαγγέλη, οργάνωσαν τα πρώτα ένοπλα ελληνικά αντάρτικα σώματα, στο πλαίσιο του Μακεδονικού Αγώνα (1904-1908). Ξεχωριστές φυσιογνωμίες υπήρξαν ο Παύλος Μελάς και οι διπλωμάτες στα προξενία της Μακεδονίας, Ίων Δραγούμης και Λάμπρος Κορομηλάς. Το 1903 ιδρύθηκε στην Αθήνα το Μακεδονικό Κομιτάτο, που συντόνισε τη δράση των Ελλήνων στη Μακεδονία.

Η πρώτη αυτή φάση του Μακεδονικού Αγώνα ολοκληρώθηκε το 1908 με την επικράτηση του κινήματος των Νεότουρκων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι Νεότουρκοι υποσχέθηκαν ισονομία και ισοπολιτεία σε όλους τους κατοίκους της αυτοκρατορίας και έδωσαν αμνηστία στους ένοπλους Έλληνες και Βούλγαρους αντάρτες. Η αθέτηση όμως των υποσχέσεών τους προκάλεσε νέες αντιδράσεις.

Προσωπογραφία του Παύλου Μελά. Ελαιογραφία του Γεώργιου Ιακωβίδη (1905-1908, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα).

Γερμανός Καραβαγγέλης, μητροπολίτης Καστοριάς (1866-1935, φωτ.: Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα).

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να γράψετε, αξιοποιώντας πηγές, ένα σύντομο κείμενο για τους στόχους της Μεγάλης Ιδέας και την απήχησή της στην ελληνική κοινωνία του 19ου αιώνα.
2. Να επισκεφθείτε το Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα, το Πολεμικό Μουσείο Αθήνας/Θεσσαλονίκης.
3. Να μελετήσετε αποσπάσματα λογοτεχνικών βιβλίων για το μακεδονικό ζήτημα και να συζητήσετε τις συνθήκες διεξαγωγής του.

Γλωσσάρι

«Αλύτρωτοι Αδελφοί»: Ελληνικοί πληθυσμοί που κατοικούν εκτός των ορίων του ελληνικού κράτους, σε εδάφη που διεκδικεί η Ελλάδα.

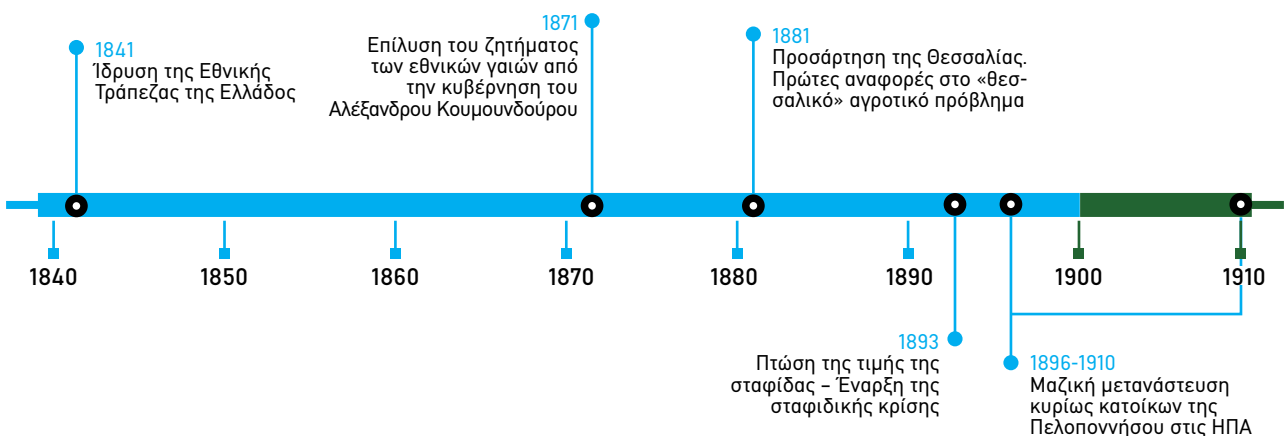
Καθεστώς ημιαυτονομίας: Καθεστώς μερικής αυτονομίας.

Προξενείο: Είναι διπλωματική αρχή ιεραρχικά κατώτερη της πρεσβείας, που εκπροσωπεί ένα κράτος σε ξένη χώρα, με αποστολή την προστασία των πολιτών του, την παροχή διοικητικών υπηρεσιών και την προώθηση εμπορικών, πολιτιστικών και οικονομικών σχέσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 17

Η ελληνική οικονομία και κοινωνία κατά τον 19ο αιώνα

Η Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα ήταν μια κυρίως αγροτική χώρα, όπου κυριαρχούσε, με την εξαίρεση της Θεσσαλίας, και ιδίως μετά την επίλυση του ζητήματος των εθνικών γαιών, η μικρή ιδιοκτησία. Παρά την ανάπτυξη που γνώρισε ο αγροτικός τομέας, σημαντικά προβλήματα παρέμεναν, όπως το θεσσαλικό και η εξάρτηση από την εμπορική κίνηση της σταφίδας. Η σταφιδική κρίση οδήγησε σε μαζική μετανάστευση προς τις ΗΠΑ. Παράλληλα, δυναμική στάθηκε η εξέλιξη της ελληνόκτητης ναυτιλίας, που συνδεόταν με την παρουσία ισχυρών εμπορικών παροικιών στη Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα.

Η Ελλάδα την επαύριον της επανάστασης ήταν ένα σχετικά μικρό σε έκταση κράτος με πληθυσμό περί τις 750.000 κατοίκους. Μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα ο πληθυσμός ανήλθε σε περίπου 2.500.000, αφενός λόγω της φυσικής αύξησής του αλλά και αφετέρου χάρη στην ενσωμάτωση στο κράτος δύο περιοχών, των Ιονίων Νήσων το 1864 και του μεγαλύτερου μέρους της Θεσσαλίας και της επαρχίας της Άρτας το 1881. Η πυκνότητα του πληθυσμού παρέμενε πάντως μικρή, δηλαδή η χώρα ήταν αραιοκατοικημένη, και η πλειονότητα των Ελλήνων κατοικούσε έξω από τα σύνορα του κράτους, κυρίως στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Χιλιάδες Έλληνες έμεναν σε πόλεις όπως η Κωνσταντινούπολη και η Σμύρνη.

Ο αγροτικός τομέας

Η επαναστατική δεκαετία «κληροδότησε» στο νεοσύστατο κράτος, πέρα από την καταστροφή γαιών, πόλεων και χωριών, και ποικίλα δυσεπίλυτα προβλήματα. Ένα από αυτά ήταν η τύχη των λεγόμενων «εθνικών γαιών» (εθνικών κτημάτων). Αυτές οι γαίες, συχνά εύφορες, ανέρχονταν σε 4.000.000-5.000.000 στρέμματα και βρισκόνταν κυρίως στην Πελοπόννησο. Οι μεγάλες αυτές εκτάσεις δεν τέθηκαν σε δημοπρασία, και έτσι αποτράπηκε η εξαγορά τους από τους κοτζαμπάσηδες και άλλους εύπορους, αλλά ούτε και διανεμήθηκαν στους μικροκαλλιεργητές. Μόλις το 1871 η κυβέρνηση του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου μοίρασε ουσιαστικά τις γαίες σε όσους τις καλλιεργούσαν, επιχειρώντας με αυτό το μέτρο να ενισχύσει τη

μικροϊδιοκτησία και την ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής, ιδίως της σταφίδας.

Ο βασικότερος τομέας της ελληνικής οικονομίας ήταν ο αγροτικός. Άλλωστε το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού (περίπου 60%) απασχολούνταν σε αυτόν. Με την εξαίρεση της Θεσσαλίας, οι περισσότεροι Έλληνες αγρότες ήταν ιδιοκτήτες ενός μικρού κλήρου γης. Καλλιεργούσαν συνήθως δημητριακά ή εξειδικεύονταν σε εμπορευματικές καλλιέργειες όπως της ελιάς και της σταφίδας. Γύρω από την τελευταία, που κυριαρχούσε στη βορειοδυτική Πελοπόννησο, είχε συγκροτηθεί μια ολόκληρη οικονομία, με κέντρο την Πάτρα. Η σταφίδα, που εξαγόταν σχεδόν αποκλειστικά στη Μεγάλη Βρετανία και από τα τέλη της δεκαετίας του 1870 και στη Γαλλία, απέδιδε σημαντικά κέρδη, αλλά η εξάρτησή της από τις διακυμάνσεις των τιμών την καθιστούσε ευάλωτη. Στις αρχές της δεκαετίας του 1890 η κατάρρευση της τιμής της οδήγησε σε κρίση τη σταφιδική οικονομία.

Με την προσάρτηση της Θεσσαλίας οι ελληνικές αρχές κλήθηκαν να επιλύσουν ένα άλλο αγροτικό ζήτημα. Στην περιοχή αυτή κυριαρχούσαν όχι οι μικροί κλήροι, αλλά τα τσιφλίκια, δηλαδή μεγάλες γαιοκτησίες, που τις καλλιεργούσαν οι κολίγοι (ακτήμονες χωρικοί). Παρά τις προσδοκίες αλλά και τους αγώνες των ακτημόνων, τα τσιφλίκια δεν διανεμήθηκαν σε αυτούς, κυρίως γιατί οι ελληνικές κυβερνήσεις είχαν δεσμευθεί ότι δεν θα έπλητταν τα δικαιώματα των μουσουλμάνων ιδιοκτητών. Επιπλέον δεν επιθυμούσαν να αντιπαρεθούν με πλούσιους και ισχυρούς Έλληνες ομογενείς που είχαν αγοράσει τεράστιες εκτάσεις γης στη Θεσσαλία.

Εμπόριο - ναυτιλία - βιομηχανία

Πέρα από τη γεωργία και άλλοι τομείς της ελληνικής οικονομίας αναπτύχθηκαν, κάποιοι σε μεγαλύτερο και κάποιοι άλλοι σε μικρότερο βαθμό. Το εμπόριο, κυρίως το εξαγωγικό, βρισκόταν

Πάτρα - Εξαγωγή σταφίδας (19ος αιώνας)

1. Οικονομία της σταφίδας

Στην επαρχία Πατρών οι εκχερσώσεις και οι φυτεύσεις σταφιδαμπέλων αρχίζουν το 1828 και μέσα σε μια εικοσαετία όλη η καλλιεργήσιμη επιφάνεια της επαρχίας έχει καλυφθεί. Ακριβή στοιχεία για το ύψος των κεφαλαίων που επενδύθηκαν στη σταφιδοκαλλιέργεια δεν έχουμε, σύμφωνα όμως με τον Γάλλο πρόξενο στην Πάτρα θα πρέπει να ήταν σημαντικά. Ελληνικοί και ξένοι εμπορικοί οίκοι σταφίδας εγκαθίστανται στην περιοχή, ενώ σημαντική είναι και η παρουσία «ετεροχθόνων» Ελλήνων εμπόρων, που προερχόμενοι από την Ήπειρο, τα Ιόνια νησιά, τη Σμύρνη, το Λιβόρνο, την Κωνσταντινούπολη ή την Τεργέστη φέρνουν μαζί τους σημαντικά κεφάλαια, τα οποία επενδύουν στην παραγωγή και στο εμπόριο της σταφίδας.

Πατρώνης Β., «Σταφίδα και Αγροτική Μεταρρύθμιση», στο Θ. Σακελλαρόπουλος (εισαγωγή, επιμέλεια), *Νεοελληνική Κοινωνία: Ιστορικές και κριτικές προσεγγίσεις*, Κριτική, Αθήνα 1993, σ. 79.

2. Η κυριαρχία της σταφίδας

Σύμφωνα με τον Παναγιώτη Χαλκιάπουλο, δημοσιογράφο και πολιτικό από την Αχαΐα, η σταφίδα κατείχε κεντρική θέση στην ελληνική αγροτική οικονομία:

«Όταν ομιλούμεν περί της γεωργικής ημών παραγωγής δεν λέγομεν άλλο τι παρά σταφίδα, και πάλιν σταφίδα, και πάλιν αιωνίως σταφίδα».

Πηγή: Χαλκιάπουλος Π., *Περί βελτιώσεως και εμπυσχώσεως της εν Ελλάδι Γεωργίας*, Αθήνα, 1880, σ. 108.

στα χέρια επιχειρηματιών που επικέντρωναν την προσοχή τους στη διακίνηση κυρίως της σταφίδας και του ελαιόλαδου, αλλά επένδυσαν και σε άλλους τομείς, όπως η πλοιοκτησία. Πράγματι, η ελληνόκτητη ναυτιλία κατόρθωσε να καλύψει σε λίγα χρόνια τις απώλειες που είχε υποστεί κατά την Επανάσταση και το 1870 ο ελληνικός στόλος ιστιοφόρων ήταν ο έβδομος στον κόσμο. Τα ελληνικά ιστιοφόρα κινούνταν μεταξύ Μαύρης Θάλασσας και Δυτικής Ευρώπης, μεταφέροντας δημητριακά και άλλα εμπορεύματα από τη Ρωσία και το Λεβάντε στις εκβιομηχανισμένες χώρες της Δύσης. Η αντικατάσταση των ιστιοφόρων από τα ατμόπλοια έθεσε αρχικά σε κίνδυνο την ελληνική ναυτιλία. Από τη δεκαετία του 1880, ωστόσο, εφοπλιστές, κυρίως της διασποράς (Αγγλία, Ρουμανία, Ρωσία), εξειδικεύτηκαν στον εφοπλισμό, και μέχρι το 1914 η ελληνόκτητη ναυτιλία κατείχε ήδη έναν μεγάλο αριθμό ατμόπλοιων, που κινούνταν πλέον και πέραν των ευρωπαϊκών θαλασσών.

Σε αντίθεση με τη ναυτιλία, η ανάπτυξη της βιομηχανίας ήταν πολύ πιο αργή. Η μικρή εσωτερική αγορά, η έλλειψη πρώτων υλών, ο ανταγωνισμός των φτηνών εισαγόμενων προϊόντων περιορίζαν ή και εμπόδιζαν την ίδρυση βιομηχανιών. Στα τέλη του 19ου αιώνα λειτουργούσαν κάποια αξιόλογα εργοστάσια, κυρίως υφαντουργεία, στον Πειραιά και στην Ερμούπολη.

Στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας δεν θα πρέπει να παραθεωρηθεί και ο ρόλος του κράτους. Οι κυβερνήσεις ενίσχυσαν την ανάπτυξη του τραπεζικού τομέα, υποστηρίζοντας την ίδρυση της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος το 1841 και μερίμνησαν για την εισαγωγή του κατάλληλου θεσμικού πλαισίου (εμποροδικεία, εμπορικά επιμελητήρια κ.λπ.) καθώς και, σε κάποιον βαθμό, για

Η ανάπτυξη της ελληνικής ναυτιλίας κατά τον 19ο αιώνα

Το επιβατηγό υπερωκεάνειο «Μωραΐτης» (ελληνικής ιδιοκτησίας) το 1907 αμέσως μετά την έξοδό του από τα βρετανικά ναυπηγεία. Πηγή: Tyne and Wear archives & Museums.

3. Η μεγάλη γαιοκτησία στη Θεσσαλία

Περίπου 40 Έλληνες κεφαλαιούχοι της διασποράς, «οι οποίοι ζούσαν μεταξύ Κωνσταντινούπολης, Οδησού, Αλεξάνδρειας, Βουκουρεστίου αφενός και Παρισιού, Λονδίνου, Τεργέστης αφετέρου», διαδέχτηκαν τους Οθωμανούς τσιφλικούχους: «Ζάππας, Αβέρωφ, Ζαρίφης, Στεφάνοβικ-Σκυλίτσης, Ζωγράφος, Συγγρός, Χαροκόπος, Καραπάνος και από κοντά διάφοροι ντόπιοι τσιφλικούχοι, Τερτίπης στην Καρδίτσα, Καρτάλης, Κασαβέτης, Τοπάλης, Τσοποτός στον Βόλο, Χατζηγάκης, Μπασδέκης, Γιαννούσης στα Τρίκαλα κ.ά. αγόρασαν εκατομμύρια στρέμματα μέσα στα οποία υπήρχαν περισσότερα από 350 χωριά και στα οποία ζούσε κάτι παραπάνω από τον μισό πληθυσμό της Θεσσαλίας.

Βεργόπουλος Κ., *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα. Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας*, Εξάντας, 1975, σ. 121 και Ψύρρας Θ., *Κιλελέρ. Στον ήλιο μοίρα. Από το ξεκίνημα του αγώνα ως την εξέγερση και την τελική λύση (1881-1923)*, Μεταίχμιο, 2010, σ. 35, στο Β. Πατρώνης, *Ελληνική οικονομική ιστορία. Οικονομία, κοινωνία και κράτος στην Ελλάδα (18ος-20ός αιώνας)*, 2015, σ. 98.

Φωτογραφία από το εργοτάξιο στον Ισθμό της Κορίνθου (Ιστορικό Αρχείο Μουσείου Μπενάκη, Αθήνα). Η κατασκευή της διώρυγας της Κορίνθου (περίπου 1890), ένα από τα σημαντικότερα έργα της κυβέρνησης Τρικούπη.

την πραγματοποίηση έργων υποδομής. Ως προς το τελευταίο, ιδιαίτερα σημαντική ήταν η συμβολή των κυβερνήσεων του Χαρίλαου Τρικούπη, χάρη στα μεγάλα δημόσια έργα που υλοποιήθηκαν τότε (διώρυγα Κορίνθου, κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου).

Αστικοποίηση – Μετανάστευση

Μολονότι οι οικονομικές αλλαγές ήταν σταδιακές, επηρέασαν τη δομή και τα χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινωνίας. Συνεπώς, παρά το γεγονός ότι, όπως προαναφέρθηκε, το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού παρέμεινε στην ύπαιθρο, αυξήθηκε επίσης ο αριθμός των κατοίκων των πόλεων. Ιδιαίτερα επωφελήθηκαν η Αθήνα ως κύριο πολιτικό-διοικητικό και εκπαιδευτικό κέντρο, η Πάτρα ως το βασικό λιμάνι εξαγωγής της σταφίδας και η Ερμούπολη ως μείζων εμπορικός και ναυτιλιακός κόμβος. Κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα ο Πειραιάς και ο Βόλος γνώρισαν επίσης μεγάλη ανάπτυξη χάρη και στην παρουσία εκεί αξιοσημείωτων βιομηχανιών.

Οι πόλεις όμως δεν μπορούσαν να απορροφήσουν τον πλεονάζοντα αγροτικό πληθυσμό, ιδίως μετά την έκρηξη της σταφιδικής κρίσης που φτωχοποίησε πλατιά στρώματα στην Πελοπόννησο. Γι' αυτόν τον λόγο από τα τέλη της δεκαετίας του 1890 πάνω από 150.000 Έλληνες μεταναστεύουν στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, δημοφιλή προορισμό των μεταναστών εκείνη της περιόδου. Στις ΗΠΑ εργάζονται κυρίως ως εργάτες, και σταδιακά ενσωματώνονται στην τοπική κοινωνία, χωρίς να χάσουν την επαφή τους με τον τόπο προέλευσης, στέλνοντας κυρίως εμβάσματα στις οικογένειές τους στην Ελλάδα. Δίπλα σε αυτή τη νέα μετανάστευση αξιοσημείωτη παραμένει και η εγκατάσταση Ελλήνων, κυρίως εμπόρων και ναυτικών, σε παραδοσιακά κέντρα της ελληνικής Διασποράς, κυρίως στην Αίγυπτο και τη Ρουμανία.

Γλωσσάρι

Δημοπρασία: Δημόσια εκποίηση περιουσιακού στοιχείου.

Εθνικές γαίες: Εκτάσεις γης που ανήκαν πριν από την Ελληνική Επανάσταση σε Οθωμανούς και τέθηκαν κατά την επανάσταση υπό τον έλεγχο των επαναστατημένων Ελλήνων.

Πυκνότητα του πληθυσμού: Το σύνολο των ανθρώπων που ζουν σε μία περιοχή προς τη συνολική της επιφάνεια.

4. Η εξέλιξη του ελληνικού στόλου ατμόπλοιων

Έτος	Αριθμός ατμόπλοιων	Χωρητικότητα σε κ.κ.χ.
1870	30	4.370
1875	22	6.167
1880	61	37.713
1890	77	51.090
1895	148	110.178
1900	183	148.794
1905	276	253.642
1910	359	493.163
1914	422	463.337

Χαρλαύτη Τζ., «Η εμπορική ναυτιλία: η μετάβαση από τα ιστιοφόρα στα ατμόπλοια», στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, том. 5, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σ. 96.

Ερωτήσεις κατανόησης

- Χρησιμοποιώντας αποσπάσματα από βιβλία όπως *Ο Ζητιάνος* του Ανδρέα Καρκαβίτσα ή διηγήματα του Παπαδιαμάντη (π.χ. η *Φόνισσα*), καθώς και φωτογραφίες της εποχής, περιγράψτε τη ζωή των αγροτών στην Ελλάδα στα τέλη του 19ου αιώνα.
- Μελετήστε τον πίνακα με τα στοιχεία για την ελληνόκτητη ναυτιλία (πηγή 4). Ποια αλλαγή βλέπετε στον αριθμό των ατμόπλοιων και στη χωρητικότητά τους από το 1870 έως το 1914; Τι μπορεί να δείχνει αυτή η εξέλιξη για την οικονομία και τη ναυτιλία της Ελλάδας την περίοδο αυτή;
- Να συζητήσετε τις επιπτώσεις της υπερπόντιας μετανάστευσης στην ελληνική κοινωνία των αρχών του 20ού αιώνα και τις δυσκολίες προσαρμογής των μεταναστών στο νέο περιβάλλον χρησιμοποιώντας κινηματογραφικό και λογοτεχνικό υλικό.

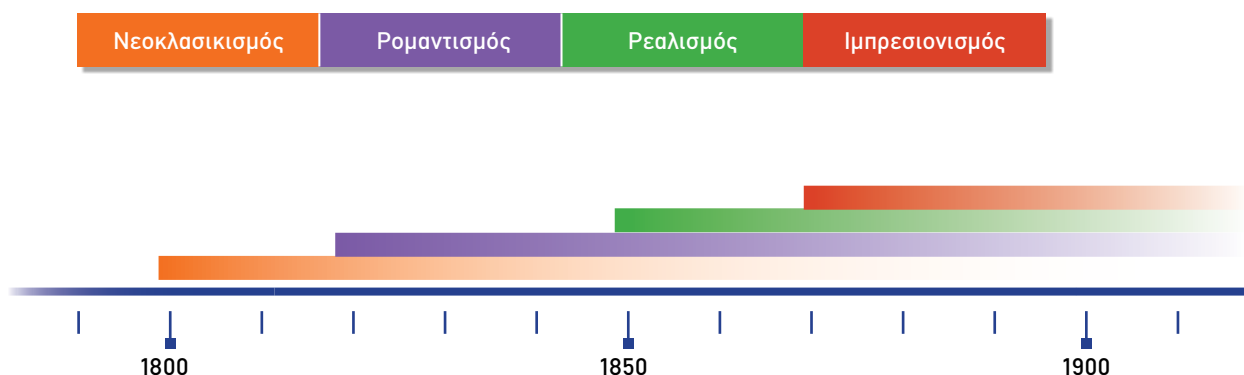

Η Εφημερίς των Κυριών:
1887-1907

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18

Η τέχνη κατά τον 19ο αιώνα στην Ελλάδα και στην Ευρώπη

Οι ραγδαίες κοινωνικές, οικονομικές και τεχνολογικές αλλαγές σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα δεν ήταν δυνατό να αφήσουν ανεπηρέαστο τον τομέα της τέχνης. Τα κινήματα λοιπόν του Νεοκλασικισμού, Ρομαντισμού, του Ρεαλισμού και του Ιμπρεσιονισμού εξέφρασαν με διαφορετικό τρόπο τις αντιλήψεις και τις ανησυχίες των καλλιτεχνών της εποχής στην Ελλάδα και στην υπόλοιπη Ευρώπη.

Νεοκλασικισμός

Ο Νεοκλασικισμός υπήρξε το καλλιτεχνικό κίνημα το οποίο κυριάρχησε στην Ευρώπη στα τέλη του 18ου μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Προσπάθησε να επαναφέρει τον άνθρωπο στα αισθητικά και ηθικά πρότυπα της αρχαίας ελληνικής και ρωμαϊκής αρχαιότητας, αναζητώντας την αθωότητα, το μέτρο, την ομορφιά των σωμάτων και το μεγαλείο της ανθρώπινης ψυχής. Στην αρχιτεκτονική ειδικότερα, η συμμετρία, η αναλογία των μερών, η μεγαλοπρέπεια και η στιβαρότητα των αρχαιοελληνικών ναών υπήρξαν πρότυπα για τις δημιουργίες του Νεοκλασικισμού. Στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, το οποίο επιδίωκε τη σύνδεση με το αρχαιοελληνικό παρελθόν αφενός και αφετέρου την ένταξη στο ευρωπαϊκό πλαίσιο, το κίνημα του Νεοκλασικισμού βρήκε πρόσφορο έδαφος. Έλληνες και ξένοι καλλιτέχνες στόλισαν την Αθήνα με κτίρια, προτομές και ανδριάντες, δίνοντας κύρος και αίγλη στη νέα πρωτεύουσα του κράτους.

Ρομαντισμός

Το κίνημα του Ρομαντισμού εμφανίστηκε στην Αγγλία και στη Γερμανία στα τέλη του 18ου αιώνα, αναπτύχθηκε όμως κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα κυρίως στη Γαλλία. Κύρια χαρακτηριστικά του υπήρξαν ο έντονος συναισθηματισμός, η δημιουργική φαντασία, η αγάπη για τη φύση και την ατομική ελευθερία στην έκφραση, η αποδέσμευση από τα κλασικά πρότυπα και η ανανεωμένη παρουσία της θρησκευτικής πίστης

στην τέχνη. Ο Ρομαντισμός ήρθε ως αντίδραση στην κυριαρχία της λογικής που προέβαλε ο Διαφωτισμός, στις κοινωνικές αλλαγές τις οποίες προκάλεσε η Βιομηχανική Επανάσταση και στα εθνικά κινήματα της εποχής, όπως η Ελληνική Επανάσταση, τα οποία υπήρξαν πηγή έμπνευσης για τους εκπροσώπους του. Στην αρχιτεκτονική συνδυάστηκαν δημιουργικά στοιχεία από την κλασική εποχή, αλλά και από την εποχή του Μεσαίωνα, σε ελεύθερη μορφή, σύμφωνα με τις ατομικές επιλογές του κάθε αρχιτέκτονα. Στη ζωγραφική κυριάρχησε η εκφραστική ελευθερία με στόχο την απόδοση των ψυχικών καταστάσεων και τη διέγερση των συναισθημάτων του θεατή, μέσα από τα χρώματα και τις σκιές. Στα σύγχρονα ιστορικά γεγονότα πολλοί ρομαντικοί ζωγράφοι αναζήτησαν τα θέματα των έργων τους. Στη γλυπτική οι καλλιτέχνες προσπάθησαν να προκαλέσουν το συναίσθημα, τονίζοντας τη ζωντάνια και την κίνηση στα έργα τους. Τέλος, στη μουσική τα έργα των Μπετόβεν, Σούμαν, Μπραμς, Βάγκνερ και Σοπέν εξέφρασαν με τον πιο ολοκληρωμένο τρόπο το πνεύμα του Ρομαντισμού.

Στην Ελλάδα, την ίδια περίοδο, η αρχιτεκτονική εμπλουτίστηκε με βυζαντινά, γοθικά και αναγεννησιακά στοιχεία, ενώ στη ζωγραφική κυριάρχησαν οι εκπρόσωποι της Σχολής του Μονάχου, με κυριότερους τους Νικηφόρο Λύτρα, Νικόλαο Γύζη και Κωνσταντίνο Βολανάκη, δίνοντας έμφαση στην τοπιογραφία και στην ηθογραφία. Ωστόσο, στην ελληνική ζωγραφική δεν υπάρχει κάποια περίοδος που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί καθαρά ρομαντική.

Στη γλυπτική, οι Έλληνες καλλιτέχνες προσπάθησαν να συνδυάσουν αρμονικά κλασικά και ρομαντικά στοιχεία με χαρακτηριστικό παράδειγμα την «Κοιμωμένη» του Γιαννούλη Χαλεπά, ένα από τα κορυφαία έργα της ελληνικής γλυπτικής του 19ου αιώνα.

Ρεαλισμός

Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα τα νέα πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά δεδομένα έστρεψαν τους καλλιτέχνες στην ενασχόληση με απλές όψεις της καθημερινότητας. Προσπάθησαν, λοιπόν, να καταγράψουν την πραγματικότητα χωρίς τον υποκειμενισμό και τους συναισθηματισμούς του Ρομαντισμού, τοποθετώντας στο κέντρο τον απλό άνθρωπο, σε σκηνές της καθημερινής ζωής. Το κίνημα αυτό ονομάστηκε Ρεαλισμός.

Στον χώρο των τεχνών η ζωγραφική υπήρξε ο βασικός τομέας έκφρασης των ρεαλιστών, με κύριους εκπροσώπους τους Γάλλους

Θεόφιλος Χάνσεν (1813-1891), Ακαδημία Αθηνών (1859).

Χριστιανός Χάνσεν, Λύσανδρος Κουταντζόγλου, Οφθαλμιατρείο (1847), Αθήνα

Το φίλημα. Ελαιογραφία σε μουσαμά του Νικηφόρου Λύτρα (πριν από το 1878, Εθνική Πινακοθήκη - Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου, Αθήνα).

Κουρμπέ, Μιλέ, Κορό και Ντομιέ. Το κίνημα αυτό επηρέασε, εκτός από τις τέχνες και τα γράμματα, ιδιαίτερα την ευρωπαϊκή πεζογραφία της εποχής (Καρολος Ντίκενς, Εμίλ Ζολά, Φιόντορ Ντοστογιέφσκι, Λέων Τολστόι).

Ιμπρεσιονισμός

Τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα ένα νέο κίνημα εμφανίστηκε στον χώρο της ζωγραφικής, ο Ιμπρεσιονισμός. Κύριο χαρακτηριστικό του ιμπρεσιονισμού στη ζωγραφική ήταν τα ζωντανά χρώματα και η έμφαση στην αναπαράσταση του φωτός. Οι ιμπρεσιονιστές ζωγράφοι θέλησαν να αποτυπώσουν την άμεση εντύπωση (impression) που προκαλεί ένα αντικείμενο ή μια καθημερινή σκηνή, η οποία αποτυπώθηκε ως στιγμιαία, φευγαλέα, εφήμερη εικόνα στο μυαλό του ιμπρεσιονιστή ζωγράφου. Οι πίνακες διακρίνονται για τη φρεσκάδα και τον αυθορμητισμό. Κύριοι εκπρόσωποι υπήρξαν οι Μονέ, Ντεγκά, Ρενουάρ, ενώ Έλληνες ιμπρεσιονιστές ζωγράφοι ήταν ο Περικλής Πανταζής και Σπύρος Παπαλουκάς.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να παρουσιάσετε αντιπροσωπευτικά έργα τέχνης των σημαντικότερων καλλιτεχνικών ρευμάτων του 19ου αιώνα.
2. Να παρουσιάσετε τους σημαντικότερους Έλληνες καλλιτέχνες του 19ου αιώνα και τα θέματα που επέλεξαν.
3. Να αναζητήσετε και να συγκεντρώσετε φωτογραφικό υλικό για τα νεοκλασικά κτίσματα στην Ελλάδα.

Γλωσσάρι

Ανδριάντας: Ολόσωμο άγαλμα επιφανούς προσώπου.

Γοτθικά στοιχεία: Χαρακτηριστικά του αρχιτεκτονικού ρυθμού που αναπτύχθηκε στη Δυτική Ευρώπη κατά τον ύστερο Μεσαίωνα.

1. Ο Κλασικισμός και ο Ρομαντισμός

Και τα δύο κινήματα που εξετάζουμε [ρομαντισμός, κλασικισμός] έχουν παρελθόν. Ο μελετητής του ρομαντισμού δεν μπορεί να μην αναλογιστεί την επιρροή του Μεσαίωνα και της εποχής του Γοτθικού πάνω στους προ-ρομαντικούς και ρομαντικούς συγγραφείς, και, επομένως, πάνω στο κύριο ρεύμα της αγγλικής λογοτεχνίας που κατ' ουσία δεν είναι κλασικό. Ο μελετητής του κλασικισμού, από το άλλο μέρος, πρέπει αναγκαστικά να στρέφει το βλέμμα του πίσω στην αρχαιότητα, γιατί εκεί, στην Ελλάδα και τη Ρώμη, ο δέκατος έκτος, ο δέκατος έβδομος και ο δέκατος όγδοος αιώνας, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό βρήκαν τις πηγές της έμπνευσής τους. Ο κλασικισμός πάντοτε βλέπει προς τα πίσω, όταν θεωρητικοποιεί και όταν δημιουργεί.

Secretan D., *Κλασικισμός*, μετ. Α. Παρίση, Ερμής, Αθήνα 1983.

2. Ο Ρεαλισμός

Η μελέτη του ρεαλισμού αποτελεί, σε τελευταία ανάλυση [...] μέρος του γενικότερου προβλήματος των σχέσεων ανάμεσα στη ζωή και την τέχνη. [...] Ο απλοϊκός ρεαλιστής φαντάζεται ότι μπορεί να γίνει η ανα-παράσταση του κόσμου με λέξεις, ή με κάποιο άλλο μέσον, κι ότι μπορεί να επιτύχει την ανα-παράσταση αυτή δηλώνοντας ότι το κάνει, κι υποσχόμενος να εργαστεί με απλότητα κι ειλικρίνεια. [...] Μα είναι εύκολο να αποδειχτεί πως η αναπαράσταση αυτή είναι ακατόρθωτη τόσο τεχνικά όσο και φιλοσοφικά: στην πιο ευνοϊκή περίπτωση, είναι μια «μεταφορά» χωρίς ακρίβεια (όπως κι η έκφραση), και στη χειρότερη, είναι μια πηγή σύγχυσης για τη σκέψη.

Grant D., *Ρεαλισμός*, Ερμής, 1988.

Αποτιμητής

Ενότητα 5:

Το ελληνικό κράτος από την ίδρυσή του έως τις αρχές του 20ού αιώνα

1	<p>Ο Ιωάννης Καποδίστριας, κατά το σύντομο διάστημα που διετέλεσε κυβερνήτης της Ελλάδας (1828-1831), κατέβαλε σημαντικές προσπάθειες για την οργάνωση των βασικών κρατικών μηχανισμών. Ωστόσο, η δολοφονία του έθεσε πρόωρο τέλος στην προσπάθεια αυτή, με την Ελλάδα να βυθίζεται για μια ακόμα φορά στην αναρχία και στις εμφύλιες έριδες. Μετά το 1833, ο βασιλιάς Όθων και οι αντιβασιλείς έθεσαν εκ νέου τα θεμέλια της οργάνωσης του νέου ελληνικού κράτους. Εντούτοις, ο αυταρχικός τρόπος διακυβέρνησης των Βαυαρών και τα δυσεπίλυτα οικονομικά προβλήματα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους προκάλεσαν την απογοήτευση των Ελλήνων, με αποτέλεσμα την επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843. Το Σύνταγμα του 1844 σήμανε τη μετάβαση της Ελλάδας από την απόλυτη στη συνταγματική μοναρχία. Παρ' όλα αυτά, η αδυναμία του Όθωνα να προωθήσει, το επόμενο διάστημα, τη Μεγάλη Ιδέα και να συμβάλει προς την κατεύθυνση του περαιτέρω εκσυγχρονισμού της χώρας οδήγησαν στην έξωσή του το 1862.</p>
2	<p>Διάδοχος του Όθωνα στον ελληνικό θρόνο αναδείχτηκε ο Γεώργιος Α'. Το 1864 υιοθετήθηκε το νέο Σύνταγμα της Ελλάδας, με το οποίο συντελέστηκε η μετάβαση της χώρας στο πολίτευμα της βασιλευόμενης δημοκρατίας. Το 1875 υιοθετήθηκε η «αρχή της δεδηλωμένης» και η Ελλάδα εισήλθε στην περίοδο του δικομματισμού (1882-1895). Κορυφαία πολιτική προσωπικότητα της εποχής αναδείχτηκε ο Χαρίλαος Τρικούπης, ο οποίος συνέδεσε το όνομά του με τον εκσυγχρονισμό της χώρας και την πραγματοποίηση μιας σειράς σημαντικών δημόσιων έργων που άλλαξαν τη φυσιογνωμία της Ελλάδας. Παρ' όλα αυτά, η Ελλάδα δεν απέφυγε ούτε την πτώχευση το 1893 ούτε την ήττα από την Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1897. Στο μεταίχμιο του 20ού αιώνα, η Ελλάδα κατάφερε την ανασυγκρότηση της οικονομίας και πέτυχε, στο μέτρο του δυνατού, την προώθηση των εθνικών θέσεων στην Κρήτη και τη Μακεδονία. Οι παθογένειες, όμως, του πολιτικού συστήματος και η αδυναμία εφαρμογής του αλυτρωτικού ιδεώδους εξακολουθούσαν να προκαλούν τη δυσαρέσκεια μεγάλης μερίδας του ελληνικού λαού· μια δυσαρέσκεια η οποία τελικά εκδηλώθηκε με το κίνημα στου Γουδή το 1909.</p>

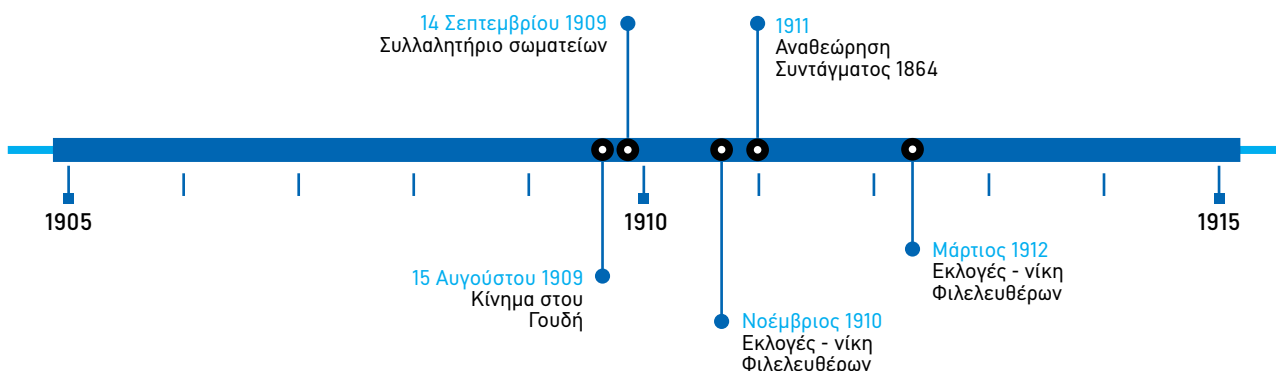
ΕΝΟΤΗΤΑ 6

Η Ελλάδα από το Κίνημα στού Γουδή έως το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

Το κίνημα στού Γουδή (1909) και η βενιζελική πολιτική της περιόδου 1910-1912

Η Ελλάδα στο τέλος του 19ου αιώνα και στην πρώτη δεκαετία του 20ού βρισκόταν σε βαθιά κρίση. Τα πολιτικά κόμματα δεν μπορούσαν να πετύχουν την οικονομική ανάπτυξη και ευημερία που υπόσχονταν. Το 1909 ο στρατός, με το κίνημα του Στρατιωτικού Συνδέσμου, άσκησε πιέσεις για αλλαγές σε όλη τη δημόσια ζωή. Το πρόσωπο που κλήθηκε να υλοποιήσει τις αλλαγές αυτές ήταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος, με την αναθεώρηση του Συντάγματος το 1911.

Η κατάσταση στην Ελλάδα στις αρχές του 20ού αιώνα

Μετά την πτώχευση του 1893, την ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και τον Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο (ΔΟΕ) του 1898, η συνολική κατάσταση της Ελλάδας προκαλούσε δυσαρέσκεια στο μεγαλύτερο μέρος των Ελλήνων. Τα οικονομικά προβλήματα μεγάλωναν καθώς η οικονομική κρίση του 1908, αποτέλεσμα της αδυναμίας διάθεσης των γεωργικών προϊόντων στο εξωτερικό και της διεθνούς ύφεσης, μείωσε τα εμβάσματα Ελλήνων από την Αίγυπτο και την Αμερική. Επιπλέον, το κράτος υπήρξε αναποτελεσματικό

στο εσωτερικό και δεν μπορούσε να υπερασπιστεί τις εθνικές διεκδικήσεις στο εξωτερικό. Τέλος, ιδιαίτερα δυσαρεστημένοι ήταν οι αξιωματικοί του στρατού, οι οποίοι θεωρούσαν ότι εξαιτίας των οικονομικών δυσκολιών και των παρεμβάσεων της Αυλής, ο στρατός δεν ήταν κατάλληλα προετοιμασμένος για έναν ενδεχόμενο πόλεμο. Για όλα τα παραπάνω υπεύθυνοι θεωρήθηκαν τα πολιτικά κόμματα και ο βασιλιάς, επειδή δεν μπορούσαν να δώσουν λύση στο γενικό αυτό αδιέξοδο.

Το κίνημα του Γουδή

Έτσι, αρκετοί κατώτεροι κυρίως αξιωματικοί ίδρυσαν μια μυστική οργάνωση, τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο, με αρχηγό τον συνταγματάρχη Νικόλαο Ζορμπά. Ο Σύνδεσμος δεν είχε σαφή πολιτικό και ιδεολογικό χαρακτήρα, και η παρέμβασή του είχε περισσότερο ως στόχο την εκδήλωση μιας έντονης δυσαρέσκειας απέναντι στα παλιά κόμματα και στα ανάκτορα. Δεν επιδίωξε να καταλάβει την εξουσία, αλλά ήθελε να προωθήσει τα αιτήματά του μέσω της Βουλής. Όταν οι προσπάθειες για διαπραγματεύσεις με την κυβέρνηση δεν έφεραν αποτέλεσμα, στις 15 Αυγούστου 1909 εκδηλώθηκε το κίνημα του Γουδή με αιτήματα που αφορούσαν μεταρρυθμίσεις στον στρατό, τη διοίκηση του κράτους, την εκπαίδευση, τη δικαιοσύνη και την οικονομία.

Στο πλευρό του Στρατιωτικού Συνδέσμου συντάχθηκε μεγάλο μέρος του λαού, προσπαθώντας να πετύχει ευρύτερες μεταρρυθμίσεις. Έτσι, στις 14 Σεπτεμβρίου 1909 πραγματοποιήθηκε μεγάλη διαδήλωση των επαγγελματιών σωματείων της Αθήνας, εκφράζοντας την υποστήριξή τους στο κίνημα των στρατιωτικών και προωθώντας παράλληλα δικά τους αιτήματα.

1. Το πρόγραμμα του Στρατιωτικού Συνδέσμου

Το πρόγραμμα του Στρατιωτικού Συνδέσμου δημοσιεύτηκε στις εφημερίδες στις 15 Αυγούστου 1909. Στα πέντε σημεία του προγράμματος οι αξιωματικοί:

- αποδοκίμαζαν «τα ατυχήματα και τους εξευτελισμούς ούς (...) υπέστη (το Έθνος)», και τους οποίους δεν θα είχε υποστεί αν είχε «παρασκευασμένη προς άμυνα στρατιωτική και ναυτική δύναμην επαρκήν»

- δήλωναν ότι ο Σύνδεσμος δεν επιδίωκε την «κατάργησιν της Δυναστείας ή την αντικατάστασιν του Βασιλέως, ούτινος το πρόσωπο είναι ιερόν»

- απαιτούσαν, πάντως, «όπως ο Διάδοχος και οι Βασιλόπαιδες αποσχώσι της ενεργού και διοικητικής εν τω στρατώ και ναυτικώ υπηρεσίας»

- υπέβαλλαν «την παράκλησιν (όπως εν τω μέλλοντι ο Βασιλεύς [...]) απαιτή ίνα οι Υπουργοί των Στρατιωτικών και των Ναυτικών προέρχονται εξ ανωτέρων αξιωματικών»

- εκδήλωναν τον «πόθον [...] όπως η Διοίκησις της χώρας καταστή χρηστή και έντιμος, όπως η Δικαιοσύνη απονέμηται ταχέως μετ' αμεροληψίας και ισότητος, [...] όπως η Εκπαίδευσις του Λαού καταστή λυσιτελής διά τον πρακτικόν βίον και τας στρατιωτικές ανάγκας της χώρας, όπως η ζωή, η τιμή και η περιουσία των πολιτών εξασφαλισθώσιν και τέλος όπως τα οικονομικά ανορθωθώσι».

Δερτιλής Γ.Β., *Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση 1880-1909*, Εξάντας, Αθήνα 1985, σσ. 186-187.

Ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄ μιλά στο συλλαλητήριο της 14ης Αυγούστου 1909 στο συγκεντρωμένο πλήθος. Λαϊκή εικόνα της εποχής (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα).

Η έλευση του Βενιζέλου στην Ελλάδα

Η αδυναμία ουσιαστικής συνεννόησης με τις κυβερνήσεις του Δ. Ράλλη και του Κ. Μαυρομικάλη οδήγησε την ηγεσία του Συνδέσμου στο να καλέσει τον Ελευθέριο Βενιζέλο από την Κρήτη στην Αθήνα, ο οποίος είχε ξεχωρίσει για την αποτελεσματικότητά του στις προσπάθειες ένωσης του νησιού με την υπόλοιπη Ελλάδα (κρητικό ζήτημα). Ο Βενιζέλος αρνήθηκε να του ανατεθεί η πρωθυπουργία χωρίς να έχει εκλεγεί και επιδίωκε μια συμβιβαστική λύση με βασική προϋπόθεση τη διατήρηση του θεσμού της βασιλείας, παράλληλα με την ικανοποίηση των περισσότερων αιτημάτων του Στρατιωτικού Συνδέσμου. Αυτό καθυσάχασε τόσο τον βασιλιά όσο και τις ξένες Δυνάμεις, αποτρέποντας ταυτόχρονα τον διχασμό του λαού.

Η αναθεώρηση του Συντάγματος

Προκηρύχθηκαν λοιπόν εκλογές για Αναθεωρητική Βουλή και ύστερα από δύο εκλογικές αναμετρήσεις (Αύγουστος και Νοέμβριος 1910) και με την αποχή των «παλαιών κομμάτων» στις δεύτερες εκλογές, το νεοσύστατο Κόμμα των Φιλελευθέρων, με ηγέτη τον Ελευθέριο Βενιζέλο, κέρδισε με μεγάλη πλειοψηφία. Αμέσως ξεκίνησαν οι εργασίες για την αναθεώρηση του Συντάγματος. Αποτέλεσμα υπήρξε το νέο Σύνταγμα του 1911, με το οποίο ενισχύθηκαν και προστατεύθηκαν καλύτερα τα ατομικά δικαιώματα, η ελευθερία του Τύπου και το δικαίωμα της ιδιοκτησίας. Θεσπίστηκε η μονιμότητα των δημοσίων υπαλλήλων και καθιερώθηκε η δωρεάν υποχρεωτική βασική εκπαίδευση. Τέλος, οι δημόσιοι υπάλληλοι και οι στρατιωτικοί δεν θα μπορούσαν να είναι ταυτόχρονα και βουλευτές, ενώ οι μεγαλογαιοκτήμονες ήταν υποχρεωμένοι, αν τους ζητηθεί, να παραχωρήσουν εκτάσεις για να εγκατασταθούν ακτήμονες, λαμβάνοντας αποζημίωση από το κράτος.

Το έργο των πρώτων κυβερνήσεων του Ελευθέριου Βενιζέλου

Με άλλους νόμους ιδρύθηκαν αγροτικοί συνεταιρισμοί και αναγνωρίστηκαν τα εργατικά συνδικάτα της Αθήνας και του Πειραιά. Η Κυριακή ορίστηκε ως ημέρα υποχρεωτικής αργίας, ενώ προωθήθηκε η οκτάωρη εργασία και η ασφάλιση των εργαζομένων. Καθιερώθηκαν κανονισμοί εργασίας σε βιοτεχνίες και βιομηχανίες. Τέλος, ψηφίστηκαν φορολογικές μεταρρυθμίσεις και μέτρα για τη βελτίωση απονομής της δικαιοσύνης.

Νικόλαος Ζορμπάς (1844–1920). Ελαιογραφία του Σπυρίδωνος Προσαλέντη (1887. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα).

Ελευθέριος Βενιζέλος, 1864–1936

Το κίνημα στου Γουδή (1909) και η βενιζελική πολιτική της περιόδου 1910-1912

Στις συζητήσεις αυτές έντονη υπήρξε η παρουσία της μικρής κοινοβουλευτικής ομάδας των «Κοινωνιολόγων», με ηγέτη τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου, η οποία άσκησε έντονη πίεση για την ψήφιση νόμων υπέρ των αγροτών και των εργατών.

Παράλληλα, έγιναν προσπάθειες για αναδιοργάνωση και ενίσχυση του στρατού και του ναυτικού, με την πρόσκληση ξένων εκπαιδευτών, με την ανάδειξη αξιόλογων αξιωματικών τόσο φιλοβασιλικών όσο και μελών του Στρατιωτικού Συνδέσμου, και με τον εφοδιασμό με σύγχρονο εξοπλισμό. Ανατέθηκε η διοίκηση του ελληνικού στρατού στον διάδοχο του θρόνου Κωνσταντίνο, απόφαση που προκάλεσε έντονες αντιδράσεις από μέλη του κόμματος των Φιλελευθέρων.

Με όλα τα παραπάνω μέτρα, ο Βενιζέλος προσπάθησε να συμβιβάσει και να ικανοποιήσει εν μέρει τόσο τον βασιλιά και την Αυλή όσο και τους στρατιωτικούς και τις κατώτερες κοινωνικές ομάδες. Πίστευε ότι η χώρα θα έπρεπε να μην είναι διχασμένη σε μια κρίσιμη περίοδο και να προετοιμαστεί κατάλληλα για πιθανούς πολέμους, οι οποίοι διαφαίνονταν. Οι εκλογές του Μαρτίου του 1912 δικαίωσαν τις επιλογές του. Με τη συμμετοχή πλέον των «παλαιών κομμάτων», το κόμμα των Φιλελευθέρων εξέλεξε 146 σε σύνολο 181 βουλευτών. Οι ψηφοφόροι επιβράβευσαν με τον τρόπο αυτό τις πολιτικές του επιλογές και έδειξαν την εμπιστοσύνη προς το πρόσωπό του, εξουσιοδοτώντας τον για την επίλυση των υπόλοιπων κοινωνικών και εθνικών ζητημάτων.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να μελετήσετε συγκεκριμένες εφημερίδες (*Ακρόπολις*, *Σκριπ*, *Εμπρός*) που υπάρχουν σε ψηφιακή μορφή στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, για να σχολιάσετε την απήχηση του κινήματος.
2. Να καταγράψετε μέσα από ιστορικές πηγές και παραθέματα που θα αναζητήσετε τους σκοπούς της ίδρυσης του Στρατιωτικού Συνδέσμου.
3. Να μελετήσετε το Σύνταγμα του 1911 και να επισημάνετε τις βελτιώσεις που έφερε στην εκπαίδευση, την ιδιοκτησία και στη θέση των δημοσίων υπαλλήλων. Το Σύνταγμα του 1911 μπορείτε να το αναζητήσετε στην ιστοσελίδα της Βιβλιοθήκης της Βουλής.

2. Το κίνημα του 1909

Με «το ψήφισμα του Λαού Αθηνών και Πειραιώς της 14ης Σεπτεμβρίου», εξέφραζαν την εμπιστοσύνη τους «επί τα πατριωτικά αισθήματα του Βασιλέως, των αντιπροσώπων του έθνους και της Κυβερνήσεως» και ζητούσαν τη σύγκληση του νομοθετικού σώματος για τη λήψη μέτρων «υπέρ της οικονομικής ανορθώσεως και της ταχείας στρατιωτικής προπαρασκευής της χώρας προς απόκρουση των επικραμαμένων κινδύνων της πατρίδος». Ζητούσαν επίσης «να καταβληθῆ ἡ προσήκουσα μέριμνα και σπουδὴ διὰ τὴν βελτίωσιν του κλήρου, τῆς Παιδείας, τῆς Δικαιοσύνης, τῆς διοικήσεως και προς παγίωσιν τῆς ασφαλείας [...] προς προστασίαν και ενίσχυσιν των πλουτολογικῶν πηγῶν τῆς χώρας, περιελθούσης εἰς οικονομικὴν καχεξίαν και τῆς ζωτικότητος του τόπου [...] και βελτίωσιν των οικονομικῶν, τὴν περιστολὴν τῆς σπατάλης, τὴν πρόληψιν καταχρήσεων και ἐξύψωσιν τῆς χρηστότητος».

Πλουμίδης Σ., «Το κίνημα του 1909: συλλογικά υποκείμενα και γεγονότα», στο Νίκη Μαρωνίτη (επιμ.), *Το κίνημα στο Γουδί 1909*, ΤΑ ΝΕΑ, Αθήνα 2012, σ. 77.

Γλωσσάρι

Αναθεωρητική Βουλή: Ονομάζεται η εθνοσυνέλευση που καλείται να τροποποιήσει μη βασικά άρθρα του ήδη ισχύοντος Συντάγματος.

Έμβασμα: Η αποστολή ενός χρηματικού ποσού από έναν τραπεζικό λογαριασμό σε έναν άλλο και σε διαφορετικές τράπεζες.

«Παλαιά κόμματα»: Τα παραδοσιακά πολιτικά κόμματα του 19ου αιώνα, όπως αυτά του Θ. Δηλιγιάννη και των συνεχιστών του Χ. Τρικούπη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 20

Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912-1913)

Η καταπάτηση των δικαιωμάτων των χριστιανικών πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη βαλκανική χερσόνησο και οι διεκδικήσεις των βαλκανικών κρατών, υποκινούμενες και από τις Δυνάμεις, προκάλεσαν τους Βαλκανικούς Πολέμους των ετών 1912-1913. Οι πόλεμοι αυτοί άλλαξαν τα σύνορα και την ισορροπία δυνάμεων στη βαλκανική χερσόνησο.

Η πορεία προς τους Βαλκανικούς Πολέμους

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι υπήρξαν αποτέλεσμα ποικίλων αιτιών. Αρχικά, οι Νεότουρκοι δεν τήρησαν τις υποσχέσεις τους για ισότητα όλων των πολιτών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ξεκίνησαν διώξεις εναντίον των αλλοεθνών πληθυσμών. Αυτό προκάλεσε έξαρση του εθνικού συναισθήματος στα βαλκανικά κράτη, με στόχο την απελευθέρωση των αλύτρωτων αδελφών και την ενσωμάτωση των εδαφών στα οποία ζούσαν.

Επιπλέον, καθοριστικός παράγοντας υπήρξε και η στάση των Δυνάμεων. Το ενδιαφέρον για την εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προκαλούσε έντονο ανταγωνισμό μεταξύ τους. Γερμανικές εταιρείες είχαν διεισδύσει οικονομικά στην περιοχή, ενώ η Ιταλία κατέλαβε τα Δωδεκάνησα (Μάιος 1912) από τους Οθωμανούς. Η Αυστροουγγαρία είχε ήδη προσαρτήσει πλήρως τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη από το 1908.

Το πρώτο εξάμηνο του 1912 υπογράφηκε μεταξύ των βαλκανικών κρατών μια σειρά συμμαχιών. Με την παρότρυνση της Ρωσίας, η Σερβία με τη Βουλγαρία πείσθηκαν να συνάψουν συμμαχία εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ανάλογη αμυντική συμμαχία συμφώνησαν η Ελλάδα με τη Βουλγαρία, ύστερα από παρακίνηση της Βρετανίας, αν και ο Βενιζέλος ήταν αρχικά διστακτικός. Στη συμμαχία αυτή των

βαλκανικών κρατών προστέθηκε τέλος και το Μαυροβούνιο.

Ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος

Η αφορμή για τον Α΄ Βαλκανικό πόλεμο δεν άργησε να δοθεί. Τον Οκτώβριο του 1912 οι πρεσβευτές των βαλκανικών κρατών επέδωσαν τελεσίγραφο στην κυβέρνηση του σουλτάνου με απαιτήσεις που αφορούσαν τα δικαιώματα των χριστιανικών πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το τελεσίγραφο δεν έγινε δεκτό και αμέσως ξέσπασαν πολεμικές συγκρούσεις.

Ο ελληνικός στρατός κινήθηκε σε δύο μέτωπα. Στο μέτωπο Θεσσαλίας, με αρχιστράτηγο τον διάδοχο Κωνσταντίνο, ύστερα από τη μάχη του Σαραντάπορου, απελευθέρωσε περιοχές της Δυτικής και Κεντρικής Μακεδονίας. Ο σερβικός στρατός στράφηκε νότια προς το Μοναστήρι, ενώ ο βουλγάρικος, αφού κατέλαβε την περιοχή της Θράκης (Ανατολική και Δυτική) και της Ανατολικής Μακεδονίας, κινήθηκε με σκοπό την κατάληψη της Θεσσαλονίκης. Κάτω από την απειλή αυτή, ο Βενιζέλος έδωσε διαταγή στον Κωνσταντίνο να προελάσει για την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης, μολοντί εκείνος ήθελε να κινηθεί ο στρατός προς το Μοναστήρι. Τελικά, η Θεσσαλονίκη απελευθερώθηκε από τον ελληνικό στρατό στις 26 Οκτωβρίου του 1912. Τον Μάρτιο του 1913 δολοφονήθηκε εκεί ο βασιλιάς Γεώργιος ο Α΄, τον οποίο διαδέχθηκε στον ελληνικό θρόνο ο πρωτότοκος γιος του, ο μέχρι τότε διάδοχος Κωνσταντίνος.

Στο μέτωπο της Ηπείρου, η κατάληψη των Ιωαννίνων υπήρξε εξαιρετικά δύσκολη, καθώς η πόλη προφλασσόταν από το οχυρό του Μπιζανίου, στρατηγικής θέσης, η άμυνα του οποίου είχε οργανωθεί από Γερμανούς στρατιωτικούς. Ύστερα από πολύμηνη πολιορκία, τελικά ο ελληνικός στρατός μπήκε στην πόλη στις 21 Φεβρουαρίου 1913, απελευθερώνοντας ολόκληρη τη νότια Ήπειρο και περιοχές της βορείου Ηπείρου. Την ίδια περίοδο ο ελληνικός στόλος κυριάρχησε στο Αιγαίο. Με ναυαρχίδα το θωρηκτό «Αβέρωφ» και επικεφαλής τον ναύαρχο Παύλο Κουντουριώτη νίκησε τον οθωμανικό στόλο στις δύο ναυμαχίες της Έλλης και της Λήμνου και τον εγκλώβισε στα Στενά του Ελλήσποντου και απελευθέρωσε διαδοχικά τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου: Λήμνο, Θάσο, Σαμοθράκη, Άγιο Ευστράτιο, Ψαρά, Ίμβρο, Τένεδο, Μυτιλήνη, Χίο, Σάμο και Ικαρία.

Η είσοδος του βασιλέα Γεωργίου Α΄ και του διαδόχου Κωνσταντίνου στη Θεσσαλονίκη, στις 29 Οκτωβρίου 1912 (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη – Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα).

Η παράδοση των Ιωαννίνων (21 Φεβρουαρίου 1913) στη λαϊκή εικονογραφία της εποχής: Ο Εοσάτ πασάς παραδίδει το ξίφος του στον αρχιστράτηγο Κωνσταντίνο (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα).

Η Συνθήκη του Λονδίνου

Ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος έληξε με τη Συνθήκη του Λονδίνου (17 Μαΐου 1913). Αυτή προέβλεπε να παραιτηθεί ο σουλτάνος των δικαιωμάτων του από όλα σχεδόν τα ευρωπαϊκά εδάφη. Οι Δυνάμεις θα αποφάσιζαν για την Κρήτη, τα νησιά του Αιγαίου και τη χερσόνησο του Άθω. Δεν καθορίζονταν τα σύνορα των βαλκανικών κρατών στα εδάφη που είχαν καταλάβει, ούτε δόθηκε λύση στο ζήτημα δημιουργίας αλβανικού κράτους.

Ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος

Κάτω από αυτές τις συνθήκες προκλήθηκαν έντονες διαφωνίες εξαιτίας των εδαφικών διεκδικήσεων της Βουλγαρίας στην περιοχή της Μακεδονίας. Στις αξιώσεις αυτές αντέδρασαν η Ελλάδα και η Σερβία, υπογράφοντας αμυντική συμμαχία και ορίζοντας μεταξύ τους σύνορα στα απελευθερωμένα εδάφη (Μάιος 1913). Τον Ιούνιο του 1913, η Βουλγαρία απάντησε με στρατιωτική επίθεση εναντίον του ελληνικού και του σερβικού στρατού στην ανατολική και βόρεια Μακεδονία, ξεκινώντας έτσι τον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο.

Η ήττα των Βουλγάρων υπήρξε ολοκληρωτική. Ο ελληνικός στρατός προχώρησε στην ανατολική Μακεδονία και στη δυτική Θράκη, φτάνοντας μέχρι την Αλεξανδρούπολη, ενώ ο σερβικός κυριάρχησε στις περιοχές της βορειοδυτικής Μακεδονίας. Την ίδια στιγμή, η Ρουμανία, εκμεταλλευόμενη την αδυναμία της Βουλγαρίας, εισέβαλε από τον βορρά και έφτασε λίγα χιλιόμετρα έξω από τη Σόφια, ενώ η Οθωμανική Αυτοκρατορία ανακατέλαβε την ανατολική Θράκη μέχρι την Αδριανούπολη.

Ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος έληξε με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου (28 Ιουλίου 1913). Στην Ελλάδα κατοχυρώθηκαν οριστικά το μεγαλύτερο τμήμα της Μακεδονίας, με τη Θεσσαλονίκη και την Καβάλα, η νότια Ήπειρος, τα νησιά του Αιγαίου, εκτός από τα υπό ιταλική κατοχή Δωδεκάνησα, και η Κρήτη. Η δυτική Θράκη παραχωρήθηκε στη Βουλγαρία, ενώ η ανατολική παρέμεινε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στη Σερβία δόθηκε η περιοχή της βορειοδυτικής Μακεδονίας μέχρι το Μοναστήρι. Η βόρεια Ήπειρος παραχωρήθηκε στο νεοσύστατο κράτος της Αλβανίας.

Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου

Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου ήταν ιδιαίτερα σημαντική για την Ελλάδα. Η έκταση και ο πληθυσμός διπλασιάστηκαν (από 63.211 σε 120.308 τετραγωνικά χιλιόμετρα και από 2.631.952 σε 4.718.221

1. Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο

13 Οκτωβρίου. Τα Σέρβια κείνται στους πρόποδες ενός βουνού και εμπρός των εκτείνεται η εύφορος πεδιάς του Αλιάκμονος. Στο χωρίον αρκετά ωραία τουρκικά σπήτια. Έχει 600 τουρκικά και 400 ελληνικά σπήτια. Εκάναμε δύο νοσοκομεία ένα για χειρουργικούς, αντικρύ στο αρχηγείον και ένα για παθολογικούς. Και τα δύο εγέμισαν αμέσως. Στο πρώτο είχαμε 75, στο δεύτερο 150. Εκτός τούτου είχαμε να επιδέσωμε 35 Τούρκους τραυματίας. Οι χειρουργικοί ήσαν καμμιά δεκαριά στρατιώται τραυματία, μερικοί εντόπιοι πληγωθέντες από τους Τούρκους, μεταξύ άλλων δύο εξαρτικοί. Μας απέθανε ένας επιλοχίας με τραύμα της κοιλίας.

14 Οκτωβρίου. Η κατάσταση των νοσοκομείων είνε ελεεινή, προ πάντων του παθολογικού. Έχομε 12 νοσοκόμους για τα δύο νοσοκομεία με 225 κρεβάτια για μέρα και νύχτα. Μέσα νοσηλείας δεν υπάρχουν. Ασθενείς με δυσεντερία και πνευμονία αναγκάζονται να βγαίνουν έξω.

Απόσπασμα από το προσωπικό ημερολόγιο του Μαθιού Μακκά, ανθυπιάτρου του ελληνικού στρατού κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων, στο Λ. Τρίχα (επιμ.), *Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο. Βαλκανικοί πόλεμοι 1912-1913*, ΕΛΙΑ, 1993, σ. 131.

2. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι

Επιπλέον, οι Βαλκανικοί Πόλεμοι γέννησαν το μίσος, την καχυποψία και το φόβο μεταξύ των βαλκανικών λαών. Τα εθνικά αφηγήματα των χωρών εξαφάνισαν κάθε ίχνος από τις προσωπικές μνήμες και τα κοινά αισθήματα των βαλκανικών λαών και διαμόρφωσαν την εικόνα του εχθρού

κατοίκους). Επιπλέον, ενσωματώθηκαν ισχυρά οικονομικά και πνευματικά κέντρα όπως η Θεσσαλονίκη, τα Ιωάννινα, η Καβάλα, η Μυτιλήνη, η Χίος, το Ηράκλειο. Ωστόσο, το ελληνικό κράτος είχε να αντιμετωπίσει την πρόκληση της ομαλής ενσωμάτωσης αλλόγλωσσων ή και αλλοεθνών πληθυσμών που ζούσαν στα νέα εδάφη και να διαχειριστεί το ζήτημα της μεγάλης γαιοκτησίας, ειδικά στις περιοχές της Μακεδονίας και της Ηπείρου.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να καταρτίσετε χρονολογικό διάγραμμα με τις κυριότερες μάχες των Βαλκανικών Πολέμων ή να σχεδιάσετε την πορεία του ελληνικού στρατού με τη βοήθεια φωτογραφικού και κινηματογραφικού υλικού.
2. Να συλλέξετε έργα ζωγράφων με θέμα τους Βαλκανικούς Πολέμους και να συζητήσετε τις σκηνές που περιγράφονται. Ενδεικτικά μπορείτε να ανατρέξετε στις ιστοσελίδες του Πολεμικού Μουσείου της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης και στο Ιστορικό και Εθνολογικό Μουσείο Ελλάδος.
3. Να μελετήσετε χάρτες με τα νέα σύνορα των βαλκανικών κρατών και να εκφράσετε τις απόψεις σας για τη σημασία της ενσωμάτωσης των νέων χωρών στην Ελλάδα.

1. Τα Βαλκάνια πριν από τους Βαλκανικούς Πολέμους
2. Ζώνες κατοχής στα Βαλκάνια μετά τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο
3. Τα νέα διεθνή σύνορα στα Βαλκάνια μετά τον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο

για τα γειτονικά έθνη. Το ψυχολογικό τραύμα των πολέμων, το οποίο βασάνισε για πολλά χρόνια κάθε μια από τις εμπόλεμες χώρες, σε συνδυασμό με το νέο τραύμα που προκάλεσε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ήταν ιδιαίτερα ισχυρό στην περίπτωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Βουλγαρίας. Το τραύμα αυτό διατήρησαν ζωντανό για πολλές δεκαετίες οι οικογένειες των προσφύγων και επηρέασε τη συλλογική μνήμη του κάθε βαλκανικού έθνους. Από αυτήν την άποψη, οι πόλεμοι ενδυνάμωσαν τα εθνικά αισθήματα και την εθνική ταυτότητα, αυξάνοντας τη σημασία της έννοιας της εθνικής αλληλεγγύης και του κοινού-συλλογικού- πεπρωμένου.

Κόλεβ Β. - Κουλούρη Χ. (επιμ.), *Εναλλακτικό εκπαιδευτικό υλικό για τη διδασκαλία της νεότερης ιστορίας της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Βιβλίο Εργασίας 3: Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι*, Κέντρο για τη Δημοκρατία και τη Συμφιλίωση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 16.

Η σημασία της Συνθήκης του Βουκουρεστίου

Γλωσσάρι

Ναυαρχίδα: Πλοίο στο οποίο επιβαίνει ο ναύαρχος ή γενικότερα ο επικεφαλής του πολεμικού στόλου.

Τελεσίγραφο: Διπλωματικό έγγραφο με το οποίο ένα κράτος ανακοινώνει σε άλλο κράτος τις διεκδικήσεις του, θέτοντας ορισμένο χρονικό περιθώριο για την πραγματοποίησή τους και το προειδοποιεί ότι, σε περίπτωση μη ικανοποίησης των διεκδικήσεων αυτών, θα προχωρήσει σε διακοπή των διπλωματικών σχέσεων ή στην κήρυξη πολέμου εναντίον του.

Οι σημαντικότερες ελληνικές μάχες των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913

Αποτιμητής

Ενότητα 6:

Η Ελλάδα από το Κίνημα στου Γουδή έως το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων

1	<p>Το κίνημα στου Γουδή (1909) υπήρξε το αποτέλεσμα μιας γενικευμένης δυσαρέσκειας για τις αδυναμίες του πολιτικού συστήματος. Για τον λόγο αυτόν ακριβώς, οι στόχοι του Στρατιωτικού Συνδέσμου υποστηρίχθηκαν από την πλειοψηφία του ελληνικού λαού. Η σημασία του κινήματος έγκειται πρωτίστως στο γεγονός ότι αυτό αποτέλεσε την αφορμή για την έλευση του Ελεύθεριου Βενιζέλου στην Ελλάδα. Έχοντας τη στήριξη του βασιλιά Γεωργίου Α΄, ο Βενιζέλος προκρίθηκε ως ο πολιτικός εκείνος που θα μπορούσε να πραγματοποιήσει τα αιτήματα του ελληνικού λαού. Πράγματι, κατά τη διάρκεια της πρώτης πρωθυπουργίας του (1910-1912) ο Βενιζέλος προχώρησε σε μια γενναία συνταγματική αναθεώρηση (1911) και προώθησε σειρά νομοθετικών πρωτοβουλιών με σκοπό τον εκσυγχρονισμό του κράτους και την προετοιμασία της Ελλάδας για την επικείμενη αναμέτρηση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία.</p>
2	<p>Δύο χρόνια μετά την άνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία ξέσπασε ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος. Σε αυτόν αντιπαρατέθηκε η Οθωμανική Αυτοκρατορία και ο συνασπισμός των τεσσάρων χριστιανικών κρατών των Βαλκανίων (Ελλάδα, Βουλγαρία, Σερβία και Μαυροβούνιο). Η ήττα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όμως, δεν οδήγησε στον τερματισμό των συγκρούσεων, λόγω των αντικρουόμενων εδαφικών διεκδικήσεων των νικητριών δυνάμεων. Έτσι, τον Ιούνιο του 1913 ξέσπασε ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος ανάμεσα στη Βουλγαρία από τη μία πλευρά και την Ελλάδα και τη Σερβία από την άλλη. Ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος έληξε τελικά με την ήττα της Βουλγαρίας. Με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου η Ελλάδα πέτυχε τον διπλασιασμό των εδαφών της και τη σημαντική αναβάθμιση της στρατηγικής της θέσης.</p>

ΕΝΟΤΗΤΑ 7

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και η Ρωσική Επανάσταση

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 21

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1914-1918)

Το 1914 ξέσπασε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ο οποίος έληξε το 1918 με την επικράτηση των δυνάμεων της Αντάντ. Τα αίτια του πολέμου θα πρέπει να αναζητηθούν στα αντικρουόμενα συμφέροντα και στις ανασφάλειες των Μεγάλων Δυνάμεων, στην κούρσα των εξοπλισμών, στην ύπαρξη δύο συμμαχιών και στο εθνικιστικό κλίμα που επικρατούσε στις αρχές του 20ού αιώνα. Ο πόλεμος προκάλεσε τη διάλυση των πολυεθνικών αυτοκρατοριών και κληροδότησε ποικίλα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα στην Ευρώπη.

Δύο χρόνια μετά τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο (1912) ξέσπασε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1914-1918). Ήταν προπάντων ένας ευρωπαϊκός πόλεμος που ξεκίνησαν οι Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης (Αυστροουγγαρία, Γερμανία, Γαλλία, Βρετανία και Ρωσία). Χαρακτηρίστηκε ως παγκόσμιος διότι: (α) συμμετείχαν σε αυτόν στρατεύματα από τις αποικίες των ευρωπαϊκών κρατών, και (β) ενεπλάκησαν σε αυτόν οι ΗΠΑ και άλλα

εξευρωπαϊκά κράτη, ενώ διεξήχθησαν πολεμικές επιχειρήσεις τόσο σε ορισμένες ευρωπαϊκές αποικίες (κυρίως στην Αφρική) όσο και σε περιοχές της Ασίας.

Ήταν ο καταστροφικότερος πόλεμος που είχε γνωρίσει έως τότε η Ευρώπη και αποτέλεσε ορόσημο γιατί άλλαξε ριζικά τον χάρτη της, επηρέασε καθοριστικά τη θέση της στον κόσμο και σφράγισε τις πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις κατά τη μεσοπολεμική περίοδο.

Τα αίτια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου

Ο ανταγωνισμός των μεγάλων και ισχυρών ευρωπαϊκών κρατών για τη διατήρηση ή την αύξηση της δύναμής τους, καθώς και για την προώθηση των οικονομικών τους συμφερόντων στην Ευρώπη και τον υπόλοιπο κόσμο υπήρξε το βασικότερο αίτιο του πολέμου. Η μεγάλη και πολύπλευρη ενίσχυση της Γερμανίας μετά την ενοποίησή της το 1871, η αποικιακή της πολιτική μετά το 1890 και η ναυπήγηση πολεμικού στόλου μετά το 1904 θεωρήθηκαν απειλή για τη Βρετανία, την ισχυρότερη έως τότε οικονομική, ναυτική και παγκόσμια δύναμη. Η Γαλλία επιθυμούσε να ξανακερδίσει τις επαρχίες της Αλσατίας και της Λορένης που αναγκάστηκε να εκχωρήσει στη νεοσύστατη Γερμανική Αυτοκρατορία μετά την ήττα της στον γαλλογερμανικό πόλεμο του 1870, ενώ στη Νοτιανατολική Ευρώπη τα συμφέροντα της Αυστροουγγαρίας, η οποία ανησυχούσε για τις αυτονομιστικές τάσεις των εθνοτήτων της και την ενίσχυση της Σερβίας, συγκρούονταν με εκείνα της Ρωσίας.

Ο οξυτάτος ανταγωνισμός των εξοπλισμών, τα λεπτομερή σχέδια πολέμου και μαζικής επιστράτευσης του ανδρικού πληθυσμού, η ανασφάλεια και η καχυποψία στις διακρατικές σχέσεις, οι αμοιβαίες δεσμεύσεις των συμμάχων για υποστήριξη σε περίπτωση επίθεσης καθιστούσαν την προοπτική ενός πολέμου πιο πιθανή και τη διατήρηση της ειρήνης πιο δύσκολη σε στιγμές κρίσης.

Τα εθνικιστικά αισθήματα που επικρατούσαν σε ολόκληρη σχεδόν την Ευρώπη στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, ευνοούσαν την αποδοχή του πολέμου από την κοινή γνώμη και την υποστήριξη των κυβερνήσεων στη διεξαγωγή του. Εξάλλου, οι περισσότεροι πίστευαν ότι ο πόλεμος δεν θα είχε μεγάλη διάρκεια.

Τα στρατόπεδα

Αφορμή για το ξέσπασμα του πολέμου αποτέλεσε η δολοφονία του διαδόχου του αυστριακού θρόνου Φραγκίσκου Φερδινάνδου από Σέρβους εθνικιστές στις 28 Ιουνίου 1914 στο Σεράγεβο, πρωτεύουσα της αυστριακής από το 1908 Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Η κήρυξη του πολέμου στη Σερβία από την Αυστροουγγαρία στις 28 Ιουλίου η οποία προκάλεσε την άμεση επιστράτευση στη σύμμαχο της Σερβίας Ρωσία οδήγησε μέσα σε λίγες μέρες σε διαδοχικές κηρύξεις πολέμου. Τα αντίπαλα στρατόπεδα που ξεκίνησαν τον πόλεμο ήταν από τη μία οι λεγόμενες Κεντρικές Δυνάμεις, δηλαδή η Αυστροουγγαρία και Γερμανία, και από την άλλη οι δυνάμεις της Συνεννόησης (Αντάντ), δηλαδή η Γαλλία, η Μεγάλη Βρετανία και η Ρωσία στο πλευρό της Σερβίας. Και τα δύο στρατόπεδα ενισχύθηκαν στην πορεία από νέους συμμάχους: οι Κεντρικές Δυνάμεις από την Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1914 και τη Βουλγαρία το 1915, η Αντάντ από την Ιταλία το 1915, τη Ρουμανία το 1916 και την Ελλάδα το 1917.

Τα μέτωπα του πολέμου

Στο δυτικό μέτωπο του πολέμου, στη βόρεια Γαλλία οι αντιμαχόμενες δυνάμεις καθηλώθηκαν σε έναν στατικό πόλεμο χαρακωμάτων με πολύνεκρες μάχες και σχετική ισορροπία, ενώ στο ιταλικό και προπάντων στο βαλκανικό και στο ανατολικό μέτωπο ο γερμανικός (και εν μέρει ο αυστρουγγρικός) στρατός είχε

μεγάλες επιτυχίες και εδαφικά κέρδη. Ωστόσο, οι Κεντρικές Δυνάμεις έχασαν τελικά τον πόλεμο. Η πείνα και οι στερήσεις λόγω του ναυτικού αποκλεισμού που είχε επιβάλει η Αντάντ, η κοινωνική αναταραχή και οι εθνικές αντιπαλότητες (στην Αυστροουγγαρία) στο εσωτερικό τους υπονόμισαν τη συνοχή και την αρχική ομοψυχία, ενώ η είσοδος των ΗΠΑ στον πόλεμο στο πλευρό των συμμάχων της Αντάντ το 1917 και η γενικευμένη απεικόνιση σε όλα τα μέτωπα έκριναν την έκβαση του πολέμου.

Οι συνέπειες του πολέμου

Η Ευρώπη του 1918, του 1919 και του 1920 ήταν πολύ διαφορετική από την Ευρώπη του 1914. Γύρω στα εννέα εκατομμύρια στρατιωτών έχασαν τη ζωή τους, ενώ οι τραυματίες ανέρχονταν γύρω στα 20 εκατομμύρια και τα θύματα μεταξύ των αμάχων στα επτά εκατομμύρια. Τα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα που δημιούργησε ο πόλεμος ήταν τεράστια. Ως προς την κρατική μορφή της Ευρώπης, τρεις αυτοκρατορίες (ρωσική, αυστριακή, οθωμανική) διαλύθηκαν και νέα εθνικά κράτη δημιουργήθηκαν: Αυστρία, Ουγγαρία, Πολωνία, Τσεχοσλοβακία, Γιουγκοσλαβία, Φινλανδία, Λιθουανία, Εσθονία, Λετονία.

Η δημοκρατία άνηθε έστω και προσωρινά στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, ενώ και οι γυναίκες απέκτησαν σε αρκετές χώρες το δικαίωμα ψήφου ως αναγνώριση της προσφοράς τους στον πόλεμο. Η σοσιαλιστική επανάσταση του 1917 στη Ρωσία που επρόκειτο να επηρεάσει καθοριστικά την πορεία της Ευρώπης και του κόσμου προκλήθηκε σε μεγάλο βαθμό από τα δεινά που επέφερε στον ρωσικό πληθυσμό ο πόλεμος. Οι ευρωπαϊκές δυνάμεις αποδυναμώθηκαν

Χάρτης: αντίπαλα στρατόπεδα κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Γερμανοί στρατιώτες στα χαρακώματα το 1916, κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.
Πηγή: <http://www.europeana1914-1918.eu/en/contributions/269#prettyPhoto>

και εξαρτήθηκαν οικονομικά από τις ΗΠΑ λόγω των δανείων που σύναψαν για να καλύψουν τις ανάγκες τους. Η οικονομική εξόντωση και η ταπείνωση της ηττημένης Γερμανίας έμελλαν να υπονομεύσουν τη δημοκρατία και την ειρήνη οδηγώντας στην επικράτηση του ναζισμού και στην έκρηξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να εντοπίσετε στον χάρτη τα αντίπαλα στρατόπεδα και τα σύνορα των νέων κρατών μετά τις συνθήκες ειρήνης.
2. Να καταγράψετε τα υλικά, τα μέσα και τις μεθόδους που χρησιμοποιήθηκαν κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο για την εξουδετέρωση του αντιπάλου.

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1914-1918)

Γλωσσάρι

Αλσατία και Λορένη: Επαρχίες της Γαλλίας, στα σύνορα με τη Γερμανία, τις οποίες προσάρτησε η Γερμανία μετά τον γαλλογερμανικό πόλεμο του 1870-1871. Έκτοτε, βασικός στόχος των γαλλικών κυβερνήσεων ήταν η ανάκτηση των δύο επαρχιών.

Η πορεία προς τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο 1871-1913

Σημαντικότερα γεγονότα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου

1. Αναμνήσεις ενός Αυστριακού από τις πρώτες μέρες του «Μεγάλου Πολέμου»

Σε κάθε σταθμό ήταν τοιχοκολλημένες οι ανακοινώσεις που προανήγγειλαν τη γενική επιστράτευση. Τα τρένα είχαν γεμίσει από νεοσύλλεκτους, οι σημαίες κυμάτιζαν κι η μουσική αντηχούσε – στη Βιέννη βρήκα όλη την πόλη βυθισμένη σε παραλήρημα. [...] οι νεοσύλλεκτοι βάδιζαν θριαμβευτικά προς τα μπρος και τα πρόσωπά τους έλαμπαν γιατί ο κόσμος τους ζητωκραύγαζε, αυτούς, τους μικρούς ανθρώπους της καθημερινότητας, που συνήθως ποτέ κανείς δεν προσέχει και δεν επευφημεί [...] Μια πόλη δύο εκατομμυρίων κατοίκων και μια χώρα πενήντα περίπου εκατομμυρίων ανθρώπων, αισθανόταν τη στιγμή εκείνη πως γίνονταν μέρος της παγκόσμιας ιστορίας [...] Έβλεπε στο δρόμο αγνώστους να μιλάνε μεταξύ τους, ανθρώπους που για χρόνια ολόκληρα απέφευγαν ν' ανταλλάξουν έστω και μια κουβέντα να ανταλλάσσουν τώρα χειραψίες και παντού αντίκριζες ζωηρά πρόσωπα. [...]

Τσβαίχ Σ., *Ο Κόσμος του Χθες. Αναμνήσεις ενός Ευρωπαίου*, μετ. Α. Καλανταρίδου – Τ. Λιάνη, Printa, σσ. 269, 270.

2. Γράμμα του Βρετανού στρατιώτη Gilbert Williams από τη Γαλλία, 16/11/1915

Αγαπητέ κύριε Χαντ,

Παρακαλώ, δεχθείτε και μεταφέρατε στους άλλους κυρίους τις θερμότερες ευχαριστίες μου για τα τσιγάρα State Express. Είναι καλά. [...] Είμαστε στα χαρακώματα δέκα μέρες τώρα, και εκτός από τις τελευταίες δύο μέρες βρέχει σχεδόν σταθερά. Το αποτέλεσμα είναι λάσπη, λάσπη και ακόμα περισσότερη λάσπη, που σε ορισμένα σημεία φτάνει μέχρι το γόνατο. [...]

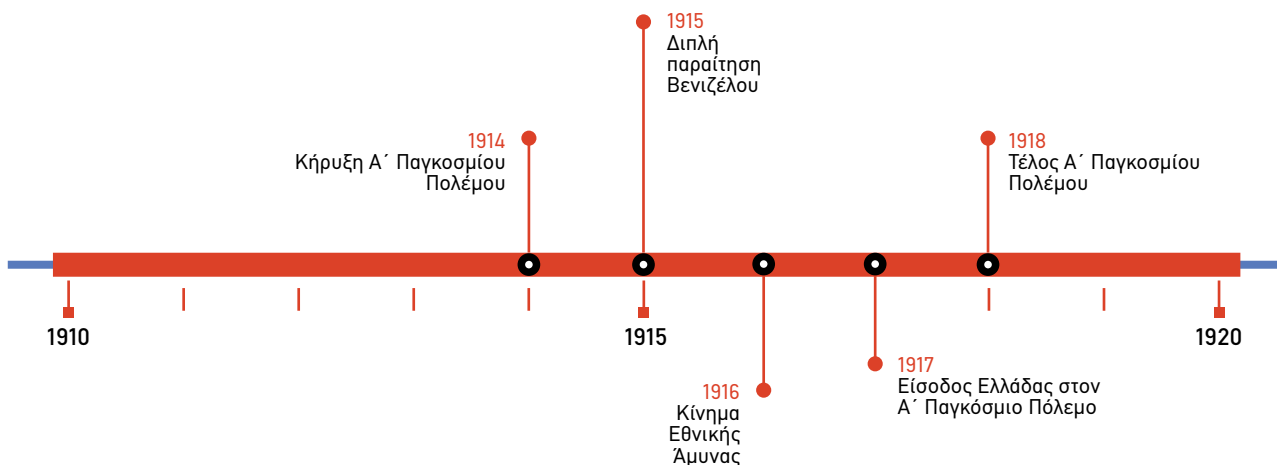
Αυτή την ώρα ολόκληρη η ύπαιθρος είναι καλυμμένη με χιόνι και κινούμενα αντικείμενα διακρίνονται από μακριά, από μεγάλη απόσταση. Για παράδειγμα, σήμερα το πρωί, όταν εγώ ήμουν σε υπηρεσία με το όπλο, έβλεπα τους Γερμανούς να περπατούν σε έναν δρόμο πέρα πίσω από τις γραμμές τους. Έριξα μερικές φορές εναντίον τους με το όπλο αλλά βρίσκο-νταν εκτός εμβέλειας.

Γράμματα από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, μετ. Κ. Ράπτης
Εθνικά Αρχεία – Ηνωμένο Βασίλειο, 1915, σσ. 21, 22: <https://cdn.nationalarchives.gov.uk/documents/education/letters-from-the-first-world-war-1915-3-trenches.pdf>

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 22

Η Ελλάδα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο Εθνικός Διχασμός

Με την κήρυξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου στην Ελλάδα υπήρξε διάσταση απόψεων μεταξύ του βασιλιά Κωνσταντίνου και του πρωθυπουργού Ελευθέριου Βενιζέλου. Η σύγκρουση αυτή οδήγησε στον Διχασμό των Ελλήνων και σε πολιτικές και κοινωνικές εντάσεις. Τελικά, το 1917 η Ελλάδα μπήκε στον πόλεμο με τη συμμαχία της Αντάντ και έτσι το τέλος των εχθροπραξιών τη βρήκε στην πλευρά των νικητών.

Ο Βενιζέλος και η ανάγκη σύμπλευσης της Ελλάδας με την Αντάντ

Οι συμμαχίες των Δυνάμεων στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο προσπαθούσαν να πάρουν με το μέρος τους τα βαλκανικά κράτη. Έτσι, προκλήθηκε διαφορά απόψεων σχετικά με τη συμμετοχή ή όχι της χώρας στον πόλεμο. Ο πρωθυπουργός Βενιζέλος υποστήριζε τη συμμετοχή της Ελλάδας στο πλευρό της Αντάντ, επειδή η συμμαχία με μια μεγάλη ναυτική δύναμη, όπως τη Βρετανία, θα προωθούσε τα συμφέροντα της χώρας. Πίστευε επίσης ότι η νίκη της Αντάντ θα επέφερε ακόμα περισσότερα εδαφικά κέρδη από περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Με την άποψη αυτή συντάχθηκαν τα μέλη της ανώτερης αστικής τάξης, που έβλεπαν την ευκαιρία για επέκταση των οικονομικών τους δραστηριοτήτων και όσοι εμπνέονταν ακόμα από το όραμα της Μεγάλης Ιδέας.

Από την άλλη πλευρά, ο βασιλιάς Κωνσταντίνος προέβλεπε νίκη των Κεντρικών Δυνάμεων καθώς θεωρούσε ότι ο γερμανικός στρατός δεν μπορούσε να νικηθεί στη μάχη. Καθώς για πολιτικούς και στρατιωτικούς λόγους ήταν αδύνατη η ένταξη της Ελλάδας στις Κεντρικές Αυτοκρατορίες, υποστήριξε την ουδετερότητα της χώρας. Ισχυριζόταν ότι με τη στάση αυτή διασφαλιζόνταν τα κέρδη των Βαλκανικών Πολέμων σε περίπτωση νίκης των Γερμανών και των συμμάχων τους, Τούρκων και Βουλγάρων. Μαζί του συμφωνούσαν οι ανώτατοι αξιωματικοί του Γενικού Επιτελείου και όσοι μικροαστοί ένιωθαν αδύναμοι στον οικονομικό ανταγωνισμό των μεγαλοαστών οπαδών του Βενιζέλου.

Η σύγκρουση Βενιζέλου - βασιλιά Κωνσταντίνου

Η αφορμή της σύγκρουσης ήρθε γρήγορα. Τον Φεβρουάριο του 1915 οι σύμμαχοι της Αντάντ ξεκίνησαν εκστρατεία στη χερσόνησο της Καλλίπολης. Ο πρωθυπουργός, ύστερα και από πιέσεις των Άγγλων, πρότεινε τη συμμετοχή ελληνικών στρατευμάτων, κάτι που ο βασιλιάς αρνήθηκε. Αποτέλεσμα υπήρξε η παραίτηση του Βενιζέλου και η προκήρυξη εκλογών (Μάιος 1915). Έτσι, ξεκίνησε και τυπικά η περίοδος του Εθνικού Διχασμού, όπου το έθνος χωρίστηκε σε δύο αντίπαλες παρατάξεις (φιλοβασιλική - φιλοβενιζελική), με πολύ σοβαρές πολιτικές και κοινωνικές συνέπειες.

Ο Βενιζέλος κέρδισε και αυτές τις εκλογές, αλλά αναγκάστηκε

Οπαδοί του Βενιζέλου διαδηλώνουν κατά του βασιλιά Κωνσταντίνου στη Θεσσαλονίκη, στις 6 Μαΐου 1917. Επιστολικό δελτάριο της εποχής (Αρχειό ΕΛΙΑ-ΜΙΕΤ).

Οπαδοί του βασιλιά Κωνσταντίνου διαδηλώνουν στη Βέρνη, στις 21 Μαΐου 1917 (Αρχειό ΕΛΙΑ-ΜΙΕΤ).

1. Ο Βενιζέλος στις βενιζελικές εφημερίδες

«Δεν θέλουν να εννοήσουν ότι πρόκειται περί εντελώς εξαιρετικής προσωπικότητας, ήτις φέρει από φύσεως την σφραγίδα της υπεροχής και της διαφοράς από τον κοινόν ανθρώπινον τύπον. Επιμένουν να αγνοούν ότι έχουν ενώπιόν των εν αληθές ηθικόν όρος, άβατον εις τα ηθικά των μέσα;» (Πατρίς, 27/3/1915)

«Η προσωποποίησης της δυνάμεως του λαού. Η εκδήλωση της αιωνίας ευρωστίας της ελληνικής φυλής. Ο δυνατός, όστις εξήρθη υπεράνω προσώπων. Η θέλησις του λαού, ήτις απέβλεψεν εις το κοινόν, το γενικόν, το ολοκληρωτικόν συμφέρον. Ο πέλεκυς της βουλήσεως του Έθνους, όστις κατέρριψε τα είδωλα και εστερέωσε νέους θεούς, την Ισότητα, την Αξίαν, την Εργασίαν, την Ηθικήν, το Σθένος. Ο ανήρ, όστις εκεί ένθα οι άλλοι δεν έβλεπαν ειμή ερείπια μόνον και τέφραν, αυτός ανεύρε γρανιτώδη και ασάλευτα θεμέλια, ίνα στερεώση την νέαν Ελλάδα». (Εστία, 14/4/1915)

Παπαδημητρίου Δ., «Ο Τύπος και ο Διχασμός, 1914-1915», στο Θ. Βερέμης-Γ. Γουλιμή (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία-Οικονομία-Πολιτική στην εποχή του*, Γνώση, Αθήνα 1989, σσ. 419-421.

να παραιτηθεί για δεύτερη φορά τον Οκτώβριο του 1915, όταν ο βασιλιάς αρνήθηκε να υπογράψει το διάταγμα επιστράτευσης, με σκοπό τη βοήθεια στη Σερβία σε ενδεχόμενη επίθεση της Βουλγαρίας. Στις επόμενες εκλογές το κόμμα του Ελευθέριου Βενιζέλου, οι Φιλελεύθεροι, απείχαν και εκλέχθηκε κυβέρνηση πιστή στον βασιλιά Κωνσταντίνο.

Η κορύφωση του Εθνικού Διχασμού

Στα τέλη του 1915 και στις αρχές του 1916, οι στρατιωτικές εξελίξεις ήταν ραγδαίες. Οι χώρες της Αντάντ αποβίβασαν στρατεύματα στη Θεσσαλονίκη, οι Γάλλοι κατέλαβαν την Κέρκυρα και ο σερβικός στρατός, μετά την επίθεση των Βουλγάρων, μεταφέρθηκε στη Μακεδονία. Τον Μάιο 1916 παραδόθηκε από την κυβέρνηση του βασιλιά Κωνσταντίνου το οχυρό Ρούπελ στους Γερμανούς, οι οποίοι τον Αύγουστο κατέλαβαν μαζί με τους Βουλγάρους όλη την Ανατολική Μακεδονία. Το Δ΄ Σώμα Στρατού αιχμαλωτίστηκε από τους Γερμανούς στην Καβάλα και μεταφέρθηκε στη Γερμανία. Όσα η Ελλάδα είχε κερδίσει στους Βαλκανικούς πολέμους υπήρχε κίνδυνος να χαθούν.

Το καλοκαίρι του 1916, αγγλικά και γαλλικά πολεμικά πλοία περικύκλωσαν τη νότια Ελλάδα, που βρισκόταν ακόμα υπό τον έλεγχο του βασιλιά, και εκπρόσωποι της Αντάντ απαίτησαν τον αποπλισμό του ελληνικού στρατού και στόλου.

Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος αρνήθηκε και ένοπλες συγκρούσεις ξέσπασαν μεταξύ οπαδών του –«επίστρατοι»– και Γάλλων στρατιωτών στην Αθήνα. Οι Αγγλογάλλοι, σε αντίποινα, εφάρμοσαν αυστηρό ναυτικό αποκλεισμό στη νότια – «Παλαιά Ελλάδα». Η στάση αυτή των δυνάμεων της Αντάντ προκάλεσε την οργή πολλών Αθηναίων και έδωσε την αφορμή για διώξεις φιλοβενιζελικών αξιωματικών και πολιτών.

Το κίνημα της «Εθνικής Άμυνας»

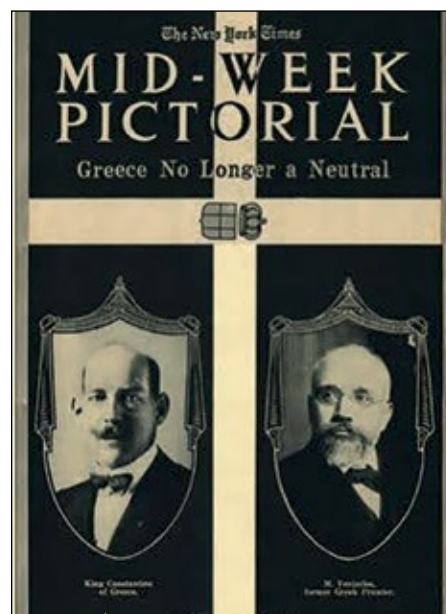
Την ίδια περίοδο φιλοβενιζελικοί αξιωματικοί οργάνωσαν στη Θεσσαλονίκη το κίνημα της «Εθνικής Άμυνας» (Αύγουστος 1916), με σκοπό τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ. Μετά την εκδήλωση του κινήματος, ο Βενιζέλος εγκατέλειψε την Αθήνα και σχημάτισε Προσωρινή Κυβέρνηση, με έδρα τη Θεσσαλονίκη και συνεργάτες τα μέλη της «Εθνικής Άμυνας». Πρώτη της απόφαση υπήρξε η διαταγή επιστράτευσης και η οργάνωση ενόπλων δυνάμεων στο πλευρό της Αντάντ, στο μέτωπο της Μακεδονίας.

2. Ο Βενιζέλος στις αντιβενιζελικές εφημερίδες

«Ο επαναστάτης του Θερίσσου, ο ηθικός δολοφόνος του πρίγκηπος Γεωργίου, ο υπονομευτής της Δυναστείας του, ο ασεβής αναρχικός και στασιαστής κατά του βασιλέως Κωνσταντίνου, ο απεμπολητής των εθνικών συμφερόντων και απαρνητής των εθνικών δικαιωμάτων, κείται πολιτικός νεκρός υπό τας αράς ολοκλήρου του Έθνους». (Σκριπ, 24/9/1915)

«... Ενεδρεύων ως όφις από της πρώτης ημέρας της πτώσεώς του, εξήλθε χθες από τους τελματώδεις φράκτας του ο Μέγας Αναρχικός, ολόσωμος, συγγόν, συρίζων απαίστως, χύνων τους αφρούς της λύσεως του δεξιά και αριστερά και διασκορπίζων το δηλητήριό του προς πάσαν διεύθυνσιν». (Σκριπ, 23/10/1915)

Παπαδημητρίου Δ., «Ο Τύπος και ο Διχασμός, 1914-1915», στο Θ. Βερέμης-Γ. Γουλιμή (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία-Οικονομία-Πολιτική στην εποχή του*, Γνώση, Αθήνα 1989, σσ. 419-421.

Πρωτοσέλιδο των *New York Times, Mid Week Pictorial* (Σεπτέμβριος 1916), με φωτογραφίες των Ελ. Βενιζέλου και Κωνσταντίνου και τίτλο «Η Ελλάδα δεν είναι πια ουδέτερη» (Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», Χανιά).

Η είσοδος της Ελλάδας στον πόλεμο

Τον Ιούνιο του 1917, ύστερα από τηλεσίγραφο των Αγγλογάλλων, ο βασιλιάς Κωνσταντίνος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη χώρα, αφήνοντας προσωρινά στον θρόνο τον δευτερότοκο γιο του Αλέξανδρο. Ο Βενιζέλος επέστρεψε αμέσως στην Αθήνα, σχημάτισε κυβέρνηση και κήρυξε τον πόλεμο κατά της Γερμανίας και της Βουλγαρίας. Επανάφερε τη Βουλή, βενιζελική πλειοψηφία, που είχε προκύψει από τις εκλογές του Μαΐου του 1915 και την οποία είχε διαλύσει ο βασιλιάς («Βουλή των Λαζάρων»). Ταυτόχρονα, ξεκίνησαν σε αντίποινα οι διώξεις φιλοβασιλικών αξιωματικών, πολιτικών και δημοσίων υπαλλήλων. Η Ελλάδα συνέβαλε στη νίκη της Αντάντ στο μέτωπο της Μακεδονίας και κατάφερε να βρεθεί στο πλευρό των νικητών του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ωστόσο, οι συνέπειες του Εθνικού Διχασμού υπήρξαν βαθιές. Ο ελληνικός λαός παρέμενε διαιρεμένος και ο στρατός τραυματισμένος από τις βίαιες διώξεις και τις αντιπαλότητες. Επιπλέον, η κατάσταση πολιτικής αστάθειας έδωσε την ευκαιρία σε στρατιωτικές ομάδες και αξιωματικούς να εμπλακούν ενεργά στην πολιτική ζωή της χώρας, κάτι που θα φανεί στις αμέσως επόμενες δεκαετίες.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να συλλέξετε υλικό (φωτογραφίες, άρθρα από τον Τύπο) για τη συμμετοχή της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Στην αναζήτησή σας μπορείτε να ανατρέξετε στην ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, στα ψηφιοποιημένα Αρχεία του Πολεμικού Μουσείου Αθηνών και στην ιστοσελίδα Europeana.eu – Ευρωπαϊκή Ψηφιακή Βιβλιοθήκη.
2. Να συζητήσετε για τα πάθη που προκάλεσε ο Εθνικός Διχασμός, με βάση άρθρα του βενιζελικού και αντιβενιζελικού Τύπου της εποχής. Να αναζητήσετε άρθρα από τις εφημερίδες: *Πατρίς, Έθνος, Ελεύθερος Τύπος, Καιροί, Εστία, Ακρόπολις, Σκριπ* κ.ά.

6 Οκτωβρίου 1916, Θεσσαλονίκη. Η «Τριανδρία» της Εθνικής Αμύνης (Ελ. Βενιζέλος, Π. Δαγκλής, Π. Κουντουριώτης), μέλη της προσωρινής κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης και άλλα στελέχη του κινήματος (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα).

Σημαντικότερα γεγονότα του Εθνικού Διχασμού 1914-1917

Γλωσσάρι

Βουλή των Λαζάρων: Ονομάστηκε ειρωνικά η μοναδική στην ελληνική ιστορία επαναφορά Βουλής περασμένων εκλογών, η οποία επανήλθε σε λειτουργία τον Ιούλιο του 1917. Με τον τρόπο αυτό «νεκραναστήθηκε» η προηγούμενη βενιζελική Βουλή, του 1915, που είχε παύσει να υφίσταται μετά τη δεύτερη παραίτηση του Ελευθέριου Βενιζέλου, τον Οκτώβριο του 1915, λήγοντας, τυπικά μόνο, τον Εθνικό Διχασμό.

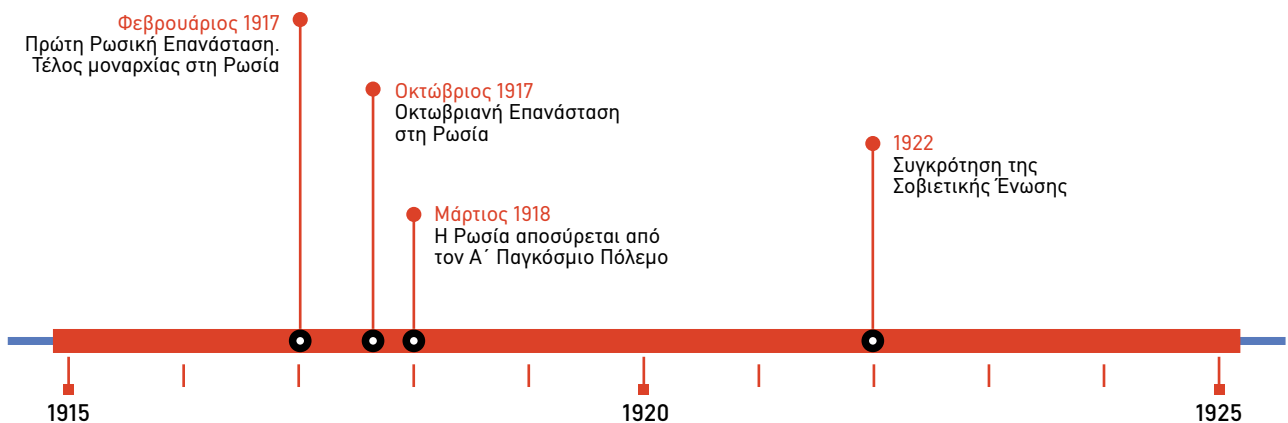
Εθνικός Διχασμός: Ο όρος αναφέρεται στη σύγκρουση που εκδηλώθηκε μεταξύ δύο κύριων πολιτικών προσωπικοτήτων, του βασιλιά Κωνσταντίνου και του πρωθυπουργού Βενιζέλου, για τη στάση της χώρας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η διαμάχη αυτή οδήγησε σε πολιτική αστάθεια και αντιπαραθέσεις, που επηρέασαν το εσωτερικό κλίμα και τη διεθνή θέση της χώρας.

Επίστρατοι: Φιλοβασιλική παραστρατιωτική οργάνωση την περίοδο του Εθνικού Διχασμού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 23

Η Ρωσική Επανάσταση

Τον Φεβρουάριο του 1917 ξέσπασε επανάσταση στη Ρωσία με την οποία τερματίστηκε η μοναρχία. Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, μια δεύτερη επανάσταση οδήγησε στην άνοδο των μπολσεβίκων στην εξουσία και η Ρωσία έγινε το πρώτο κομμουνιστικό κράτος. Οι συνέπειες της Οκτωβριανής Επανάστασης υπήρξαν τόσο βραχυπρόθεσμες (έξοδος της Ρωσίας από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο) όσο και μακροπρόθεσμες (διάδοση κομμουνισμού και επικράτηση σοσιαλιστικών καθεστώτων σε πολλά κράτη ανά την υφήλιο).

Μια από τις σημαντικότερες συνέπειες του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου υπήρξε η Ρωσική Επανάσταση που εκδηλώθηκε στις 7 Νοεμβρίου 1917 και είναι γνωστή ως Οκτωβριανή γιατί στη Ρωσία, όπου ίσχυε ακόμη το (παλιό) ιουλιανό ημερολόγιο, η ημερομηνία της επανάστασης ήταν η 25η Οκτωβρίου. Επρόκειτο για την καλά σχεδιασμένη κατάληψη της κεντρικής εξουσίας στην τότε ρωσική πρωτεύουσα Πετρούπολη από τους μπολσεβίκους, που προέκυψαν από τη διάσπαση του Ρωσικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος, υπό την ηγεσία του Λένιν. Η Οκτωβριανή Επανάσταση οδήγησε στη δημιουργία του πρώτου σοσιαλιστικού κράτους στην ιστορία και επηρέασε καθοριστικά την πορεία της Ευρώπης και του κόσμου, τουλάχιστον έως την περίοδο 1989-1991, οπότε κατέρρευσαν τα σοσιαλιστικά καθεστώτα στην ανατολική Ευρώπη.

Τα αίτια της Οκτωβριανής Επανάστασης

Πώς και γιατί όμως έφτασε η Ρωσία στην επανάσταση; Τα βαθύτερα αίτια εντοπίζονται στη μεγάλη λαϊκή δυσαρέσκεια, κυρίως των φτωχών στρωμάτων της υπαίθρου και των πόλεων, χωρικών και εργατών, για τη

χρόνια εξαθλίωση και καταπίεση, την αναποτελεσματικότητα και διαφθορά του ρωσικού κράτους και των αξιωματούχων του, την ανελευθερία και τον αυταρχισμό του τσαρικού καθεστώτος. Μια πρώτη επανάσταση είχε εκδηλωθεί στη Ρωσία ήδη το 1905 μετά την αιματηρή καταστολή μιας διαδήλωσης διαμαρτυρίας στην Πετρούπολη. Παρόλο που οι επαναστατημένες μάζες ανάγκασαν τον τσάρο να εγκρίνει τη λειτουργία Βουλής και την έκδοση Συντάγματος, η κατάσταση δεν βελτιώθηκε. Η πιο σημαντική κληρονομιά της επανάστασης του 1905 ήταν η δημιουργία των πρώτων σοβιέτ, συμβουλίων αντιπροσώπων των εργατών, αγροτών και στρατιωτών, τα οποία ως φορείς λαϊκής εξουσίας θα έπαιζαν καθοριστικό ρόλο κατά το επαναστατικό έτος 1917. Σε αυτά παραπέμπει άλλωστε η ονομασία Σοβιετική Ένωση (1922), του σοσιαλιστικού κράτους που δημιουργήθηκε μετά τη Ρωσική Επανάσταση.

Η Επανάσταση του Φεβρουαρίου 1917

Η Οκτωβριανή Επανάσταση δεν ήταν η μόνη που ξέσπασε στη Ρωσία το 1917. Οκτώ μήνες πριν, στις 23 Φεβρουαρίου, είχε ξεσπάσει μια πιο μαζική και παλλαϊκή εξέγερση με επίκεντρο την Πετρούπολη, που έμεινε γνωστή ως Φεβρουαριανή Επανάσταση και οδήγησε στην παραίτηση του τσάρου. Ο πόλεμος είχε φέρει τη Ρωσία στα πρόθυρα της κατάρρευσης: ταπεινωτικές ήττες και τρία εκατομμύρια νεκροί στο μέτωπο, κατεστραμμένη οικονομία, συνθήκες πείνας και εξαθλίωσης για τη συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού στα μετόπισθεν

1. Το Σμόλνυ (στην Αγία Πετρούπολη) τη βραδιά της καταιγίδας (25 Οκτωβρίου 1917 π.η.)

Το Δεύτερο Συνέδριο των Σοβιέτ άνοιξε στην Λευκή Αίθουσα του Ινστιτούτου Smolny εκείνο το βράδυ.

Οι αντιπρόσωποι βρίσκονταν σε θριαμβευτική, εορταστική διάθεση. Υπήρχε τρομερός ενθουσιασμός, αλλά όχι το παραμικρό σημάδι πανικού, παρόλο που γίνονταν μάχες γύρω από τα Χειμερινά Ανάκτορα [...]

Όταν λέω ότι δεν υπήρχε πανικός, αναφέρομαι στους Μπολσεβίκους και στη συντριπτική πλειοψηφία του Συνεδρίου που ήταν με το μέρος τους. [...]

Τι ατελείωτη θύελλα χειροκροτημάτων υποδέχτηκε την πολυαναμενόμενη είδηση ότι οι Σοβιετικοί είχαν επιτέλους, καταλάβει το Χειμερινό Παλάτι και ότι οι καπιταλιστές υπουργοί είχαν συλληφθεί! Εν τω μεταξύ, ένας μενσεβίκος, ο υπολοχαγός Κούτσιν, ένας άνθρωπος που εκείνη την εποχή έπαιζε σημαντικό ρόλο στην οργάνωση του στρατού, ανέβηκε στο βήμα και απείλησε να φέρει αμέσως στρατιώτες από το μέτωπό του στην Πετρούπολη. [...]

Marxists Internet Archive (MIA) <https://www.marxists.org/archive/lunachar/works/night-storm.htm> (Από κείμενο του Ανατόλι Βασίλιεβιτς Λουναχάρσκι, πρώτου μπολσεβίκου, σοβιετικού λαϊκού κομισσάριου υπεύθυνου για το Υπουργείο Παιδείας)

Μόσχα, Πλατεία Σβερντόφ, 5 Μαΐου 1920. Ο ηγέτης της Οκτωβριανής Επανάστασης Βλαντιμίρ Λένιν εκφωνεί ομιλία σε μονάδες του Κόκκινου Στρατού που αναχωρούν για το μέτωπο, κατά τη διάρκεια του εμφύλιου πολέμου (1918-1922). Πηγή: <https://tum.m.wikipedia.org/>

και στο μέτωπο. Μαζικές λιποταξίες από τον στρατό, απεργίες στα αστικά κέντρα, αναταραχή και καταλήψεις κτημάτων στην ύπαιθρο αποτελούσαν καθημερινό φαινόμενο.

Η προσωρινή κυβέρνηση που σχηματίστηκε από τους φιλελεύθερους αναγκάστηκε να συγκυβερνήσει με τα σοβιέτ που είχαν αναλάβει σημαντικές λειτουργίες, όπως η διανομή των τροφίμων, ο έλεγχος των σιδηροδρόμων και των τηλεπικοινωνιών. Τα σοβιέτ ελέγχονταν από τους μενσεβίκους και τους σοσιαλεπαναστάτες, τα δύο ισχυρότερα κόμματα της σοσιαλιστικής παράταξης εκείνη την περίοδο, ενώ οι μπολσεβίκοι αποτελούσαν ακόμη μια ασήμαντη πολιτική δύναμη και μειοψηφούσαν στα σοβιέτ.

Η άνοδος των μπολσεβίκων στην εξουσία

Οι συσχετισμοί όμως θα άλλαζαν τους επόμενους μήνες υπέρ των μπολσεβίκων, οι οποίοι υπό τη χαρισματική ηγεσία του Λένιν ακολούθησαν μια έξυπνη φιλειρηνική και φιλολαϊκή πολιτική που αύξησε κατακόρυφα τον αριθμό των μελών του Κόμματος των Μπολσεβίκων (από 8.000 τον Μάρτιο σε 600.000 τον Οκτώβριο του 1917) και την επιρροή τους στους εργάτες και τους αγρότες. Απέναντι σε μια κυβέρνηση που συνέχισε τον καταστροφικό για τη Ρωσία πόλεμο, το σύνθημα των μπολσεβίκων «ψωμί, γη, ειρήνη» κέρδιζε συνεχώς έδαφος. Η πειθαρχία και η απόλυτη αφοσίωση των μελών στο κόμμα, καθώς και η υποστήριξη από πολλούς οπλίτες και αξιωματικούς του ρωσικού στρατού που τέθηκαν στην υπηρεσία της επανάστασης

2. Από την ανοιχτή επιστολή του αναρχικού κομμουνιστή Πέτερ Κροπότκιν προς τους εργάτες της Δυτικής Ευρώπης

Ντμίτροφ, Ρωσία, 28 Απριλίου 1919

[...] οι εργάτες του πολιτισμένου κόσμου και οι φίλοι τους σε άλλες τάξεις θα πρέπει να επιβάλουν στις κυβερνήσεις τους να εγκαταλείψουν εντελώς την ιδέα της ένοπλης επέμβασης στη Ρωσία [...] Κάθε έθνος πρέπει να αρνηθεί να παίξει τον επαίσχυντο ρόλο που έπαιξαν η Αγγλία, η Πρωσία, η Αυστρία και η Ρωσία κατά τη Γαλλική Επανάσταση.

[...] η Ρωσική Επανάσταση [...] προσπαθεί να οικοδομήσει μια κοινωνία όπου η παραγωγική εργασία, η τεχνική ικανότητα και η επιστημονική γνώση θα ανήκει εξ ολοκλήρου στην κοινωνία [...] Προετοιμάστηκε από σχεδόν έναν αιώνα σοσιαλιστικής και κομμουνιστικής προπαγάνδας [...] ήδη η επανάσταση έχει εισαγάγει στην καθημερινότητά μας νέες αντιλήψεις για τα δικαιώματα της εργασίας, τη θέση που της αξίζει στην κοινωνία και τα καθήκοντα κάθε πολίτη [...]

Kropotkin P., «The Russian Revolution and the Soviet Government. Letter to the Workers of Western Europe.» στο R.N. Baldwin (επιμ.), *Kropotkin's Revolutionary Pamphlets. A Collection of Writings by Peter Kropotkin*, μετ. Κ. Ράπτης, Dover Publications, Vanguard Press Inc., 1927, σ. 251.

Η Επανάσταση του Φεβρουαρίου στη Ρωσία

◀ Ρώσοι ναύτες (δεξιά), λίγο πριν από τη Ρωσική Επανάσταση του Οκτωβρίου του 1917, διαδηλώνουν διεκδικώντας αύξηση της επιχορήγησης στις συζύγους των επιστρατευμένων. Αρκετές από αυτές συμμετέχουν στη διαδήλωση. Το πανό γράφει: «Ζήτω το Σοβιέτ των εργατών, των αγροτών και των στρατιωτών». Πηγή: National Geographic. Education.

συνέβαλαν αποφασιστικά στην επικράτηση των μπολσεβίκων στα σοβιέτ και στην κατάληψη της εξουσίας.

Άμεση προτεραιότητα της επαναστατικής κυβέρνησης ήταν η έκδοση διαταγμάτων για τον τερματισμό του πολέμου, τη διανομή της γης των μεγάλων γαιοκτημόνων στους άκληρους αγρότες χωρίς αποζημίωση και το πέρασμα του ελέγχου των εργοστασίων σε επιτροπές εργατών. Τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια ήταν πολύ δύσκολα με μεγάλες θυσίες και πολλά θύματα. Αντιμέτωπη με επεμβάσεις των ξένων δυνάμεων, με την αντεπανάσταση και τον Εμφύλιο Πόλεμο, με την πείνα και την απόκρυψη τροφίμων, καθώς και με τη συρρίκνωση της οικονομίας, η επαναστατική ηγεσία αντιμετώπισε χωρίς οίκτο τους εχθρούς της επανάστασης και εξουδετέρωσε κάθε εσωτερική αντιπολίτευση. Το 1922 η Ρωσία απέκτησε μονοκομματικό καθεστώς, αφού το μόνο κόμμα που αναγνωρίστηκε ως νόμιμο ήταν το Κομμουνιστικό Κόμμα, όπως είχε μετονομαστεί το Κόμμα των Μπολσεβίκων. Την ίδια χρονιά, το κράτος μετονομάστηκε σε ΕΣΣΔ (Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών ή Σοβιετική Ένωση).

Οι συνέπειες της Οκτωβριανής Επανάστασης

Η Ρωσική Επανάσταση είχε κομβική σημασία για την παγκόσμια ιστορία. Δημιούργησε ένα νέο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό σύστημα, τον «υπαρκτό» σοσιαλισμό, που αποτέλεσε πρότυπο για εκατομμύρια ανθρώπους σε όλο τον κόσμο, αρνητές του κεφαλαιοκρατικού συστήματος και οραματιστές μιας κοινωνίας χωρίς εκμετάλλευση και κοινωνικές ανισότητες. Η επίδραση της κομμουνιστικής ιδεολογίας φαίνεται από το γεγονός ότι, ενώ μέχρι το 1914 το φιλελεύθερο οικονομικό σύστημα κυριαρχούσε σε ολόκληρο τον κόσμο, το 1960 το ένα τρίτο των κατοίκων του πλανήτη ζούσε σε διάφορες μορφές «σοσιαλιστικών» καθεστώτων. Σε μεγάλο βαθμό η πολιτική ζωή στην Ευρώπη και τον κόσμο εξελίχθηκε με γνώμονα την υποστήριξη ή την απόρριψη των αρχών του κομμουνισμού. Η ανάδειξη της Σοβιετικής Ένωσης σε παγκόσμια υπερδύναμη μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου διευκόλυνε την επικράτηση του σοσιαλιστικού συστήματος σε αρκετές χώρες του κόσμου, μεταξύ των οποίων και οι χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να κατασκευάσετε χρονολόγιο με τα σημαντικότερα γεγονότα της Ρωσικής Επανάστασης.
2. Να εκπονήσετε εργασία με θέμα την παρουσίαση των αλλαγών που επέφερε στην παγκόσμια ιστορία η Οκτωβριανή Επανάσταση αντλώντας υλικό από τη λογοτεχνία και τον κινηματογράφο.

Γλωσσάρι

Ιουλιανό ημερολόγιο: Ημερολόγιο το οποίο τέθηκε σε ισχύ από τον Ιούλιο Καίσαρα και καθιέρωνε το έτος των 365 ημερών και ένα δίσεκτο έτος ανά τετραετία. Οι περισσότερες χώρες της Ευρώπης είχαν από τον 18ο αιώνα υιοθετήσει το γρηγοριανό ημερολόγιο, αλλά η Ρωσία εγκατέλειψε το ιουλιανό ημερολόγιο μόλις το 1918. Τον 20ό αιώνα, η διαφορά ανάμεσα στο ιουλιανό και στο γρηγοριανό ημερολόγιο ήταν 13 ημέρες.

Σοβιέτ: Συμβούλια αντιπροσώπων των εργατών και των αγροτών.

Αποτιμητής

Ενότητα 7:

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και η Ρωσική Επανάσταση

1	<p>Η έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου το 1914 σήμανε το τέλος μιας περιόδου εκατό ετών αδιάλειπτης ευρωπαϊκής ειρήνης – αν και με κάποιες εξαιρέσεις. Τα αίτια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου υπήρξαν ποικίλα: ανταγωνιστικά συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων, κούρσα των εξοπλισμών, άνοδος εθνικισμών, εδραίωση δύο συμμαχικών συνασπισμών. Στον πόλεμο αντιπαρατέθηκαν οι δυνάμεις της Αντάντ (Βρετανία, Γαλλία και Ρωσία) με εκείνες των Κεντρικών Αυτοκρατοριών (Γερμανία και Αυστροουγγαρία). Κατά τη διάρκεια του πολέμου, πολλά κράτη της υψηλίου συντάχθηκαν είτε με το ένα στρατόπεδο είτε με το άλλο. Καθοριστική ήταν η είσοδος των ΗΠΑ στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ. Η Ελλάδα εισήλθε στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ μόλις το 1917 και αφού πρώτα είχε υποστεί τις επώδυνες συνέπειες του Εθνικού Διχασμού. Τελικά, οι συγκρούσεις δεν έληξαν παρά μόνο τον Νοέμβριο του 1918 με την ήττα της Γερμανίας και των συμμάχων της.</p>
2	<p>Κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου έλαβε χώρα ένα εξαιρετικά σημαντικό γεγονός, που έμελλε έκτοτε να επηρεάσει τις διεθνείς υποθέσεις έως τις ημέρες μας: η Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917 και η εγκαθίδρυση κομμουνιστικού καθεστώτος στη Ρωσία. Τα αίτια της Οκτωβριανής Επανάστασης ήταν τόσο μακροπρόθεσμα (δυσανεμία για το τσαρικό καθεστώς, μεγάλες κοινωνικές ανισότητες κ.ά.) όσο και βραχυπρόθεσμα (αδυναμία της Ρωσίας να επικρατήσει των γερμανικών και των αυστριακών στρατευμάτων κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, τρομακτικές ελλείψεις στις πόλεις κ.ά.). Σε κάθε περίπτωση, η Οκτωβριανή Επανάσταση δημιούργησε ένα νέο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό μοντέλο, τον «υπαρκτό» σοσιαλισμό, που αποτέλεσε πρότυπο για εκατομμύρια ανθρώπους σε όλο τον κόσμο.</p>

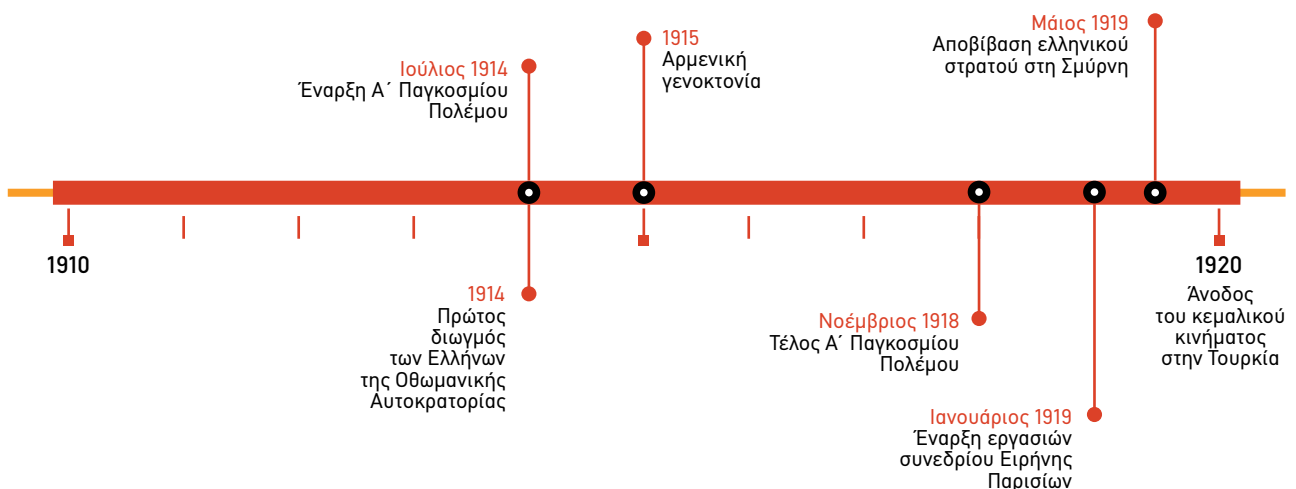
ΕΝΟΤΗΤΑ 8

Ο πόλεμος στη Μικρά Ασία (1919-1922)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 24

Οι διεκδικήσεις της Αντάντ και της Ελλάδας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και ο ελληνισμός της δυτικής Μικράς Ασίας και του Πόντου. Το τουρκικό εθνικό κίνημα

Τις παραμονές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου οι Έλληνες αποτελούσαν το εννέα τοις εκατό του πληθυσμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το 1913-1918 πραγματοποιήθηκαν μαζικοί διωγμοί εναντίον των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και ξεκίνησε η γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου. Το 1919 ο Βενιζέλος αποφάσισε την αποστολή στρατού στη δυτική Μικρά Ασία προκειμένου να προστατεύσει τους Έλληνες από νέες σφαγές και βίαιες εκτοπίσεις, σε μια περίοδο ενίσχυσης του τουρκικού εθνικού κινήματος.

Οι Έλληνες της Μικράς Ασίας πριν το 1914

Τις παραμονές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ο Ελληνισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ανερχόταν στα δύο εκατομμύρια, αριθμός που αντιστοιχούσε στο εννέα τοις εκατό του συνολικού πληθυσμού του πολυεθνικού κράτους. Αν και οι Έλληνες ήταν διασκορπισμένοι σε όλη την αυτοκρατορία, πυκνοί ελληνικοί πληθυσμοί συναντώνταν σε τέσσερις περιοχές: στον Πόντο, στη Βιθυνία, στην Καππαδοκία και στα

δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας. Βασικό ενοποιητικό στοιχείο των Ελλήνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν η ορθόδοξη πίστη και η προσήλωσή τους στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Υπήρχαν, όμως, και διαφοροποιήσεις μεταξύ των Ελλήνων, όσον αφορά την κοινωνική τάξη στην οποία ανήκαν (μεγαλέμποροι, τραπεζίτες, χαμάληδες, μικροκαταστηματάρχες, αγρότες κ.λπ.) και τη γλώσσα την οποία μιλούσαν: μολονότι η συντριπτική πλειοψηφία μιλούσε ελληνικά, υπήρχαν αρκετοί τουρκόφωνοι, αρμενόφωνοι και αραβόφωνοι Έλληνες.

Οι διωγμοί κατά των Ελλήνων της Μικράς Ασίας

Πριν ακόμα ξεσπάσει ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, η ηγεσία των Νεότουρκων εξαπέλυσε συστηματικούς διωγμούς εναντίον των Ελλήνων και εν γένει των χριστιανών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στόχος των Νεότουρκων ήταν να αλλάξουν ριζικά τα δημογραφικά δεδομένα της αυτοκρατορίας και να δημιουργήσουν ένα ομοιογενές κράτος, στο οποίο θα κυριαρχούσε το μουσουλμανικό στοιχείο. Η υποστήριξη που παρείχαν οι χριστιανικοί πληθυσμοί των Βαλκανίων στα προελαύνοντα στρατεύματα της Ελλάδας, της Σερβίας, της Βουλγαρίας και του Μαυροβουνίου κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων, η απώλεια των ευρωπαϊκών κτήσεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η συνακόλουθη έλευση εκατοντάδων χιλιάδων μουσουλμάνων ως προσφύγων στη Μικρά Ασία «έπεισαν» τους Νεότουρκους ότι ο διωγμός των χριστιανών θα εξυπηρετούσε πολλαπλούς σκοπούς. Πρώτον, σε περίπτωση νέου πολέμου δεν θα υπήρχαν χριστιανικοί πληθυσμοί στα οθωμανικά εδάφη που θα διευκόλυναν τον εχθρό, όπως είχε συμβεί στους Βαλκανικούς Πολέμους. Δεύτερον, θα εξασφάλιζαν γη για την εγκατάσταση των μουσουλμάνων προσφύγων από τα Βαλκάνια.

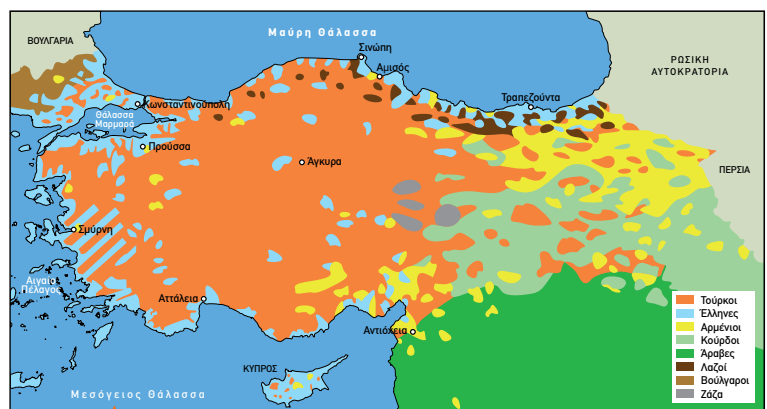
Τρίτον, θα ήταν εφικτή η δημιουργία μιας μουσουλμανικής αστικής τάξης, στην οποία θα περνούσαν τα περιουσιακά στοιχεία και οι επιχειρήσεις των χριστιανών.

Ο πρώτος ανθελληνικός διωγμός ξεκίνησε την άνοιξη του 1914 και συνεχίστηκε με μεγαλύτερη ένταση κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Υπολογίζεται ότι μέχρι το τέλος του πολέμου, τον Οκτώβριο του 1918, είχαν αναγκαστεί να εγκαταλείψουν τις εστίες τους περίπου 750.000 Έλληνες, ενώ αρκετές χιλιάδες χριστιανών

1. Οι διωγμοί κατά των Ελλήνων της Μικράς Ασίας

Η σταδιακή επικράτηση της εθνικιστικής ιδεολογίας των Νεότουρκων μετά το 1908 αποτέλεσε την αρχή του τέλους για τους χριστιανικούς πληθυσμούς της Ανατολής. Μπορεί η γενοκτονία των Αρμενίων στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου να συγκέντρωσε πάνω της την παγκόσμια προσοχή, ωστόσο παρόμοια ήταν και η μοίρα των ελληνικών πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι διωγμοί εναντίον των Ελλήνων στη Μικρά Ασία, οι οποίοι ξεκίνησαν την εποχή των Βαλκανικών Πολέμων, δεν διακόπηκαν ποτέ. Απλώς γνώριζαν φάσεις έξαρσης και ορισμένα διαστήματα σχετικής ύφεσης. Από την άνοιξη του 1914 οι ελληνικές κοινότητες της δυτικής Μικράς Ασίας γνώρισαν από πρώτο χέρι την τουρκική τρομοκρατία. Εμβληματική παραμένει η σφαγή στη Φώκαια, ωστόσο παρόμοια περιστατικά εκτυλίχθηκαν τα επόμενα χρόνια σε πλήθος οικισμών, όπως στην Πέργαμο, στη Μαγνησία και στο Αϊβαλί.

Μιχαηλίδης Ι. *Μικρασιατική Καταστροφή*, Παπαδόπουλος, Αθήνα 2018, σ. 50.

Χάρτης: Εθνολογικός χάρτης της Μικράς Ασίας πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

έχασαν τη ζωή τους από τις κακουχίες και τις σφαγές. Ήταν αυτήν ακριβώς την περίοδο που έλαβε χώρα η σφαγή στην Παλαιά Φώκια και ξεκίνησε η γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου και των Αρμενίων, η οποία συνεχίστηκε και μετά το τέλος της παγκόσμιας αναμέτρησης.

Οι ελληνικές εθνικές διεκδικήσεις στο Συνέδριο Ειρήνης

Το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου βρήκε και πάλι την Ελλάδα με το μέρος των νικητών. Στις αρχές του 1919 ξεκίνησε τις εργασίες της η συνδιάσκεψη Ειρήνης στο Παρίσι και οι νικητές ανέλαβαν να χαράξουν εκ νέου τον χάρτη της Ευρώπης. Στο Παρίσι, ο επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας και πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος παρουσίασε τις ελληνικές εθνικές διεκδικήσεις: Θράκη (Ανατολική και Δυτική), Βόρειος Ήπειρος, Δωδεκάνησα και δυτική Μικρά Ασία, δηλαδή περιοχές στις οποίες κυριαρχούσε αριθμητικά το ελληνικό στοιχείο. Πέραν της Ελλάδας, διεκδικήσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία πρόβαλλαν και οι δυνάμεις της Αντάντ. Οι διεκδικήσεις αυτές, όμως, δεν βασιζόνταν στην αρχή των εθνοτήτων, αλλά απέβλεπαν στην εξυπηρέτηση ιμπεριαλιστικών συμφερόντων. Προκειμένου να πετύχει το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα για την Ελλάδα, ο Βενιζέλος κατέβαλε κάθε προσπάθεια ώστε να εξασφαλίσει τη στήριξη της ηγεσίας των τριών Μεγάλων Δυνάμεων: του Βρετανού πρωθυπουργού Ντέιβιντ Λόιντ Τζορτζ, του Γάλλου πρωθυπουργού Ζορζ Κλεμανσό και του Αμερικανού προέδρου Γούντροου Ουίλσον. Ο Έλληνας πρωθυπουργός είχε, όμως, να αντιμετωπίσει τη δυσπιστία της Ιταλίας, η οποία, όπως και η Ελλάδα, διεκδικούσε εδάφη της δυτικής Μικράς Ασίας.

Η απόφαση για την αποστολή ελληνικού στρατού στη Σμύρνη

Στα τέλη Απριλίου του 1919, οι Λόιντ Τζορτζ, Κλεμανσό και Ουίλσον ζήτησαν από τον Βενιζέλο να στείλει στρατό στη Σμύρνη προκειμένου να μην τεθεί η περιοχή υπό ιταλική κατοχή. Ο Βενιζέλος δέχτηκε την πρότασή τους και έτσι στις αρχές Μαΐου τα πρώτα ελληνικά στρατεύματα αποβιβάζονταν στην προκουμαία της Σμύρνης, σηματοδοτώντας την απαρχή της μικρασιατικής εκστρατείας. Η απόφαση του Βενιζέλου να στείλει στρατό στη Μικρά Ασία είχε τρεις βασικές στοχεύσεις. Πρώτον, να επιστρέψουν στις εστίες τους όσοι Έλληνες είχαν αναγκαστεί να εγκαταλείψουν τη Μικρά Ασία κατά τη διάρκεια των διωγμών του 1913-1918. Δεύτερον, να προστα-

2 . Η απόφαση του Ελευθερίου Βενιζέλου να αποδεχτεί την αποστολή ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία

Τον Μάιο του 1919, ο Βενιζέλος μπορούσε βίσιμα να υπολογίζει ότι η Ελλάδα δεν θα αντιμετώπιζε ποτέ μόνη της ενδεχόμενη αντίσταση εκ μέρους των Τούρκων, αλλά μόνο σε σύμπραξη με τις νικήτριες Μεγάλες Δυνάμεις και, ιδίως, σε σύμπραξη με τη μεγάλη Αρμενία που επρόκειτο να δημιουργηθεί. [...] Ποιος μπορούσε τάχα να προβλέψει τον Ιούνιο του 1919, όταν υπογραφόταν η Συνθήκη των Βερσαλλιών, τη σωματική και ψυχική κατάρρευση του Αμερικανού προέδρου Ουίλσον μετά από λίγους μήνες και τη συνακόλουθη αποτυχία του να εξασφαλίσει την έγκριση της Συνθήκης από τη Γερουσία με την απαιτούμενη πλειοψηφία (2/3 των παρόντων); Η αποτυχία αυτή σήμανε την αναπάντεχη επιστροφή των ΗΠΑ στον απομονωτισμό και στέρησε τα κατεξοχήν δημιουργήματα του Ουίλσον από το ισχυρότερο έρεισμά τους. Ανάμεσά τους ήταν η ΚτΕ [Κοινωνία των Εθνών] αλλά και η Αρμενία.

Μαυρογορδάτος, Γ.Θ., 1915: ο Εθνικός Διχασμός, Πατάκης, Αθήνα 2015, σσ. 122-123.

τέψει τους Έλληνες της Μικράς Ασίας από νέες σφαγές και βίαιες εκτοπίσεις σε μια περίοδο ενίσχυσης του τουρκικού εθνικού κινήματος. Τρίτον, να πετύχει μακροπρόθεσμα την ενσωμάτωση της δυτικής Μικράς Ασίας στην Ελλάδα, ολοκληρώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη Μεγάλη Ιδέα. Τον Μάιο του 1919, ο Μουσταφά Κεμάλ, αξιωματικός του οθωμανικού στρατού, μετέβη στη Σαμφούντα του Πόντου, όπου ηγήθηκε του τουρκικού εθνικού κινήματος που είχε σκοπό την ίδρυση ενός νέου τουρκικού κράτους. Οι πρωτοβουλίες των νικητών του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου για τη διανομή της Ανατολίας ενίσχυσαν το τουρκικό εθνικό κίνημα.

Όταν ο Βενιζέλος συναινούσε στην αποστολή στρατού στη Μικρά Ασία, η συγκυρία ήταν υπέρ των ελληνικών συμφερόντων. Ο Έλληνας πρωθυπουργός είχε εξασφαλίσει την υποστήριξη των ΗΠΑ, της Γαλλίας και κυρίως της Βρετανίας, στα ανατολικά σύνορα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

υπήρχε η προοπτική ίδρυσης ενός αρμένικου κράτους και η Κωνσταντινούπολη ελεγχόταν από τα συμμαχικά στρατεύματα. Την ίδια στιγμή, όμως, η συνέχιση του Εθνικού Διχασμού και η κακή οικονομική κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα δυσχέραιναν το έργο των ελληνικών στρατευμάτων. Ήταν σαφές ότι η εξέλιξη του μικρασιατικού εγχειρήματος θα κρινόταν τόσο στο στρατιωτικό όσο και στο διπλωματικό πεδίο.

Οι «Τέσσερις Μεγάλοι» στο Συνέδριο Ειρήνης των Παρισίων (Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, Παρίσι). Διακρίνονται από αριστερά ο Βρετανός πρωθυπουργός Ντέιβιντ Λόιντ Τζορτζ, ο Ιταλός πρωθυπουργός Βιτόριο Ορλάντο, ο Γάλλος πρωθυπουργός Ζορζ Κλεμανσό και ο πρόεδρος των ΗΠΑ Γούντροου Ουίλσον.

Η εντολή των Συμμάχων στον Βενιζέλο για την αποστολή ελληνικού στρατού στη Σμύρνη

Οι οικονομικές δυσχέρειες της Ελλάδας και η στάση των Συμμάχων

Οι διεκδικήσεις της Αντάντ και της Ελλάδας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ο ελληνισμός της δυτικής Μικράς Ασίας και του Πόντου

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Αφού μελετήσετε τον χάρτη με την παρουσία Ελλήνων στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, να κατασκευάσετε ακροστικίδες ή σταυρόλεξα με τις ονομασίες σημαντικών πόλεων και τοπωνυμίων της Μικράς Ασίας, του Πόντου και της Θράκης.
2. Να αναζητήσετε στοιχεία για την οικονομική και πολιτιστική ακμή των ελληνικών πληθυσμών της Μικράς Ασίας, του Πόντου και της Θράκης.

Γλωσσάρι

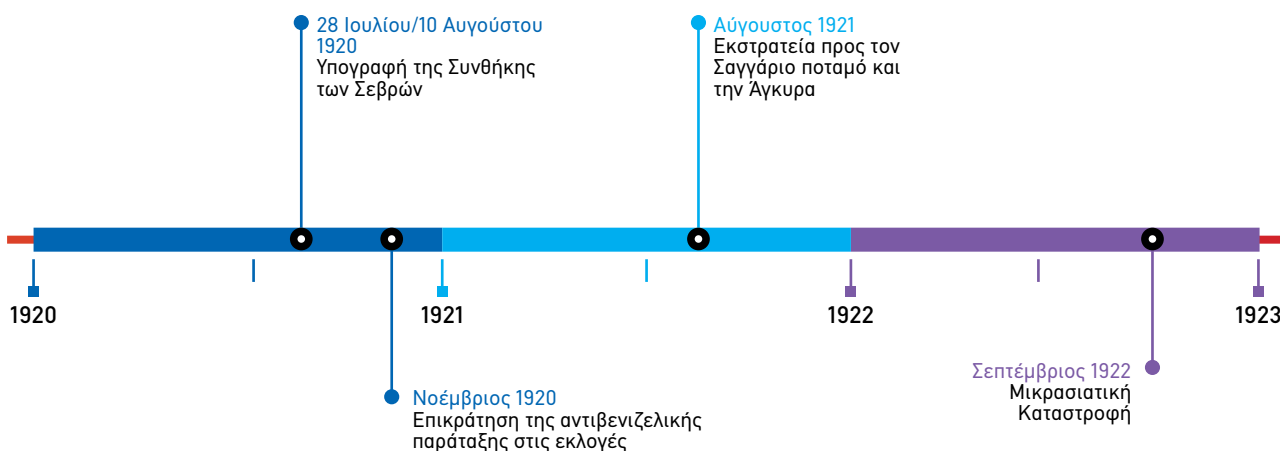
Αρχή των εθνοτήτων: Η επιδίωξη να συγκεντρωθούν όλοι οι ομοεθνείς πληθυσμοί σε ένα κράτος.

Γενοκτονία: Έγκλημα που συνίσταται στη συστηματική, μαζική, εκτεταμένη και οργανωμένη εξόντωση φυλετικής, θρησκευτικής ή εθνικής ομάδας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 25

Η Μικρασιατική Καταστροφή

Τον Μάιο του 1919 ξεκίνησε η μικρασιατική εκστρατεία. Στις 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920 υπογράφηκε η Συνθήκη των Σεβρών. Μετά την ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές του Νοεμβρίου 1920, οι Μεγάλες Δυνάμεις εγκατέλειψαν την Ελλάδα και προσέγγισαν τον Κεμάλ. Η ελληνική εκστρατεία προς την Άγκυρα, το καλοκαίρι του 1921, απέτυχε. Τον Αύγουστο του 1922 ξεκίνησε η τουρκική αντεπίθεση, που κατέληξε στη Μικρασιατική Καταστροφή.

Η αποβίβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη

Η αποβίβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη, τον Μάιο του 1919, έγινε δεκτή με ενθουσιασμό από τον ελληνικό πληθυσμό της πόλης. Στον αντίποδα, η υπαγωγή της Σμύρνης υπό ελληνική διοίκηση προκάλεσε την αντίδραση του τουρκικού στοιχείου, με αποτέλεσμα να μη λείψουν οι αιματηρές συγκρούσεις. Τις ίδιες ημέρες, ο Τούρκος στρατηγός Μουσταφά Κεμάλ μετέβη στα βόρεια της Ανατολίας προκειμένου να οργανώσει την τουρκική αντίσταση εναντίον του ελληνικού στρατού. Παράλληλα, Τούρκοι αντάρτες συνέχιζαν τις επιθέσεις εναντίον Ελλήνων που διέμεναν εκτός της περιοχής ελέγχου του ελληνικού στρατού. Αποκορύφωμα των επιθέσεων αυτών υπήρξε η σφαγή του Αϊδινίου, τον Ιούνιο του 1919.

Πολιτικές και διπλωματικές ενέργειες του Βενιζέλου

Προκειμένου να ενισχύσει την ελληνική θέση στη Μικρά Ασία, ο Βενιζέλος κινήθηκε ταυτόχρονα προς διαφορετικές κατευθύνσεις. Πρώτον, διόρισε ως ύπατο αρμοστή στη Σμύρνη τον Αριστεϊδή Στεργιάδη, ο οποίος ήταν αποφασισμένος να επιβάλει συνθήκες ομαλής συνύπαρξης μεταξύ των χριστιανών και των μουσουλμάνων. Δεύτερον, ενίσχυσε σημαντικά τις ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις στη Μικρά Ασία προκειμένου να αντιμετωπίσουν πιο αποτελεσματικά τις τουρκικές επιθέσεις. Τρίτον, έλαβε πρωτοβουλίες με σκοπό τη βελτίωση των σχέσεων με την Ιταλία, η οποία κατείχε τα εδάφη της νότιας Μικράς Ασίας. Έτσι, τον

Ιούλιο του 1919 υπογράφηκε η συμφωνία Βενιζέλου-Τιτόνι, σύμφωνα με την οποία η Ελλάδα θα στήριζε τις ιταλικές διεκδικήσεις στην Αλβανία, ενώ η Ιταλία θα στήριζε τις ελληνικές διεκδικήσεις στη Βόρειο Ήπειρο και θα παραιτούταν από τα κυριαρχικά της δικαιώματα στα Δωδεκάνησα (με εξαίρεση τη Ρόδο). Τέλος, ο Έλληνας πρωθυπουργός πίεζε τους Συμμάχους να συναινέσουν στην επέκταση της ελληνικής ζώνης κατοχής με σκοπό την καταστολή της τουρκικής αντίστασης. Τον Νοέμβριο του 1919, με τη Συνθήκη του Νεϊγύ, η Βουλγαρία παραιτήθηκε των κυριαρχικών δικαιωμάτων της επί της Δυτικής Θράκης, ανοίγοντας έτσι τον δρόμο για την παραχώρηση της περιοχής στην Ελλάδα.

Η επέκταση της ελληνικής ζώνης κατοχής το καλοκαίρι του 1920

Τον Ιούνιο του 1920 και ενώ ο Κεμάλ ενέτεινε τις προσπάθειές του για την οργάνωση αξιόμαχων στρατευμάτων, οι Τούρκοι επιτέθηκαν εναντίον των Βρετανών στη Νικομήδεια. Διαθέτοντας περιορισμένες στρατιωτικές δυνάμεις στην περιοχή των Στενών και θεωρώντας ότι θα ακολουθούσαν νέες τουρκικές επιθέσεις, οι Σύμμαχοι συναίνεσαν σε μια περιορισμένη προέλαση των ελληνικών στρατευμάτων στα ανατολικά. Έτσι, έως τον Αύγουστο του 1920 ο ελληνικός στρατός είχε καταλάβει τη Φιλαδέλφεια, την Πάνορμο, την Προύσα και το Ουσάκ, διευρύνοντας την ελληνική ζώνη κατοχής.

Η Συνθήκη των Σεβρών

Στις 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920 υπογράφηκε η Συνθήκη των Σεβρών. Τα σύνορα της Ελλάδας επεκτάθηκαν με την απόκτηση της Ανατολικής Θράκης, της Ίμβρου και της Τενέδου. Όσον αφορά την περιοχή της Σμύρνης, προβλεπόταν η ενσωμάτωσή της στην Ελλάδα ύστερα από πέντε χρόνια, έπειτα από απόφαση του τοπικού κοινοβουλίου και διεξαγωγή δημοψηφίσματος.

Ταυτόχρονα με τη Συνθήκη των Σεβρών, υπογράφηκαν τρεις ακόμα διεθνείς πράξεις. Η πρώτη επιβεβαίωσε την προσάρτηση της Δυτικής Θράκης στην Ελλάδα, η δεύτερη προέβλεπε τη μελλοντική παραχώρηση των Δωδεκανήσων (με εξαίρεση τη Ρόδο και το Καστελόριζο) στην Ελλάδα από την Ιταλία και η τρίτη κατοχύρωνε την προστασία των μειονοτήτων στα νέα ελληνικά εδάφη.

Οι εκλογές του 1920

Η Συνθήκη των Σεβρών υπογράφηκε από τον σουλτάνο, αλλά δεν έγινε δεκτή από τον Κεμάλ και το τουρκικό εθνικό κίνημα. Για τον λόγο αυτό, η Αθήνα αποφάσισε τη συνέχιση της στρατιωτικής προέλασης προς τα ανατολικά προκειμένου να διαλυθούν οριστικά οι κεμαλικές δυνάμεις. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν συνέβη εντός του 1920, γιατί στο μεταξύ μεσολάβησαν οι εκλογές της 1/14ης Νοεμβρίου στις οποίες ηττήθηκε

1. Η στάση της αντιβενιζελικής παράταξης έναντι της μικρασιατικής εκστρατείας

Η διαφωνία της αντιβενιζελικής παράταξης και του Κωνσταντίνου με τα πολεμικά σχέδια του Βενιζέλου το διάστημα 1915-1917 δεν οφειλόταν σε ιδεολογικές αγκυλώσεις τους αναφορικά με τις εθνικές διεκδικήσεις αλλά στην πεποίθησή τους ότι νικήτρια του πολέμου θα αναδεικνυόταν η Γερμανία ή τουλάχιστον ο πολεμικός αγώνας θα έληγε ισόπαλος [...] Μετά τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, που βρήκε την Ελλάδα στο πλευρό των νικητών, η κατ' αρχήν σύμπτωση των δύο πλευρών επί των βασικών στόχων της Μικρασιατικής πολιτικής ήταν πλέον δεδομένη. Ο αντιβενιζελικός πολιτικός κόσμος υποδέχτηκε λοιπόν με ικανοποίηση τη Συνθήκη των Σεβρών. Όπως άλλωστε σχολίασε ο Βρετανός διπλωματικός αντιπρόσωπος στη Σμύρνη, δεν υπήρχε Έλληνας που θα ήθελε να δει τη Σμύρνη να περνά σε ξένα χέρια.

Πλουμίδης Σ.Γ., *Τα μυστήρια της Αιγηίδος: το μικρασιατικό ζήτημα στην ελληνικό πολιτική (1891-1922)*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2016, σσ. 241-242.

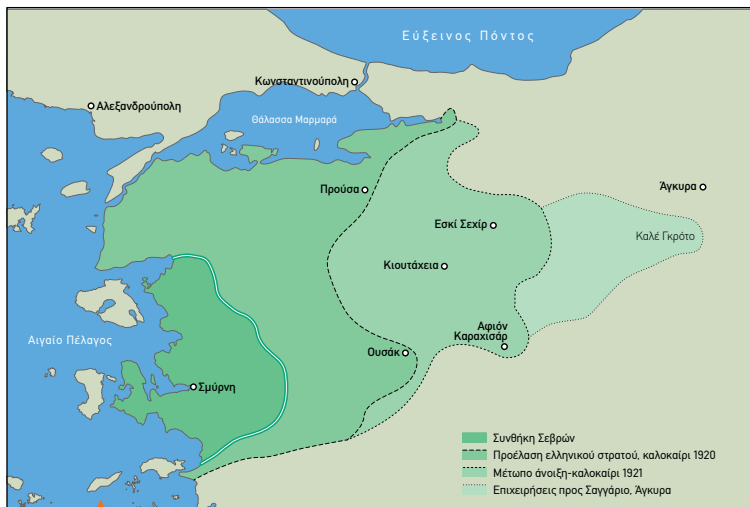
το Κόμμα Φιλελευθέρων και επανήλθε στην εξουσία η αντιβενιζελική παράταξη. Στις αρχές Δεκεμβρίου διενεργήθηκε δημοψήφισμα με το οποίο επανήλθε στον θρόνο ο βασιλιάς Κωνσταντίνος Α΄, διαδεχόμενος τον γιο του Αλέξανδρο, που είχε πεθάνει λίγες ημέρες πριν από τις εκλογές.

Η μεταστροφή των Μεγάλων Δυνάμεων

Οι αντιβενιζελικές κυβερνήσεις που προέκυψαν από τις εκλογές του 1920 βρέθηκαν αντιμέτωπες με τεράστιες δυσκολίες. Στα τέλη του 1920, η Σοβιετική Ρωσία και ο Κεμάλ συνεργάστηκαν για τη διάλυση του αρμενικού κράτους και στις αρχές του 1921 η Γαλλία και η Ιταλία ήρθαν σε συμφωνία με τους Τούρκους εθνικιστές. Την ίδια περίοδο, ο Κεμάλ έλαβε σημαντική οικονομική και στρατιωτική βοήθεια από τους Γάλλους, τους Ιταλούς και κυρίως τους Σοβιετικούς. Μόνο η Βρετανία εξακολουθούσε να στηρίζει ηθικά την Ελλάδα, αρνούμενη όμως να της παραχωρήσει κάποια οικονομική ή στρατιωτική βοήθεια.

Η απόφαση για την εκστρατεία στην Άγκυρα και η πορεία προς την καταστροφή

Διεθνώς απομονωμένη, η Ελλάδα αναγκάστηκε να επιβάλει μόνη της τη Συνθήκη των Σεβρών. Για τον λόγο αυτό, οι αντιβενιζελικές κυβερνήσεις αποφάσισαν την περαιτέρω προέλαση του ελληνικού στρατού με σκοπό την κατάληψη της Άγκυρας, που ήταν η έδρα του Κεμάλ. Έτσι, έως τον Ιούλιο του 1921 οι ελληνικές δυνάμεις είχαν επεκταθεί έως τη γραμμή Εσκή Σεχίρ - Κιουτάχεια - Αφιόν Καραχισάρ. Δεν κατάφεραν, όμως, να επικρατήσουν των Τούρκων στην καθοριστική μάχη στον Σαγγάριο ποταμό τον Αύγουστο και έτσι απέτυχαν να καταλάβουν την Άγκυρα. Για τον επόμενο έναν χρόνο, ο ελληνικός στρατός θα παρέμενε καθηλωμένος σε ένα μέτωπο γραμμής εκατοντάδων χιλιομέτρων από την Προποντίδα έως το Αφιόν Καραχισάρ και τον Μαϊάνδρο ποταμό, ενώ οι ελληνικές κυβερνήσεις προσπαθούσαν

Πορεία και ζώνες κατοχής του ελληνικού στρατού, 1919-1921

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος υπογράφει τη Συνθήκη των Σεβρών (Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», Χανιά).

Τα αίτια της ήττας του Κόμματος Φιλελευθέρων στις εκλογές του 1920

Τα αίτια της ήττας του Κόμματος Φιλελευθέρων στις εκλογές του 1920

Τα αίτια της ήττας του Κόμματος Φιλελευθέρων στις εκλογές του 1920

Η συζήτηση για τα αίτια της ήττας του Βενιζέλου στις εκλογές του 1920

Χάρτης: Τα Νότια Βαλκάνια μετά τις Συνθήκες του Νειγύ (1919) και των Σεβρών (1920)

ανεπιτυχώς να βρουν λύση σε διπλωματικό επίπεδο. Την ίδια περίοδο, οι τουρκικές δυνάμεις προετοιμάζονταν για την τελική επίθεση, η οποία εξαπολύθηκε τον Αύγουστο του 1922. Μέσα σε λίγες ημέρες, τα στρατεύματα του Κεμάλ θα έφταναν στη Σμύρνη, παραδίδοντας στις φλόγες την άλλοτε κοσμοπολίτικη πόλη. Εκατοντάδες χιλιάδες Έλληνες της δυτικής Μικράς Ασίας εκδιώχθηκαν από τις εστίες τους σε συνθήκες φρίκης και έγιναν πρόσφυγες, ενώ ανυπολόγιστος είναι ο αριθμός των Ελλήνων που σφαγιαστήκαν και αιχμαλωτίστηκαν από τα τουρκικά στρατεύματα.

Η πορεία προς τη Μικρασιατική Καταστροφή

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Αφού μελετήσετε τις Πηγές του βιβλίου και τα ψηφιακά αντικείμενα, να αναλύσετε τα αίτια και τις συνέπειες της ήττας του Βενιζέλου στις εκλογές του 1920.
2. Να επισκεφτείτε τις ιστοσελίδες του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού και του Κέντρου Μικρασιατικού Ελληνισμού και να αναζητήσετε υλικό που να αποτυπώνει τις τραγικές συνθήκες υπό τις οποίες οι πρόσφυγες εκδιώχθηκαν βίαια από τις πατρίδες τους.

2. Οι συνέπειες από την ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές του 1920

Θα είχε μπορέσει ο Βενιζέλος να διατηρήσει το μεγάλο διεθνές μέτωπο εάν είχε κερδίσει τις εκλογές; Αυτό είναι ένα υποθετικό ερώτημα από εκείνα τα οποία στην ιστορία καλό θα είναι να μην επιχειρείται να απαντηθούν. [...] κανείς δεν ξέρει την απάντηση. Ωστόσο, είναι σημαντικό να παρατηρηθεί ότι ο Βενιζέλος είχε επίγνωση της μεγάλης ανάγκης να κρατηθούν οι διεθνείς στηρίξεις του μικρασιατικού εγχειρήματος· οι αντιβενιζελικοί όχι. Επιπλέον, θα ήταν πολύ πιο δύσκολο για τους συμμάχους να εγκαταλείψουν την Ελλάδα του Βενιζέλου παρά του Κωνσταντίνου – και ο Βενιζέλος δεν θα τους έδινε το πρόσχημα να το κάνουν. Είναι δυνατόν, με λελογισμένη βεβαιότητα, να διατυπωθεί η υπόθεση ότι, ακόμη και εάν ο Βενιζέλος δεν θα είχε μπορέσει, τελικά, να διατηρήσει τις διεθνείς του συμμαχίες, πάντως θα φρόντιζε να μην τις χάσει με τόσο συντριπτικό τρόπο.

Συρίγος Α. – Χατζηβασιλείου Ε., *Μικρασιατική Καταστροφή: 50 ερωτήματα και απαντήσεις*, Πατάκης, Αθήνα 2022, σ. 136.

Γλωσσάρι

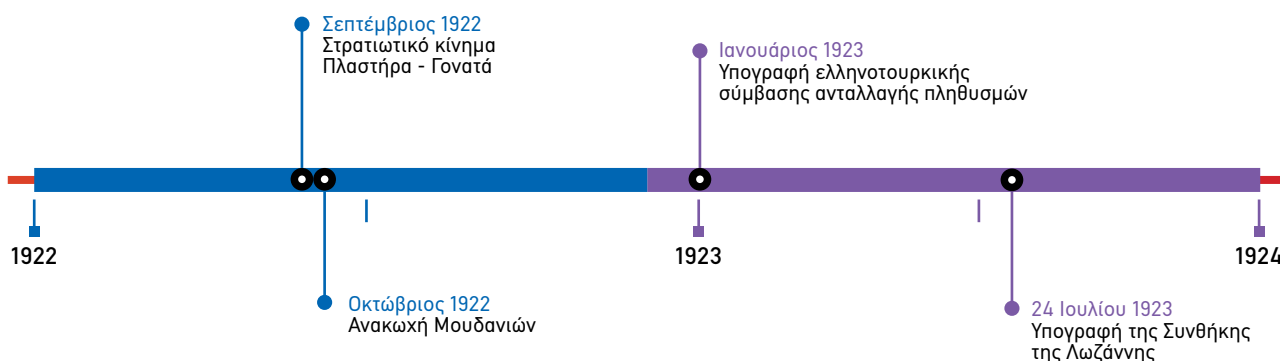
Ανάρτης: Άτακτος πολεμιστής ή μέλος ένοπλης ομάδας άτακτων πολεμιστών, οι οποίοι αγωνίζονται με σκοπό την πολιτική αλλαγή ή την εκδίωξη κατοχικών δυνάμεων, εφαρμόζοντας συνήθως την τακτική της ενέδρας και του αιφνιδιασμού.

Ύπατος Αρμοστής: Ανώτατος αξιωματούχος με δικαιοδοσία κυβερνητική σε χώρες κατεχόμενες, ημιαυτόνομες ή προστατευόμενες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 26

Οι εξελίξεις στην Ελλάδα και την Τουρκία μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή

Αμέσως μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, εκδηλώθηκε στην Ελλάδα στρατιωτικό κίνημα υπό τον Πλαστήρα και τον Γονατά. Τον Ιανουάριο του 1923 υπογράφηκε η ελληνοτουρκική σύμβαση για την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών. Στις 24 Ιουλίου 1923 υπογράφηκε η Συνθήκη της Λωζάννης, η οποία σήμανε την απαρχή μιας νέας εποχής τόσο για την Ελλάδα όσο και για την Τουρκία.

Η «Επανάσταση» των Πλαστήρα – Γονατά

Η Μικρασιατική Καταστροφή και η έλευση εκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων από τα μικρασιατικά παράλια προκάλεσαν μείζονες πολιτικές και κοινωνικές αναταράξεις στην Ελλάδα. Τον Σεπτέμβριο του 1922 εκδηλώθηκε στη Χίο και στη Λέσβο κίνημα του Στρατού και του Ναυτικού υπό την ηγεσία του συνταγματάρχη Νικόλαου Πλαστήρα, του συνταγματάρχη Στυλιανού Γονατά και του αντιπλοίαρχου Δημήτριου Φωκά. Τρεις ήταν οι βασικοί στόχοι των κινηματιών: η τιμωρία των υπεύθυνων της Μικρασιατικής Καταστροφής, η περίθαλψη και η αποκατάσταση των προσφύγων, και η υπογραφή μιας έντιμης συνθήκης ειρήνης με την Τουρκία, αφού η Συνθήκη των Σεβρών είχε καταστεί νεκρό γράμμα.

Λίγες ημέρες μετά την εκδήλωσή της, η «Επανάσταση» των Πλαστήρα - Γονατά όπως έμεινε γνωστή, ανέλαβε την εξουσία στην Αθήνα, αναγκάζοντας την αντιβενιζελική κυβέρνηση σε παραίτηση και τον βασιλιά Κωνσταντίνο να εγκαταλείψει την Ελλάδα. Τον Κωνσταντίνο διαδέχτηκε στον θρόνο ο γιος του Γεώργιος Β΄. Παράλληλα, οι κινηματίες θεώρησαν υπεύθυνη για τη Μικρασιατική Καταστροφή την ηγεσία της αντιβενιζελικής παράταξης. Για τον λόγο αυτό, στα τέλη Οκτωβρίου 1922 παραπέμφθηκαν σε δίκη ως κατηγορούμενοι για εσχάτη προδοσία ο πρώην διοικητής της ελληνικής στρατιάς στη Μικρά Ασία Γεώργιος Χατζηανέστης και ο πρώην πρωθυπουργός

Δημήτριος Γούναρης και οι πρώην υπουργοί Νικόλαος Στράτος, Νικόλαος Θεοτόκης, Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης, Γεώργιος Μπαλατζής, Μιχαήλ Γούδας και Ξενοφών Στρατηγός. Στις 15 Νοεμβρίου 1922 οι έξι πρώτοι κατηγορούμενοι καταδικάστηκαν σε θάνατο από το έκτακτο στρατοδικείο και εκτελέστηκαν στου Γουδή, συμβάν το οποίο έμεινε γνωστό ως «Δίκη των Εξ».

Το νέο καθεστώς βρέθηκε εξ αρχής αντιμέτωπο με οξύτατα κοινωνικά ζητήματα. Η δραματική επιδείνωση της ελληνικής οικονομίας λόγω της δεκαετούς συμμετοχής της χώρας σε πολεμικές αναμετρήσεις και η έλευση των προσφύγων καθιστούσαν επιτακτική τη λήψη σειράς μέτρων. Στο πλαίσιο αυτό, η κυβέρνηση προχώρησε στην ολοκλήρωση της αγροτικής μεταρρύθμισης με την απαλλοτρίωση και τη διανομή γης σε πρόσφυγες και γηγενείς. Από την άλλη πλευρά, το νέο καθεστώς κατέστειλε δυναμικά τις απεργιακές κινητοποιήσεις που συγκλόνισαν τη χώρα το 1923. Τέλος, την περίοδο αυτή υιοθετήθηκε και στην Ελλάδα το γρηγοριανό ημερολόγιο, που ίσχυε στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες.

Η ανακωχή των Μουδανιών

Στο μεταξύ, ραγδαίες ήταν οι εξελίξεις όσον αφορά την τύχη εδαφών που είχαν αποδοθεί στην Ελλάδα με τη Συνθήκη των Σεβρών. Στις 28 Σεπτεμβρίου/11 Οκτωβρίου 1922 οι εκπρόσωποι της Βρετανίας, της Γαλλίας, της Ιταλίας, της Ελλάδας και του Κεμάλ υπέγραψαν

Τα Νότια Βαλκάνια μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης (1923)

1. Η Δίκη των Έξι

Το ολιγόλογον ανακοινωθέν της Επανάστασης, που ανήγγειλε την εκτέλεση των πέντε πολιτικών και του αρχιστρατήγου, προεκάλεσε κατάπληξιν και εις το εσωτερικόν και εις το εξωτερικόν. Ο ελληνικός λαός, ανεξαρτήτως πολιτικής τοποθετήσεως, συνεκινήθη. Αι καρδίαι όλων των Ελλήνων ένιωσαν εκείνο το ανεξήγητο σφίξιμο της μεγάλης οδύνης, που παραλύει κάθε κίνησιν. Πένθιμος ατμόσφαιρα εκάλυψε την πρωτεύουσιν. Η πλατεία Συντάγματος έδινε την εντύπωσιν οικίας πενθούντων προσφιλές πρόσωπον. Αυτοί οι αδιάλλακτοι, εκείνοι που εξώθησαν μέχρι της εκτελέσεως, εταράχθησαν. Δεν είσπευον ποτέ ότι τα πράγματα θα έφθαναν μέχρι του εκτελεστικού αποσπάματος. Εζήτησαν την εκτέλεσιν, αλλά εφραντάζοντο ότι, την τελευταίαν στιγμήν, μία ξένη παρέμβασις θα την ανέσπελλε. Και έτσι, θα είχαν την συνειδησίν των ήσυχον. Θα έλεγαν ότι επέμειναν εις την εκτέλεσιν, αλλά αυτή εματαιώθη λόγω ανωτέρας βίας.

Δαφνής, Γ., *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων, 1923-1940*, Κάκτος, Αθήνα 2009, τόμ. Α', σσ. 30-31.

Η ηγεσία της επανάστασης του 1922: Οι συνταγματάρχες Γονατάς (κέντρο) και Πλαστήρας (δεξιά) και ο πολιτικός σύμβουλος της «Επανάστασης» Γεώργιος Παπανδρέου (πίσω αριστερά), κατά τη διάρκεια επίσκεψης στη γενέτειρα του Αθανασίου Διάκου, Μουσούνιτσα (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη - Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα).

την ανακωχή των Μουδανιών. Σύμφωνα με τους όρους της ανακωχής, η Ελλάδα έπρεπε να παραχωρήσει στην Τουρκία την Ανατολική Θράκη. Μέσα σε λιγότερο από έναν μήνα, περίπου 250.000 Έλληνες θα εγκατέλειπαν τις εστίες τους με προορισμό την Ελλάδα.

Η Συνθήκη της Λωζάννης

Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή κατέστη αναγκαία η υπογραφή νέας συνθήκης ειρήνης, που θα αντικαθιστούσε τη Συνθήκη των Σεβρών. Στα τέλη του 1922 ξεκίνησε στη Λωζάννη συνδιάσκεψη με τη συμμετοχή των νικητών του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και της Τουρκίας, η οποία ολοκληρώθηκε στις 24 Ιουλίου 1923 με την υπογραφή της ομώνυμης διεθνούς συνθήκης. Επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας ήταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος και της τουρκικής ο Ισμέτ πασάς.

Η Συνθήκη της Λωζάννης επιβεβαίωσε την παραχώρηση της Ανατολικής Θράκης στην Τουρκία, κάτι που είχε αποφασιστεί με την ανακωχή των Μουδανιών. Υπό τουρκική κυριαρχία περνούσαν ακόμα η Ίμβρος και η Τένεδος. Όλα τα υπόλοιπα νησιά του Αιγαίου, με την εξαίρεση των Δωδεκανήσων που παρέμεναν υπό ιταλική κυριαρχία, προσεπικυρώθηκαν στην Ελλάδα. Για τη Λήμνο, τη Σαμοθράκη, την Ίμβρο και την Τένεδο προβλέφθηκε καθεστώς πλήρους αποστρατιωτικοποίησης (το οποίο έπαψε να ισχύει το 1936 με τη Συνθήκη του Μοντρέ), ενώ για τη Λέσβο, τη Χίο, τη Σάμο και την Ικαρία καθεστώς μερικής αποστρατιωτικοποίησης. Τέλος, η Κύπρος παρέμεινε υπό βρετανική κυριαρχία.

Η Σύμβαση για την ανταλλαγή των πληθυσμών

Στις 30 Ιανουαρίου 1923, έξι μήνες πριν από την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης, Ελλάδα και Τουρκία υπέγραψαν διμερή συμφωνία, που προέβλεπε την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών. Σύμφωνα με αυτήν, όλοι οι Τούρκοι υπήκοοι ελληνικού ορθόδοξου θρησκειύματος, που ήταν εγκατεστημένοι στην Τουρκία, έπρεπε υποχρεωτικά να μεταβούν στην Ελλάδα. Αντίστοιχα, όλοι οι Έλληνες υπήκοοι μουσουλμανικού θρησκειύματος, που ήταν εγκατεστημένοι στην Ελλάδα, έπρεπε να μεταβούν στο νέο τουρκικό κράτος. Από την υποχρεωτική ανταλλαγή εξαιρέθηκαν οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου και οι μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης. Η υποχρεωτική ανταλλαγή ήταν ένα εξαιρετικά σκληρό και απάνθρωπο μέτρο. Επιβλήθηκε, όμως, από τη νικήτρια Τουρκία στην ηττημένη Ελλάδα. Άλλωστε, πριν από την υπογραφή της σύμβασης είχαν ήδη εκδιωχθεί από την Τουρκία οι Έλληνες της Ιωνίας και της Ανατολικής Θράκης.

2. Η απόφαση για την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών

Στις 30 Σεπτεμβρίου/13 Οκτωβρίου [1922], ο Ελευθέριος Βενιζέλος [...] απεύθυνε επιστολή στον Νάνσεν, με την οποία πρότεινε την αμοιβαία ανταλλαγή των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών. Γνωρίζοντας ότι η τουρκική πλευρά απέκλειε την παρουσία Ελλήνων στο τουρκικό έδαφος, ο Βενιζέλος υπογράμμιζε ότι το πιεστικό πρόβλημα της στέγασης των προσφύγων θα διευκολυνόταν αποφασιστικά εάν οι περίπου 350.000 Τούρκοι που κατοικούσαν στην Ελλάδα μεταφέρονταν στην Τουρκία, ανεξάρτητα από την πορεία που θα ακολουθούσαν οι διαπραγματεύσεις στη Λωζάννη [...] Στις 4/17 Οκτωβρίου 1922, ο Βενιζέλος διαμήνυσε στην ελληνική κυβέρνηση πως, αν η ανταλλαγή δεν γινόταν δεκτή από την τουρκική πλευρά, τότε η Ελλάδα θα έπρεπε να είναι προετοιμασμένη ώστε να επιβάλει μονομερώς την αποχώρηση των μουσουλμανικών πληθυσμών από τα ελληνικά εδάφη. Μερικές ημέρες αργότερα, η τουρκική κυβέρνηση ενημέρωσε τον Νάνσεν ότι συναινούσε στην ιδέα της ανταλλαγής των πληθυσμών.

Συρίγος Α. – Κλάψης Α., *Συνθήκη της Λωζάννης και ελληνοτουρκικές σχέσεις: Ο δεκάλογος ενός αιώνα*, τ. Α΄, Η Καθημερινή, Αθήνα 2023, σ. 64.

Η Συνθήκη της Λωζάννης για την Ελλάδα

Προσπάθειες επανόδου στην κοινοβουλευτική ομαλότητα

Μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης, η «Επανάσταση» των Πλαστήρα - Γονατά, έχοντας ολοκληρώσει την αποστολή της, αποφάσισε την επάνοδο της χώρας στην κοινοβουλευτική ομαλότητα. Έτσι, τον Δεκέμβριο του 1923, και αφού πρώτα κατέστειλε μια προσπάθεια ανατροπής της από δυσαρεστημένους αξιωματικούς, προχώρησε στη διενέργεια βουλευτικών εκλογών. Από τις εκλογές αυτές απείχαν τα αντιβενιζελικά κόμματα, με αποτέλεσμα την ανάδειξη μονόπλευρης Εθνοσυνέλευσης, στην οποία κυριαρχούσαν οι βενιζελικοί πληρεξούσιοι. Στα τέλη του 1923 ο βασιλιάς Γεώργιος εξαναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Ελλάδα μέχρι την οριστική διευθέτηση του πολιτειακού ζητήματος.

Η Τουρκία μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης

Η Συνθήκη της Λωζάννης σήμανε την οριστική διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τη γένεση του σύγχρονου τουρκικού κράτους. Στόχος του Κεμάλ, που μετά την εκδίωξη του σουλτάνου ανέλαβε χρέη Προέδρου της Δημοκρατίας, ήταν η μετατροπή της Τουρκίας σε κοσμικό κράτος, κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Στο πλαίσιο αυτό, έκλεισαν τα ιεροδιδασκαλεία, καταργήθηκαν τα ιεροδικαστήρια και το μουσουλμανικό ημερολόγιο αντικαταστάθηκε με το γρηγοριανό. Αντικαταστάθηκε ακόμα η αραβική γραφή με το λατινικό αλφάβητο και δόθηκε στις γυναίκες δικαίωμα ψήφου. Τέλος, όλοι οι Τούρκοι υποχρεώθηκαν να έχουν επώνυμο, όπως ακριβώς συνέβαινε στις ευρωπαϊκές χώρες.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να συγκρίνετε το περιεχόμενο της Συνθήκης των Σεβρών και της Συνθήκης της Λωζάννης και να εξαγάγετε συμπεράσματα.
2. Να επισκεφτείτε την ιστοσελίδα του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος» και να αναζητήσετε φωτογραφικό και έντυπο υλικό για τη Συνδιάσκεψη της Λωζάννης.

Η ελληνική αντιπροσωπεία στη συνδιάσκεψη της Λωζάννης. Καθήμενοι από αριστερά: Δημήτριος Κακλαμάνος, Ελευθέριος Βενιζέλος (επικεφαλής), Ανδρέας Μιχαλακόπουλος και Αλέξανδρος Μαζαράκης-Αινιάν (Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου - Ιστορικό Αρχείο Μουσείου Μπενάκη, Αθήνα).

Η πορεία προς την πολιτειακή μεταβολή: ο ρόλος του κινήματος Γαργαλιδή-Λεοναρδόπουλου (1923)

Οι εξελίξεις στην Ελλάδα και την Τουρκία μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή

Γλωσσάρι

Αποστρατιωτικοποίηση: Απομάκρυνση στρατιωτικών δυνάμεων από μία περιοχή.

Κοσμικό κράτος: Το κράτος στο οποίο η εξουσία ασκείται από πολιτικά πρόσωπα, σε αντιδιαστολή προς το θεοκρατικό κράτος, στο οποίο η διακυβέρνηση καθορίζεται από τον θείο νόμο και στην άσκηση της εξουσίας βασικό ρόλο παίζει ο ανώτερος κλήρος.

Σταυρόλεξο 2. Επαναληπτικό των κεφαλαίων 14-26

Αποτιμητής

Ενότητα 8:

Ο πόλεμος στη Μικρά Ασία

1	<p>Τον Μάιο του 1919 ξεκίνησε η μικρασιατική εκστρατεία, η οποία τρία χρόνια αργότερα κατέληξε στη Μικρασιατική Καταστροφή. Η απόφαση του Ελευθέριου Βενιζέλου να στείλει στρατό στη Σμύρνη είχε τρεις βασικούς στόχους: την παλιννόστηση των προσφύγων του πρώτου ανθελληνικού διωγμού, την προστασία των χριστιανικών πληθυσμών της δυτικής Μικράς Ασίας και τη μακροπρόθεσμη ενσωμάτωση της περιοχής στο ελληνικό κράτος. Όταν ο Βενιζέλος συναινούσε στην αποστολή στρατού στη Σμύρνη, η διεθνής συγκυρία ήταν υπέρ των ελληνικών συμφερόντων: οι ΗΠΑ, η Γαλλία και κυρίως η Βρετανία στήριζαν το ελληνικό εγχείρημα, η Ρωσία βρισκόταν στη δίνη ενός αιματηρού εμφύλιου πολέμου και υπήρχε η προοπτική ίδρυσης ενός αρμένικου κράτους στα ανατολικά της Τουρκίας.</p>
2	<p>Δύο χρόνια αργότερα, η κατάσταση αυτή είχε αλλάξει. Η άνοδος της αντιβενιζελικής παράταξης στην εξουσία και η επιστροφή του βασιλιά Κωνσταντίνου στον ελληνικό θρόνο έδωσαν το πρόσχημα στην Ιταλία και κυρίως στη Γαλλία να εγκαταλείψουν την Ελλάδα και να υποστηρίξουν τον Κεμάλ. Την ίδια στιγμή, η Σοβιετική Ρωσία, μετά το τέλος του ρωσικού εμφυλίου πολέμου, ενίσχυσε και αυτή τους Τούρκους εθνικιστές, τόσο στρατιωτικά όσο και οικονομικά. Διεθνώς απομονωμένη, η Ελλάδα προσπάθησε να επιβάλει τους όρους της Συνθήκης των Σεβρών στο πεδίο της μάχης. Η αδυναμία της να επικρατήσει των δυνάμεων του Κεμάλ, σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες (οικονομικά προβλήματα, Εθνικός Διχασμός, λάθος επιλογές στο πεδίο της μάχης), οδήγησαν στη Μικρασιατική Καταστροφή, τη μεγαλύτερη καταστροφή που έχει υποστεί ποτέ ο Ελληνισμός.</p>

ΕΝΟΤΗΤΑ 9

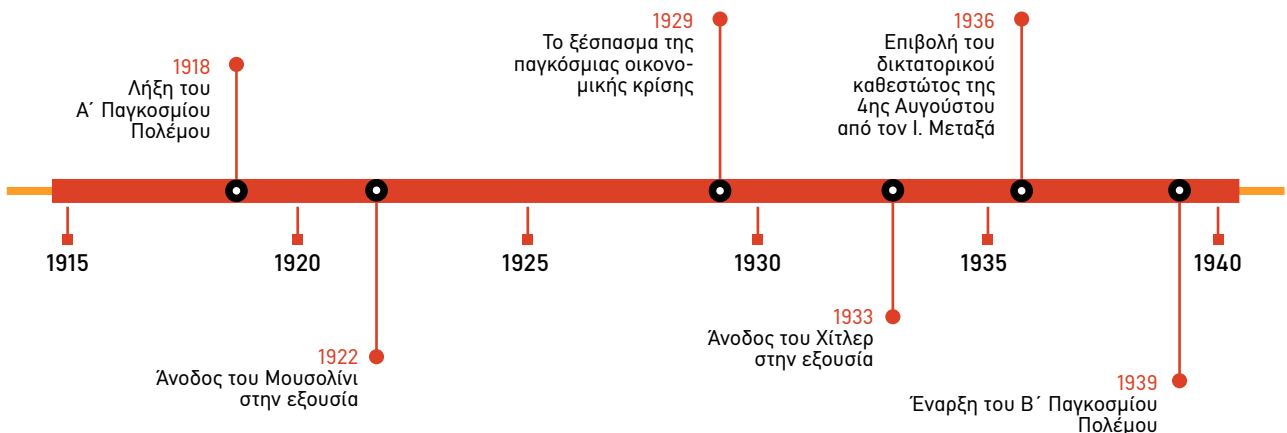
Η εποχή του Μεσοπολέμου

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 27

Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια.

Η παγκόσμια οικονομική κρίση και οι κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις της

Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οι οικονομίες των βιομηχανικών χωρών βρίσκονταν σε φάση επανεκκίνησης. Όμως το 1929 ξέσπασε οικονομική κρίση, που ξεκίνησε από τις ΗΠΑ και έγινε παγκόσμια, προκαλώντας σοβαρά προβλήματα στους ανθρώπους. Τα δημοκρατικά καθεστώτα αμφισβητήθηκαν. Έτσι επικράτησε σε κάποιες χώρες μια νέα μορφή δικτατορίας, ο φασισμός.

Η ζωή τη δεκαετία του 1920

Ο μεταπολεμικός κόσμος προσπαθούσε να επιστρέψει στην κανονικότητα απολαμβάνοντας ξέφρενα την ειρήνη και καταναλώνοντας αγαθά. Τα επιτεύγματα της επιστήμης και της τεχνολογίας άλλαζαν ριζικά την καθημερινή ζωή των ανθρώπων με τη χρήση χημικών προϊόντων (καλλυντικά, απορρυπαντικά, φάρμακα κ.ά.) και την επανάσταση στα μέσα μεταφοράς (μαζική παραγωγή αυτοκινήτων) και επικοινωνίας. Το ραδιόφωνο και ο κινηματογράφος εγκαινίαζαν την εποχή της μαζικής ενημέρωσης και κουλτούρας. Ο πολιτισμός γνώριζε νέες μορφές καλλιτεχνικής έκφρασης και ψυχαγωγίας (υπερρεαλισμός, μουσική τζαζ, χορός τσάρλεστον κ.ά.), οι οποίες αντανάκλασαν τις μεταπολεμικές κοινωνικές αλλαγές. Μία από αυτές αφορούσε τη χειραφέτηση της γυναίκας (φεμινισμός).

Από την ευημερία στην οικονομική κρίση (1929-1932)

Οι υλικές καταστροφές και οι ανθρώπινες απώλειες του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου αποδιοργάνωσαν τις οικονομίες των ανεπτυγμένων ευρωπαϊκών χωρών, με αποτέλεσμα στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια να μειωθεί η βιομηχανική και αγροτική παραγωγή. Οι πωλήσεις ήταν περιορισμένες, αφού δεν είχαν όλοι οι άνθρωποι την οικονομική δυνατότητα να αγοράζουν. Οι εταιρείες με τις διαφημίσεις και οι τράπεζες με δάνεια προσπαθούσαν να παρακινήσουν το κοινό να καταναλώνει αγαθά. Επηρεασμένοι από την άνοδο του χρηματιστηρίου, Αμερικανοί καταθέτες αγόραζαν μετοχές ελπίζοντας ότι θα πλουτίσουν με την πώλησή τους. Όμως η μεγάλη πτώση των τιμών (το κραχ του 1929) βύθισε τις ΗΠΑ στην κρίση και ανέτρεψε την ευημερία. Η οικονομική κρίση έγινε παγκόσμια. Έπληξε ιδίως τις χώρες που είχαν πάρει δάνεια από τις ΗΠΑ για να στηρίξουν την ανάπτυξή τους μεταπολεμικά. Η Βρετανία δυσκολευόταν να πωλήσει στην αμερικανική αγορά τα βιομηχανικά προϊόντα της. Η κρίση κλόνισε και τις χώρες που εξήγαν γεωργικά προϊόντα στις βιομηχανικές χώρες, αφού αυτές περιόρισαν τις εισαγωγές.

Οι κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις της οικονομικής κρίσης

Την ευημερία διαδέχτηκαν το κλείσιμο επιχειρήσεων, οι απολύσεις, η εκτίναξη της ανεργίας, η περικοπή μισθών, η φτώχεια. Η εξαθλίωση προκαλούσε την καταστροφική μανία των πεινασμένων στις πόλεις, ταραχές, διαδηλώσεις και αυτοκτονίες. Τα μεσαία κοινωνικά στρώματα, οι βιομηχανικοί εργάτες και οι αγρότες βίωσαν εντονότερα τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης. Η δυστυχία εκατομμυρίων ανθρώπων στην Ευρώπη προκάλεσε δυσπιστία απέναντι στις κυβερνήσεις και στους δημοκρατικούς θεσμούς (Σύνταγμα, κοινοβούλιο, λειτουργία κομμάτων). Σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες όλο και περισσότεροι πολίτες θεωρούσαν ότι ένας ισχυρός ηγέτης και μια αυταρχική κυβέρνηση θα έλυναν τα κοινωνικά προβλήματα. Στις ΗΠΑ και στη Βρετανία εφαρμόστηκαν πολιτικές για την αναθέρμανση της οικονομίας στο πλαίσιο του δημοκρατικού καθεστώτος. Στη Σοβιετική Ένωση, όπου μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση (1917) δημιουργήθηκε σοσιαλιστικό κράτος, ο νέος ηγέτης Στάλιν εφάρμοσε συγκεκριμένα προγράμματα ταχείας εκβιομηχάνισης της χώρας προχωρώντας στην κρατικοποίηση της οικονομίας, για την οποία συχνά χρησιμοποιήθηκαν βίαια μέσα.

1. ΗΠΑ: Ο μεγάλος δανειστής της Ευρώπης μέχρι το ξέσπασμα της κρίσης

[...] στο τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου ήταν ξεκάθαρο σε όλους ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες διέθεταν πλέον την ταχύτερα αναπτυσσόμενη και ισχυρότερη οικονομία στον κόσμο· η ατμομηχανή της παγκόσμιας οικονομίας είχε μεταφερθεί στην άλλη άκρη του Ατλαντικού. [...] Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1920 οι αμερικανικές επενδύσεις άρχισαν να ρέουν άφθονες στην Ευρώπη. Ορισμένα από τα κεφάλαια χρησιμοποιήθηκαν για την αναδιοργάνωση και τον εκσυγχρονισμό ευρωπαϊκών επιχειρήσεων. [...] η Τζένεραλ Μότορς απέκτησε το εργοστάσιο της Άνταμ Όπελ. [...] Η ροή των αμερικανικών κεφαλαίων σταμάτησε στα τέλη της δεκαετίας του 1920, αφενός γιατί χάθηκε η εμπιστοσύνη στις προοπτικές ανάπτυξης της ευρωπαϊκής οικονομίας, αφετέρου επειδή τα κέρδη από τις επενδύσεις στις ίδιες τις Ηνωμένες Πολιτείες ήταν μεγαλύτερα.

James H., «Η πτώση και η άνοδος της ευρωπαϊκής οικονομίας τον 20ό αιώνα», στο T.C.W. Blanning (επιμ.), *Ιστορία της Σύγχρονης Ευρώπης*, μετ. Σ. Πλουμίδης, Τουρικής, Αθήνα 2009, σσ. 258-261.

Ο ιταλικός φασισμός (1919-1943)

Μετά τον Πόλεμο η Ιταλία αντιμετώπιζε σοβαρά οικονομικά προβλήματα που προκαλούσαν κοινωνική αναταραχή και λαϊκή δυσαρέσκεια. Οι ασταθείς κυβερνήσεις και τα κόμματα δεν είχαν την ετοιμότητα ή τη βούληση να δώσουν πολιτικές λύσεις για έξοδο από την κρίση. Την κατάσταση αυτή φρόντισε να εκμεταλλευτεί με τη βία και την ανοχή των αρχών ο ηγέτης των φασιστών, ο Μπενίτο Μουσολίνι. Τον Οκτώβριο του 1922 οι φασίστες πραγματοποίησαν την «Πορεία προς τη Ρώμη» και κατέλαβαν την πρωτεύουσα. Τότε ο Μουσολίνι κλήθηκε από τον βασιλιά να ορκιστεί πρωθυπουργός και να σχηματίσει κυβέρνηση. Αφού συγκέντρωσε στα χέρια του τεράστια εξουσία, επέβαλε λογοκρισία στον Τύπο, απαγόρευσε τις απεργίες, καταδίωξε τους κομμουνιστές. Σταδιακά έθεσε υπό ολοκληρωτικό έλεγχο την Ιταλία προβάλλοντας δημαγωγικά την ανάγκη ύπαρξης ενός ισχυρού ηγέτη (Ντούτσε) για αποτροπή του κομμουνισμού και επίτευξη σταθερότητας και εθνικής ενότητας. Έτσι, όλες οι κοινωνικές τάξεις στήριζαν το φασιστικό καθεστώς.

Ο γερμανικός ναζισμός (1933-1945)

Ο φασισμός του Μουσολίνι κέρδισε τον θαυμασμό του Αδόλφου Χίτλερ, ηγέτη του ναζιστικού κόμματος. Αν και το πρώτο του πραξικόπημα για την κατάληψη της εξουσίας το 1923 απέτυχε, υπήρχαν οι προϋποθέσεις για να αναδειχθεί πολιτικά. Η ήττα της χώρας στον πόλεμο και η ταπεινωτική για τους Γερμανούς Συνθήκη των Βερσαλλιών (1919) προκαλούσαν αισθήματα ενοχής και εθνική αγανάκτηση. Επιπλέον, η οικονομική κρίση του 1929 έπληξε τη γερμανική βιομηχανία, με αποτέλεσμα να αυξηθεί η ανεργία. Σε αυτές τις δύσκολες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, οι μεγαλόστομες υποσχέσεις του Χίτλερ για δόξα και επέκταση της χώρας, ο αντικομμουνισμός και ο αντισημιτισμός του, η απόρριψη των φιλελεύθερων και δημοκρατικών ιδεών και η προβολή της φυλετικής υπεροχής έβρισκαν απήχηση. Η συνθηματολογία αυτή ευνόησε την ενδυνάμωση του ναζιστικού κόμματος, ενώ έβλαπτε την αξιοπιστία του δημοκρατικού καθεστώτος. Ο Χίτλερ, εκμεταλλευόμενος την πολιτική κρίση, οδήγησε το ναζιστικό κόμμα στην πρώτη

Στιγμιότυπο από την πορεία προς τη Ρώμη: Οι δυνάμεις της Τοσκάνης περνούν τη γέφυρα της Ρώμης, τον Οκτώβριο του 1922. Πηγή: Alamy/Visualhellas.gr

θέση στις εκλογές του 1932 και του 1933 και επέβαλε διά της βίας την ολοκληρωτική επικράτηση του ναζιστικού κόμματος και την κατάργηση των άλλων κομμάτων. Πήρε τον τίτλο του αρχηγού (φύρερ) και επέβαλε τον απόλυτο έλεγχο του κράτους από τους ναζί, καθιστώντας τη Γερμανία κράτος ολοκληρωτικό, στρατοκρατικό και ακραία ρατσιστικό.

Ο Χίτλερ στηρίζει την πολεμική βιομηχανία

Η τεχνολογία στα ολοκληρωτικά καθεστώτα

Μη κοινοβουλευτικά καθεστώτα στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια ήταν τα κύρια γνωρίσματα της κοινωνικής και οικονομικής ζωής στον Μεσοπόλεμο;
2. Να εξηγήσετε τους λόγους για τους οποίους η ναζιστική ιδεολογία και το ναζιστικό καθεστώς υποστηρίχτηκαν από εκατομμύρια Γερμανούς.
3. Να αναζητήσετε υλικό για τον ναζισμό στο Εκπαιδευτικό Υλικό στην ιστοσελίδα του Ιδρύματος της Βουλής: «Εχθροί της Δημοκρατίας: Ο Ναζισμός (Παρουσίαση, Φάκελος για τον εκπαιδευτικό, Παιδαγωγικά Εργαστήρια)». Κατόπιν να συζητήσετε γιατί ο ναζισμός ήταν εχθρός της δημοκρατίας.

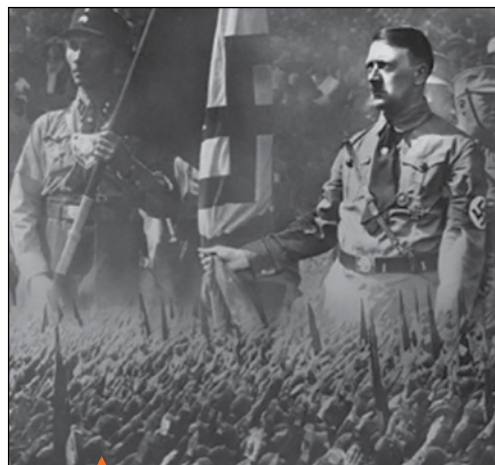
2. Τα κοινά χαρακτηριστικά των φασιστικών καθεστώτων: εθνικισμός και ρατσισμός

Η εθνικιστική ρητορική χρησιμοποιήθηκε για να εξυπηρετήσει τους πολιτικούς στόχους των καθεστώτων αυτών. Κατά τα χρόνια που ακολούθησαν τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο η ανεκτικότητα χάθηκε από τη ζωή στη Γερμανία, την Ιταλία και την Ιαπωνία. Οι πολιτικοί έλεγαν συνέχεια στους συμπατριώτες τους ότι είχαν εξαπατηθεί στη «μοιρασιά του κόσμου», και ότι είχαν κι αυτοί το δικαίωμα να εξουσιάζουν άλλους λαούς. Υπενθύμιζαν στους Ιταλούς ότι ήταν απόγονοι των αρχαίων Ρωμαίων, στους Ιάπωνες τους αριστοκράτες πολεμιστές προγόνους τους, και στους Γερμανούς τα αρχαία γερμανικά φύλα, τον Καρλομάγνο ή τον Φρειδερίκο τον Μεγάλο. Δεν αξίζουν, έλεγαν, όλοι οι άνθρωποι το ίδιο. Κι όπως υπάρχουν ράτσες σκύλων που είναι πιο κατάλληλες για το κυνήγι απ' ό,τι άλλες, έτσι κι αυτοί ανήκαν στην καλύτερη ανθρώπινη ράτσα, την καταλληλότερη να κυβερνήσει.

Gombrich E. M., *Μικρή ιστορία του κόσμου*, μετ. Ε. Καμηλάρη, Πατάκης, Αθήνα 2012, σ. 341.

Η Ιταλική φασιστική οργάνωση νέων, η Opera Nazionale Balilla, συστήθηκε το 1926. Σε αυτή συμμετείχαν αγόρια από 8 μέχρι 14 ετών. Σκοπός της ήταν η κατήχηση της νεολαίας στον φασισμό και η ανάπτυξη παραστρατιωτικής δράσης.

Η λατρεία προς τον Χίτλερ. Καρτποστάλ με πλήθος που χαιρετίζει τον Χίτλερ και έναν στρατιώτη των ναζί

Γλωσσάρι

Αντικομμουνισμός: Ιδεολογία και ενέργειες που χαρακτηρίζονται από εχθρότητα στον κομμουνισμό.

Αντισημιτισμός: Εχθρότητα εναντίον των Εβραίων, που γίνεται πολιτική και κοινωνική ιδεολογία και εκδηλώνεται με τη μορφή συστηματικών διώξεων.

Κραχ: Ξαφνική και ραγδαία πτώση των τιμών του χρηματιστηρίου.

Λογοκρισία: Ο έλεγχος που ασκείται από ένα καθεστώς σε κείμενα που πρόκειται να δημοσιευτούν.

Μετοχή: Χρηματικός τίτλος που αντιπροσωπεύει ορισμένο μέρος από το κεφάλαιο μιας εταιρείας και αποφέρει στον κάτοχό του ανάλογο ποσοστό κέρδους.

Ολοκληρωτικό: Κράτος ή καθεστώς όπου η πολιτική εξουσία αστυνομεύει και ασκεί απόλυτο έλεγχο σε όλους τους τομείς της ζωής των πολιτών.

Παραστρατιωτική: Οργάνωση, ομάδα ή δράση που λειτουργεί με στρατιωτικά πρότυπα και ασκεί ωμή βία για να επιβάλει τους στόχους της.

Στρατοκρατικό: Κράτος ή καθεστώς που χαρακτηρίζεται από την κυριαρχία του στρατού με σκοπό την προετοιμασία για πόλεμο.

Ναζισμός: Η ιδεολογία και το πολιτικό καθεστώς που εγκαθιδρύθηκε στη Γερμανία από το εθνικοσοσιαλιστικό κόμμα του Αδόλφου Χίτλερ, με κύρια χαρακτηριστικά τον ρατσισμό, τον εθνικισμό και τον ολοκληρωτισμό. Η λέξη ναζισμός προήλθε από τις δύο πρώτες συλλαβές του πλήρους ονόματος του κόμματος National Sozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Εθνικοσοσιαλιστικό Γερμανικό Εργατικό Κόμμα).

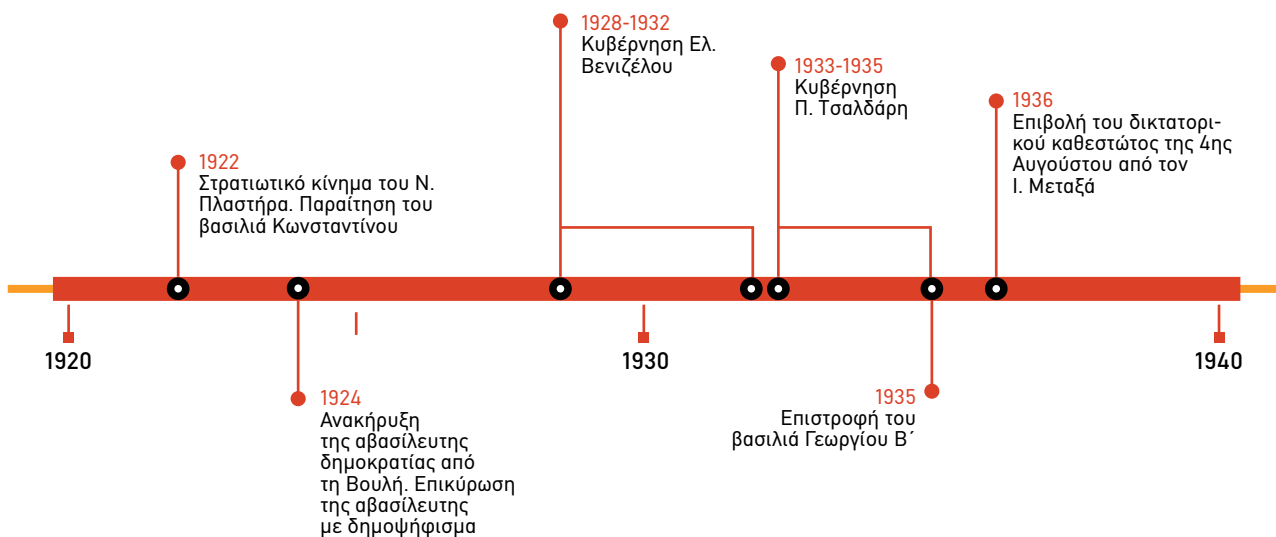
Φασισμός: Το 1919 ο Μουσολίνι και άλλοι βετεράνοι του πολέμου ίδρυσαν στο Μιλάνο τις παραστρατιωτικές Ομάδες Μάχης Fasci di Combattimento (από το αρχαίο ρωμαϊκό σύμβολο της εξουσίας, τις fascies). Ακολούθησε η ίδρυση του φασιστικού κόμματος (1921) και η επιβολή του φασιστικού καθεστώτος (1922-1943) με αυταρχικό και αντιδημοκρατικό χαρακτήρα.

Χρηματιστήριο: Ο χώρος όπου γίνονται σε καθημερινή βάση συναλλαγές μετοχών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 28

Η Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Η δικτατορία της 4ης Αυγούστου 1936

Η πολιτική ζωή της Ελλάδας στον Μεσοπόλεμο ήταν πολυτάραχη. Χαρακτηρίστηκε από έντονα πάθη και πολιτικές αλλαγές. Καθοριστικής σημασίας γεγονός ήταν η εγκατάσταση των προσφύγων του 1922. Δημιουργούσε νέα δεδομένα σε όλους τους τομείς της ελληνικής κοινωνίας.

Οι πολιτικές εξελίξεις 1922-1936. Η εύθραυστη δημοκρατία

Μετά τη μεγάλη ήττα του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία και τη γενικότερη σύγχυση που ακολούθησε, ο συνταγματάρχης Νικόλαος Πλαστήρας οργάνωσε στρατιωτικό κίνημα. Υποχρέωσε τον βασιλιά Κωνσταντίνο σε παραίτηση και σχημάτισε κυβέρνηση που αυτονομάστηκε «επαναστατική». Το 1924 ο πρωθυπουργός Αλέξανδρος Παπαναστασίου προώθησε στη Βουλή τις διαδικασίες για την ανακήρυξη της αβασίλευτης δημοκρατίας, η οποία στη συνέχεια επικυρώθηκε με **δημοψήφισμα**. Για πρώτη φορά μετά την ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους (1830) καθιερώθηκε το πολίτευμα της **αβασίλευτης δημοκρατίας**. Τον βασιλιά αντικατέστησε ο εκλεγμένος από τη Βουλή και τη **Γερουσία** Πρόεδρος της Δημοκρατίας. Άραγε, θα μπορούσε να εδραιωθεί η αβασίλευτη δημοκρατία;

Την περίοδο 1924-1935 η πολιτική ζωή δεν ομαλοποιήθηκε. Ο Διχασμός εξακολουθούσε να δηλητηριάζει τις πολιτικές παρατάξεις των βενιζελικών και των βασιλικών. Στρατιωτικοί, εμφανιζόμενοι ως σωτήρες, αναμειγνύονταν στην πολιτική ζωή με σκοπό να κυβερνήσουν δικτατορικά. Οι πολιτικές δονήσεις δυσκόλευαν την αντιμετώπιση των κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων της χώρας, που οξύνθηκαν εξαιτίας της άφιξης των προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής.

Το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας *Ελευθερος Τυπος*, της Κυριακής 13 Απριλίου 1924, ημέρας του δημοψηφίσματος, καλεί τον ελληνικό να ψηφίσει υπέρ της αβασίλευτης («ναι») και δημοσιεύει διάγγελμα του πρωθυπουργού Αλ. Παπαναστασίου.

1. Από το σμυρναϊκό τραγούδι στο ρεμπέτικο

Νέα στοιχεία κόμισαν [οι πρόσφυγες] στη λαϊκή τέχνη και τη μουσική. Η μουσική που έφεραν μαζί τους, η “σμυρναϊκή” [...] γνωστή στην Ελλάδα ήδη από τις προηγούμενες δεκαετίες μέσω των καφέ-αμάν και του Καραγκιόζη, διέθετε ποικιλία ήχων και ρυθμών και επηρέασε σημαντικά τη μουσική ελληνική σκηνή. Η μουσική αυτή αναδείχθηκε από τη δεκαετία του 1930 σε λαϊκή μουσική της πόλης, στα ρεμπέτικα. Μικρασιάτες επαγγελματίες μουσικοί, ορισμένοι από τους οποίους είχαν σημαντική καριέρα (περιοδείες, ηχογραφήσεις) [...], κατέφυγαν στην Ελλάδα, κυρίως στην Αθήνα και τον Πειραιά.

Ανδριώτης Ν., *Πρόσφυγες στην Ελλάδα 1821-1940: Άφιξη, περίθαλψη και αποκατάσταση*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2020, σ. 321.

Σε αυτό το κλίμα αστάθειας και πώλωσης, με εναλλαγές πολιτικών και στρατιωτικών κυβερνήσεων, θετική παρένθεση ήταν η τετραετία 1928-1932 της κυβέρνησης Βενιζέλου. Ήταν μια περίοδος εσωτερικής ανασυγκρότησης και βελτίωσης των σχέσεων με γειτονικές χώρες. Όμως η παγκόσμια οικονομική κρίση, που έπληξε και την Ελλάδα, επηρέασε και τις πολιτικές εξελίξεις. Στις εκλογές του 1933 επικράτησαν οι αντιβενιζελικοί με το «Λαϊκό Κόμμα» του Παναγή Τσαλδάρη. Βενιζελικοί στρατιωτικοί, φοβούμενοι ότι θα παραμερίζονταν, επιχειρήσαν δύο φορές να ανατρέψουν την κυβέρνηση με βίαιο τρόπο. Οι κινήσεις τους απέτυχαν και άνοιξαν τον δρόμο για το τέλος της αβασίλευτης δημοκρατίας. Πρωταγωνιστής και ρυθμιστής των εξελίξεων ήταν ο πρώην στρατιωτικός Γεώργιος Κονδύλης. Επέβαλε την επιστροφή του εξόριστου βασιλιά Γεωργίου Β΄ επικυρώνοντας την επαναφορά του στον θρόνο με ψηφοφορία (1935), αλλά το αποτέλεσμα της ήταν παραπονημένο (νόθο δημοψήφισμα). Έτσι καταλύθηκε η αβασίλευτη δημοκρατία.

Η δικτατορία της 4ης Αυγούστου 1936

Με το νέο καθεστώς δεν αποκαταστάθηκε η ομαλότητα στην πολιτική σκηνή. Από τις εκλογές του 1936 δεν προέκυψε κυβέρνηση εκλεγμένη από τον λαό, αφού κανένα κόμμα δεν πήρε την απόλυτη πλειοψηφία, ούτε υπήρξε συνεννόηση των κομμάτων για κυβέρνηση συνεργασίας. Έτσι, ο βασιλιάς διόρισε πρωθυπουργό τον αρχηγό ενός μικρού κόμματος, τον Ιωάννη Μεταξά, ο οποίος έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης από τη Βουλή. Τελικά, προβάλλοντας το πρόσχημα του κομμουνιστικού κινδύνου και με τη στήριξη του βασιλιά, επέβαλε δικτατορία (4 Αυγούστου 1936). Ο Μεταξάς προσπάθησε να εξασφαλίσει λαϊκό στήριγμα για το καθεστώς του ιδρύοντας την Εθνική Οργάνωση Νέων (ΕΟΝ), που ακολουθούσε το πρότυπο των φασιστικών οργανώσεων της Ιταλίας. Για να διατηρηθεί στην εξουσία, δημιούργησε αστυνομικούς μηχανισμούς ελέγχου της κοινωνίας, επέβαλε λογοκρισία στον Τύπο, άσκησε προπαγάνδα και καταδίωξε τους αριστερούς. Παρά την επιλογή της ουδετερότητας στην εξωτερική πολιτική, βλέποντας να πυκνώνουν τα σύννεφα του επερχόμενου πολέμου, προχώρησε στην οχύρωση των βόρειων συνόρων (γραμμή Μεταξά).

Οι πρόσφυγες του 1922 ανανεώνουν την ελληνική κοινωνία

Μετά το 1922 η Ελλάδα γύρισε σελίδα. Εγκατέλειψε το όραμα της Μεγάλης Ιδέας και επιδίωξε την ένταξη περίπου 1.300.000 προσφύγων στην κοινωνία. Μέσα σε σύντομο διάστημα οι

πρόσφυγες άλλαξαν με τον δυναμισμό τους την εικόνα της Ελλάδας. Με την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών, που προέβλεπε την αναχώρηση των μουσουλμάνων και την οριστική εγκατάσταση των Ελλήνων ορθοδόξων της Μικράς Ασίας, του Πόντου και της Ανατολικής Θράκης, αυξήθηκε ο πληθυσμός της χώρας και ενισχύθηκε ο ελληνικός χαρακτήρας της. Το τιτάνιο έργο της εγκατάστασής τους ανέλαβε η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ). Οι περισσότεροι εγκαταστάθηκαν στις περιοχές της Μακεδονίας και της Θράκης. Εκεί υπήρχε διαθέσιμη γόνιμη γη που μοιράστηκε στους αγρότες πρόσφυγες και στους ντόπιους ακτήμονες. Με την επέκταση των καλλιεργειών, την κατασκευή μεγάλων έργων (αποξηραντικά, αντιπλημμυρικά κ.ά.) και τον εκσυγχρονισμό της γεωργίας (νέες μέθοδοι καλλιέργειας, λίπανση κ.ά.), η παραγωγή επεκτάθηκε και τονώθηκε η αγροτική οικονομία. Σε πολλές πόλεις ιδρύθηκαν προσφυγικοί συνοικισμοί (π.χ. η Καισαριανή στην Αθήνα, η Κοκκινιά στον Πειραιά, η Τούμπα και η Καλαμαριά στη Θεσσαλονίκη), γκρεμίστηκαν μουσουλμανικά κτίρια, έγιναν έργα υποδομής. Οι πρόσφυγες επιδόθηκαν κυρίως στο εμπόριο, ενώ πολλοί απασχολήθηκαν και ως (χαμηλά αμειβόμενοι) εργάτες, πράγμα που συντέλεσε στην ανάπτυξη πολλών εργοστασιακών μονάδων (κλωστοϋφαντουργία, ταπητουργία) και στη μετατροπή ορισμένων προσφυγικών συνοικισμών σε βιομηχανικά προάστια (η Νέα Ιωνία στην Αθήνα). Η ανάγκη για επιβίωση ώθησε πολλές γυναίκες πρόσφυγες και νεαρά κορίτσια να εργαστούν εκτός σπιτιού. Η έξοδος στην εργασία τις βοήθησε να χειραφετηθούν. Έτσι, εντάθηκε το γυναικείο κίνημα της εποχής, δηλαδή ο αγώνας για τη διεκδίκηση περισσότερων δικαιωμάτων, κυρίως πολιτικών. Οι πρόσφυγες τάχθηκαν μαχητικά υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας και στήριξαν με την ψήφο τους τον Βενιζέλο και τα βενιζελικά κόμματα. Τέλος, έχοντας αναπτύξει στις πατρίδες τους λαμπρό πολιτισμό, οι πρόσφυγες ανανέωσαν την ελληνική λογοτεχνία και πλούτισαν τη λαϊκή μας παράδοση.

Ο φιλοβρετανικός προσανατολισμός της δικτατορίας Μεταξά

Η κατάσταση της ελληνικής οικονομίας μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή

Η εποχή του Μεσοπολέμου

Στρατιωτικά κινήματα στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου

2. Η ενσωμάτωση των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία

Οι πρόσφυγες που ήλθαν στο χωριό μας φάνηκαν στην αρχή πολύ παράξενοι. Μιλούσαν τούρκικα, ή μία ελληνική διάλεκτο που δεν καταλαβαίναμε, και το φαγητό, τα ρούχα κι οι συνήθειές τους ήταν διαφορετικές από τις δικές μας. Εμείς είμασταν βουνήσιοι βοσκοί, εκείνοι είχαν μοσχάρια και παρασκεύαζαν γιαούρτι. Έφτιαξαν μπουστάνια και καλλιεργούσαν ντομάτες και πιπεριές και κάθε είδους λαχανικά και μας έμαθαν άλλους τρόπους μαγειρικής. Τελικά όμως ήταν Έλληνες σαν εμάς, είχαμε υποχρέωση να τους βοηθήσουμε και έτσι δεχόμασταν ο ένας τον άλλον. Ύστερα από μία γενιά εμείς οι ντόπιοι αρχίσαμε να παντρευόμαστε με τους πρόσφυγες. Όσο για τους μουσουλμάνους που έφυγαν, είναι άλλη ιστορία. Ήταν Τούρκοι, και έπρεπε να φύγουν.

Clark B., *Δυο φορές ξένος. Οι μαζικές απελάσεις που διαμόρφωσαν την σύγχρονη Ελλάδα και Τουρκία*, μετ. Β. Ποταμιάνου, Ποταμός, Αθήνα 2007, σ. 266: <https://refugeeingreece.gr/>

3. Η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ) εγκατέστησε τους πρόσφυγες σε αγροτικές περιοχές και εργάστηκε για την ανάπτυξη της γεωργίας

Το έργο της ΕΑΠ στον αγροτικό τομέα, παρά τις παραλείψεις και τα λάθη που έγιναν, υπήρξε σημαντικότερο και επιχείρησε να συνδυάσει την προσφυγική εγκατάσταση με την ανάπτυξη των βορείων επαρχιών, όπου ανέπτυξε τη δράση της. [...] Δέκα χρόνια μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή η καλλιεργήσιμη έκταση

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Τα ολοκληρωτικά καθεστώτα στην Ευρώπη και η δικτατορία του Μεταξά στην Ελλάδα επέβαλαν στους νέους να ενταχθούν σε οργανώσεις. Για ποιον λόγο, κατά τη γνώμη σας, στρατολογούσαν παιδιά και νέους;
2. Διαθεματική δραστηριότητα: Πρόσφυγες και μαγειρική. Υπάρχουν φαγητά που μαγειρεύετε στο σπίτι σας με συνταγές της γιαγιάς από τη Μικρασία, τον Πόντο ή την Ανατολική Θράκη; Να παρουσιάσετε στην τάξη φαγητά και διατροφικές συνήθειες που έφεραν οι πρόσφυγες και διατηρούνται μέχρι σήμερα.
3. Να αναζητήσετε φωτογραφικό υλικό από προσφυγικούς συνοικισμούς που ιδρύθηκαν στην περιοχή σας ή στα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας. Στη συνέχεια, αφού καταγράψετε τα ονόματα των συνοικισμών της περιοχής σας ή άλλων περιοχών, να συζητήσετε για τις ονομασίες που δόθηκαν. Πληροφορίες για τις γειτονιές μπορείτε να εντοπίσετε στο οπτικό υλικό της ιστοσελίδας Ψηφίδες για την ελληνική γλώσσα: «Υποδοχή και εγκατάσταση προσφύγων».

Γλωσσάρι

Αβασίλευτη δημοκρατία: Καθεστώς που δεν έχει βασιλιά, κατά αντιδιαστολή με τη βασιλευόμενη δημοκρατία.

Γερουσία: Νομοθετικό σώμα που λειτουργεί ως δεύτερη Βουλή.

Δημοψήφισμα: Θεσμός κατά τον οποίο ο λαός αποφασίζει για ένα σοβαρό εθνικό θέμα με ψηφοφορία («ναι» ή «όχι»).

Δικτατορία: Καθεστώς διακυβέρνησης μιας χώρας, κατά το οποίο ένα άτομο ή μια ομάδα ατόμων συγκεντρώνει τη νομοθετική και την εκτελεστική εξουσία και την ασκεί ανεξέλεγκτα.

Νόθο δημοψήφισμα: Το δημοψήφισμα που το αποτέλεσμά του έχει αλλοιωθεί, δεν είναι πραγματικό.

Χειραφετούμαι: Απαλλάσσομαι από κοινωνικούς περιορισμούς και από κάθε είδους κηδεμονία, γίνομαι ανεξάρτητος.

στην Ελλάδα είχε αυξηθεί κατά 55% και η αξία της αγροτικής παραγωγής της χώρας είχε διπλασιαστεί.

Κοντογιώργη Ε., «Αγροτική εγκατάσταση», *Ιστορικά (Ελευθεροτυπία)*, 98 (30 Αυγούστου 2001), σσ. 24-25.

4. Ελληνικές πόλεις με τη μεγαλύτερη αύξηση του πληθυσμού από το 1920-1928

	1920	1928
Αθήνα	292.991	802.000
Πειραιάς	131.170	
Θεσσαλονίκη	169.123	235.524
Βόλος	29.411	41.706
Καβάλα	22.940	49.980
Μυτιλήνη	17.928	27.870

Σημαντικά γεγονότα του Μεσοπολέμου

Βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου

Αποτιμητής

Ενότητα 9:

Η εποχή του Μεσοπολέμου

1	<p>Τα πρώτα χρόνια μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου η Ευρώπη βρέθηκε αντιμέτωπη με τεράστια κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα. Στο ειρηνικό περιβάλλον των αρχών της δεκαετίας του 1920 άρχισε να αναπτύσσεται η οικονομία και να επικρατεί μια αισιοδοξία. Αυτό το κλίμα της αισιοδοξίας ανατράπηκε μετά το 1929 λόγω της οικονομικής κρίσης που ξεκίνησε από τις ΗΠΑ και εξαπλώθηκε σε όλο τον κόσμο, ανακόποντας τους μεταπολεμικούς ρυθμούς ανάπτυξης. Τα οικονομικά προβλήματα αποδιοργάνωσαν τις ευρωπαϊκές κοινωνίες, δίνοντας την ευκαιρία σε επίδοξους δικτάτορες να εκμεταλλευτούν την κατάσταση και να επιβάλουν ολοκληρωτικά καθεστώτα.</p>
2	<p>Η Ελλάδα, μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και την οριστική κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας το 1922, βρέθηκε επίσης αντιμέτωπη με μεγάλα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα. Η μεγαλύτερη πρόκληση για τις ελληνικές κυβερνήσεις του Μεσοπολέμου ήταν η αποκατάσταση των προσφύγων. Παρά το ταραχώδες πολιτικό σκηνικό, η χώρα ανέλαβε να φέρει σε πέρας το τεράστιο έργο της προσφυγικής αποκατάστασης. Συγχρόνως, η πολιτειακή αλλαγή που επιχειρήθηκε το 1924 με την εγκαθίδρυση της αβασίλευτης δημοκρατίας δεν έμελλε να μακροημερεύσει. Έτσι, έπειτα από μια περίοδο (1924-1936) κυβερνητικής αστάθειας, όξυνσης των πολιτικών παθών και καταπάτησης των δημοκρατικών θεσμών, η χώρα οδηγήθηκε στη δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά.</p>

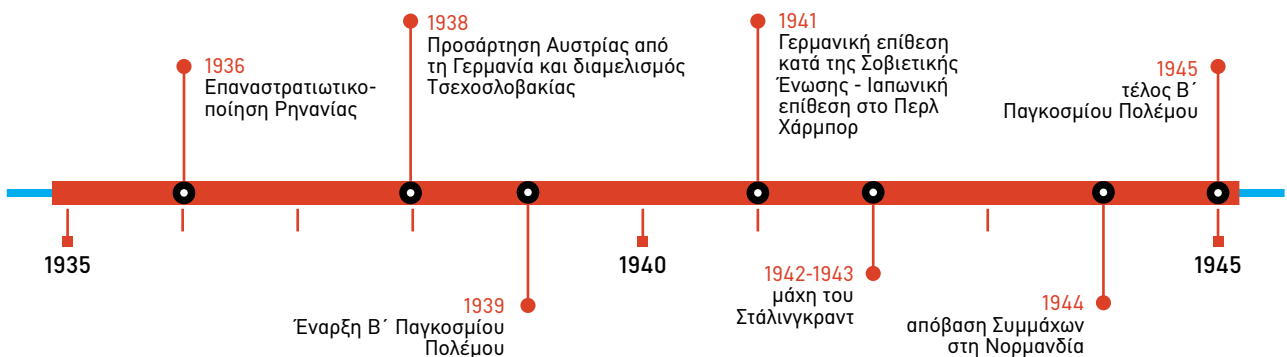
ΕΝΟΤΗΤΑ 10

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και η Ελλάδα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 29

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος

Το 1939 ξέσπασε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, με την ευθύνη να βαραίνει τη ναζιστική Γερμανία του Χίτλερ. Έως το 1942 η Γερμανία είχε επιτύχει τη μέγιστη επέκτασή της, αλλά μετά το 1943 ξεκίνησε η αντεπίθεση των Συμμάχων που οδήγησε δύο χρόνια αργότερα στην ήττα της Γερμανίας. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος στοίχισε τη ζωή εκατομμυρίων ανθρώπων ανά την υφήλιο, με τους Γερμανούς να προβαίνουν στο μεγαλύτερο βιομηχανικά οργανωμένο έγκλημα στην ιστορία της ανθρωπότητας, το Ολοκαύτωμα.

Τα αίτια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου

Μόλις 21 χρόνια μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου ξέσπασε στην Ευρώπη ένας πολύ πιο φονικός και καταστροφικός πόλεμος, ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Οι ευθύνες για την έκρηξή του τον Σεπτέμβριο του 1939 και την κλιμάκωση που οδήγησε σε αυτή βαραίνουν τη ναζιστική Γερμανία του Αδόλφου Χίτλερ. Η άνοδος του στην εξουσία το 1933 συνοδεύτηκε τα επόμενα χρόνια από μια σειρά ενεργειών και επεμβάσεων που παραβίαζαν τις συνθήκες ειρήνης του 1919-1920 και άνοιγαν τον δρόμο για την υλοποίηση των επεκτατικών στόχων της Γερμανίας: αποχώρηση από την Κοινωνία των Εθνών (1933), επανεξοπλισμός της Γερμανίας και κατάληψη της αποστρατιωτικοποιημένης Ρηνανίας (1936), προσάρτηση της Αυστρίας (1938), διαμελισμός και διάλυση της Τσεχοσλοβακίας (1938-1939). Οι νικήτριες του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου Βρετανία και Γαλλία δίστασαν να λάβουν εγκαίρως μέτρα εναντίον της γερμανικής επιθετικότητας και να διακινδυνεύσουν μια πολεμική αντιπαράθεση μόλις 20 χρόνια μετά τις τεράστιες απώλειες που υπέστησαν στον Μεγάλο Πόλεμο του 1914-1918.

Από την άλλη, ο Χίτλερ εκμεταλλεύτηκε το πληγωμένο εθνικό αίσθημα πολλών Γερμανών που πίστευαν ότι η χώρα τους, η ισχυρότερη δύναμη της ηπειρωτικής Ευρώπης κατά την περίοδο 1871-1914, είχε αδικηθεί και ταπεινωθεί από τις νικήτριες δυνάμεις του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου που της επέβαλαν εξοντωτικούς όρους με τη Συνθήκη των Βερσαλλιών. Βέβαια, οι εκστρατείες και οι κατακτήσεις των Γερμανών τα πρώτα δύο χρόνια του πολέμου (1939-1941) έδειξαν πως η χιτλερική Γερμανία ήθελε να κυριαρχήσει σε ολόκληρη την Ευρώπη. Η Γερμανία δεν ήταν μόνη στη γιγαντιαία πολεμική επιχείρηση που εξαπέλυσε. Συγκρότησε άξονα με τη φασιστική Ιταλία, ενώ υποστηρίχθηκε τόσο από χώρες που ήταν δυσαρεστημένες από την έκβαση του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και τις Συνθήκες Ειρήνης όπως η Ουγγαρία και η Βουλγαρία όσο και από χώρες που προσδοκούσαν οφέλη όπως η Κροατία, η Ρουμανία και η Φινλανδία. Το 1939 η Γερμανία συνήψε Σύμφωνο μη επιθέσεως (Ρίμπεντροπ-Μολότωφ), που αποδείχθηκε προσωρινό, με τη Σοβιετική Ένωση. Εκτός Ευρώπης ο ισχυρότερος σύμμαχος του Άξονα ήταν η πανίσχυρη και επεκτατική Ιαπωνία.

Οι φάσεις του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου

Δύο ήταν οι κύριες φάσεις του πολέμου. Κατά την πρώτη, από τον Σεπτέμβριο του 1939 έως τα τέλη του 1942 η Γερμανία πέτυχε τη μέγιστη επέκτασή της, ενώ κατά τη δεύτερη, από το 1943 έως το καλοκαίρι του 1945, έλαβε χώρα η μεγάλη αντεπίθεση των Συμμάχων (Αμερικανών, Βρετανών και Σοβιετικών) που οδήγησε στη συντριβή και συνθηκολόγηση της Γερμανίας και των συμμάχων της.

Την 1η Σεπτεμβρίου 1939 τα γερμανικά στρατεύματα εισέβαλαν στην Πολωνία με τη μέθοδο του κεραυνοβόλου πολέμου (Blitzkrieg). Μέχρι τον Ιούνιο του 1940 ο γερμανικός στρατός κατέλαβε με αστραπιαίες κινήσεις τη Δανία, τη Νορβηγία, την Ολλανδία, το Βέλγιο και τη Γαλλία. Ωστόσο, απέτυχε να καταλάβει τη Βρετανία, που παρά τις μεγάλες απώλειες και τις εκτεταμένες καταστροφές άντεξε στους σφοδρούς βομβαρδισμούς της γερμανικής αεροπορίας.

Μετά την κατάληψη της Γιουγκοσλαβίας και της Ελλάδας την άνοιξη του 1941, η Γερμανία εξαπέλυσε στις 22 Ιουνίου 1941 γιγαντιαία επίθεση (επιχείρηση Μπαρμπαρόσα) στη Σοβιετική Ένωση, τη μεγαλύτερη χερσαία πολεμική επιχείρηση στην ιστορία. Μέσα σε λίγους μήνες τα στρατεύματα του Άξονα

1. Οι στόχοι του Χίτλερ

Η προοπτική του πολέμου ως μέσου για την επίτευξη των στόχων της εξωτερικής πολιτικής ήταν για τον Hitler ευπρόσδεκτη. Ο ίδιος ασπαζόταν μια χονδροειδή εκδοχή του κοινωνικού δαρβινισμού που ανήγαγε τις πολεμικές συγκρούσεις μεταξύ των λαών σε αέναο φυσικό νόμο. [...] Οι προηγούμενες [γερμανικές] κυβερνήσεις σέβονταν τις παραδόσεις της ευρωπαϊκής διπλωματίας και [...] συνέβαλαν σημαντικά στην αποκατάσταση ενός κλίματος διεθνούς συνεργασίας. Επιπλέον, οι επιδιώξεις τους είχαν όρια, καθώς αφορούσαν αποκλειστικά την αναθεώρηση του καθεστώτος των συνθηκών. Για τον Hitler, αντίθετα, αυτό θα ήταν μόνο το πρώτο βήμα για την πραγμάτωση βλέψεων που ξεπερνούσαν κατά πολύ τις φιλοδοξίες των πολιτικών της Δημοκρατίας [της Βαϊμάρης]. Ο τελικός του στόχος ήταν η μέγιστη δυνατή επέκταση της Γερμανίας και η κυριαρχία της στην Ευρώπη.

Στεφανίδης Ι.Δ., *Ισορροπία των δυνάμεων και ηγεμονική πρόκληση: το Ευρωπαϊκό Σύστημα Κρατών, 1871-1945*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 164-165.

Τα σημαντικότερα γεγονότα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου

Οι σημαντικότερες κρίσεις με τις οποίες βρέθηκε αντιμέτωπη η Κοινωνία των Εθνών

Βασικές Επιτροπές της Κοινωνίας των Εθνών

κατέλαβαν μεγάλο τμήμα της Σοβιετικής Ένωσης φθάνοντας κοντά στην πρωτεύουσά της Μόσχα.

Από τον Αύγουστο του 1942 μέχρι τον Φεβρουάριο του 1943 έλαβε χώρα η μάχη του Στάλινγκραντ, η μεγαλύτερη μάχη όλων των εποχών, που έληξε με νίκη των σοβιετικών και την ήττα των γερμανικών στρατευμάτων. Η επίθεση της ιαπωνικής αεροπορίας στην αμερικανική ναυτική βάση του Περλ Χάρμπορ (στη Χαβάη) τον Δεκέμβριο του 1941 προκάλεσε την είσοδο των ΗΠΑ στον πόλεμο και μετέτρεψε τον πόλεμο σε παγκόσμια σύρραξη.

Παρά τη γερμανική κυριαρχία στην πρώτη φάση του πολέμου, η συμμαχία των ΗΠΑ με τη Βρετανία και τη Σοβιετική Ένωση αποδείχθηκε ισχυρότερη και κατόρθωσε έπειτα από σκληρές μάχες σε όλα τα μέτωπα και τεράστιες θυσίες να συντρίψει έως τον Μάιο του 1945 τη ναζιστική Γερμανία, ενώ οι ΗΠΑ ανάγκασαν την Ιαπωνία να συνθηκολογήσει μετά τη ρίψη ατομικής βόμβας στη Χιροσίμα και το Ναγκασάκι τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου. Καθοριστικές για την υποχώρηση και συντριβή των δυνάμεων του Άξονα υπήρξαν οι συμμαχικές αποβάσεις στη Σικελία και τη Νότια Ιταλία το καλοκαίρι του 1943 και στη Νορμανδία (δυτικά παράλια της Γαλλίας στον Ατλαντικό Ωκεανό) τον Ιούνιο του 1944, η μεγάλη αντεπίθεση των Σοβιετικών 1943-1945 και η αεροναυτική κυριαρχία Αμερικανών και Βρετανών στον Ειρηνικό και Ατλαντικό Ωκεανό.

Το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου βρήκε την Ευρώπη με 42 εκατομμύρια νεκρούς και ανυπολόγιστες καταστροφές. Βομβαρδισμένες πόλεις, πείνα και δυστυχία για την πλειοψηφία του πληθυσμού που έμεινε ζωντανός.

Στιγμιότυπο από την απόβαση των Συμμάχων στη Νορμανδία στις 6 Ιουνίου 1944. (National Archives and Records Administration, Franklin D. Roosevelt Library, Ουάσιγκτον).

Βέρες που αφαιρέθηκαν από θύματα του Ολοκαυτώματος
<https://www.docsteach.org/documents/document/wedding-rings-holocaust>

Απόσπασμα από την ομιλία του Ουίνστον Τσόρτσιλ ενώπιον του βρετανικού Κοινοβουλίου, 4 Ιουνίου 1940

Το Ολοκαύτωμα

Μέσα στο συνολικό δράμα του πολέμου συνέβη και το μεγαλύτερο βιομηχανικά οργανωμένο έγκλημα στην ιστορία της ανθρωπότητας, το Ολοκαύτωμα. Πρόκειται για τη μαζική εξόντωση έξι εκατομμυρίων Εβραίων όλων των ηλικιών από ολόκληρη σχεδόν την Ευρώπη στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και εξόντωσης των ναζί στη Γερμανία, την Πολωνία, την Αυστρία, την Τσεχία και αλλού, καθώς και στο πλαίσιο μαζικών εκτελέσεων κυρίως στην Ανατολική Ευρώπη. Ήταν το αποτέλεσμα της ακραίας ρατσιστικής (φυλετικής) θεωρίας και πολιτικής των Γερμανών ναζί που επιθυμούσαν να εκλείψουν οι Εβραίοι από μια Ευρώπη όπου θα κυριαρχούσε η λευκή «αρία» φυλή με τους Γερμανούς στην κορυφή.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να καταγράψετε τις προκλητικές ενέργειες του Χίτλερ που προκάλεσαν την έκρηξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.
2. Να σχολιάσετε τις ακρότητες του πολέμου, με έμφαση στο Ολοκαύτωμα, μέσα από φωτογραφικό και κινηματογραφικό υλικό, καθώς και γραπτές μαρτυρίες της περιόδου.
Πηγές με μαρτυρίες για το Ολοκαύτωμα
EPT News: «Τρένα δίχως επιστροφή: 13 μαρτυρίες επιζώντων και επιζησάντων του Ολοκαυτώματος».
ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ: Μαρτυρίες
Lifo: Οι συγκλονιστικές φωτογραφίες που ένα θύμα του Ολοκαυτώματος έθαψε ως αποδεικτικό στοιχείο.
3. Να αξιολογήσετε τη χρήση της ατομικής βόμβας ως μέσου για τον τερματισμό του πολέμου στον Ειρηνικό.

Γλωσσάρι

Κεραυνοβόλος πόλεμος (Blitzkrieg): Γερμανική τακτική που βασιζόταν στον αιφνιδιασμό, καθώς και στη μαζική και συντονισμένη χρήση τεθωρακισμένων και πολεμικής αεροπορίας.

Οι λόγοι της επικράτησης της Σοβιετικής Ένωσης στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

2. Οι δραματικές συνέπειες των γερμανικών θηριωδιών

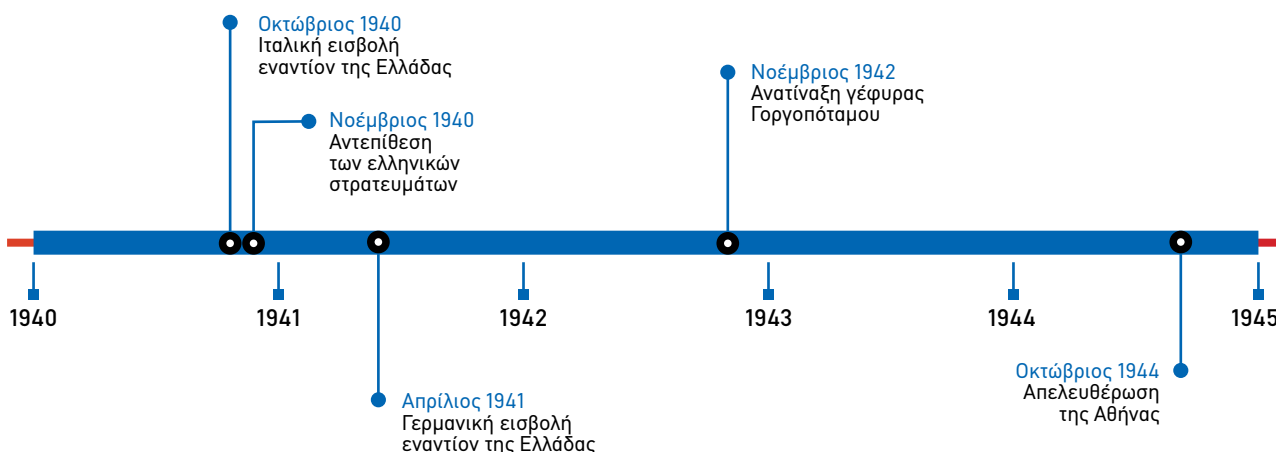
Η κυρίως φάση αυτού που τώρα ονομάζεται Τελική Λύση άρχισε νωρίς το 1942 και συνεχίστηκε αδιάλειπτα μέχρι [...] το 1944-1945. Σκοτώθηκαν πάνω από τέσσερα εκατομμύρια Εβραίοι, φτάνοντας τελικά τον συνολικό αριθμό των Εβραίων που σφαγιάστηκαν στα 5,5 με 6 περίπου εκατομμύρια. Ήταν η μεγαλύτερη πράξη γενοκτονίας στην παγκόσμια ιστορία. Το συνολικό εύρος των εκκαθαρίσεων των Γερμανών ήταν όμως ακόμα μεγαλύτερο, φτάνοντας τα δέκα εκατομμύρια ζωές σε όλη τη γερμανοκρατούμενη Ευρώπη. Η μόνη άλλη εθνική ομάδα που οι Γερμανοί μεταχειρίστηκαν μ' αυτόν τον τρόπο ήταν οι Τσιγγάνοι, με εκατοντάδες χιλιάδες νεκρούς, αν και ο συνολικός αριθμός των Πολωνών που εκτελέστηκαν ή δολοφονήθηκαν κατά μεγάλες ομάδες ήταν πολύ μεγαλύτερος, φτάνοντας περίπου τα τρία εκατομμύρια. Επιπροσθέτως, πάνω από τρία εκατομμύρια Σοβιετικοί αιχμάλωτοι πολέμου πέθαναν στα γερμανικά στρατόπεδα από την πείνα και τις αρρώστιες, και σχεδόν τέσσερα εκατομμύρια σκλάβοι εργάτες στην Ανατολική Ευρώπη και τη Γερμανία πέθαναν από την εξαντλητική εργασία και την κακομεταχείριση.

Πένν Στ., *Η ιστορία του φασισμού, 1914-1945*, μετ. Κώστας Γεώργιος, Φιλίστωρ, Αθήνα 2000, σσ. 532-533.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο

Η συμμετοχή της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Στις 28 Οκτωβρίου 1940 εκδηλώθηκε η ιταλική επίθεση εναντίον της Ελλάδας, την οποία απέκρουσαν τα ελληνικά στρατεύματα. Την άνοιξη του 1941 οι Γερμανοί κατέλαβαν την Ελλάδα και έτσι ξεκίνησε μια μακρά περίοδος επώδυνης κατοχής, η οποία διήρκεσε έως τον Οκτώβριο του 1944. Το διάστημα αυτό, οι ελληνικές αντιστασιακές οργανώσεις ανέλαβαν δράση, επιφέροντας βαρύτατα πλήγματα κατά των κατακτητών.

Η έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και η στάση της Ιταλίας

Όταν ξέσπασε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, η Ιταλία τήρησε ουδέτερη στάση. Ο Μουσολίνι, βέβαια, δεν έκρυβε τις επεκτατικές του βλέψεις στα Βαλκάνια και τη Μεσόγειο. Ήδη, τον Απρίλιο του 1939, τα φασιστικά στρατεύματα είχαν καταλάβει την Αλβανία, ενώ τον Ιούνιο του 1940, λίγες ημέρες πριν από την πτώση της Γαλλίας, η Ιταλία εισήλθε στον πόλεμο στο πλευρό της Γερμανίας. Τους επόμενους μήνες, οι ιταλικές προκλήσεις σε βάρος της Ελλάδας εντάθηκαν, με αποκορύφωμα τον τορπιλισμό του πολεμικού πλοίου «Έλλη» από ιταλικό υποβρύχιο στο λιμάνι της Τήνου στις 15 Αυγούστου 1940.

Το ιταλικό τελεσίγραφο και η ελληνική αντίδραση

Στις 28 Οκτωβρίου 1940 ο Ιταλός πρεσβευτής στην Αθήνα Εμανουέλε Γκράτσι επέδωσε τελεσίγραφο στον Ιωάννη Μεταξά, με το οποίο ζητούσε να επιτραπεί στα ιταλικά στρατεύματα να καταλάβουν μέρος της ελληνικής

Διάγγελμα Ιωάννη Μεταξά προς τον ελληνικό λαό, 28 Οκτωβρίου 1940

επικράτειας. Η απάντηση του Μεταξά στο ιταλικό τηλεσίγγραφο ήταν αρνητική, γεγονός που σήμανε την έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου.

Με το «Όχι» του Έλληνα δικτάτορα συντάχθηκε το σύνολο του ελληνικού λαού, αποφασισμένου να αντισταθεί με κάθε τρόπο στη φασιστική επιθετικότητα. Η επιλογή της αντίστασης κατά του εισβολέα συνεχίστηκε και μετά τον θάνατο του Μεταξά, τον Ιανουάριο του 1941, από τους διαδόχους του στην πρωθυπουργία, τον Αλέξανδρο Κορυζή και τον Εμμανουήλ Τσουδερό.

Η εξέλιξη του ελληνοϊταλικού πολέμου και η γερμανική εισβολή (1940-1941)

Ο ελληνικός στρατός όχι μόνο απέκρουσε την ιταλική επίθεση, αλλά σύντομα κατάφερε να απωθήσει τον εχθρό στο αλβανικό έδαφος, αποκτώντας τον έλεγχο περιοχών της Βορείου Ηπείρου, στις οποίες κυριαρχούσε το ελληνικό στοιχείο.

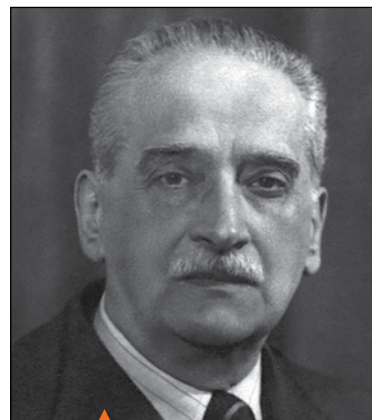
Ο ελληνικός στρατός θα διατηρούσε τις θέσεις του έως την άνοιξη του 1941 και την εκδήλωση της γερμανικής επίθεσης εναντίον της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας. Η γερμανική επίθεση ξεκίνησε στις 6 Απριλίου 1941 και, παρά την ηρωική αντίσταση των ελληνικών δυνάμεων στη γραμμή των Οχυρών, το γιουγκοσλαβικό μέτωπο «έσπασε» και μέσα σε λίγες ημέρες τα ναζιστικά στρατεύματα είχαν καταλάβει το σύνολο της ηπειρωτικής Ελλάδας. Στις

Ανοικτή επιστολή του εκδότη της εφημερίδας Η Καθημερινή Γεωργίου Α. Βλάχου προς τον Χίτλερ, 8 Μαρτίου 1941

Ο Ιωάννης Μεταξάς

Ο Εμμανουήλ Τσουδερός

1. Ο Γκράτσι για την επίδοση του τηλεσιγράφου στον Μεταξά τα ξημερώματα της 28ης Οκτωβρίου 1940

Μόλις καθίσαμε, του είπα ότι η Κυβέρνησή μου μου είχε αναθέσει να του κάνω μια άκρως επείγουσα ανακοίνωση και χωρίς άλλα λόγια του έδωσα το κείμενο. Ο Μεταξάς άρχισε να το διαβάζει. Τα χέρια που κρατούσαν το χαρτί έτρεμαν ελαφρά και μέσα από τα γυαλιά έβλεπα τα μάτια να βουρκώνουν, όπως συνήθιζε όταν ήταν συγκινημένος. Όταν τελείωσε την ανάγνωση, με κοίταξε κατά πρόσωπο και μου είπε με φωνή λυπημένη αλλά σταθερή: «Allors c'est la guerre» [Επομένως, έχουμε πόλεμο] [...] Η ευθύνη του πολέμου αυτού βαρύνει αποκλειστικά την Ιταλική Κυβέρνηση. Η Κυβέρνησή σας ήξερε πολύ καλά ότι η Ελλάδα το μόνο που επιθυμούσε ήταν να παραμείνει ουδέτερα, αλλά και ότι ήμασταν αποφασισμένοι να υπερασπιστούμε το εθνικό έδαφος εναντίον οιουδήποτε.

Γκράτσι Ε., *Η αρχή του τέλους*, μετ. Δ. Ρετέλα – Α. Νίκας, Τα Νέα, Αθήνα 2018, σσ. 298.

Έλληνες στρατιώτες στο χιονισμένο τοπίο παρατηρούν τις κινήσεις των ιταλικών δυνάμεων (Πολεμικό Μουσείο, Αθήνα).

20 Απριλίου, παρά τις αντίθετες εντολές της ελληνικής πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας, ο αντιστράτηγος Γεώργιος Τσολάκογλου συνθηκολόγησε με τους Γερμανούς και δέκα ημέρες αργότερα σχημάτισε την πρώτη δωσίλογη κυβέρνηση. Τέλος, στις 20 Μαΐου ξεκίνησε η μάχη της Κρήτης, η οποία έληξε την 1η Ιουνίου με γερμανική επικράτηση.

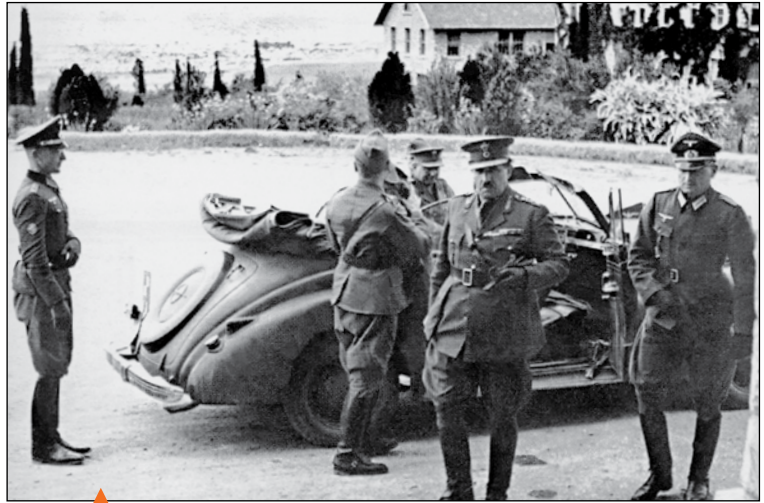
Η τριπλή Κατοχή (1941-1944)

Η γερμανική επικράτηση σήμανε την απαρχή μιας επώδυνης περιόδου για την Ελλάδα, η οποία βρέθηκε υπό την κατοχή όχι μόνο της Γερμανίας και της Ιταλίας, αλλά και της Βουλγαρίας, η οποία κατέλαβε την Ανατολική Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη. Η περίοδος αυτή σημαδεύτηκε από τον θάνατο εκατοντάδων χιλιάδων Ελλήνων εξαιτίας της πείνας, της κακουχίας, της κατάρρευσης της οικονομικής ζωής και των αποτρόπαιων μέτρων των δυνάμεων κατοχής σε βάρος του άμαχου πληθυσμού. Εξάλλου, όπως και στις υπόλοιπες κατακτημένες από τον Άξονα χώρες, έτσι και στην Ελλάδα, οι Γερμανοί συνέλαβαν και οδήγησαν στον θάνατο χιλιάδες Έλληνες Εβραίους.

Η αντίσταση κατά του Άξονα (1941-1944)

Μετά την ήττα της Ελλάδας, ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄, η κυβέρνηση Τσουδερού και μέρος των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων εγκατέλειψαν τη χώρα με προορισμό το Κάιρο προκειμένου να συνεχίσουν την αντίσταση κατά των Γερμανών.

Την ίδια στιγμή, στην Ελλάδα ξεκινούσε η εθνική αντίσταση κατά του κατακτητή, αρχικά με την ανάληψη μεμονωμένων ενεργειών, όπως ήταν η άρνηση του αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου να ορκίσει την κυβέρνηση Τσολάκογλου και η υποστολή της ναζιστικής

Ο Γεώργιος Τσολάκογλου εισέρχεται στην έπαυλη όπου διέμενε ο επικεφαλής των γερμανικών δυνάμεων, στρατάρχης Φον Λιστ. Πηγή: Βάσος Μαθιόπουλος, *Εικόνες Κατοχής*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1980.

Οι ζώνες Κατοχής στην Ελλάδα (1941-1944).

Δίστομο	Κομμένο Άρατς
Δοξάτο Δράμας	Λιθορίκι Φωκίδας
Καλάβρυτα	Μουσιωτίτσα Ιωαννίνων
Κάνδακος Χανίων	Χορτιάτης Θεσσαλονίκης
Κλεισούρα Καστοριάς	

Για έναν ολοκληρωμένο κατάλογο των κατεστραμμένων πόλεων και χωριών κατά τη διάρκεια της Κατοχής, οι μαθητές και οι μαθήτριες μπορούν να επισκεφτούν την ιστοσελίδα του Δημοτικού Μουσείου Καλαβρυτινού Ολοκαυτώματος.

σημαίας από την Ακρόπολη από τους φοιτητές Μανώλη Γλέζο και Απόστολο Σάντα, στις 31 Μαΐου 1941.

Το επόμενο διάστημα συγκροτήθηκαν οι πρώτες οργανώσεις, με την αντίσταση να προσλαμβάνει πλέον μαζικό χαρακτήρα. Μεταξύ των δεκάδων οργανώσεων, ξεχωρίζουν το ΕΑΜ (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο), που ιδρύθηκε με πρωτοβουλία του ΚΚΕ και συνιστούσε τη μεγαλύτερη αντιστασιακή οργάνωση, ο ΕΔΕΣ (Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος) με επικεφαλής τον συνταγματάρχη Ναπολέοντα Ζέρβα και η ΕΚΚΑ (Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση) υπό την ηγεσία του συνταγματάρχη Νικόλαου Ψαρρού. Κορυφαία στιγμή της εθνικής αντίστασης ήταν η ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου τον Νοέμβριο του 1942, από το ΕΑΜ, τον ΕΔΕΣ και Βρετανούς καταδρομείς.

Πέραν της ένοπλης δράσης, η αντίσταση έλαβε και άλλες μορφές: μαζικές απεργίες, κατασκοπεία, δολιοφθορές, διανομή παράνομου Τύπου κ.λπ. Ακόμα και η κηδεία του εθνικού ποιητή Κωστή Παλαμά, στις 28 Φεβρουαρίου 1943, εξελίχθηκε σε πηγαία διαδήλωση κατά του κατακτητή. Ο αγώνας, πάντως, κατά των κατακτητών δεν ήταν εύκολη υπόθεση, αφού οι αντιστασιακοί είχαν να αντιμετωπίσουν όχι μόνο

Ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄

Ο αρχιεπίσκοπος Χρυσάνθος

Ο Ναπολέων Ζέρβας

Ο Άρης Βελουκιώτης

Ο Μανώλης Γλέζος και ο Απόστολος Σάντας

Η ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου

Η Ιωάννα Τσάτσου για τον θάνατο και την κηδεία του Κωστή Παλαμά

Η πρακτική των αντιποίνων και η σφαγή των Καλαβρύτων

Η ίδρυση και οι στόχοι του ΕΑΜ

Μαρτυρικά χωριά και πόλεις κατά τη διάρκεια της Κατοχής 1941-1944

τις κατοχικές δυνάμεις, αλλά και τα Τάγματα Ασφαλείας. Ούτε όμως τα μέτρα καταστολής ούτε η πρακτική των μαζικών εκτελέσεων που εφάρμοσαν οι κατακτητές μπόρεσαν να κάμψουν το αντιστασιακό φρόνημα του ελληνικού λαού.

Η σημασία της συμμετοχής της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Η συνεισφορά της Ελλάδας στη νίκη των Συμμάχων ήταν από πολλές απόψεις καθοριστική. Πρώτον, η ελληνική επικράτηση κατά της Ιταλίας το 1940-1941 υπήρξε η πρώτη ήττα του Άξονα από την έναρξη του πολέμου και είχε σημαντικό ψυχολογικό αντίκτυπο μεταξύ των κατακτημένων λαών. Δεύτερον, η απόφαση του Χίτλερ να επιτεθεί κατά της Ελλάδας στοίχισε πολύ στους Γερμανούς τόσο σε έμπυχο δυναμικό όσο και σε πολεμικό υλικό, κυρίως όμως καθυστέρησε την εισβολή στη Σοβιετική Ένωση. Τρίτον, η δράση των αντιστασιακών οργανώσεων την περίοδο της Κατοχής υπονόμωσε την πολεμική προσπάθεια του Άξονα και αναπτέρωσε το ηθικό του σκληρά δοκιμαζόμενου λαού.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να αποτυπώσετε με τη βοήθεια χάρτη τη νικηφόρα πορεία του ελληνικού στρατού στο αλβανικό μέτωπο.
2. Αφού επισκεφτείτε την ιστοσελίδα του Εβραϊκού Μουσείου Θεσσαλονίκης και την ιστοσελίδα «Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα», να σχολιάσετε τις ακρότητες του πολέμου, με έμφαση στο Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων, μέσα από φωτογραφικό υλικό και μαρτυρίες της περιόδου.
3. Να αναζητήσετε και να καταγράψετε τις σημαντικότερες αντιστασιακές οργανώσεις που έδρασαν στην Ελλάδα κατά την περίοδο της Κατοχής.

2. Οι μορφές της Αντίστασης την περίοδο της Κατοχής

Η Ελλάδα στα χρόνια της Κατοχής γνώρισε ένα από τα μαζικότερα κινήματα αντίστασης στην Ευρώπη, πολύ πιο μαζικό απ' ό,τι στην Ολλανδία, το Βέλγιο, τη Δανία ή και τη Γαλλία. Δεν διαθέτουμε επαρκή ή αδιαμφισβήτητα στοιχεία για την αριθμητική δύναμη των αντιστασιακών οργανώσεων, άλλωστε σε συνθήκες κατοχής ή πολέμου η προσχώρηση σε αντιστασιακή οργάνωση αντιστοιχεί σε ένα σύνολο διαφορετικών και μεταβαλλόμενων σχέσεων με τις οργανωμένες δυνάμεις της αντίστασης: από την απλή συμμετοχή σε μια διαδήλωση μέχρι τη συμμετοχή στο αντάρτικο μεσολαβούν διαφορετικά επίπεδα δέσμευσης, λόγοι ένταξης, δυνατότητες δράσης και επιλογές πρακτικών. Παρ' όλα αυτά, όλοι οι ιστορικοί συμφωνούν ότι η Αντίσταση αποτέλεσε ένα πολύ μαζικό φαινόμενο.

Βόγλης Π., *Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή, 1941-1944*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010, σ. 59.

Γλωσσάρι

Τάγματα Ασφαλείας: Ένοπλα σώματα Ελλήνων που ιδρύθηκαν από τη δωσίλογη κυβέρνηση του Ιωάννη Ράλλη τον Σεπτέμβριο του 1943 και πολέμησαν εναντίον της ελληνικής Αντίστασης.

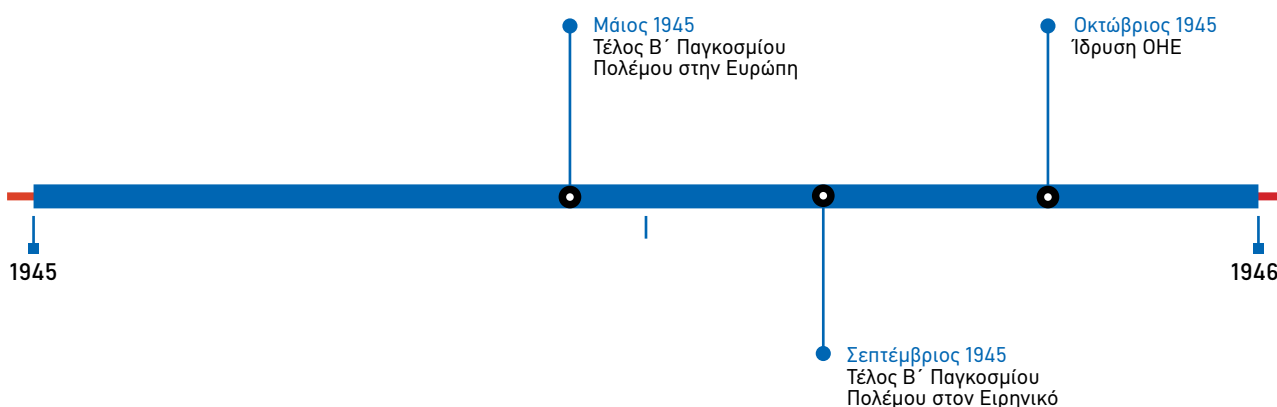

Οι μεγαλύτερες αντιστασιακές οργανώσεις της Κατοχής

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 31

Τα αποτελέσματα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και η ίδρυση του ΟΗΕ

Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου εξήντα εκατομμύρια άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους και πολλοί ακόμη αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την πατρίδα τους. Μετά το τέλος του πολέμου, κυριάρχησαν δύο εξευρωπαϊκές δυνάμεις, οι ΗΠΑ και η ΕΣΣΔ. Ο πόλεμος είχε σημαντικές κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες. Το 1945 ιδρύθηκε ο ΟΗΕ με βασικό σκοπό τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης.

Ανθρώπινες απώλειες

Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου υπολογίζεται ότι έχασαν τη ζωή τους περισσότεροι από εξήντα εκατομμύρια άνθρωποι, τόσο στο πεδίο της μάχης όσο και άμαχοι. Τον μεγαλύτερο φόρο αίματος πλήρωσε η Σοβιετική Ένωση με είκοσι πέντε εκατομμύρια νεκρούς και ακολουθούν η Κίνα, η Γερμανία και η Πολωνία. Την ίδια στιγμή, ανυπολόγιστος είναι ο αριθμός των τραυματιών, των αγνοουμένων, των άστεγων, των προσφύγων και εκείνων στους οποίους ο πόλεμος άφησε βαθιά ψυχολογικά τραύματα.

Μεταβολές συνόρων και μετακινήσεις πληθυσμών

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος δεν προκάλεσε σημαντικές αλλαγές συνόρων στην Ευρώπη, με τρεις εξαιρέσεις. Πρώτον, η Σοβιετική Ένωση επεκτάθηκε προς τα δυτικά και ενσωμάτωσε τα πολωνικά εδάφη που είχε καταλάβει το 1939. Δεύτερον, η Πολωνία επεκτάθηκε δυτικά σε βάρος της Γερμανίας προκειμένου να αποζημιωθεί για τα εδάφη που παραχώρησε στη Σοβιετική Ένωση. Τρίτον, η Γερμανία συρρικνώθηκε εδαφικά και έως το 1949 είχαν δημιουργηθεί δύο γερμανικά κράτη.

Από την άλλη πλευρά, κατά τη διάρκεια του πολέμου και των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων έλαβαν χώρα μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών και εκατομμύρια άνθρωποι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους. Οι βίαιες μετακινήσεις πληθυσμών ήταν το αποτέλεσμα τριών παραγόντων. Πρώτον, της προσπάθειας των αμάχων να αποφύγουν την ξένη εισβολή και κατοχή. Δεύτερον, της χρήσης βίας από το κράτος με αποδέκτη τους ίδιους τους πολίτες του, όπως, για παράδειγμα, συνέβη με τους Εβραίους της Γερμανίας κατά το Ολοκαύτωμα. Τρίτον, της αποφασιστικότητας των κρατών που είχαν υποστεί τη γερμανική κατοχή να απαλλαγούν από την παρουσία γερμανικών πληθυσμών και άλλων μειονοτήτων που είχαν συνεργαστεί με τον εχθρό. Είναι χαρακτηριστικό ότι μετά το 1945 πάνω από δέκα εκατομμύρια Γερμανοί εκδιώχτηκαν από την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη με προορισμό κυρίως τη Γερμανία.

Η υποχώρηση της ευρωπαϊκής ισχύος

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος προκάλεσε σημαντική αποδυνάμωση των ευρωπαϊκών Μεγάλων Δυνάμεων, οι οποίες είτε είχαν ξοδέψει υπέρογκα ποσά κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων (Βρετανία, Ιταλία και Γερμανία) είτε είχαν υποστεί τις οδυνηρές συνέπειες της ξένης κατοχής (Γαλλία). Έτσι, μετά το 1945 σημειώθηκε η σταδιακή υποχώρηση της ευρωπαϊκής ισχύος και αντίστροφα η άνοδος των εξωευρωπαϊκών Μεγάλων Δυνάμεων: της Σοβιετικής Ένωσης και των ΗΠΑ. Δεν είναι τυχαίο ότι αυτές οι δύο χώρες χαρακτηρίστηκαν ως υπερδυνάμεις, λόγω της τεράστιας οικονομικής, στρατιωτικής και πολιτικής ισχύος που διέθεταν.

Οικονομικές συνέπειες

Οι βραχυπρόθεσμες συνέπειες του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στην οικονομία ήταν τραγικές. Το βιοτικό επίπεδο των ανθρώπων κατέρρευσε, οι υποδομές καταστράφηκαν, η βιομηχανική και η αγροτική παραγωγή υποχώρησαν και ολόκληρες πόλεις ισοπεδώθηκαν. Η ανεργία και ο πληθωρισμός κάλπαζαν, το παγκόσμιο εμπόριο υπέστη ισχυρό πλήγμα, ενώ η πείνα και οι επιδημίες απειλούσαν με ακόμα μεγαλύτερες ανθρώπινες απώλειες.

Κοινωνικές συνέπειες

Η άμεση ανάγκη σίτισης, στέγασης και υγειονομικής περίθαλψης εκατομμυρίων ανθρώπων ανάγκασε πολλά κράτη να ενισχύσουν τους μηχανισμούς κοινωνικής πρόνοιας. Στο πλαίσιο αυτό, τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια ελήφθησαν σημαντικές πρωτοβουλίες

1. Οι εδαφικές μεταβολές και οι μετακινήσεις πληθυσμών μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Στο τέλος του Α΄ Παγκοσμίου χαράχθηκαν νέα σύνορα και τροποποιήθηκαν τα παλιά, όμως οι άνθρωποι παρέμειναν γενικώς εκεί όπου ζούσαν πριν από τον πόλεμο. Μετά το 1945 συνέβη το αντίθετο: με μία μόνο σημαντική εξαίρεση, τα σύνορα παρέμειναν γενικώς αμετάβλητα και μετακινήθηκαν οι άνθρωποι. Στη Δύση οι πολιτικοί θεωρούσαν ότι η Κοινωνία των Εθνών και οι διατάξεις της Συνθήκης των Βερσαλλιών για τις μειονότητες είχαν αποτύχει, και πως θα ήταν λάθος ακόμη και η απόπειρα να τις αναβιώσουν. Για τον λόγο αυτό, συναίνεσαν αρκετά εύκολα στις μετεγκαταστάσεις πληθυσμών. Αν δεν μπορούσαν να εξασφαλίσουν αποτελεσματική διεθνή προστασία για τις μειονότητες που είχαν διασωθεί στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη, τότε θα ήταν καλύτερα να τις στείλουν σε βολικότερους τόπους.

Judt T., *Η Ευρώπη μετά τον πόλεμο*, μετ. Ν. Σταματάκης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2012, σσ. 40-41.

Η καταστροφή στην Ευρώπη μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου

Η υποχώρηση της ευρωπαϊκής ισχύος μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Οι μεγάλοι διεθνείς οργανισμοί του 20ού αιώνα

με σκοπό την καθολική και δωρεάν πρόσβαση στη δημόσια υγεία, την ανακούφιση των ασθενέστερων κοινωνικά στρωμάτων, την κοινωνική ασφάλιση και τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας.

Κατά τη διάρκεια του πολέμου, οι γυναίκες ανέλαβαν μεγάλο μερίδιο της πολεμικής προσπάθειας στα μετόπισθεν, με αποτέλεσμα το πρώτο μισό της δεκαετίας του 1940 να αυξηθεί η γυναικεία απασχόληση. Η εξέλιξη αυτή συνέβαλε στη γυναικεία χειραφέτηση, κάτι που με τη σειρά της έδωσε ώθηση στο φεμινιστικό κίνημα της μεταπολεμικής εποχής. Στην πράξη, όμως, δεν επετεύχθη η πλήρης ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών όσον αφορά τα επαγγελματικά δικαιώματα και την πρόσβαση στην εκπαίδευση, με την πλειοψηφία των γυναικών να απασχολούνται πρωτίστως με την ανατροφή των παιδιών τους και τις οικιακές εργασίες.

Η δραματική εμπειρία του Ολοκαυτώματος και τα έκτροπα που έγιναν κατά τη διάρκεια του πολέμου σε βάρος του άμαχου πληθυσμού έφεραν στην επιφάνεια το ζήτημα της αποτελεσματικής προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αν και μετά τον πόλεμο δεν εξαλείφθηκαν ο ρατσισμός, ο αντισημιτισμός και οι διακρίσεις σε βάρος μειονοτικών πληθυσμών, δημιουργήθηκε διεθνώς ένα ισχυρό ρεύμα υπέρ της ισότητας των ανθρώπων, ανεξαρτήτως χρώματος, θρησκευματος, φύλου ή ταυτότητας. Τα επόμενα χρόνια, βασικός φορέας της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αναδείχθηκε ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ).

2. Σε ποιον βαθμό ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών πέτυχε στον βασικό του στόχο

Κύριος στόχος του ΟΗΕ είναι «η διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας» (άρθρο 1). Την αρμοδιότητα για την επίτευξη του στόχου αυτού έχει το Συμβούλιο Ασφαλείας. Πράγματι, η αποτελεσματικότητα του ΟΗΕ μπορεί να κριθεί κυρίως από το βαθμό στον οποίο έχει σώσει την ανθρωπότητα από μοιραία στρατιωτική σύγκρουση. Κάτι τέτοιο, ωστόσο, είναι δύσκολο να κριθεί. Από τη μία πλευρά, το γεγονός ότι οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι του 20ού αιώνα δεν έχουν ακολουθηθεί από έναν τρίτο θεωρείται μερικές φορές ύψιστο επίτευγμα του ΟΗΕ (που καταδεικνύει και μεγάλη πρόοδο σε σχέση με την Κοινωνία των Εθνών). Από την άλλη πλευρά, [...] η μη πραγματοποίηση ενός παγκοσμίου πολέμου μετά το 1945 σχετίζεται ελάχιστα με τον ΟΗΕ. Αποτελεί, αντίθετα, συνέπεια μιας «ισορροπίας του τρόμου» που αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, καθώς οι ΗΠΑ και η Σοβιετική Ένωση οδηγήθηκαν σε πυρηνικό αδιέξοδο.

Heywood A., *Διεθνείς σχέσεις και πολιτική στην παγκόσμια εποχή*, μετ., επιμέλεια Χ. Φραγκονικόλδου - Φ. Προέδρου, Κριτική, Αθήνα 2013, σ. 713.

Αλλαγές συνόρων στην Ανατολική Ευρώπη μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου

Η ίδρυση και οι στόχοι του ΟΗΕ

Η επιθυμία αποφυγής μιας νέας παγκόσμιας σύγκρουσης οδήγησε τους νικητές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, με αμερικανική κυρίως πρωτοβουλία, στην απόφαση σύστασης ενός νέου διεθνούς οργανισμού στη θέση της αποτυχημένης Κοινωνίας των Εθνών. Για τον λόγο αυτό, στις 24 Οκτωβρίου 1945 προχώρησαν στην ίδρυση του ΟΗΕ με έδρα τη Νέα Υόρκη. Τα βασικά όργανα του ΟΗΕ είναι το Συμβούλιο Ασφαλείας, το οποίο αποτελείται από μόνιμα μέλη που έχουν δικαίωμα βέτο (ΗΠΑ, Σοβιετική Ένωση-σήμερα Ρωσία-, Γαλλία, Βρετανία και Κίνα) και μη μόνιμα μέλη, η Γενική Συνέλευση, στην οποία μετέχουν όλα τα κράτη-μέλη του ΟΗΕ και η Γενική Γραμματεία.

Βασικοί στόχοι του ΟΗΕ είναι η διατήρηση της ειρήνης, η πρόληψη των συγκρούσεων, η παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας, ο αφοπλισμός, η προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η διαχείριση κρίσεων, η οικονομική και η κοινωνική ανάπτυξη, η διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς και η μέριμνα για την παγκόσμια υγεία. Αν και τα αντικρουόμενα συμφέροντα των μόνιμων μελών του Συμβουλίου Ασφαλείας κατά τη μεταπολεμική εποχή δεν επέτρεψαν στον ΟΗΕ να καταστεί ιδιαίτερα αποτελεσματικός στη βασική αποστολή του (τη διατήρηση της ειρήνης), στους υπόλοιπους τομείς η συνεισφορά του υπήρξε καθοριστική για την εδραίωση ενός καλύτερου κόσμου.

26 Ιουνίου 1945. Στιγμιότυπο από την υπογραφή του καταστατικού χάρτη του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, που σηματοδότησε την ίδρυση του ΟΗΕ.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Αφού μελετήσετε τις πηγές του βιβλίου, να παρουσιάσετε τις συνέπειες που είχε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος στην Ευρώπη.
2. Να εκπονήσετε εργασία για τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και τις καταστροφές από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο μέσα από κινηματογραφικό/φωτογραφικό υλικό και μαρτυρίες Εβραίων επιζήσαντων.
3. Να μελετήσετε τα βασικά δικαιώματα που κατοχυρώνονται με την «Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα» του ΟΗΕ της 10ης Δεκεμβρίου 1948.

Γλωσσάρι

Μειονότητα: Μη κυρίαρχη, αλλά επαρκής πληθυσμιακή ομάδα μιας χώρας με διακριτά χαρακτηριστικά (γλωσσικά, θρησκευτικά κ.ά.) από το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.

Βασικά όργανα και επιτροπές του ΟΗΕ

Αποτιμητής

Ενότητα 10:

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και η Ελλάδα

1	<p>Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1939-1945) υπήρξε ο πιο αιματηρός που έζησε ποτέ η ανθρωπότητα. Η ήττα της ναζιστικής Γερμανίας και των συμμάχων της κατέστη εφικτή μόνο μετά το 1941, όταν οι ΗΠΑ, η Βρετανία και η Σοβιετική Ένωση συμμάχησαν εναντίον του κοινού εχθρού. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος στοίχισε τη ζωή σε δεκάδες εκατομμύρια ανθρώπους και είχε τεράστιες οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες. Στην Ευρώπη εκατομμύρια άνθρωποι εξαναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την πατρίδα τους, παρά το γεγονός ότι σημαντικές αλλαγές συνόρων έγιναν μόνο στην Ανατολική Ευρώπη (στη Γερμανία, την Πολωνία και τη Σοβιετική Ένωση). Τέλος, προκειμένου να διασφαλισθεί η παγκόσμια ειρήνη κατά τη μεταπολεμική εποχή, οι νικητές του πολέμου προχώρησαν το 1945 στη συγκρότηση ενός νέου διεθνούς οργανισμού, του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ).</p>
2	<p>Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η Ελλάδα βρέθηκε στο πλευρό των Συμμάχων. Το 1940 απέκρουσε την ιταλική επίθεση, αλλά τον επόμενο χρόνο οι Γερμανοί εισέβαλαν και κατέλαβαν τη χώρα, καταδικάζοντάς τη σε μια μακρά και ιδιαίτερα επώδυνη κατοχή, που δεν έληξε παρά τον Οκτώβριο του 1944. Το διάστημα αυτό, οι Έλληνες αντιστάθηκαν με σθένος κατά των κατακτητών και των συνεργατών τους. Από τη μία πλευρά, οι ελληνικές εξόριστες κυβερνήσεις και οι Ένοπλες Δυνάμεις συνέχισαν να μάχονται κατά του Άξονα στη Βόρεια Αφρική και την Ευρώπη. Και από την άλλη, στην κατεχόμενη Ελλάδα εκδηλώθηκε ένα μαζικό αντιστασιακό κίνημα, προκαλώντας μεγάλες απώλειες στους κατακτητές και αναπτρώνοντας το ηθικό του βαριά δοκιμαζόμενου ελληνικού λαού.</p>

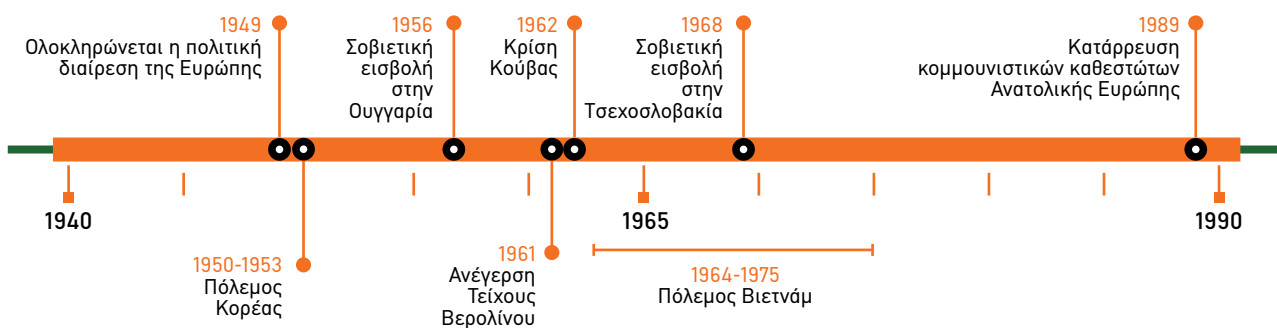
ΕΝΟΤΗΤΑ 11

Οι διεθνείς εξελίξεις από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου έως τα τέλη του 20ού αιώνα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 32

Η πολιτική διαίρεση της Ευρώπης, διπολισμός και Ψυχρός Πόλεμος

Μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ξέσπασε ο Ψυχρός Πόλεμος ανάμεσα στις ΗΠΑ και στη Σοβιετική Ένωση. Έως τα τέλη της δεκαετίας του 1940 είχε ολοκληρωθεί η πολιτική διαίρεση της Ευρώπης. Ο Ψυχρός Πόλεμος τελείωσε το 1989-1991 με την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων στα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης και στη Σοβιετική Ένωση.

Ο Ψυχρός Πόλεμος

Με τον όρο Ψυχρό Πόλεμο ονομάζουμε τον ανταγωνισμό που ξεκίνησε μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ανάμεσα στις ΗΠΑ και τη Σοβιετική Ένωση και συνεχίστηκε έως τα τέλη της δεκαετίας του 1980. Τέσσερα ήταν τα βασικά χαρακτηριστικά αυτού του φαινομένου. Πρώτον, ο διπολικός χαρακτήρας του διεθνούς συστήματος, με τις ΗΠΑ και τη Σοβιετική Ένωση να αναδεικνύονται σε δύο ισχυρούς πόλους γύρω από τους οποίους συσπειρώθηκαν τα περισσότερα κράτη της υφής. Δεύτερον, την περίοδο αυτή επήλθε η οριστική υποχώρηση της ισχύος των ευρωπαϊκών Μεγάλων Δυνάμεων και η ανάδειξη των ΗΠΑ και της Σοβιετικής

Ένωσης σε υπερδυνάμεις, λόγω των τεράστιων στρατιωτικών και οικονομικών δυνατοτήτων τους. Το τρίτο χαρακτηριστικό του Ψυχρού Πολέμου ήταν ο έντονα ιδεολογικός χαρακτήρας του, αφού η Σοβιετική Ένωση και οι ΗΠΑ εξέφραζαν δύο διαφορετικά και ανταγωνιστικά πολιτικοοικονομικά συστήματα: η μία πλευρά τον κομμουνισμό και η άλλη την αντιπροσωπευτική δημοκρατία και τον οικονομικό φιλελευθερισμό. Τέλος, οι δύο υπερδυνάμεις διέθεταν μεγάλο αριθμό πυρηνικών όπλων με τα οποία μπορούσαν να καταστρέψουν ολοσχερώς τον πλανήτη. Ο φόβος αυτός έκανε τις δύο χώρες να αποφύγουν τη μεταξύ τους στρατιωτική αναμέτρηση.

Οι απαρχές του Ψυχρού Πολέμου

Το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου το 1945 βρήκε τα αμερικανικά και τα σοβιετικά στρατεύματα να ελέγχουν αντίστοιχα τη Δυτική και την Ανατολική Ευρώπη. Από το 1946 έως το 1949 οι σχέσεις ανάμεσα στις δύο υπερδυνάμεις σταδιακά επιδεινώθηκαν, με αφορμή μια σειρά από εξελίξεις με επίκεντρο την Ευρώπη: την έναρξη του ελληνικού εμφύλιου πολέμου (1946), την εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν και του Σχεδίου Μάρσαλ (1947), το κομμουνιστικό πραξικόπημα στην Τσεχοσλοβακία (1948), τον αποκλεισμό του Βερολίνου (1948-1949), την ίδρυση του NATO, δηλαδή της συμμαχίας των δυτικοευρωπαϊκών κρατών με τις ΗΠΑ, και τη διαίρεση της Γερμανίας σε δύο κράτη: τη Δυτική Γερμανία με δημοκρατικό και την Ανατολική Γερμανία με κομμουνιστικό καθεστώς (1949).

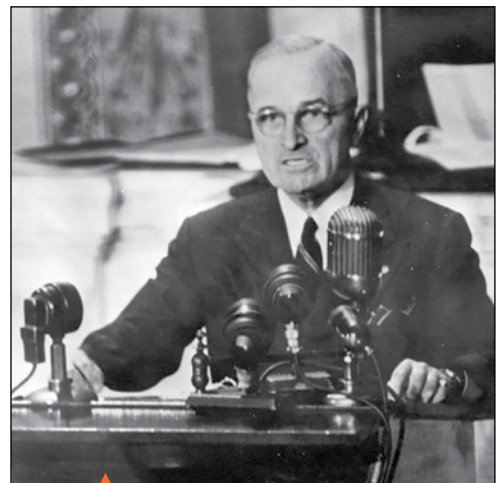
Κάτω από αυτές τις συνθήκες, έως τα τέλη της δεκαετίας του 1940 είχε ολοκληρωθεί η πολιτική διαίρεση της Ευρώπης: τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης, που απελευθερώθηκαν από τον αμερικανικό και τον βρετανικό στρατό, είχαν υιοθετήσει καθεστώτα πολυκομματικής αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και εκείνα της Ανατολικής Ευρώπης, που απελευθερώθηκαν από τον σοβιετικό στρατό, κομμουνιστικά καθεστώτα. Το Βερολίνο, η πρωτεύουσα της Γερμανίας, χωρίστηκε στα δύο: το ανατολικό Βερολίνο αποτέλεσε τμήμα της Ανατολικής Γερμανίας και το δυτικό Βερολίνο τμήμα της Δυτικής Γερμανίας.

Η διάρρηξη της συνεργασίας των ΗΠΑ με τη Σοβιετική Ένωση κατά τα πρώτα μεταπολεμικά έτη οφειλόταν τόσο σε ιδεολογικά όσο και σε στρατηγικά αίτια. Για τον Σοβιετικό ηγέτη Ιωσήφ Στάλιν, η επιβολή κομμουνιστικών καθεστώτων στην Ανατολική Ευρώπη είχε να κάνει με την προσπάθεια της Σοβιετικής Ένωσης να ελέγξει μια περιοχή από την οποία είχε δεχθεί δύο φορές τη γερμανική

1. Η καχυποψία ανάμεσα στις ΗΠΑ και τη Σοβιετική Ένωση μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Η καχυποψία θα χαρακτήριζε όλο και περισσότερο τις σχέσεις της Μόσχας με τους Δυτικούς συμμάχους της, παρά το καλό κλίμα στις συναντήσεις κορυφής και τις κοινές, ελπιδοφόρες εξαγγελίες των «Τριών Μεγάλων», όπως η Διακήρυξη για την απελευθερωμένη Ευρώπη της Γιάλτας (Φεβρουάριος 1945), που επαγγελλόταν τον σεβασμό για το δικαίωμα όλων των λαών να επιλέγουν ελεύθερα κυβέρνηση της αρεσκείας τους. [...] από το πρώτο μεταπολεμικό έτος, η καχυποψία –εν μέρει προϊόν ελλείμματος επικοινωνίας, αφού οι συναντήσεις κορυφής έπαψαν μετά το 1945– είχε εκτοπίσει όποια περιθώρια κατανόησης υπήρχαν στις σχέσεις των πρώην Μεγάλων Συμμάχων, αυξάνοντας τα επίπεδα ανασφάλειας για τις προθέσεις της άλλης πλευράς και μειώνοντας δραματικά τα περιθώρια συνεννόησης πάνω στο πλήθος των εκκρεμών ζητημάτων που είχε κληροδοτήσει ο πόλεμος.

Στεφανίδης Ι.Δ., *Ψυχρός Πόλεμος*, ΕΑΠ, Πάτρα 2021 σσ. 18, 22.

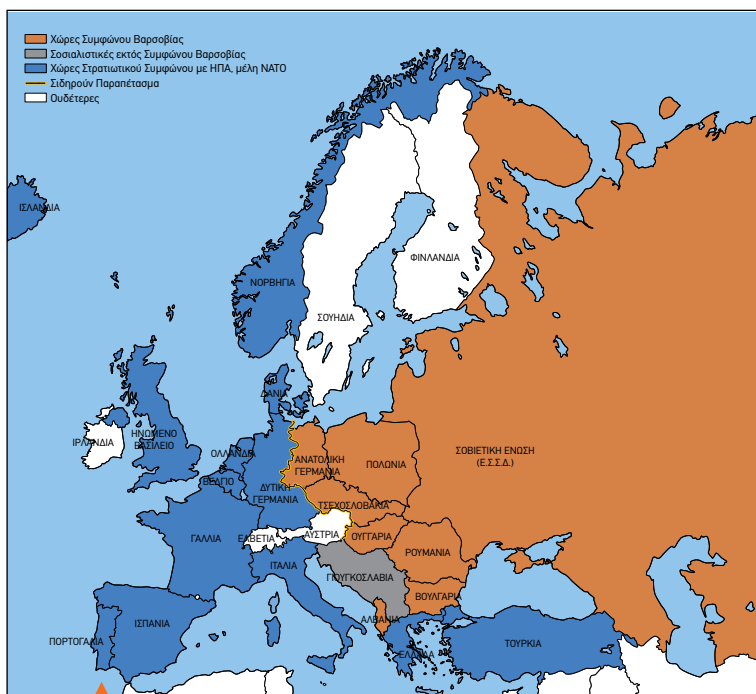

12 Μαρτίου 1947. Η εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν από τον Αμερικανό πρόεδρο στο Κογκρέσο (Harry S. Truman Presidential Library and Museum, Ιντιπέντενς, Μιζούρι).

επίθεση κατά το πρόσφατο παρελθόν. Την ίδια στιγμή, το Κρεμλίνο απέβλεπε στην παγκόσμια επανάσταση με την επέκταση του κομμουνισμού και σε άλλα κράτη της υφελίου. Αντίστοιχα, οι ΗΠΑ και ο Αμερικανός πρόεδρος Χάρι Τρούμαν ανησυχούσαν για την επέκταση του κομμουνισμού και στόχευαν στην ανάσχεση της σοβιετικής επιρροής. Παράλληλα, όμως, θεωρούσαν ότι η διάδοση των δημοκρατικών θεσμών και του οικονομικού φιλελευθερισμού εξυπηρετούσε και τα δικά τους παγκόσμια συμφέροντα.

Η κορύφωση του ανταγωνισμού των δύο υπερδυνάμεων

Μετά τη διαίρεση της Ευρώπης το 1949, οι δύο υπερδυνάμεις ενέτειναν τον μεταξύ τους ανταγωνισμό στην Ασία, όπου τον επόμενο χρόνο ξέσπασε ο πόλεμος της Κορέας. Την ίδια ακριβώς περίοδο, στην Κίνα επιβλήθηκε κομμουνιστικό καθεστώς με ηγέτη τον Μάο. Τη δεκαετία του 1950, οι ΗΠΑ και η Σοβιετική Ένωση ανταγωνίζονταν ακόμα για την κατάκτηση του Διαστήματος, την απόκτηση περισσότερων πυρηνικών όπλων και την αύξηση της παγκόσμιας επιρροής τους. Στις αρχές της δεκαετίας του 1960, η αντιπαράθεση των δύο κρατών έφτασε στο αποκορύφωμά της με την ανέγερση του Τείχους του Βερολίνου το 1961 και κυρίως με την κρίση των πυραύλων της Κούβας το 1962, όταν οι ΗΠΑ

Η πολιτική διαίρεση της Ευρώπης (1945-1949)

Οι «Τρεις Μεγάλοι» στη Συνδιάσκεψη της Γιάλτας. Διακρίνονται από αριστερά ο Βρετανός πρωθυπουργός Ουίνστον Τσόρτσιλ, ο πρόεδρος των ΗΠΑ Φράνκλιν Ρούσβελτ και ο ηγέτης της Σοβιετικής Ένωσης Ιωσήφ Στάλιν (The National Archives - United Kingdom).

2. Οι ΗΠΑ και ο πόλεμος του Βιετνάμ

Ο πόλεμος των ΗΠΑ στο Βιετνάμ αποτέλεσε [...] εξαρχής μια μεγάλη απερίσκεψια. Όχι επειδή δεν υπήρχαν αντικομμουνιστές Βιετναμέζοι που ήταν πρόθυμοι να πολεμήσουν για τα πιστεύω τους, αλλά επειδή αποτελούσαν μειονότητα καταδικασμένη να ηττηθεί σε οποιονδήποτε διαγωνισμό εθνικιστικής αξιοπιστίας. Οι κομμουνιστές του Βιετνάμ μπορούσαν επίσης να βασιστούν στη βοήθεια των Κινέζων εθνικιστών και των Σοβιετικών. Αλλά οι αμερικανικές κυβερνήσεις διαχρονικά πίστευαν ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες έπρεπε να αναλάβουν δράση προκειμένου να αποφύγουν μια κομμουνιστική επικράτηση στην Ινδοκίνα. Η θεωρία του ντόμινο, που επινοήθηκε αρχικά για την Κίνα, μεταφέρθηκε στο Βιετνάμ. Για τους Αμερικανούς, ο Ψυχρός Πόλεμος ήταν ένα παιχνίδι μηδενικού αθροίσματος, στο οποίο η απώλεια της μιας πλευράς αποτελούσε κέρδος για την άλλη.

Westad O.A., *Ο Ψυχρός Πόλεμος: μια παγκόσμια ιστορία*, μετ. Δ.-Γ. Κωνσταντίνου, Πατάκης, Αθήνα 2021, σ. 288.

και η Σοβιετική Ένωση έφτασαν, για πρώτη και τελευταία φορά, κοντά στην ένοπλη σύγκρουση.

Η περίοδος της διεθνούς ύφεσης

Μετά την κρίση της Κούβας και τη συνειδητοποίηση ότι μια σύγκρουση Σοβιετικής Ένωσης και ΗΠΑ θα οδηγούσε σε πυρηνικό όλεθρο, οι δύο χώρες αποφάσισαν να ρίξουν τους τόνους και να επιδιώξουν τη μεταξύ τους συνεννόηση. Πράγματι, από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 έως τα τέλη της επόμενης, οι δύο πλευρές έλαβαν αρκετές πρωτοβουλίες προς την κατεύθυνση της διεθνούς ύφεσης, δηλαδή της αποφυγής των εντάσεων. Παρ' όλα αυτά, την περίοδο αυτή και οι δύο υπερδυνάμεις ενεπλάκησαν σε υποθέσεις του Τρίτου Κόσμου, με κορυφαία την ανάμειξη των ΗΠΑ στον πόλεμο του Βιετνάμ, στον οποίο μάλιστα ηττήθηκαν. Η σκληρότητα των αμερικανικών στρατευμάτων εκεί προκάλεσε κύμα αντιαμερικανισμού στην υφήλιο.

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου

Στις αρχές της δεκαετίας του 1980 παρατηρήθηκε νέα αύξηση των εντάσεων ανάμεσα σε Μόσχα και Ουάσιγκτον. Την περίοδο αυτή, όμως, ανήλθαν στην εξουσία δύο προσωπικότητες, οι οποίες έμελλε να παίξουν καθοριστικό ρόλο στο τέλος του Ψυχρού Πολέμου: ο Ρόναλντ Ρίγκαν στις ΗΠΑ και ο Μιχαήλ Γκορμπατσόφ στη Σοβιετική Ένωση. Μεταξύ άλλων, οι δύο άνδρες συμφώνησαν το 1987, για πρώτη φορά από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, στην αμοιβαία μείωση των πυρηνικών οπλοστασίων τους και στον τερματισμό του ψυχροπολεμικού ανταγωνισμού. Το 1989 κατέρρευσαν τα κομμουνιστικά καθεστώτα της Ανατολικής Ευρώπης και το Τείχος του Βερολίνου, και δύο χρόνια αργότερα διαλύθηκε η Σοβιετική Ένωση. Έκτοτε, η Κίνα παραμένει η μοναδική Μεγάλη Δύναμη με κομμουνιστικό καθεστώς.

Η πολιτική διαίρεση της Ευρώπης, διπολισμός και Ψυχρός Πόλεμος

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να παρακολουθήσετε τις ταινίες *Οι ζωές των άλλων* (2006) και *ΣΟΣ, Πεντάγωνο καλεί Μόσχα* (1964). Τι συμπεράσματα βγάζετε σχετικά με τον Ψυχρό Πόλεμο;
2. Να αναζητήσετε και να συγκεντρώσετε στοιχεία για τα νεανικά κινήματα της δεκαετίας του 1960 με τη χρήση μουσικού, κινηματογραφικού, φωτογραφικού και λογοτεχνικού υλικού.

Στιγμιότυπο από μάχη κατά τη διάρκεια του πολέμου του Βιετνάμ.

Ο Ψυχρός Πόλεμος

Γλωσσάρι

Δόγμα Τρούμαν: Πολιτική την οποία διατύπωσε ο Αμερικανός πρόεδρος Χάρι Τρούμαν σε ομιλία του ενώπιον του Κογκρέσου στις 12 Μαρτίου 1947, σύμφωνα με την οποία οι ΗΠΑ θα προσέφεραν στρατιωτική και οικονομική βοήθεια στην Ελλάδα και την Τουρκία προκειμένου να αποτραπεί η υπαγωγή τους στη σοβιετική σφαίρα επιρροής.

Σχέδιο Μάρσαλ: Πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας που προσέφεραν οι ΗΠΑ στα κράτη της Δυτικής Ευρώπης την περίοδο 1948-1952. Πήρε το όνομά του από τον Αμερικανό υπουργό Εξωτερικών Τζορτζ Μάρσαλ και απέβλεπε στην οικονομική ανασυγκρότηση της Δυτικής Ευρώπης.

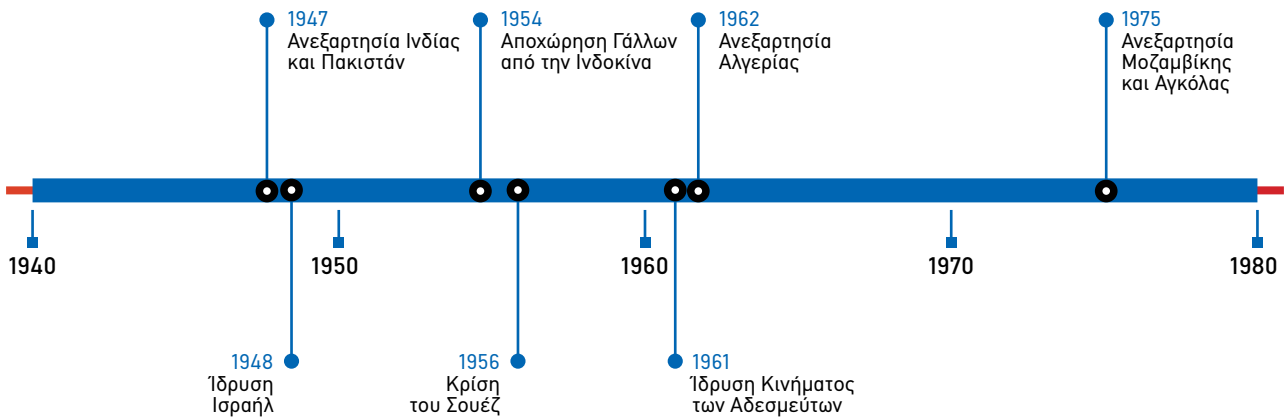
Σύμφωνο Βαρσοβίας: Στρατιωτική συμμαχία των κομμουνιστικών κρατών της Κεντρικής και της Ανατολικής Ευρώπης. Ιδρύθηκε το 1955, με πρωτοβουλία της Σοβιετικής Ένωσης, ως «απάντηση» στην ένταξη της Δυτικής Γερμανίας στο ΝΑΤΟ.

Φιλελευθερισμός: Πολιτική ιδεολογία που ανάγει την ατομική ελευθερία σε ανώτατη αξία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 33

Το τέλος της αποικιοκρατίας και η ανάδυση του Τρίτου Κόσμου

Μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ξεκίνησε η διαδικασία της αποαποικιοποίησης και της διάλυσης των ευρωπαϊκών αποικιακών αυτοκρατοριών. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1940 έως τα μέσα της δεκαετίας του 1970 δημιουργήθηκαν δεκάδες νέα ανεξάρτητα κράτη στη Νότια Ασία, στην Αφρική και στη Μέση Ανατολή. Τα περισσότερα από τα νέα κράτη βρέθηκαν αντιμέτωπα με τεράστια οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα.

Το τέλος της αποικιοκρατίας μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου βρήκε τις αποικιακές αυτοκρατορίες της Βρετανίας, της Γαλλίας, της Ολλανδίας, του Βελγίου και της Πορτογαλίας να ελέγχουν ένα μεγάλο μέρος του πλανήτη. Ωστόσο, τα επόμενα χρόνια, οι αποικιακές δυνάμεις άρχισαν σταδιακά να εγκαταλείπουν τις αποικίες τους, οι οποίες απέκτησαν την ανεξαρτησία τους, με αποτέλεσμα τη δημιουργία δεκάδων νέων κρατών. Είναι ενδεικτικό ότι το 1945 ο ΟΗΕ αριθμούσε 50 μέλη και ογδόντα χρόνια αργότερα 193 μέλη, τα περισσότερα από τα οποία ήταν κράτη που δημιουργήθηκαν κατά τη διαδικασία της αποαποικιοποίησης.

Παράγοντες που προκάλεσαν το τέλος της αποικιοκρατίας

Το τέλος της αποικιοκρατίας υπήρξε το αποτέλεσμα πολλών παραγόντων. Πρώτον, ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος προκάλεσε μεγάλα προβλήματα στις αποικιακές δυνάμεις, με αποτέλεσμα να απολέσουν σημαντικό μέρος της παγκόσμιας ισχύος τους και να μην μπορούν να διατηρήσουν τον έλεγχο των αποικιών τους. Δεύτερον, κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, το αίτημα για ελευθερία απέκτησε τεράστια δυναμική, δίνοντας ώθηση στους αγώνες των αποικιών για απόδοση της ανεξαρτησίας τους. Τρίτον, οι δύο ανερχόμενες υπερδυνάμεις, οι ΗΠΑ και η Σοβιετική Ένωση, ήταν αντίθετες στην αποικιοκρατία και δεν ήταν διατεθειμένες να βοηθή-

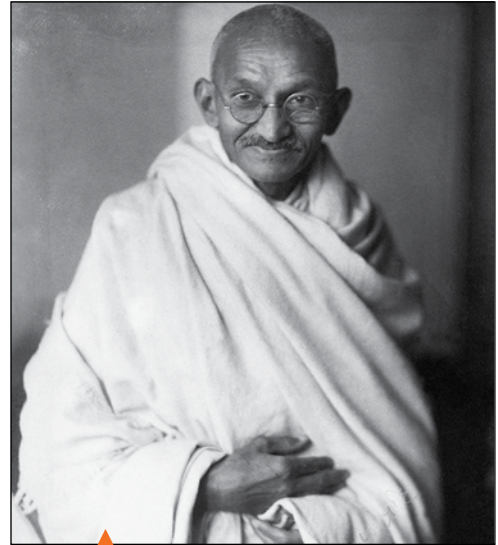
σουν τα ευρωπαϊκά κράτη να διατηρήσουν τις αχαρναίες αυτοκρατορίες τους.

Οι απαρχές της αποαποικιοποίησης

Το τέλος της αποικιοκρατίας στη Νότια Ασία, 1947-1954

Στα τέλη της δεκαετίας του 1940 και στις αρχές της επόμενης, η Βρετανία, η Γαλλία και η Ολλανδία αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν σημαντικές αποικίες που είχαν στη Νότια Ασία. Το 1947 οι Βρετανοί αποχώρησαν από την Ινδία, με αποτέλεσμα τη δημιουργία δύο ανεξάρτητων κρατών, της Ινδίας και του Πακιστάν, το οποίο αρχικά αποτελούνταν από δύο περιοχές: το σημερινό Πακιστάν στα δυτικά της Ινδίας και το σημερινό Μπανγκλαντές στα ανατολικά. Εμβληματική προσωπικότητα στον αγώνα των Ινδίων για τερματισμό της αποικιοκρατίας αναδείχτηκε ο Μαχάτμα Γκάντι.

Ο Μαχάτμα Γκάντι στο Λονδίνο το 1931. Πηγή: Alamy/Visualhellas.gr

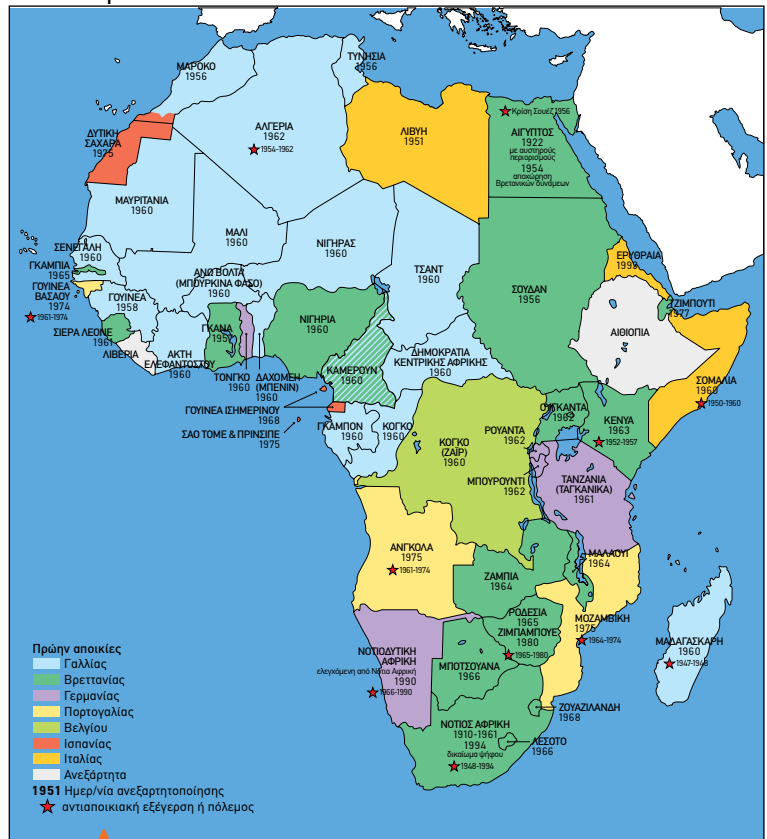
Το 1948 η Βρετανία αποχώρησε από τη Βιρμανία και την Κεϋλάνη και τον επόμενο χρόνο η Ολλανδία αποδέχτηκε την ανεξαρτητοποίηση της Ινδονησίας. Τέλος, το 1954 οι Γάλλοι αποχώρησαν από την Ινδοκίνα, από την οποία προέκυψαν το Βόρειο και το Νότιο Βιετνάμ, το Λάος και η Καμπότζη.

Η αποχώρηση των Βρετανών, των Γάλλων και των Ολλανδών αποικιοκρατών από τη Νότια Ασία δεν ήταν αποτέλεσμα της δικής τους επιθυμίας, αλλά της αδυναμίας τους να διατηρήσουν τον έλεγχο περιοχών με μεγάλη οικονομική και στρατηγική σημασία. Όσον αφορά συγκεκριμένα την Ινδονησία και την Ινδοκίνα, η αποχώρηση των Ολλανδών και των Γάλλων ήρθε ύστερα από έντονους ένοπλους αγώνες των γηγενών εναντίον της αποικιοκρατίας.

Η ίδρυση ανεξάρτητων κρατών στη Μέση Ανατολή και τη Βόρεια Αφρική, 1947-1962

Στα τέλη της δεκαετίας του 1940 οι Βρετανοί και οι Γάλλοι αποχώρησαν από τη Μέση Ανατολή, την οποία έλεγχαν από το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου με το σύστημα των εντολών της Κοινωνίας των Εθνών. Από την εξέλιξη αυτή προέκυψαν η Ιορδανία,

Η στάση των δύο υπερδυνάμεων έναντι της αποαποικιοποίησης

Το τέλος της αποικιοκρατίας στην Αφρική και η ίδρυση ανεξάρτητων κρατών

η Συρία και ο Λίβανος. Επιπλέον, το 1947 ο ΟΗΕ αποφάσισε την ίδρυση δύο κρατών στην Παλαιστίνη, η οποία έως τότε αποτελούσε βρετανική εντολή: ενός εβραϊκού και ενός αραβικού. Ενώ όμως το εβραϊκό κράτος (Ισραήλ) ιδρύθηκε τον επόμενο χρόνο, τα εδάφη που προορίζονταν για το αραβικό κράτος της Παλαιστίνης μοιράστηκαν ανάμεσα στο Ισραήλ, την Αίγυπτο και την Ιορδανία, ως συνέπεια του αραβοϊσραηλινού πολέμου του 1948-1949. Το 1956 η Γαλλία και η Βρετανία υπέστησαν μία ακόμα συντριπτική ήττα στη Μέση Ανατολή κατά τη διάρκεια της κρίσης του Σουέζ, όταν εισέβαλαν στην Αίγυπτο. Τελικά, οι εισβολείς, υπό την πίεση των ΗΠΑ και της Σοβιετικής Ένωσης, εξαναγκάστηκαν να αποχωρήσουν από την Αίγυπτο. Η κρίση του Σουέζ υπήρξε καμπή για την υποχώρηση της αποικιοκρατίας. Το 1960 η Κύπρος αναδείχτηκε σε ανεξάρτητο κράτος. Τέλος, το 1962 η Γαλλία αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Αλγερία στη Βόρεια Αφρική, ύστερα από έναν αιματηρό πόλεμο που διήρκησε οκτώ ολόκληρα χρόνια.

Το τέλος της αποικιοκρατίας στην Αφρική, 1960-1975

Η αποχώρηση της Γαλλίας και της Βρετανίας από τη Νότια Ασία και τη Βόρεια Αφρική και η υποχώρηση της ισχύος τους στη Μέση Ανατολή κατέδειξαν διεθνώς ότι οι δύο μεγαλύτερες αποικιακές αυτοκρατορίες των περασμένων αιώνων δεν διέθεταν πλέον τα αναγκαία μέσα προκειμένου να διατηρήσουν τις αποικίες τους. Έτσι, τη δεκαετία του 1960 ήταν η σειρά της Αφρικής να εισέλθει σε μια περίοδο αποαποικιοποίησης, μετά από μακροχρόνιους αγώνες, κατά τη διάρκεια της οποίας ιδρύθηκε ένας μεγάλος αριθμός κρατών: η Σενεγάλη, η Ακτή του Ελεφαντοστού, η Μαδαγασκάρη, η Νιγηρία, η Σιέρα Λεόνε, η Κένυα, η Ζάμπια κ.ά. Την ίδια περίοδο, το Βέλγιο αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τις αποικίες του στην Αφρική, με αποτέλεσμα την ίδρυση του Κονγκό, της Ρουάντα και του Μπουρούντι. Τέλος, στα μέσα της δεκαετίας του 1970, μετά από πολυετή ένοπλο αγώνα και την αποχώρηση της Πορτογαλίας, προέκυψαν τα κράτη της Μοζαμβίκης και της Αγκόλας.

Η άνοδος του Τρίτου Κόσμου

Ο όρος «Τρίτος Κόσμος» χρησιμοποιήθηκε ευρέως κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου και αναφέρεται πρωτίστως στα κράτη που προέκυψαν με την αποαποικιοποίηση και τα οποία, παρά τις επιμέρους διαφορές τους, είχαν κάποια κοινά χαρακτηριστικά. Πρώτον, δεν ενδιαφέρονταν για τα διλήμματα του Ψυχρού Πολέμου και τις υποθέσεις των δύο αντίπαλων συνασπισμών. Δεύτερον,

1. Ο πόλεμος της Αλγερίας

Οι σημαντικότερες μεταβιβάσεις εξουσίας από αποικιακή σε ιθαγενή διακυβέρνηση έλαβαν χώρα κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του Ψυχρού Πολέμου [...] ο δρόμος προς την ελευθερία δεν ήταν περίπατος – οι αποικιακές δυνάμεις συχνά κατέβαλαν προσπάθειες να νεκραναστηθούν και να σταθούν ξανά στα πόδια τους κατά την περίοδο αμέσως μετά τον πόλεμο [...] Η Γαλλία, η αυτοκρατορία που επεδίωκε την αφομοίωση των ντόπιων περισσότερο από κάθε άλλη, προσπάθησε ίσως για αυτόν τον λόγο να κρατήσει τις αποικίες της διά της βίας για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα απ' ό,τι οι υπόλοιπες δυνάμεις. Ήδη από τη μέρα που η Γαλλία γιόρτασε τη δική της απελευθέρωση από τη Γερμανία στις 8 Μαΐου 1945, γαλλικές δυνάμεις άνοιξαν πυρ σε μία συγκέντρωση ανεξαρτησίας στην πόλη Σετίφ στην Αλγερία, σκοτώνοντας εκατοντάδες αμάχους. Μέχρι τη στιγμή της αποχώρησης των τελευταίων Γάλλων στρατιωτών από τη Βόρεια Αφρική το 1962, περισσότερο από μισό εκατομμύριο άνθρωποι είχαν σκοτωθεί, σχεδόν όλοι από την πλευρά των Αλγερινών.

Westad O.A., *Ο παγκόσμιος Ψυχρός Πόλεμος: Οι επεμβάσεις στον Τρίτο Κόσμο και η διαμόρφωση της εποχής μας*, μετ. Α. Πανουτσόπουλος, Πατάκης, Αθήνα 2023, σσ. 130-131.

Νέα κράτη που προέκυψαν κατά τη διάρκεια της αποαποικιοποίησης

ήταν κατά κανόνα αντιμέτωπα με τεράστια οικονομικά προβλήματα και μεγάλες κοινωνικές ανισότητες. Τρίτον, είχαν ιδιόμορφα πολιτικά καθεστώτα, τα οποία πολλές φορές χαρακτηρίζονταν από διαφθορά και αυταρχικές μεθόδους διακυβέρνησης.

Μεγάλη ευθύνη για την αδυναμία των κρατών αυτών να μπουν σε τροχιά ανάπτυξης δεν είχαν μόνο οι νέες ηγεσίες τους, αλλά και οι πρώην αποικιοκράτες, που είχαν δημιουργήσει οικονομικές και πολιτικές δομές με βασικό σκοπό την εξυπηρέτηση των συμφερόντων της μητρόπολης. Έτσι, ακόμα τον 21ο αιώνα, πολλά κράτη που δημιουργήθηκαν με τη διάλυση των αποικιακών αυτοκρατοριών εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν τεράστια προβλήματα ύδρευσης, επισιτισμού και επιδημιών, τα οποία αναγκάζουν εκατομμύρια ανθρώπους να εγκαταλείψουν τις εστίες τους.

Τη δεκαετία του 1960 πολλά κράτη του Τρίτου Κόσμου οργανώθηκαν στο Κίνημα των Αδεσμεύτων, το οποίο φιλοδοξούσε να διατηρήσει ουδετερότητα στον Ψυχρό Πόλεμο. Σημαντικό ρόλο στη συγκρότηση και στην εξέλιξη του Κινήματος των Αδεσμεύτων έπαιξαν ηγετικές προσωπικότητες, όπως ο Τζαβαχαρλάλ Νεχρού (Ινδία), ο Γίτσιπ Μπροζ Τίτο (Γιουγκοσλαβία), ο Γκαμάλ Άμπντελ Νάσερ (Αίγυπτος), ο Αχμέντ Σουκάρνο (Ινδονησία), ο Φιντέλ Κάστρο (Κούβα) και ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος (Κύπρος). Ωστόσο, τα αντικρουόμενα συμφέροντα και οι διαφορετικές προτεραιότητες των μελών του δεν επέτρεψαν στο Κίνημα των Αδεσμεύτων να διαδραματίσει τον ρόλο που επιθυμούσε, με αποτέλεσμα τη δεκαετία του 1980 η επιρροή του σταδιακά να φθίνει.

Το τέλος της αποικιοκρατίας και η ανάδυση του Τρίτου Κόσμου

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να αναζητήσετε και να εντοπίσετε στον χάρτη τα κράτη του Τρίτου Κόσμου που αντιμετωπίζουν τα μεγαλύτερα προβλήματα υποσιτισμού.
2. Να συγκεντρώσετε στοιχεία για τη δράση του Μαχάτμα Γκάντι και να εκτιμήσετε τη συμβολή του στην πτώση της αποικιοκρατίας.
3. Να καταγράψετε τα προβλήματα του μεταπολεμικού Τρίτου Κόσμου μέσα από φωτογραφικό, κινηματογραφικό και έντυπο υλικό.

2. Οι συνέπειες της αποαποικιοποίησης

Η αποαποικιοποίηση είχε συγκλονιστικά αποτελέσματα. Προκάλεσε μια εκρηκτική αύξηση των κυρίαρχων κρατών, σχεδόν τετραπλασιάζοντας το σύνολο εκείνων του Μεσοπολέμου. Κατεδάφισε τον μηχανισμό των ευρωπαϊκών προνομίων σε κάποια μη ευρωπαϊκά κράτη που μέχρι τότε ήταν μόνο κατ' όνομα κυρίαρχα. Κατέστρεψε τη νομιμοποίηση της αυτοκρατορικής κυριαρχίας και γελοιοποίησε τον χαρακτήρα και τη νοοτροπία της αυτοκρατορικής «υπηρεσίας» [...] Αυτό που ήταν πολύ λιγότερο σαφές [...] ήταν εάν η κατάρρευση της ευρωπαϊκής αυτοκρατορικής τάξης θα σήμαινε μια πραγματική μετάβαση σε έναν «κόσμο των εθνών». Ή εάν η διχοτόμηση της Ευρασίας (ως το ζωτικής σημασίας πλαίσιο στο οποίο έλαβε χώρα η αποικιοκρατία) θα ενθάρρυνε την άνοδο νέων ειδών αυτοκρατοριών, που θα βασιζόνταν πολύ λιγότερο στην αποικιακή κυριαρχία και περισσότερο σε μορφές επιρροής που θα μπορούσαν να είναι να είναι εξίσου αποτελεσματικές.

Darwin J., *Μετά τον Ταμερλάνο: η άνοδος και πτώση των παγκόσμιων αυτοκρατοριών*, μετ. Δ. Χουρχούλης, Πατάκης, Αθήνα 2021, σσ. 514-515.

Γλωσσάρι

Αποικιοκρατία: Το καθεστώς της πολιτικής και κοινωνικής επικυριαρχίας μιας ισχυρής χώρας σε ασθενέστερη.

Αποτιμητής

Ενότητα 11:

Οι διεθνείς εξελίξεις από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου έως τα τέλη του 20ού αιώνα

1	<p>Η μεταπολεμική εποχή χαρακτηρίστηκε από την υποχώρηση των παραδοσιακών Μεγάλων Δυνάμεων της Ευρώπης (Βρετανία, Γαλλία και Γερμανία) και από την άνοδο των δύο εξωευρωπαϊκών υπερδυνάμεων, των ΗΠΑ και της Σοβιετικής Ένωσης. Αμέσως μετά την ήττα της ναζιστικής Γερμανίας, οι δύο υπερδυνάμεις ενεπλάκησαν σε έναν διαρκή ανταγωνισμό, που έμεινε γνωστός ως Ψυχρός Πόλεμος. Τα αίτια του Ψυχρού Πολέμου ήταν τόσο ιδεολογικά όσο και στρατηγικά. Μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου οι σχέσεις ανάμεσα στις δύο υπερδυνάμεις σταδιακά επιδεινώθηκαν με αποτέλεσμα έως τα τέλη της δεκαετίας του 1940 η Ευρώπη να έχει χωριστεί σε δύο στρατόπεδα: τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης υιοθέτησαν δημοκρατικά και εκείνα της Ανατολικής Ευρώπης κομμουνιστικά καθεστώτα. Ο Ψυχρός Πόλεμος τερματίστηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1980, με την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων στην Ανατολική Ευρώπη και τη Σοβιετική Ένωση.</p>
2	<p>Η δεύτερη σημαντική εξέλιξη της μεταπολεμικής εποχής ήταν το τέλος της αποικιοκρατίας και η ανάδειξη του Τρίτου Κόσμου. Η σταδιακή διάλυση των μεγάλων ευρωπαϊκών αυτοκρατοριών οδήγησε στη δημιουργία μιας σειράς νέων κρατών, κυρίως στην Αφρική και την Ασία, τα περισσότερα εκ των οποίων οργανώθηκαν στο Κίνημα των Αδεσμεύτων, αφού δεν ενδιαφέρονταν για τις ψυχροπολεμικές αντιπαραθέσεις. Ωστόσο, τα κράτη του Τρίτου Κόσμου βρέθηκαν εξ αρχής αντιμέτωπα με μεγάλα οικονομικά, πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα, με αποτέλεσμα η ανεξαρτησία τους να συνοδεύεται συχνά από εμφύλιες διαμάχες.</p>

ΕΝΟΤΗΤΑ 12

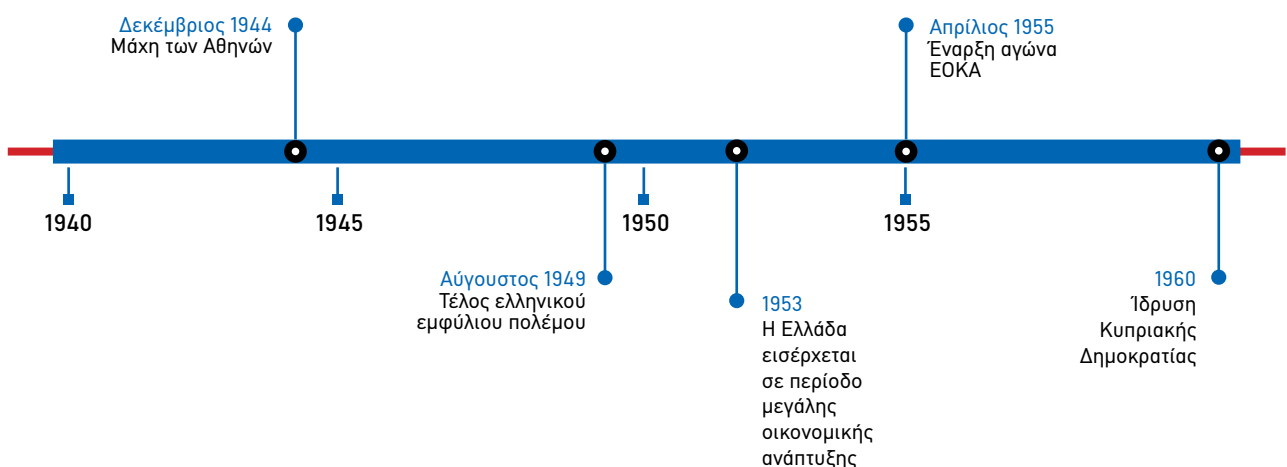
Η Ελλάδα από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου έως τις αρχές του 21ου αιώνα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 34

Ο Εμφύλιος Πόλεμος και τα κύρια προβλήματα της μετεμφυλιακής Ελλάδας (1944-1963).

Ο κυπριακός αγώνας (1955-1959)

Το 1944-1949 η Ελλάδα βίωσε έναν αιματηρό εμφύλιο πόλεμο ανάμεσα στις φιλοδυτικές και στις κομμουνιστικές δυνάμεις. Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος έληξε με την ήττα του ΚΚΕ. Μετά το 1950, οι κυβερνήσεις του Κέντρου και της Δεξιάς ανέλαβαν το δύσκολο έργο της οικονομικής ανασυγκρότησης της χώρας. Την ίδια περίοδο, η δημοκρατία στην Ελλάδα αντιμετώπιζε πολλά προβλήματα. Το 1955 ξεκίνησε ο ένοπλος αγώνας των Ελλήνων της Κύπρου για Ένωση με την Ελλάδα. Το 1959 εγκαθιδρύθηκε η Κυπριακή Δημοκρατία.

Τα Δεκεμβριανά

Η απελευθέρωση της Αθήνας από τα γερμανικά στρατεύματα, τον Οκτώβριο του 1944, έγινε δεκτή με ενθουσιασμό από τον ελληνικό λαό, ο οποίος, ύστερα από τέσσερα χρόνια επώδυνης Κατοχής, μπορούσε πλέον να ατενίζει το μέλλον με αισιοδοξία. Τα πράγματα, όμως, εξελίχθηκαν διαφορετικά. Στις αρχές Δεκεμβρίου του 1944 ξέσπασε η μάχη των Αθηνών ανάμεσα στις δυνάμεις του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ) και του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος (ΚΚΕ) από τη μία πλευρά και τις κυβερνητικές και βρετανικές δυνάμεις από την άλλη. Τα Δεκεμβριανά, όπως έμειναν γνωστές οι εμφύλιες συγκρούσεις στην πρωτεύουσα, διήρκησαν έναν μήνα και έληξαν με την επικράτηση των κυβερνητικών δυνάμεων.

Ο Εμφύλιος Πόλεμος του 1946-1949

Το τέλος των Δεκεμβριανών δεν σήμανε τον τερματισμό του Εμφύλιου Πολέμου. Η συμφωνία ειρήνευσης, η οποία υπογράφηκε στη Βάρκιζα της Αττικής ανάμεσα στο ΕΑΜ και την κυβέρνηση Νικόλαου Πλαστήρα στις 12 Φεβρουαρίου 1945 δεν εφαρμόστηκε. Ακολούθησαν οι βουλευτικές εκλογές της 31ης Μαρτίου 1946, στις οποίες επικράτησε το φιλοβασιλικό Λαϊκό Κόμμα. Από τις εκλογές αυτές απείχαν το ΚΚΕ και άλλα μικρότερα κόμματα, διαμαρτυρόμενα για τις συνθήκες που επικρατούσαν στην Ελλάδα μετά τα Δεκεμβριανά και κυρίως για τις διώξεις που γίνονταν σε βάρος πολιτών που πρόσκεινταν στην Αριστερά. Τον Σεπτέμβριο του 1946 διενεργήθηκε δημοψήφισμα το οποίο απέβη υπέρ της επανόδου του βασιλιά Γεωργίου Β΄ στην Ελλάδα.

Την άνοιξη του 1946, αμέσως μετά τις εκλογές, ξεκίνησε μια νέα και πιο αιματηρή φάση του ελληνικού Εμφύλιου Πολέμου, στην οποία συγκρούστηκαν από τη μία πλευρά οι φιλοδυτικές δυνάμεις του Κέντρου και της Δεξιάς και από την άλλη το ΚΚΕ με ένοπλη δύναμη τον Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδος (ΔΣΕ). Ο πόλεμος έληξε τρία χρόνια αργότερα, το καλοκαίρι του 1949, με την οριστική ήττα του ΚΚΕ και του ΔΣΕ. Την ίδια περίοδο, η Ελλάδα διεκδίκησε στο Συνέδριο Ειρήνης των Παρισίων (1946) τη Βόρειο Ήπειρο και τα Δωδεκάνησα. Πέτυχε όμως μόνο την ενσωμάτωση των Δωδεκανήσων στον εθνικό κορμό, το 1947 με τη Βόρειο Ήπειρο να παραμένει τμήμα της Αλβανίας, παρά το γεγονός ότι το ελληνικό στοιχείο αποτελούσε την πλειοψηφία στην περιοχή.

Τα αίτια του ελληνικού Εμφύλιου Πολέμου

Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος υπήρξε προϊόν τόσο εσωτερικών όσο και διεθνών εξελίξεων. Στο εσωτερικό της χώρας αναδείχθηκαν δύο διαφορετικές εκδοχές σχετικά με το πολιτικό μέλλον της Ελλάδας. Από τη μία πλευρά, οι δυνάμεις που πρόσκεινταν στο ΚΚΕ και είχαν αυξήσει την επιρροή τους κατά τη διάρκεια της Κατοχής επιδίωκαν την επιβολή κομμουνιστικού καθεστώτος. Από την άλλη πλευρά, οι αστικές δυνάμεις επιθυμούσαν την εγκαθίδρυση πολιτεύματος κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Η αδυναμία συνεννόησης και η αμοιβαία καχυποψία μεταξύ των δύο πλευρών δημιούργησαν τις προϋποθέσεις ένοπλης αντιπαράθεσης.

Βρετανικό άρμα στους δρόμους της Αθήνας την περίοδο των Δεκεμβριανών

Ο λογοτέχνης Γιώργος Θεοτοκάς για τα Δεκεμβριανά

Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας 1830-1947

Τι είναι εμφύλιος πόλεμος;

Παράλληλα, στον Εμφύλιο Πόλεμο του 1946-1949 ενεπλάκη και ο διεθνής παράγοντας. Οι ελληνικές φιλοδυτικές δυνάμεις έλαβαν σημαντική βοήθεια από τη Βρετανία και κυρίως τις ΗΠΑ (μέσω του Δόγματος Τρούμαν), που ήθελαν η Ελλάδα να παραμείνει στον δυτικό συνασπισμό. Τα κομμουνιστικά κράτη της Ανατολικής Ευρώπης και των Βαλκανίων ενίσχυαν το ΚΚΕ και τον ΔΣΕ. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος υπήρξε το πρώτο πεδίο ένοπλης αντιπαράθεσης του Ψυχρού Πολέμου.

Το έργο των κυβερνήσεων 1950-1963

Μετά το τέλος του Εμφύλιου Πολέμου, βασική προτεραιότητα των ελληνικών κυβερνήσεων ήταν η οικονομική ανασυγκρότηση της χώρας και η άνοδος του βιοτικού επιπέδου των πολιτών. Στον τομέα αυτό, το έργο που σημειώθηκε ήταν σημαντικό. Τα μέτρα που έλαβαν οι κυβερνήσεις του Κέντρου υπό τον Νικόλαο Πλαστήρα και τον Σοφοκλή Βενιζέλο (1950-1952) και της Δεξιάς υπό τον Αλέξανδρο Παπάγο (1952-1955) δημιούργησαν τις προϋποθέσεις της ραγδαίας οικονομικής ανάπτυξης και της πραγματοποίησης των μεγάλων έργων στους τομείς της γεωργίας, της βιομηχανίας, των υποδομών και του τουρισμού, που πραγματοποιήθηκαν τα επόμενα χρόνια από τις κυβερνήσεις του Κωνσταντίνου Καραμανλή (1955-1963).

Οι κυβερνήσεις της περιόδου μερίμνησαν ακόμα για την ένταξη της χώρας στους δυτικούς θεσμούς. Έτσι, το 1952 πραγματοποιήθηκε η ένταξη της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ. Επιπλέον, το 1961 υπογράφηκε η Συμφωνία Σύνδεσης της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ), η οποία προέβλεπε τη μελλοντική ένταξη της χώρας στην Κοινότητα. Σύμφωνα με τον αρχηγό της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ένωσης (ΕΡΕ) Κωνσταντίνο Καραμανλή, εμπνευστή και βασικό υπέρμαχο της ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ, μια τέτοια εξέλιξη θα συνέβαλε καθοριστικά στην οικονομική ανάπτυξη και στην εδραίωση των δημοκρατικών θεσμών στην Ελλάδα.

Η μετανάστευση των Ελλήνων μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

Η κατοχύρωση της γυναικείας ψήφου στην Ελλάδα

Προβλήματα στη λειτουργία της δημοκρατίας

Η δημοκρατία που εδραιώθηκε στην Ελλάδα μετά το 1949 έφερε βαριά τα τραύματα του Εμφύλιου Πολέμου και δεν ήταν απαλλαγμένη από αδυναμίες. Η ραγδαία οικονομική ανάπτυξη δεν

Ο πρωθυπουργός Νικόλαος Πλαστήρας (δεξιά) με τον υπουργό Εξωτερικών Σοφοκλή Βενιζέλο (αριστερά) και τον βασιλιά Παύλο (κέντρο)

1. Η οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας 1952-1963

Το πόσο εντυπωσιακή ήταν η οικονομική εκτόξευση μπορεί εύκολα να το καταλάβει κανείς με μερικά απλά στατιστικά στοιχεία. Το 1951 το μέσο ετήσιο εισόδημα στην Ελλάδα υπολογιζόταν επισήμως στις 4.775 δραχμές, το 1962 είχε αυξηθεί στις 12.926 δραχμές, δηλαδή μέσα σε έντεκα χρόνια τα εισοδήματα σχεδόν τριπλασιάστηκαν. Οι τιμές έμειναν πολύ πίσω, αφού η δραχμή διατηρήθηκε σταθερή σε σχέση με το δολάριο μετά την υποτίμηση του 1953. Φυσικά, η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου δεν ήταν ομοιόμορφη. Το κατ' εκτίμηση μέσο αγροτικό εισόδημα των 3.036 δραχμών του 1951 (63% του εθνικού μέσου όρου) αυξήθηκε σε 7.800 δραχμές το 1962 (60% του εθνικού μέσου όρου). Επειδή όμως οι αυξήσεις ήταν τόσο μεγάλες, όλοι ένιωθαν τη βελτίωση, ακόμα και αν ορισμένοι ωφελούνταν περισσότερο από άλλους.

McNeill W.H., Η μεταμόρφωση της Ελλάδας μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, μετ. Ν. Ρούσσος, Παπαδόπουλος, Αθήνα 2017, σ. 173.

συνοδεύτηκε από τον αντίστοιχο εκσυγχρονισμό των θεσμών. Το Σύνταγμα του 1952 ήταν αρκετά συντηρητικό και δεν μπορούσε να αντεπεξέλθει στις μεταπολεμικές ανάγκες της χώρας. Χιλιάδες Έλληνες αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό λόγω της υψηλής ανεργίας. Τα μέτρα και οι διώξεις εναντίον πολιτών αριστερών φρονημάτων συνεχίστηκαν και μετά το τέλος του Εμφύλιου Πολέμου. Το ΚΚΕ είχε κηρυχθεί παράνομο από το 1947 και το νέο κόμμα της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς (ΕΔΑ) διαμαρτυρόταν συνεχώς για διακρίσεις που γίνονταν σε βάρος του.

Ο κυπριακός αγώνας (1955-1959)

Μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, οι προσπάθειες των Ελλήνων της Κύπρου για Ένωση με την Ελλάδα έφτασαν στο αποκορύφωμά τους. Καθώς όμως οι Βρετανοί, οι οποίοι έλεγχαν το νησί από το 1878, απέρριπταν εξακολουθητικά κάθε πρόταση προς την κατεύθυνση της ένωσης, οι Έλληνες της Μεγαλονήσου, υπό την ηγεσία του αρχιεπίσκοπου Μακάριου, αποφάσισαν το 1955 να προσφύγουν στον ένοπλο αγώνα κατά της βρετανικής κυριαρχίας. Στρατιωτικός διοικητής της Εθνικής Οργάνωσης Κυπρίων Αγωνιστών (ΕΟΚΑ) ήταν ο απόστρατος συνταγματάρχης Γεώργιος Γρίβας.

Παράλληλα, οι κυβερνήσεις Καραμανλή προσπαθούσαν να διευθετηθεί το κυπριακό ζήτημα με διπλωματικά μέσα, ενώ στην Ελλάδα γίνονταν μαζικές διαδηλώσεις υπέρ του αγώνα των Κυπρίων. Τελικά, το 1959 υπογράφηκαν οι συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου, με τις οποίες εγκαθιδρύθηκε το 1960 η Κυπριακή Δημοκρατία με πρώτο πρόεδρο τον αρχιεπίσκοπο Μακάριο.

Η έναρξη του ένοπλου αγώνα των Ελλήνων της Κύπρου εναντίον των Βρετανών

Κύπρος: από τη βρετανική κυριαρχία στην ανεξαρτησία

2. Η έναρξη του ένοπλου αγώνα των Ελλήνων της Κύπρου εναντίον των Βρετανών

Μετά την αποτυχία της πρώτης ελληνικής προσφυγής [στα Ηνωμένα Έθνη το 1954], ο Μακάριος έδωσε τη συγκατάθεσή του στην έναρξη ένοπλου αγώνα. Η ιδέα εκυφορείτο ήδη από το 1951. Μια Επιτροπή Αγώνα, στην οποία προσχώρησε ο ίδιος ο αρχιεπίσκοπος τον Μάρτιο του 1953, ανέλαβε τις προπαρασκευαστικές ενέργειες. Η προετοιμασία του εδάφους στην Κύπρο ανατέθηκε στον απόστρατο συνταγματάρχη Γεώργιο Γρίβα. [...] Τις πρωινές ώρες της 1ης Απριλίου 1955 η Κύπρος συγκλονίστηκε από βομβιστικές ενέργειες. Τις προκηρύξεις που βρέθηκαν σε δημόσιες εγκαταστάσεις υπέγραφε η Εθνική Οργάνωση Κυπρίων Αγωνιστών (ΕΟΚΑ).

Ριζάς, Σ., - Στεφανίδης, Ι., «Το κυπριακό ζήτημα: Ο αγώνας για ένωση, η ανεξαρτησία, η τουρκική εισβολή», στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του νέου ελληνισμού, 1770-2000*, Ελληνικά Γράμματα, 2004, τόμ. 9, σ. 100.

Γλωσσάρι

Κέντρο: Πολιτικός χώρος που συγκροτήθηκε στην Ελλάδα αμέσως μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου από προσωπικότητες προερχόμενες από τη βενιζελική παράταξη. Αυτοπροσδιοριζόταν σε αντιδιαστολή προς την κομμουνιστική Αριστερά και τη βασιλόφρονα Δεξιά.

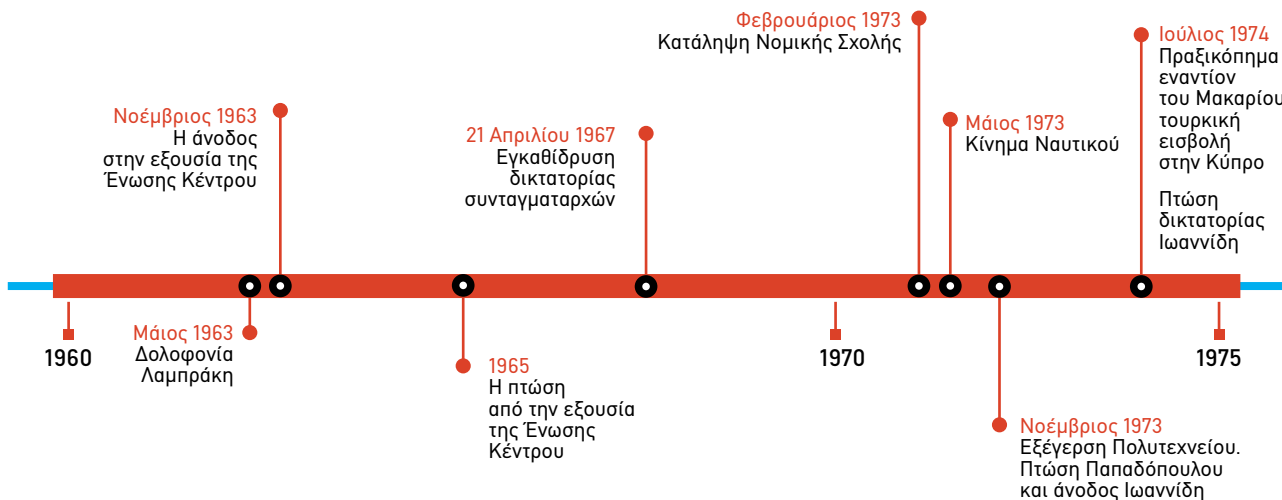
Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να αναζητήσετε στοιχεία για την οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας από το 1950 έως το 1963.
2. Να αναζητήσετε φωτογραφικό υλικό για τον ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο από τις ιστοσελίδες του Αρχείου Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ) και του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου (ΕΛΙΑ).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 35

Όξυνση της πολιτικής κρίσης και η δικτατορία της 21ης Απριλίου 1967

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 η Ελλάδα βρέθηκε αντιμέτωπη με μία μεγάλη πολιτική κρίση. Στις 21 Απριλίου 1967 συνωμότες αξιωματικοί κατέλαβαν πραξικοπηματικά την εξουσία. Η δικτατορία των συνταγματαρχών ήταν αυταρχικό καθεστώς δίχως λαϊκή υποστήριξη. Εκδηλώθηκε έντονη αντιδικτατορική δράση τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Η δικτατορία κατέρρευσε τον Ιούλιο του 1974 ύστερα από την τουρκική εισβολή στην Κύπρο.

Η πολιτική κρίση της δεκαετίας του 1960

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 η Ελλάδα εισήλθε σε μια ιδιαίτερα ταραγμένη περίοδο. Από τις αρχές ήδη της δεκαετίας, το μεγαλύτερο κόμμα της αντιπολίτευσης, η Ένωση Κέντρου με αρχηγό τον Γεώργιο Παπανδρέου, ασκούσε δριμεία κριτική στην κυβέρνηση Καραμανλή, με αφορμή τις αμφισβητούμενες εκλογές του 1961, οπότε η αντιπολίτευση πρόβαλλε ότι είχε γίνει «βία και νοθεία».

Τον Μάιο του 1963, μια παρακρατική οργάνωση, δίχως ανάμειξη της κυβέρνησης Καραμανλή, δολοφόνησε στη Θεσσαλονίκη τον βουλευτή της ΕΔΑ Γρηγόρη Λαμπράκη. Την ίδια περίοδο, η απόπειρα του Καραμανλή να αναθεωρήσει το Σύνταγμα με σκοπό να καταστεί πιο λειτουργικό προκάλεσε την αντίδραση του βασιλιά Παύλου, ο οποίος λίγο αργότερα εξανάγκασε τον πρωθυπουργό σε παραίτηση.

Στα τέλη του 1963 και στις αρχές του επόμενου έτους, η Ένωση Κέντρου κέρδισε δύο φορές τις εκλογές και σχηματίστηκε κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Γεώργιο Παπανδρέου. Ο Παπανδρέου έλαβε πρωτοβουλίες με

Ελληνικά πολιτικά κόμματα 1944-1967

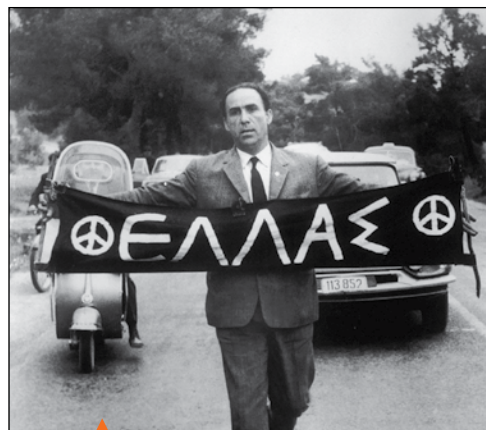
Βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964

σκοπό τον περαιτέρω εκδημοκρατισμό της χώρας και προχώρησε σε σημαντική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, που έφερε τη σφραγίδα του μεγάλου Έλληνα διανοούμενου Ευάγγελου Παπανούτσου. Ωστόσο, τον Ιούλιο του 1965 ο Παπανδρέου υπέβαλε την παραίτησή του, ύστερα από έντονη διαφωνία σχετικά με τον έλεγχο του στρατού με τον βασιλιά Κωνσταντίνο Β΄, που είχε ανέβει στον θρόνο μετά τον θάνατο του πατέρα του Παύλου.

Από τα μέσα του 1965 έως τις αρχές του 1967 σχηματίστηκαν τρεις διαδοχικές κυβερνήσεις από πρώην πολιτικούς της Ένωσης Κέντρου, που έμειναν γνωστοί ως «αποστάτες». Οι κυβερνήσεις αυτές στηρίχθηκαν στο Κοινοβούλιο από τους βουλευτές της ΕΡΕ, ενώ κατά τη διάρκεια της θητείας τους πραγματοποιήθηκαν μαζικές διαδηλώσεις διαμαρτυρίας. Μέσα σε αυτό το κλίμα πολιτικής αστάθειας, ο βασιλιάς Κωνσταντίνος εξέτασε το ενδεχόμενο επιβολής δικτατορίας. Τελικά, στις 21 Απριλίου 1967, συνωμότες αξιωματικοί υπό την ηγεσία του Γεωργίου Παπαδόπουλου, του Στυλιανού Παττακού και του Νικόλαου Μακαρέζου αιφνιδίασαν τον πολιτικό κόσμο και τον βασιλιά, έκαναν πραξικόπημα, ανέτρεψαν την κυβέρνηση και επέβαλαν δικτατορία. Παρά τους αρχικούς δισταγμούς του, ο Κωνσταντίνος προχώρησε τελικά στην ορκωμοσία της δικτατορικής κυβέρνησης.

Η δικτατορία των συνταγματαρχών 1967-1974

Η δικτατορία της 21ης Απριλίου ήταν αυταρχικό καθεστώς με ασήμαντη λαϊκή απήχηση και εδραίωσε την εξουσία της χάρη στους πανίσχυρους κατασταλτικούς μηχανισμούς. Από την αρχή,

Ο βουλευτής της ΕΔΑ Γρηγόρης Λαμπράκης κατά τη διάρκεια της Μαραθώνιας Πορείας Ειρήνης, στις 21 Απριλίου 1963.

1. Ο «ανένδοτος αγώνας» της Ένωσης Κέντρου (ΕΚ)

Αμέσως μετά τις εκλογές [του 1961], ο Κ. Καραμανλής σχημάτισε την τέταρτη κατά σειρά κυβέρνησή του [...] Το κρίσιμο ζήτημα κατά την πρώτη μετεκλογική περίοδο ήταν όμως η έντονη και τεκμηριωμένη αμφισβήτηση από την ΕΚ και την ΕΔΑ του αποτελέσματος των εκλογών, τις οποίες ο Γ. Παπανδρέου χαρακτήρισε ως «εκλογικό πραξικόπημα». Η αμφισβήτηση αυτή δεν περιορίστηκε σε στιγμιαία και παροδική καταγγελία, αλλά αποτέλεσε μόνιμο στοιχείο μίας συνολικής αντιπολιτευτικής στρατηγικής, την οποία υιοθέτησε σχεδόν ομόφωνα η Κοινοβουλευτική Ομάδα της ΕΚ στις 14.11.1961 και ονομάστηκε επιγραμματικά από τον Γ. Παπανδρέου «ανένδοτος αγώνας».

Νικολακόπουλος Η., *Η καχεκτική δημοκρατία: κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Πατάκης, Αθήνα 2001, σ. 293.

Η εκδήλωση του πραξικοπήματος της 21 Απριλίου 1967

Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος με τον πρωθυπουργό Γεώργιο Παπανδρέου

ο Γεώργιος Παπαδόπουλος αναδείχτηκε στο ισχυρό πρόσωπο του καθεστώτος. Τα δημοκρατικά δικαιώματα καταπατήθηκαν βίβαντα και οι αντιφρονούντες έτυχαν σκληρής μεταχείρισης.

Η παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και η διενέργεια βασανιστηρίων επέφεραν την αντίδραση της διεθνούς κοινότητας, με αποτέλεσμα τη διπλωματική απομόνωση της χώρας. Οι σχέσεις με τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης επιδεινώθηκαν, η Ελλάδα εκδιώχθηκε από το Συμβούλιο της Ευρώπης και η διαδικασία ένταξης στην ΕΟΚ, που είχε ξεκινήσει το 1961, «πάγωσε». Η μοναδική χώρα που έδειξε ανοχή και σε κάποιες περιπτώσεις υποστήριξε τη δικτατορία ήταν οι ΗΠΑ.

Η αποσάθρωση των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων από το δικτατορικό καθεστώς

Αντίσταση κατά της δικτατορίας

Η μεγάλη πλειοψηφία του ελληνικού λαού ήταν αντίθετη στην επιβολή του δικτατορικού καθεστώτος της 21ης Απριλίου. Τα αντιδικτατορικά αισθήματά του εκφράστηκαν στις κηδείες του Γεωργίου Παπανδρέου τον Νοέμβριο του 1968 και του ποιητή Γεωργίου Σεφέρη τον Σεπτέμβριο του 1971, οι οποίες εξελίχθηκαν σε μαζικές διαδηλώσεις υπέρ της δημοκρατίας.

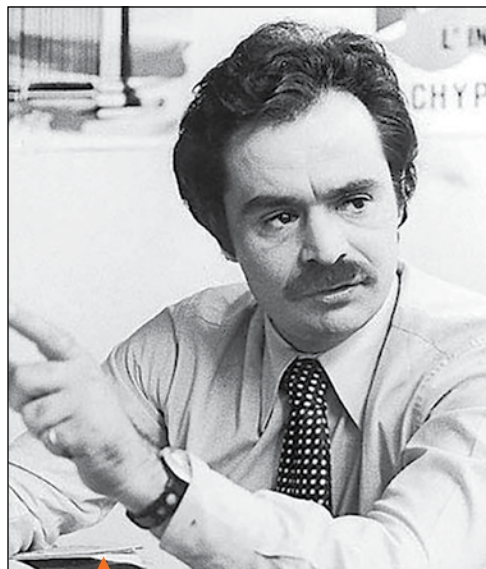
Στη δικτατορία αντιτάχθηκε σχεδόν σύσσωμος ο πολιτικός κόσμος στην Ελλάδα, ανεξαρτήτως ιδεολογικής τοποθέτησης ή κομματικής προέλευσης. Τη δικτατορία προσπάθησε να ανατρέψει και ο βασιλιάς Κωνσταντίνος με το αντικίνημα της 13ης Δεκεμβρίου 1967. Μετά την αποτυχία του κινήματός του, ο Κωνσταντίνος εγκατέλειψε την Ελλάδα και εγκαταστάθηκε στη Ρώμη. Κορυφαία πράξη αντίστασης υπήρξε η απόπειρα δολοφονίας του Παπαδόπουλου από τον Αλέξανδρο Παναγούλη τον Αύγουστο του 1968.

Έντονη αντιδικτατορική δράση αναπτύχθηκε και στο εξωτερικό από τον πρώην υπουργό της Ένωσης Κέντρου και αρχηγό του ΠΑΚ Ανδρέα Παπανδρέου, τον συνθέτη Μίκη Θεοδωράκη, την ηθοποιό Μελίνα Μερκούρη, τον δημοσιογράφο Παύλο Μπακογιάννη και την ερευνήτρια Αμαλία Φλέμινγκ. Τέλος, ο Καραμανλής, αυτοεξόριστος στη Γαλλία από το 1963, καταδίκασε επανειλημμένα με δηλώσεις του τη δικτατορία.

Η αντίδραση κατά του Παπαδόπουλου κορυφώθηκε το 1973. Η κατάληψη της Νομικής Σχολής Αθηνών τον Φεβρουάριο υπήρξε η πρώτη μαζική κινητοποίηση των φοιτητών από την επιβολή της δικτατορίας. Τον

Η ηγεσία του πραξικοπήματος της 21ης Απριλίου 1967: Στυλιανός Παττακός (αριστερά), Γεώργιος Παπαδόπουλος (κέντρο) και Νικόλαος Μακαρέζος (δεξιά)

Ο Αλέξανδρος Παναγούλης

Μάιο εκδηλώθηκε κίνημα αξιωματικών του Ναυτικού, που, αν και απέτυχε, κατέδειξε διεθνώς ότι η δικτατορία είχε απολέσει τη στήριξη σημαντικής μερίδας των Ενόπλων Δυνάμεων.

Το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα έφτασε στο αποκορύφωμά του με την εξέγερση του Πολυτεχνείου, η οποία κατεστάλη από στρατιωτικές δυνάμεις το βράδυ της 17ης Νοεμβρίου 1973. Η εξέγερση του Πολυτεχνείου άφησε πίσω της δεκάδες νεκρούς και τραυματίες, ενώ πολλοί από τους συμμετέχοντες υπέστησαν βασανιστήρια.

Η πτώση της δικτατορίας

Η προσπάθεια ελεγχόμενης «φιλελευθεροποίησης» του καθεστώτος την οποία έκανε ο Παπαδόπουλος τον Οκτώβριο του 1973, διορίζοντας κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον παλιό πολιτικό Σπύρο Markezίνη, οδήγησε τα πιο ακραία στοιχεία των Ενόπλων Δυνάμεων υπό τον ταξίαρχο Δημήτριο Ιωαννίδη στην απόφαση ανατροπής του Παπαδόπουλου και στην επιβολή ακόμα πιο σκληρής δικτατορίας. Στις 15 Ιουλίου 1974, ο Ιωαννίδης οργάνωσε πραξικόπημα με σκοπό την ανατροπή του προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας, αρχιεπίσκοπου Μακάριου.

Το πραξικόπημα πέτυχε τον στόχο του, αλλά ταυτόχρονα προσέφερε το πρόσχημα στην Τουρκία να εισβάλει στην Κύπρο και μετά από μια δεύτερη εισβολή τον Αύγουστο να καταλάβει

Η Μελίνα Μερκούρη

3 Νοεμβρίου 1968: Η κηδεία του Γεωργίου Παπανδρέου μετατρέπεται σε αντιδικτατορική διαδήλωση (Πρακτορείον Ηνωμένων Φωτορεπόρτερ / Αρχείο Ν.Ε. Τόλη).

1 Σεπτεμβρίου 1973: Οι αξιωματικοί που συμμετείχαν στο Κίνημα του Ναυτικού μπροστά στη Σχολή Πολέμου Ναυτικού, όπου συνεδρίασε το πειθαρχικό συμβούλιο που τους απέταξε (Φωτογραφικό Αρχείο Ναυτικού Μουσείου Ελλάδος, Πειραιάς).

Η σημασία του Κινήματος του Ναυτικού

Φοιτητές συγκεντρωμένοι στην πύλη του Πολυτεχνείου στις 15 Νοεμβρίου 1973

το βόρειο τμήμα του νησιού. Λίγα εικοσιτετράωρα μετά την πρώτη τουρκική εισβολή, και συγκεκριμένα στις 23 Ιουλίου, η δικτατορία Ιωαννίδη κατέρρευσε ολοσχερώς και ο Καραμανλής επέστρεψε εσπευσμένα στην Ελλάδα για να αναλάβει την πρωθυπουργία σε συνθήκες εθνικής τραγωδίας.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να καταγράψετε μερικές από τις μεθόδους επιβολής και καταστολής που χρησιμοποιούσε το δικτατορικό καθεστώς.
2. Να επισκεφθείτε την ιστοσελίδα των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ) και να συγκεντρώσετε υλικό σχετικά με την αντίσταση κατά του δικτατορικού καθεστώτος.
3. Να συζητήσετε σχετικά με τα βασικά αιτήματα της εξέγερσης του Πολυτεχνείου και τον ρόλο της στην ανατροπή του δικτατορικού καθεστώτος.

2. Το αντιδικτατορικό κίνημα και οι Έλληνες του εξωτερικού

Η συγκρότηση και ανάπτυξη του [διεθνούς αντιδικτατορικού κινήματος] συνδέθηκε με τους Έλληνες του εξωτερικού, σε μια ιδιαίτερη συγκυρία έντονης παρουσίας του ελληνικού στοιχείου εκτός της χώρας. Από τη μία, υπήρχαν οι εκατοντάδες χιλιάδες οικονομικοί μετανάστες και μετανάστριες στη Δυτική Ευρώπη, την Αμερική, την Αυστραλία. Από την άλλη, στις Ανατολικές Χώρες, οι πολιτικοί πρόσφυγες που προκάλεσε ο Εμφύλιος Πόλεμος, είχαν συγκροτήσει ήδη από τη δεκαετία του 1950 τις δικές τους κοινότητες. Τέλος, υπήρξαν [...] οι φοιτητές και οι φοιτήτριες που σπούδαζαν στο εξωτερικό σε μια περίοδο άνθησης της σπουδαστικής μετανάστευσης, καθώς και όσοι και όσες βρέθηκαν αυτοεξόριστοι ή κυνηγημένοι από το καθεστώς εκτός της Ελλάδας. Ένας κόσμος με μεγάλες αντιθέσεις στο εσωτερικό του, ο οποίος, σε σημαντικό βαθμό, τουλάχιστον στον χώρο της Ευρώπης, δραστηριοποιήθηκε εναντίον της χούντας.

Καραμανωλάκης Β., «Αντιδικτατορικός αγώνας στο εξωτερικό (1967-1974). Η περίπτωση της Δυτικής Γερμανίας», στο Π. Σούρλας (επιμ.), *Πρακτικά συνεδρίου: Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2016, σ. 429.

3. Η εξέγερση του Πολυτεχνείου τη νύχτα της 16ης προς τη 17η Νοεμβρίου 1973

Λίγο πριν από τα μεσάνυχτα, ελεύθεροι σκοπευτές ακροβολίστηκαν στις ταράτσες των πολυκατοικιών γύρω από το Πολυτεχνείο και άρχισαν να πυροβολούν τους διαδηλωτές. Οι φοιτητές νόμισαν αρχικά ότι χρησιμοποιούσαν πλαστικές σφαίρες, αργότερα όμως διαδόθηκε η φήμη ότι επρόκειτο για σφαίρες ντουμ-ντουμ, επειδή οι πληγωμένοι έφεραν ασυνήθιστα βαριά τραύματα. [...] Παρά τα εκτεταμένα περιστατικά κρατικής βίας και τα θύματά τους σε ολόκληρη την επταετή δικτατορική περίοδο, τούτη ήταν η μοναδική φορά που το καθεστώς κατέληξε να χρησιμοποιεί τόσο ακραίες μεθόδους, επιτιθέμενο σε μεγάλα πλήθη ανωνύμων ανθρώπων με αποτέλεσμα να προκαλέσει τόσο μεγάλη αιματοχυσία.

Κορνέτης Κ., *Τα παιδιά της δικτατορίας: Φοιτητική Αντίσταση, Πολιτισμικές Πολιτικές και η μακρά δεκαετία του εξήντα στην Ελλάδα*, Πόλις, Αθήνα 2015, σ. 540.

Γλωσσάρι

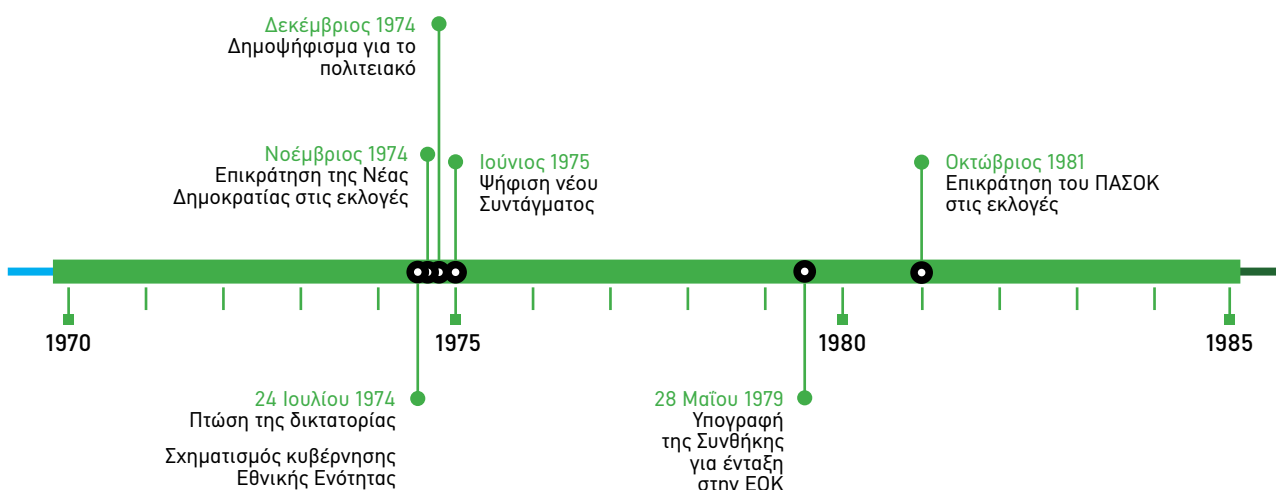
Παρακράτος: Ομάδες ή άτομα, που με την ανοχή ή υποστήριξη κρατικών υπηρεσιών και ειδικά των υπηρεσιών ασφαλείας, αναπτύσσουν παράνομη δράση εναντίον αντιφρονούντων.

Πραξικόπημα: Αιφνιδιαστική και παράνομη ανατροπή κυβέρνησης πολιτεύματος με βίαια μέσα, με στόχο την κατάληψη της εξουσίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 36

Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση έως τα τέλη της δεκαετίας του '80

Μετά την κατάρρευση της δικτατορίας, σχηματίστηκε κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας με πρωθυπουργό τον Κωνσταντίνο Καραμανλή. Το 1974 διενεργήθηκαν εκλογές στις οποίες επικράτησε η ΝΔ. Το 1981 ανέβηκε στην εξουσία το ΠΑΣΟΚ με αρχηγό τον Ανδρέα Παπανδρέου. Κατά τα έτη 1974-1989 οι κυβερνήσεις πραγματοποίησαν σημαντικό έργο όσον αφορά στην εδραίωση της δημοκρατίας στην Ελλάδα.

«Μεταπολίτευση»

Τα ξημερώματα της 24ης Ιουλίου 1974 ο Κωνσταντίνος Καραμανλής έφτασε στην Ελλάδα, ενώ εκατοντάδες χιλιάδες Έλληνες είχαν ξεχυθεί στους δρόμους πανηγυρίζοντας για το τέλος της δικτατορίας. Λίγες ώρες αργότερα, ο Καραμανλής ορκίστηκε πρωθυπουργός και κατόπιν σχηματίστηκε κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, αποτελούμενη από προσωπικότητες που είχαν αντισταθεί κατά της δικτατορίας και ανήκαν στα δύο μεγάλα προδικτατορικά κόμματα, την ΕΡΕ και την Ένωση Κέντρου.

Το έργο της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας ήταν δύσκολο. Αφενός, έπρεπε να διαχειριστεί τις συνέπειες της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο και να αντιμετωπίσει το ενδεχόμενο πολέμου με την Τουρκία. Αφετέρου, στον κρατικό μηχανισμό και στις Ένοπλες Δυνάμεις υπήρχαν ακόμα υποστηρικτές της δικτατορίας, οι οποίοι επιθυμούσαν την ανατροπή της κυβέρνησης Καραμανλή. Παρά τις αντιξοότητες, η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας έλαβε αμέσως σημαντικά μέτρα για την αποκατάσταση της Δημοκρατίας και την επαναφορά της χώρας σε συνθήκες κοινοβουλευτικής ομαλότητας. Ανάμεσα στα άλλα, προχώρησε στη

νομιμοποίηση του ΚΚΕ, στην αμνήστευση όλων των πολιτικών αδικημάτων, στην κατάργηση του στρατοπέδου της Γυάρου και στην απόλυση όλων των πολιτικών κρατουμένων. Παράλληλα, κινήθηκε αποφασιστικά για την επαναφορά της νομιμότητας στη Δικαιοσύνη, την εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού από συνεργάτες της δικτατορίας και την απόκτηση του ελέγχου επί των Ενόπλων Δυνάμεων.

Στις 17 Νοεμβρίου 1974 διενεργήθηκαν για πρώτη φορά ύστερα από δέκα χρόνια εκλογές, οι οποίες ανέδειξαν νικητή τη Νέα Δημοκρατία (ΝΔ), κόμμα που ίδρυσε ο Καραμανλής. Δεύτερο κόμμα αναδείχτηκε η Ένωση Κέντρου-Νέες Δυνάμεις (ΕΚ-ΝΔ) με αρχηγό τον Γεώργιο Μαύρο και τρίτο το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα (ΠΑΣΟΚ) με αρχηγό τον Ανδρέα Παπανδρέου.

Στις 8 Δεκεμβρίου πραγματοποιήθηκε δημοψήφισμα για το πολίτευμα της Ελλάδας, με το 69,2% των ψηφοφόρων να τάσσεται υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας. Τέλος, στις 7 Ιουνίου του 1975 ψηφίστηκε από τη Βουλή το νέο Σύνταγμα και λίγες ημέρες αργότερα ο Κωνσταντίνος Τσάτσος, διανοούμενος και πολιτικός, εξελέγη Πρόεδρος της Δημοκρατίας.

Κυβερνήσεις Νέας Δημοκρατίας (1974-1981)

Η ΝΔ παρέμεινε στην εξουσία για επτά συναπτά έτη, αφού επικράτησε και στις εκλογές του 1977. Το διάστημα αυτό, το έργο που πραγματοποίησε υπήρξε σημαντικό. Κατ' αρχάς, έλαβε πρωτοβουλίες με σκοπό τον εκδημοκρατισμό της Ελλάδας και αντιμετώπισε αποφασιστικά απόπειρες από νοσταλγούς της

Η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας (Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής»).

Τα Συντάγματα του ελληνικού κράτους

Οι δυσκολίες της κυβέρνησης εθνικής ενότητας

Η άφιξη του Κωνσταντίνου Καραμανλή στο αεροδρόμιο του Ελληνικού, 23 Ιουλίου 1974 (Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής»).

1. Απόσπασμα διαγγέλματος του Κωνσταντίνου Καραμανλή στις 25 Ιουλίου 1974 προς τον ελληνικό λαό

Ελληνίδες, Έλληνες,

Αναλαμβάνω την ευθύνη της διακυβερνήσεως της χώρας υπό συνθήκας κρίσιμους και δι' αυτήν και δι' ολόκληρον τον Ελληνισμόν. Με στηρίζει όμως η πεποίθησις ότι και αι μεγαλύτεροι δυσχέρειαι ημπορούν να αντιμετωπισθούν με την επιστράτευσιν όλων των δυνάμεων και των αρετών του έθνους.

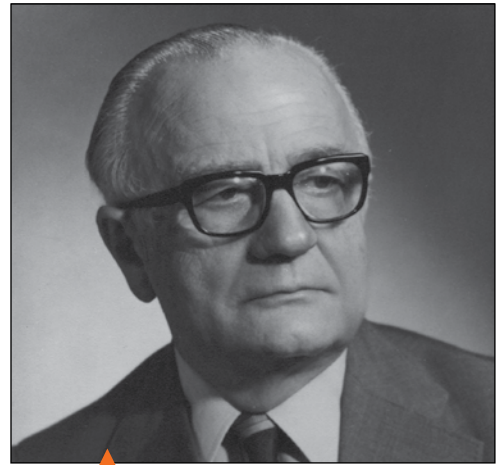
Προς τούτο, απευθύνομαι προς όλους σας και ιδιαίτερα προς την νεολαίαν και τας Ενόπλους Δυνάμεις της χώρας, με πρωτοβουλίαν των οποίων ήνοιξεν ο δρόμος προς την ομαλότητα. Και σας ζητώ να εξαρθήτε εις το ύψος των περιστάσεων. Η ομόνοια, η σύμπνοια, η συναδέλφωσις λαού και στρατού αποτελούν εθνικήν επιταγήν. Είναι επίσης αυτήν την ώραν εθνική επιταγή η σωφροσύνη, η ψυχραιμία, η συνειδητοποίησις των ευθυνών.

Σβολόπουλος Κ., *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1992-1997, τόμ. 8, σσ. 29-30.

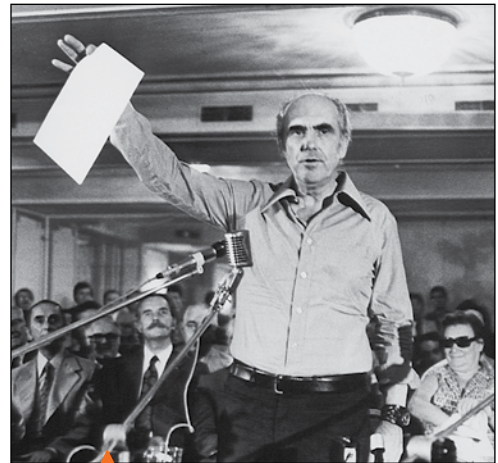
δικτατορίας να καταλύσουν πραξικοπηματικά το δημοκρατικό πολίτευμα. Το 1976 ο υπουργός Παιδείας Γεώργιος Ράλλης προέβη σε μια σημαντική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση με την οποία καθιερώθηκε η δημοτική σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης και της διοίκησης. Όσον αφορά την εξωτερική πολιτική, η κυβέρνηση Καραμανλή κατάφερε να αποκαταστήσει τις σχέσεις της Ελλάδας με τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης, που είχαν πληγεί κατά τη διάρκεια της δικτατορίας. Τέλος, τον Μάιο του 1979, υπογράφηκε η Συνθήκη Προσχωρήσεως στην ΕΟΚ. Εθεωρείτο ότι η ευρωπαϊκή πορεία της χώρας θα θωράκιζε και τη νεαρή δημοκρατία της.

Η άνοδος του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία

Στις 10 Μαΐου 1980, ο Καραμανλής εξελέγη Πρόεδρος της Δημοκρατίας, διαδεχόμενος τον Κωνσταντίνο Τσάτσο. Χρέη πρωθυπουργού και νέου αρχηγού της ΝΔ ανέλαβε ο Γεώργιος Ράλλης. Στις εκλογές της 18ης Οκτωβρίου 1981 επικράτησε το ΠΑΣΟΚ με ποσοστό 48% και ο Ανδρέας Παπανδρέου σχημάτισε την πρώτη σοσιαλιστική κυβέρνηση στην Ελλάδα. Το ΠΑΣΟΚ παρέμεινε στην εξουσία για οκτώ χρόνια, αφού επικράτησε και στις εκλογές του 1985. Το διάστημα αυτό, η ΝΔ διετέλεσε αξιωματική αντιπολίτευση με αρχηγούς διαδοχικά τον Ευάγγελο Αβέρωφ-Τοσίτσα και τον Κωνσταντίνο Μητσοτάκη. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 έως και τα τέλη του 20ού αιώνα επικράτησε δικομματικό σύστημα, με τα δύο μεγάλα κόμματα, τη ΝΔ και το ΠΑΣΟΚ, να λαμβάνουν αθροιστικά ποσοστά άνω του 80%. Στον αντίποδα, το ΚΚΕ εξασφάλιζε περίπου το 10% της ψήφου.

Ο Γεώργιος Μαύρος

3 Σεπτεμβρίου 1975, ξενοδοχείο King Palace. Ο Ανδρέας Παπανδρέου ανακοινώνει την ίδρυση του ΠΑΣΟΚ (φωτ.: Αριστοτέλης Σαρρηκώστας).

2. Η σημασία της «Μεταπολίτευσης» και του Συντάγματος του 1975

Η ουσία της «Μεταπολίτευσης» [...] δεν ήταν η απλή επίλυση των προβλημάτων που είχε δημιουργήσει η χούντα του 1967-1974. Ήταν η προσπάθεια να επιλυθούν, με τρόπο συνολικό, όλα τα προβλήματα της επώδυνης «κρίσης των θεσμών» του ελληνικού 20ού αιώνα [...] Αυτό θα αποτελέσει ένα βασικό χαρακτηριστικό της Μεταπολίτευσης και του Συντάγματος του 1975. Ενδεικτικά και μόνο, αναφέρεται η νομιμοποίηση του ΚΚΕ, που αποσκοπούσε να αφαιρέσει μια από τις επιβαρύνσεις του εμφυλίου πολέμου· και το δημοψήφισμα της 8ης Δεκεμβρίου 1974 επέλυε κατά τρόπο αδιαμφισβήτητο το περιλάλητο «πολιτειακό ζήτημα» που είχε ταλανίσει την ελληνική πολιτική ζωή από τον Μεσοπόλεμο [...] Η ψήφιση του νέου Συντάγματος δεν ήταν απλώς «αποκατάσταση» της δημοκρατίας. Ήταν η οριστική υπέρβαση της κρίσης των θεσμών στο σύνολό της και ένα εφαλτήριο για το μέλλον.

Χατζηβασιλείου Ε., «Κωνσταντίνος Τσάτσος: το Σύνταγμα του 1975», στο Σ. Βλαχόπουλος – Ε. Χατζηβασιλείου, *Διλήμματα της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας: 20ός αιώνας. Ένας ιστορικός γράφει για το Σύνταγμα και ένας συνταγματολόγος για την Ιστορία*, Πατάκης, Αθήνα 2018, σσ. 344-345.

Κυβερνήσεις ΠΑΣΟΚ (1981-1989)

Οι κυβερνήσεις του Ανδρέα Παπανδρέου προχώρησαν στη λήψη αρκετά ριζοσπαστικών μέτρων, συμβάλλοντας καθοριστικά στον περαιτέρω εκδημοκρατισμό της χώρας. Το 1982 ψηφίστηκε νόμος για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης, με τον οποίο αναγνωρίστηκε η αντιστασιακή δράση και του ΕΑΜ. Επιπλέον, η κυβέρνηση Παπανδρέου προχώρησε σε ευρεία εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, κυρίως στον τομέα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Το 1983 ιδρύθηκε το Εθνικό Σύστημα Υγείας (ΕΣΥ), με το οποίο επετεύχθη η αναβάθμιση της δημόσιας υγείας. Την ίδια χρονιά, οι κυβερνήσεις ΠΑΣΟΚ προώθησαν τη νομική ισότητα των δύο φύλων με την υιοθέτηση ενός προοδευτικού οικογενειακού δικαίου. Όσον αφορά την εξωτερική πολιτική, ο Παπανδρέου διατήρησε την Ελλάδα στο ΝΑΤΟ και την ΕΟΚ, παρά τις αντίθετες προεκλογικές εξαγγελίες του. Από την άλλη πλευρά, τη δεκαετία του 1980 οι σχέσεις της Ελλάδας με τις ΗΠΑ και την Τουρκία επιδεινώθηκαν.

Το μεταρρυθμιστικό έργο του ΠΑΣΟΚ στους τομείς της υγείας και της ισότητας των δύο φύλων

Δεκαπέντε χρόνια από τη «Μεταπολίτευση»: Μια αποτίμηση

Τα χρόνια που μεσολάβησαν από την πτώση της δικτατορίας έως και τα τέλη της δεκαετίας του 1980, η δημοκρατία στην Ελλάδα εδραιώθηκε και έγιναν σημαντικά βήματα για τη θωράκιση των θεσμών, την ενίσχυση του κοινωνικού κράτους και την προάσπιση των ατομικών δικαιωμάτων. Παράλληλα, η ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ υπήρξε ιδιαίτερα επωφελής για λόγους τόσο πολιτικούς όσο και οικονομικούς. Ωστόσο, την περίοδο 1974-1989 δεν έλειψαν και τα προβλήματα. Η ελληνική οικονομία γνώρισε περιόδους ύφεσης και οι αντιπαραθέσεις μεταξύ των πολιτικών κομμάτων ήταν συχνά έντονες. Η δράση τρομοκρατικών οργανώσεων (με βασικότερη τη «17η Νοέμβρη») συνιστούσε απειλή για την ίδια τη λειτουργία της δημοκρατίας. Το κυπριακό ζήτημα, έτσι όπως είχε διαμορφωθεί μετά την τουρκική εισβολή και κατοχή του βόρειου τμήματος του νησιού, παρέμενε άλυτο, ενώ η Τουρκία πρόβαλε μια σειρά από παράνομες διεκδικήσεις στο Αιγαίο.

Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση έως τα τέλη της δεκαετίας του '80

Ανδρέας Παπανδρέου και Κωνσταντίνος Καραμανλής (Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής»).

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να συζητήσετε τις συνθήκες υπό τις οποίες πραγματοποιήθηκε η αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Ελλάδα.
2. Να συγκεντρώσετε στοιχεία για το δημοψήφισμα του 1974 και να επισημάνετε τις διαφορές με τα υπόλοιπα δημοψηφίσματα που διενεργήθηκαν τον 20ό αιώνα στην Ελλάδα για το πολιτειακό ζήτημα.
3. Να αποτιμήσετε το έργο των ελληνικών κυβερνήσεων της περιόδου 1974-1989.

Γλωσσάρι

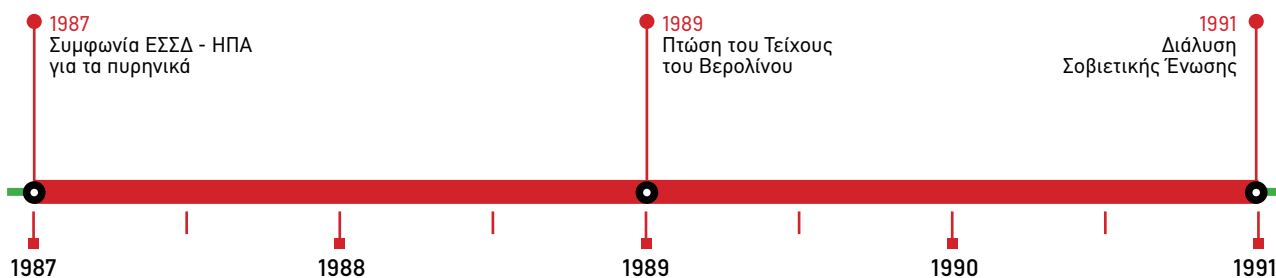
Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας: Κυβέρνηση στην οποία συμμετέχουν εκπρόσωποι από τις μεγαλύτερες πολιτικές δυνάμεις της χώρας. Συγκροτείται συνήθως σε περιόδους οξείας πολιτικής κρίσης (όπως π.χ. συνέβη με την απελευθέρωση της Ελλάδας το 1944 και την κατάρρευση της δικτατορίας το 1974) προκειμένου να οδηγήσει τη χώρα στη δημοκρατική ομαλότητα.

Μεταπολίτευση: Μεταβολή του πολιτεύματος. Στη σύγχρονη ελληνική ιστορία εννοείται η περίοδος από την πτώση της δικτατορίας το 1974 έως την ψήφιση του Συντάγματος του 1975.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 37

Η μεταψυχροπολεμική εποχή στην Ευρώπη και στην Ελλάδα

Το 1989-1991 κατέρρευσαν τα κομμουνιστικά καθεστώτα στην Ανατολική Ευρώπη και στη Σοβιετική Ένωση και τερματίστηκε ο Ψυχρός Πόλεμος. Η μετάβαση των κρατών της βόρειας Βαλκανικής στη δημοκρατία δεν ήταν εύκολη και στη Γιουγκοσλαβία ξέσπασε αιματηρός εμφύλιος πόλεμος που οδήγησε στη διάλυσή της. Κατά την περίοδο 1990-2010 η Ελλάδα έκανε σημαντικά βήματα εκσυγχρονισμού, αλλά την ίδια στιγμή βρέθηκε αντιμέτωπη με σοβαρές προκλήσεις.

Οι πρωτοβουλίες του Γκορμπατσόφ και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου

Τη δεκαετία του 1980 η Σοβιετική Ένωση βρέθηκε αντιμέτωπη με τεράστια οικονομικά προβλήματα. Τα αίτια των προβλημάτων αυτών θα πρέπει να αναζητηθούν στις μακροχρόνιες δομικές αδυναμίες της σοβιετικής οικονομίας, στην οικονομική ενίσχυση των κομμουνιστικών κρατών της Ανατολικής Ευρώπης από τη Μόσχα και στις υψηλές στρατιωτικές δαπάνες της Σοβιετικής Ένωσης. Προκειμένου να αντιμετωπίσει αυτές τις οικονομικές δυσχέρειες, ο Σοβιετικός ηγέτης Μιχαήλ Γκορμπατσόφ εισήγαγε μια σειρά από φιλόδοξες μεταρρυθμίσεις, γνωστές ως «περεστρόικα» και «γκλάσνοστ».

Ο ηγέτης της Σοβιετικής Ένωσης Μιχαήλ Γκορμπατσόφ και ο πρόεδρος των ΗΠΑ Ρόναλντ Ρίγκαν υπογράφουν τη συνθήκη για τη μείωση πυρηνικών πυραύλων μέσου βεληνικούς. Δεκέμβριος 1987.

Παράλληλα, ο Γκορμπατσόφ κατέβαλε προσπάθειες για τη βελτίωση των σχέσεων της Σοβιετικής Ένωσης με τις ΗΠΑ. Ο Αμερικανός πρόεδρος Ρόναλντ Ρίγκαν ανταποκρίθηκε θετικά στις πρωτοβουλίες του Γκορμπατσόφ και έτσι το 1987 οι δύο ηγέτες συμφώνησαν στην καταστροφή μεγάλου αριθμού πυρηνικών όπλων.

Το επόμενο διάστημα, ο Γκορμπατσόφ ανακοίνωσε τη μείωση των σοβιετικών στρατιωτικών δυνάμεων και διαβεβαίωσε ότι ο Κόκκινος Στρατός δεν θα επενέβαινε στις εσωτερικές υποθέσεις των κομμουνιστικών κρατών της Ανατολικής Ευρώπης. Οι πρωτοβουλίες του Γκορμπατσόφ απέβλεπαν πρωτίστως στη μείωση των αμυντικών δαπανών και στην ανακούφιση της σοβιετικής οικονομίας, την ίδια στιγμή όμως συνέβαλαν στη μείωση της έντασης με τις ΗΠΑ και στον τερματισμό του Ψυχρού Πολέμου.

Η πτώση των λαϊκών δημοκρατιών της Ανατολικής Ευρώπης

Οι μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσόφ και οι διακηρύξεις του περί μη επέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις των κομμουνιστικών κρατών προκάλεσαν σημαντικές εξελίξεις στον ανατολικό συνασπισμό. Έχοντας απαλλαγεί από τον φόβο επέμβασης του Κόκκινου Στρατού, τα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης άρχισαν σταδιακά να υιοθετούν κοινοβουλευτικούς θεσμούς και πολυκομματικά πολιτικά συστήματα. Επιπλέον, τη δεκαετία του 1980, τα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης αντιμετώπιζαν σημαντικά οικονομικά προβλήματα, με αποτέλεσμα να αυξηθεί η λαϊκή δυσαρέσκεια για τα κομμουνιστικά καθεστάτα, τα οποία ούτως ή άλλως δεν ήταν ιδιαίτερα δημοφιλή.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, οι λαϊκές δημοκρατίες της Ανατολικής Ευρώπης άρχισαν να καταρρέουν η μία μετά την άλλη. Από το 1989 έως το 1991 δημοκρατικά πολιτεύματα εδραιώθηκαν στην Πολωνία, στην Ουγγαρία, στην Τσεχοσλοβακία, στη Ρουμανία και στη Βουλγαρία. Τον Νοέμβριο του 1989, ένα τεράστιο πλήθος Ανατολικογερμανών γκρέμισε το τείχος του Βερολίνου, που έως τότε αποτελούσε σύμβολο της διαιρεμένης Ευρώπης, και τον Οκτώβριο του επόμενου έτους πραγματοποιήθηκε η επανένωση της Γερμανίας. Τέλος, τον Δεκέμβριο του 1991 διαλύθηκε και η ίδια η Σοβιετική Ένωση, αφού οι μεταρρυθμίσεις που εισήγαγε ο Γκορμπατσόφ δεν στάθηκαν αρκετές για να σώσουν το κομμουνιστικό καθεστώς και να οδηγήσουν στην ανόρθωση της σοβιετικής οικονομίας.

Οι συνέπειες της κατάρρευσης των λαϊκών δημοκρατιών στα Βαλκάνια

Η υιοθέτηση του δημοκρατικού πολιτεύματος από τα κράτη της βόρειας Βαλκανικής προκάλεσε αρχικά υψηλές προσδοκίες εξομάλυνσης των διακρατικών σχέσεων και ταχείας οικονομικής ανάπτυξης. Οι προσδοκίες αυτές ευοδώθηκαν σε κάποιον βαθμό. Από τη μία πλευρά, η εδραίωση των κοινοβουλευτι-

1. Οι μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσόφ

Ο Γκορμπατσόφ ήταν ανοιχτόμυαλος και δραστήριος, ένας καλός πολιτικός που ήξερε να δημιουργεί συναίνεση. Ήταν αποτελεσματικός στα διοικητικά και ήξερε τη χώρα και εκτός Μόσχας, αλλά στις αρχές της δεκαετίας του 1980 δεν θύμιζε καθόλου μελλοντικό επαναστάτη. [...] έβλεπε τις μεταρρυθμίσεις [...] ως αναζωογόνηση του σοσιαλισμού και όχι ως εγκατάλειψή του. Τα δύο συνθήματά του, τα οποία ανακοινώθηκαν στο 29ο Συνέδριο του Κόμματος στις αρχές του 1986, ήταν η περεστρόικα (ανασυγκρότηση) και η γκλάσνοστ (διαφάνεια). Τελικά, ο Γκορμπατσόφ αποφάσισε να δώσει προτεραιότητα στη διαφάνεια για να μπορεί να βρει πιο εύκολα πώς πρέπει να γίνει η ανασυγκρότηση.

Fitzpatrick S., *Σύντομη ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης*, μετ. Γ. Μπαρουξής, Μεταίχμιο, Αθήνα 2022, σσ. 238-240

Η συζήτηση γύρω από τα αίτια της κατάρρευσης του ανατολικού συνασπισμού

Η αποτυχία των μεταρρυθμίσεων του Γκορμπατσόφ

κών θεσμών και η εισαγωγή φιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων υπήρξαν αναγκαίες προϋποθέσεις ομαλοποίησης του πολιτικού βίου και συμμετοχής των κρατών αυτών στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Πράγματι, έως το 2013 η Βουλγαρία, η Ρουμανία, η Σλοβενία και η Κροατία είχαν εισέλθει στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ενώ άλλα τέσσερα κράτη, η Αλβανία, το Μαυροβούνιο, η Σερβία και η Βοσνία-Ερζεγοβίνη, είναι υποψήφια για μελλοντική ένταξη.

Από την άλλη πλευρά, η υιοθέτηση φιλελεύθερων θεσμών δεν υπήρξε πάντοτε εύκολη υπόθεση, ιδιαίτερα για χώρες δίχως μακρά δημοκρατική παράδοση. Επιπλέον, η μετάβαση των κρατών αυτών στην ελεύθερη οικονομία προκάλεσε μεγάλη οικονομική κρίση και θα απαιτούνταν πολλά χρόνια συστηματικής δουλειάς και μεταρρυθμίσεων προκειμένου να επιτύχουν ικανοποιητικούς ρυθμούς ανάπτυξης. Όσον αφορά τη Γιουγκοσλαβία, η πτώση του κομμουνισμού συνοδεύτηκε από έναν αιματηρό εμφύλιο πόλεμο και από τη διάλυση της πολυεθνικής αυτής χώρας. Από τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας έχουν πλέον προκύψει έξι κράτη: η Σερβία, η Κροατία, η Σλοβενία, η Βοσνία-Ερζεγοβίνη, η Βόρεια Μακεδονία και το Μαυροβούνιο.

Η Ελλάδα στο μεταίχμιο των δύο αιώνων

Η κατάρρευση των λαϊκών δημοκρατιών στα Βαλκάνια υπήρξε αφετηρία ελπίδας αλλά και ανησυχίας για την Ελλάδα. Από τη μία πλευρά, η σταδιακή εδραίωση δημοκρατικών καθεστώτων

Η πτώση του τείχους του Βερολίνου, Νοέμβριος 1989

2. Η κατάσταση στα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης κατά τη δεκαετία του 1980

[...] κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1980, τα ανατολικοευρωπαϊκά καθεστώτα διέρχονταν δύσκολες ημέρες. Τα περισσότερα από αυτά δεν ήταν ιδιαίτερα δημοφιλή, ενώ οι μεγάλες οικονομικές δυσχέρειές τους δεν μπορούσαν να αντιμετωπιστούν χάρη στη βοήθεια μιας ΕΣΣΔ που η ίδια βρισκόταν σε ανάλογη δυσχερή θέση. [...] Στη δεκαετία του 1980, η κατάσταση στην Ανατολική Ευρώπη άρχισε να παρουσιάζει συμπτώματα αποσύνθεσης: η διατήρηση ενός χαμηλού βιοτικού επιπέδου, η έλλειψη καταναλωτικών αγαθών, οι δυσκολίες στον τομέα της στέγασης κ.λπ., απογοήτευσαν τους πληθυσμούς των χωρών αυτών [...] και τελικά έπληξαν την ίδια την κεντρική έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης που αποτελούσε τη σημαία του κομμουνιστικού συστήματος, αφαιρώντας, στη συνείδηση του κοινού, τη νομιμοποίηση από καθεστώτα τα οποία ήδη δεν είχαν μεγάλη δημοτικότητα.

Χατζηβασιλείου Ε., *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, Πατάκης, Αθήνα 2001, σσ. 308-309.

Ελληνικά πολιτικά κόμματα
1974-2000

Βουλευτικές εκλογές
στην Ελλάδα 1974-2000

συνέβαλε σημαντικά στη βελτίωση των σχέσεων της Ελλάδας με τους βαλκανικούς γείτονές της. Από την άλλη πλευρά, η πτώση του κομμουνισμού στα Βαλκάνια συνοδεύτηκε από τη μαζική έλευση χιλιάδων οικονομικών μεταναστών στην Ελλάδα, τους οποίους δεν ήταν τότε γνωστό εάν μπορούσε να απορροφήσει η ελληνική οικονομία. Τελικά, η ενσωμάτωση των μεταναστών που έφτασαν στην Ελλάδα μετά τη διάλυση του ανατολικού συνασπισμού υπήρξε ιδιαίτερα πετυχημένη και επωφελής για όλες τις πλευρές.

Τις δεκαετίες του 1990 και του 2000, το ελληνικό πολιτικό σύστημα εξακολουθούσε να χαρακτηρίζεται από την εναλλαγή κυβερνήσεων της ΝΔ και του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία. Την περίοδο 1990-1993 σχημάτισε κυβέρνηση η ΝΔ υπό τον Κωνσταντίνο Μητσοτάκη.

Το ΠΑΣΟΚ επανήλθε στην εξουσία με τον Ανδρέα Παπανδρέου τα έτη 1993-1996 και μετά την ασθένειά του υπό τον Κώστα Σημίτη το χρονικό διάστημα 1996-2004.

Την περίοδο αυτή έγιναν σημαντικά βήματα προς την κατεύθυνση της εξομάλυνσης των πολιτικών εντάσεων και του εκσυγχρονισμού της χώρας, ενώ πραγματοποιήθηκαν μια σειρά από μεγάλα δημόσια έργα (μετρό στην Αθήνα, Αττική Οδός, γέφυρα Ρίου-Αντιρρίου, Εγνατία Οδός, αεροδρόμιο «Ελευθέριος Βενιζέλος» κ.ά.), που άλλαξαν τη φυσιογνωμία της χώρας. Το 2004, τέλος, η Αθήνα φιλοξένησε τους 28ους σύγχρονους Ολυμπιακούς Αγώνες. Ωστόσο, παρά τις επιτυχίες, το διάστημα αυτό δεν κατέστη εφικτή η οριστική επίλυση μακροχρόνιων δομικών αδυναμιών της ελληνικής οικονομίας, το πολιτικό σύστημα και οι θεσμοί δεν εκσυγχρονίστηκαν στον επιθυμητό βαθμό, ενώ αυξήθηκε δραματικά το ελληνικό δημόσιο χρέος, με αποτέλεσμα τη δεκαετία του 2010 η Ελλάδα να βρεθεί αντιμέτωπη με μια βαθιά κρίση.

Η δημιουργία του ΑΣΕΠ το 1994

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να αποτιμήσετε το μεταρρυθμιστικό έργο του Μιχαήλ Γκορμπατσόφ.
2. Να αναζητήσετε και να συγκεντρώσετε φωτογραφικό, οπτικο-ακουστικό και έντυπο υλικό για την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού.

Ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης στα Ηνωμένα Έθνη το 1980

Κώστας Σημίτης

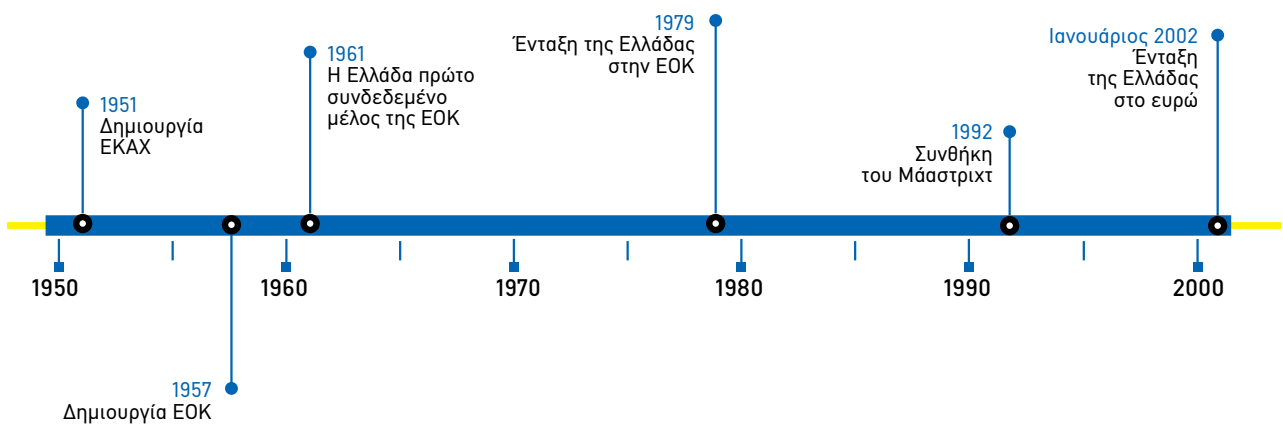
Γλωσσάρι

Κόκκινος Στρατός: Ο στρατός της Σοβιετικής Ρωσίας και κατόπιν της Σοβιετικής Ένωσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 38

Η Ελλάδα και οι διαδικασίες ενοποίησης της Ευρώπης. Η Ελλάδα κράτος-μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ξεκίνησε σταδιακά η διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Το 1957 ιδρύθηκε η ΕΟΚ, στην οποία μετείχαν αρχικά έξι κράτη. Το 1979 η Ελλάδα εισήλθε στην ΕΟΚ. Το 1992 ιδρύθηκε η Ευρωπαϊκή Ένωση και το 1999 η ευρώζώνη. Τη δεκαετία του 2010 η Ευρωπαϊκή Ένωση αντιμετώπισε σημαντικές προκλήσεις, με μεγαλύτερη όλων την αποχώρηση της Μεγάλης Βρετανίας.

Οι απαρχές της ευρωπαϊκής ενοποίησης

Η τραυματική εμπειρία του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου έδωσε ισχυρή δυναμική στο όραμα της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Το πρώτο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση έγινε το 1948, όταν η διάθεση της οικονομικής βοήθειας του Σχεδίου Μάρσαλ συνοδευόταν από την υποχρέωση των κρατών της Δυτικής Ευρώπης να συνεργαστούν μεταξύ τους. Δύο χρόνια αργότερα, ο Γάλλος υπουργός Εξωτερικών Ρομπέρ Σουμάν πρότεινε τη δημιουργία μιας υπερεθνικής αρχής που να διαχειρίζεται τους βιομηχανικούς τομείς του άνθρακα και χάλυβα στην Ευρώπη. Το Σχέδιο Σουμάν, όπως έμεινε γνωστό, έτυχε θερμής αποδοχής, καθώς θεωρήθηκε ότι η εφαρμογή του θα συνέβαλε καθοριστικά στην εδραίωση της ειρήνης και της ασφάλειας στη διαιρεμένη Ευρώπη. Έτσι, το 1951, η Γαλλία, η Δυτική Γερμανία, η Ιταλία, η Ολλανδία, το Βέλγιο και το Λουξεμβούργο υπέγραψαν τη Συνθήκη για τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ), η οποία τέθηκε σε ισχύ τον επόμενο χρόνο. Τέλος, το 1957, τα έξι αυτά κράτη προχώρησαν στη συγκρότηση μιας Κοινής Αγοράς με τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ). Η δημιουργία της ΕΟΚ υπήρξε ο πιο σημαντικός σταθμός στην πορεία της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Παρ' όλα αυτά, έπρεπε να γίνουν πολλά βήματα ακόμα. Κατ' αρχάς, στα τέλη της δεκαετίας του 1950, η ΕΟΚ

αποτελούσε υπόθεση μιας μικρής ομάδας αναπτυγμένων οικονομικά κρατών και δεν μπορούσαν να γίνουν εύκολα δεκτά ευρωπαϊκά κράτη με αδύναμες οικονομίες. Επιπλέον, το 1960 σχηματίστηκε ένας ανταγωνιστικός προς την ΕΟΚ διακρατικός οργανισμός, η Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών (ΕΖΕΣ), στην οποία μετείχαν η Βρετανία, η Σουηδία, η Δανία, η Νορβηγία, η Ελβετία, η Αυστρία και η Πορτογαλία. Η εξέλιξη αυτή έθετε φραγμό σε όποια απόπειρα διεύρυνσης της ΕΟΚ. Τέλος, η ΕΟΚ έδινε έμφαση στην οικονομική και όχι στην πολιτική ενοποίηση, για την οποία θα απαιτούνταν ακόμα πολλά χρόνια ζυμώσεων και ωρίμανσης.

Η διεύρυνση της ΕΟΚ, 1973-2013

Παρά τις δυσκολίες, τις επόμενες δεκαετίες η ΕΟΚ θα διευρυνόταν με εντυπωσιακούς ρυθμούς, με αποτέλεσμα την πρώτη δεκαετία του 21ου αιώνα να συμπεριλάβει στους κόλπους της όλα σχεδόν τα κράτη της Ευρώπης. Η πρώτη διεύρυνση πραγματοποιήθηκε το 1973 με την ένταξη της Βρετανίας, της Δανίας και της Ιρλανδίας (στο μεταξύ η ΕΖΕΣ είχε αυτοδιαλυθεί). Το 1981 η Ελλάδα έγινε το δέκατο μέλος της ΕΟΚ και πέντε χρόνια αργότερα εισήλθαν στην Κοινότητα η Πορτογαλία και η Ισπανία. Το 1992, αμέσως μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, τα δώδεκα κράτη-μέλη της ΕΟΚ προχώρησαν στην ίδρυση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), μιας οικονομικής και πολιτικής ένωσης. Παράλληλα, αποφάσισαν τη δημιουργία ενός κοινού νομίσματος έως το 1999. Το 1995 η Αυστρία, η Φινλανδία και η Σουηδία προσχώρησαν στην ΕΕ. Το 2004 πραγματοποιήθηκε η μεγαλύτερη έως τότε διεύρυνση της Ένωσης, με την εισδοχή δέκα νέων μελών, μεταξύ των οποίων η Κυπριακή Δημοκρατία, η Μάλτα και οκτώ κράτη του πρώην ανατολικού συνασπισμού. Τέλος, την περίοδο 2007-2013 εντάχθηκαν στην ΕΕ τρία ακόμα πρώην κομμουνιστικά κράτη: η Βουλγαρία, η Ρουμανία και η Κροατία.

Η ζώνη του ευρώ

Στα τέλη του 20ού αιώνα, όπως είχε αποφασιστεί στο Μάαστριχτ της Ολλανδίας το 1992, ένα νέο νόμισμα, το ευρώ, έκανε την εμφάνισή του, με σκοπό να αντικαταστήσει τα εθνικά νομίσματα και να καταστεί κοινό νόμισμα των κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Έως το 2024, είκοσι από τα είκοσι επτά μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης είχαν υιοθετήσει το ευρώ, ενώ τα υπόλοιπα επτά διατήρησαν το δικό τους νόμισμα. Τα είκοσι αυτά κράτη συμμετέχουν σε μια οικονομική και νομισματική ένωση, την ευρωζώνη ή ζώνη του ευρώ.

1. Τα πρώτα βήματα προς την ευρωπαϊκή ενοποίηση

Η αξιοσημείωτη ανάκαμψη της Δυτικής Ευρώπης από τα ερείπια του πολέμου και την κληρονομιά της λιτότητας και η μετάβαση σε σύντομο διάστημα σε μια «χρυσή εποχή» ευημερίας έφεραν τα πρώτα διστακτικά βήματα για την ενοποίηση. [...] όποια βήματα κι αν γίνονταν, όσο μικρά κι αν ήταν αρχικά, υπήρχε η προφανής δυσκολία συμφιλίωσης των υπερεθνικών οργανώσεων, οι οποίες ήταν αναγκαίες ακόμα και για μια περιορισμένη οικονομική συνεργασία, με την απροθυμία των εθνών-κρατών να παραχωρήσουν μέρος της κυριαρχίας τους. Από το ξεκίνημα η ενοποίηση της Δυτικής Ευρώπης ήταν εξίσου πολιτικό και οικονομικό σχέδιο. Όλες οι πλευρές αντιλαμβάνονταν ότι ήταν αναγκαίο να ξεπεραστούν ο εθνικός προστατευτισμός του Μεσοπολέμου και οι ακρότητες του εθνικισμού, που είχαν οδηγήσει στη συμφορά του Β' Παγκοσμίου πολέμου.

Kershaw I., *Η Ευρώπη σε δίνη, 1950-2017*, μετ. Μ. Αστερίου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2020, σ. 164.

Η διεύρυνση της ΕΟΚ/ΕΕ
1957-2013

Η Ευρωπαϊκή Ένωση: από την
ΕΚΑΧ στο BREXIT

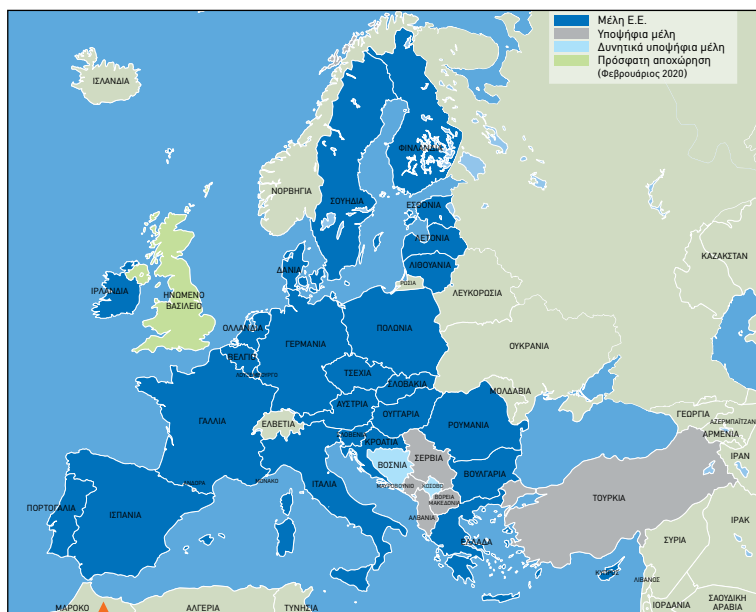
Η Ευρωπαϊκή Ένωση σε κρίση

Στις αρχές του 21ου αιώνα, η ΕΕ βρέθηκε αντιμέτωπη με μια σειρά από μείζονες κρίσεις. Αρκετά κράτη της ευρωζώνης (συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας) αντιμετώπισαν μεγάλα οικονομικά προβλήματα, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να αναχρηματοδοτήσουν το δημόσιο χρέος τους. Παράλληλα, η μαζική έλευση προσφύγων από χώρες κυρίως της Ασίας και της Αφρικής έφερε την ΕΕ ενώπιον μιας νέας πρωτόγνωρης κατάστασης την οποία όφειλε να αντιμετωπίσει με ευαισθησία και σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα. Εντούτοις, τα μέτρα τα οποία εκλήθη να λάβει με σκοπό την αντιμετώπιση της οικονομικής και προσφυγικής κρίσης δίκασαν πολλές φορές τα κράτη-μέλη της ΕΕ.

Η μεγαλύτερη, όμως, πρόκληση την οποία αντιμετώπισε η ΕΕ μετά την ίδρυσή της ήταν η απόφαση της Μεγάλης Βρετανίας να αποχωρήσει από τους κόλπους της, ύστερα από δημοψήφισμα που διενεργήθηκε το 2016. Το BREXIT, όπως έγινε γνωστή η αποχώρηση της Βρετανίας, προκάλεσε έντονους κλυδωνισμούς στην ΕΕ και αρκετά ερωτηματικά σχετικά με τη συνοχή της και τον ρόλο τον οποίο επρόκειτο να διαδραματίσει μελλοντικά.

Η Ελλάδα κράτος-μέλος της ΕΕ

Το 1961 η Ελλάδα έγινε το πρώτο συνδεδεμένο μέλος της ΕΟΚ. Το 1979, και αφού πρώτα είχε μεσολαβήσει μια περίοδος ψύχρασης των σχέσεων της Αθήνας με τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης λόγω της δικτατορίας, η Ελλάδα έγινε δεκτή ως πλή-

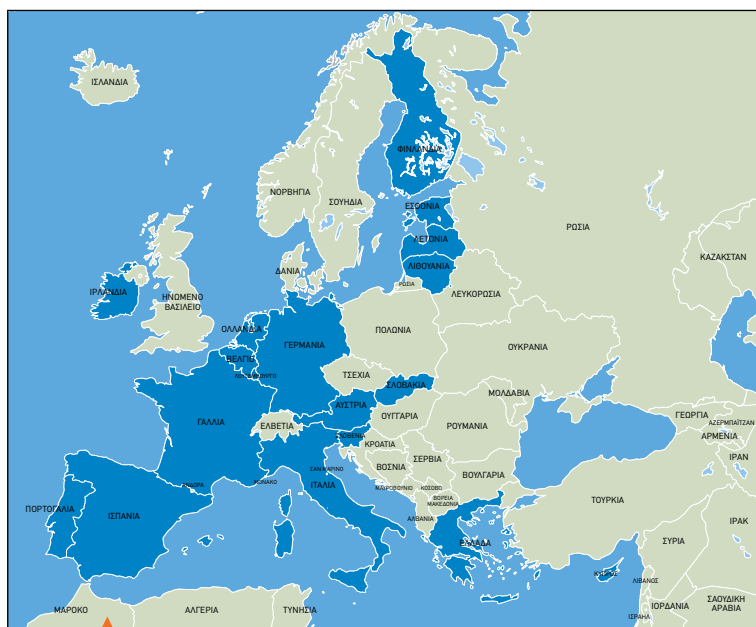

Τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης

2. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η ανάγκη ένταξης στην ΕΟΚ μετά το 1974

Οι μεταδικτατορικές κυβερνήσεις του Κωνσταντίνου Καραμανλή (1974-1980) αντιμετώπισαν την περίοδο από το 1963 έως το 1974 σαν μια «χαμένη δεκαετία». Ήδη από την κυβέρνηση εθνικής ενότητας, δόθηκε απόλυτη προτεραιότητα στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Αυτή τη φορά ο Καραμανλής βιαζόταν για λόγους περισσότερο πολιτικούς παρά οικονομικούς. Η Ελλάδα αντιμετώπιζε το ενδεχόμενο πολέμου με την Τουρκία μετά τη διπλή τουρκική εισβολή στην Κύπρο (Ιούλιος-Αύγουστος 1974) που εκτόξευσε στο εσωτερικό τον ήδη διογκωμένο από τη δικτατορία αντι-αμερικανισμό και αντιδυτικισμό. Σε εκείνο το επικίνδυνο πολιτικό κενό, η προοπτική πλήρους ένταξης στην ΕΟΚ διαδραμάτιζε καίριο σταθεροποιητικό ρόλο. Έδωσε στη χώρα πολιτικό σκοπό και στη νεότευκτη δημοκρατία ταυτότητα. Μείωσε το αίσθημα εγκατάλειψης από τη Δύση και ενίσχυσε την εθνική ενότητα.

Μπότσιου Κ.Ε., «Μια "άλλη Ελλάδα" μέσω Ευρώπης: Η συμμετοχή της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση τον 20ό αιώνα», στο Γ. Βούλγαρης - Κ. Κωστής - Σ. Ριζάς (επιμ.), *Ο μεγάλος μετασχηματισμός: Κράτος και πολιτική στην Ελλάδα του 20ού αιώνα*, Πατάκης, Αθήνα 2020, σσ. 114-115.

Τα κράτη-μέλη της ευρωζώνης

ρε μέλος της ΕΟΚ. Η είσοδος της Ελλάδας στην ΕΟΚ υπήρξε ο τελευταίος σταθμός μιας μακράς και επίπονης προσπάθειας των κυβερνήσεων Καραμανλή (1955-1963 και 1974-1980). Σύμφωνα με τον Καραμανλή, η συμμετοχή της Ελλάδας στην ΕΟΚ, πέρα από οικονομικά οφέλη για τη χώρα, θα συνέβαλε στον εκδημοκρατισμό της και θα ενέτεινε το αίσθημα εξωτερικής ασφάλειας. Στην ίδια γραμμή με τον Καραμανλή κινήθηκε τη δεκαετία του 1980 και ο αρχηγός του ΠΑΣΟΚ, Ανδρέας Παπανδρέου, παρά τις έντονες επιφυλάξεις που είχε διατυπώσει για την αναγκαιότητα ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ πριν από την άνοδό του στην εξουσία. Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, όλες οι ελληνικές κυβερνήσεις εργάστηκαν συστηματικά για την ενίσχυση της θέσης της Ελλάδας στην Ένωση. Πράγματι, το 1992 ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης συνυπέγραψε τη Συνθήκη του Μάαστριχτ και το 2002, επί πρωθυπουργίας του Κωνσταντίνου Σημίτη, η Ελλάδα εισήχθη στη ζώνη του ευρώ.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να καταρτίσετε πίνακα με τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τον χρόνο ένταξής τους σε αυτήν.
2. Να συζητήσετε τις δυνατότητες αλλά και τα προβλήματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
3. Αφού μελετήσετε τις Πηγές, να εξηγήσετε τους λόγους για τους οποίους η Ελλάδα επιδίωκε διαχρονικά την ένταξή της στις ευρωπαϊκές κοινότητες.

Ζάππειο Μέγαρο, 28 Μαΐου 1979. Ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Καραμανλής υπογράφει τη Συνθήκη Ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ (Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής»).

Γλωσσάρι

Οικονομικός προστατευτισμός: Η οικονομική πολιτική που ακολουθεί ένα κράτος με σκοπό να προστατεύσει τη δική του εσωτερική παραγωγή και τις εγχώριες επιχειρήσεις από τον ξένο ανταγωνισμό.

Υπερεθνικός: Που είναι πάνω και πέρα από τα όρια του έθνους. Οι αποφάσεις των υπερεθνικών οργανισμών είναι δεσμευτικές για όλα τα κράτη-μέλη τους. Το χαρακτηριστικό αυτό διαφοροποιεί τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης από άλλους διεθνείς οργανισμούς, οι οποίοι προωθούν την απλή διακυβερνητική συνεργασία.

Απόσπασμα από την ομιλία του πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Σημίτη για την αίτηση ένταξης της Ελλάδας στο ευρώ, Ζάππειο Μέγαρο, Αθήνα, 9 Μαρτίου 2000

Το ελληνικό όραμα για μια ενωμένη Ευρώπη

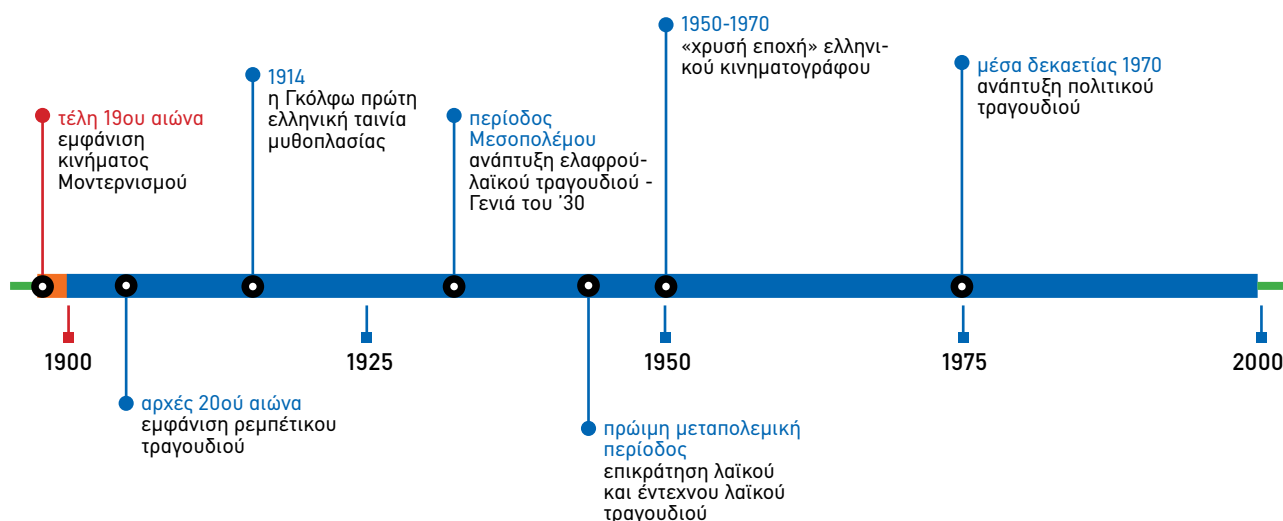

Απόσπασμα από την αγόρευση του πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Μητσοτάκη για τη Συνθήκη του Μάαστριχτ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 39

Η τέχνη του 20ού αιώνα

Η ελληνική τέχνη γνώρισε μεγάλη άνθηση κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα. Την περίοδο αυτή επήλθε η μετάβαση της ελληνικής ζωγραφικής από τη Σχολή του Μονάχου σε νεωτεριστικές τάσεις. Η ελληνική μουσική χαρακτηρίζεται από μια ποικιλία επιρροών και μορφών. Ο ελληνικός κινηματογράφος αναπτύχθηκε κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, γνωρίζοντας, σε ορισμένες περιπτώσεις, σημαντικές διεθνείς διακρίσεις.

Η ζωγραφική

Στις αρχές του 20ού αιώνα, η ελληνική ζωγραφική εξακολουθούσε να βρίσκεται υπό την επιρροή της Σχολής του Μονάχου. Την ίδια περίοδο, όμως, έκαναν την εμφάνισή τους ανανεωτικές και νεωτεριστικές τάσεις, επηρεασμένες από το ευρωπαϊκό κίνημα του Μοντερνισμού. Κορυφαίοι εκπρόσωποι των νέων τάσεων αναδείχτηκαν καλλιτέχνες όπως ο Κωνσταντίνος Παρθένης (1878-1967), ο Κωνσταντίνος Μαλέας (1878-1928), ο Γεώργιος Μπουζιάνης (1885-1967) και ο Περικλής Βυζάντιος (1893-1972).

Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και την οριστική κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας προέκυψε η ανάγκη καλλιέργειας μιας τέχνης η οποία θα έδινε έμφαση στην ελληνικότητα και θα αναζητούσε πρότυπα στο ελληνικό πολιτιστικό παρελθόν και κυρίως στη βυζαντινή τέχνη και στη λαϊκή παράδοση. Κύριοι εκφραστές αυτής της κίνησης αναδείχτηκαν ο Φώτης Κόντογλου (1895-1965), ο Γεράσιμος Στέρης (1898-1987), ο Νίκος Χατζηκυριάκος-Γκίκας (1906-1994) και ο Νίκος Εγγονόπουλος (1907-1985). Η ελληνικότητα και η ανάδειξη της ελληνικής λαϊκής παράδοσης βρίσκονταν στο επίκεντρο του έργου του αυτοδίδακτου λαϊκού

ζωγράφου και αγιογράφου, Θεόφιλου Χατζημιχαήλ (1870-1934). Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και την ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο, η ελληνική ζωγραφική στράφηκε σε πιο αφηρημένες και εξπρεσιονιστικές τάσεις. Εκτός του Νίκου Χατζηκυριάκου-Γκίκα, που θεωρείται ως ο βασικότερος εκπρόσωπος του κυβισμού στην Ελλάδα, και του Νίκου Εγγονόπουλου, ο οποίος υπήρξε κύριος εκφραστής του υπερρεαλιστικού κινήματος, ιδιαίτερα σημαντικό υπήρξε το έργο του Γιάννη Μόραλη (1916-2009), το οποίο εστιάζει στην απόδοση της ανθρώπινης μορφής.

Τις επόμενες δεκαετίες, ανεξίτηλο το αποτύπωμά τους στην ελληνική τέχνη άφησαν ο Γιάννης Τσαρούχης (1910-1989), ο Γιάννης Γαϊτης (1923-1984), ο Παναγιώτης Τέτσης (1925-2016), ο Κώστας Τσόκλης (1930), ο Αλέκος Φασιανός (1935-2022) και δεκάδες άλλοι Έλληνες καλλιτέχνες, το έργο των οποίων προσφέρει ποικίλες προοπτικές και θεματολογίες.

Μουσική

Η ελληνική μουσική του 20ού αιώνα χαρακτηρίζεται από μια ποικιλία επιρροών και μορφών, αντανακλώντας τις κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές αλλαγές της εκάστοτε εποχής. Μερικά από τα πιο σημαντικά είδη που αναπτύχθηκαν κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου περιλαμβάνουν τα δημοτικά, τα ρεμπέτικα, το λαϊκό τραγούδι, την έντεχνη μουσική, την ελαφρά μουσική, καθώς και τη συμφωνική και ηλεκτρονική μουσική.

Το ρεμπέτικο αναπτύχθηκε στις αρχές του περασμένου αιώνα και αποτελεί μια μορφή λαϊκής μουσικής που επηρεάστηκε από τη μουσική των προσφύγων από τη Μικρά Ασία. Συνδέθηκε αρχικά με τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, αλλά στη συνέχεια

1. Η γενιά του '30 στη ζωγραφική

Στην ιστορία της νεοελληνικής τέχνης η γενιά του '30 έχει ταυτιστεί με την αναζήτηση ελληνικότητας. Πράγματι, για τους ζωγράφους που ανδρώνονται αυτή την περίοδο, την επαύριο της Μικρασιατικής Καταστροφής και πριν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η ανάγκη καλλιέργειας μιας τέχνης που θα αναδεικνύει τα εθνικά χαρακτηριστικά των Ελλήνων μοιάζει πρωταρχική. Στην αναζήτηση της ελληνικότητας συντελούν ορισμένοι σημαντικοί παράγοντες. Μια εθνική καταστροφή, όπως αυτή του 1922, συνοδεύεται συχνότατα από την ανάγκη περιχαράκωσης μιας εθνικής ομάδας στα ιστορικά και πολιτιστικά της όρια. Η περιχαράκωση αυτή εκφράστηκε στη συγκεκριμένη περίπτωση τόσο με την απόρριψη του δυτικώτροπου, άρα ξενόφερτου, νεωτερισμού, που η γενιά των ανανεωτών είχε αρχίσει να καλλιεργεί, όσο και με την αναζήτηση της εθνικής ταυτότητας στο ελληνικό πολιτιστικό παρελθόν.

Εμμανουήλ Μ., *Ιστορία της Τέχνης από το 1945 σε πέντε ενότητες*, Καπόν, Αθήνα 2017, σ. 812.

Τα αγαθά της συγκοινωνίας. Λάδι και μολύβι σε καμβά, του Νικόλαου Παρθένη (1920-1925, Κληροδοσία αντί Φόρου Κληρονομίας Νικόλαου Παρθένη, Εθνική Πινακοθήκη - Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου, Αθήνα).

κέρδισε ευρύτερη αποδοχή. Κύριοι εκπρόσωποι του ρεμπέτικου ήταν ο Μάρκος Βαμβακάρης (1905-1972) και ο Βασίλης Τσιτσάνης (1915-1984). Παράλληλα με το ρεμπέτικο, αναπτύχθηκε και το ελαφρό-έντεχνο τραγούδι, το οποίο κυριάρχησε στην αστική διασκέδαση από τη δεκαετία του 1920 έως τη δεκαετία του 1960, με κορυφαίους εκφραστές τον Αττίκ (1885-1944), τον Νίκο Γούναρη (1915-1965) και τον Χρήστο Χαιρόπουλο (1909-1992).

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, άρχισε να κυριαρχεί το λαϊκό τραγούδι, με κορυφαία μορφή τον Στέλιο Καζαντζίδη (1931-2001). Την εποχή αυτή κάνει δυναμική εμφάνιση το έντεχνο λαϊκό τραγούδι, με κορυφαίους εκπροσώπους τους συνθέτες Μάνο Χατζιδάκι (1925-1994), Μίκη Θεοδωράκη (1925-2021) και Σταύρο Ξαρχάκο (1939), ενώ το δικό του ιδιαίτερο αποτύπωμα στο μουσικό αυτό είδος άφησε ο Διονύσης Σαββόπουλος (1944-2025).

Στον τομέα της συμφωνικής μουσικής, κορυφαίοι Έλληνες συνθέτες με παγκόσμια ακτινοβολία αναδείχτηκαν ο Νίκος Σκαλκώτας (1904-1949), ο Δημήτρης Μητρόπουλος (1896-1960) και ο Θόδωρος Αντωνίου (1935-2018), ενώ σημαντική υπήρξε η συνεισφορά και του Ιάννη Ξενάκη (1922-2001), που έγινε γνωστός για τη χρήση των μαθηματικών και της αρχιτεκτονικής στη μουσική του σύνθεση.

Μετά την πτώση της δικτατορίας των συνταγματαρχών, γνώρισε ιδιαίτερη διάδοση το πολιτικό τραγούδι, το οποίο βασίστηκε στις συνθέσεις του Μίκη Θεοδωράκη, του Μάνου Λοΐζου (1937-1982) και του Γιάννη Μαρκόπουλου (1939-2023), και στις φωνές του Γρηγόρη Μπιθικώτση (1922-2005), του Νίκου Ξυλούρη (1936-1980) και της Μαρίας Φαραντούρη (1947). Τέλος, τη δεκαετία του 1970 άρχισε να κερδίζει έδαφος η ηλεκτρονική μουσική, με τον Βαγγέλη Παπαθανασίου (1943-2022) να γίνεται διεθνώς γνωστός για τη δουλειά του, με πιο διάσημο έργο του το σάουντρακ για τη μουσική της ταινίας *Οι δρόμοι της φωτιάς*, που κέρδισε το βραβείο Όσκαρ το 1982.

Κινηματογράφος

Οι πρώτες ελληνικές ταινίες ήταν μικρού μήκους και χαρακτηρίζονται από απλές τεχνικές και περιορισμένη θεματολογία. Η πρώτη ελληνική ταινία μυθοπλασίας ήταν η *Γκόλφω* (1914) και βασιζόταν στο ομώνυμο θεατρικό έργο του Σπύρου Περεσιάδη. Παρ' όλα αυτά, ο ελληνικός κινηματογράφος άρχισε να αναπτύσσεται μόνο μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Η περίοδος 1950-1970 έμεινε γνωστή ως η «χρυσή εποχή του ελληνικού κινηματογράφου». Οι ταινίες της περιόδου αυτής ήταν συχνά εμπορικές και περιλάμβαναν κωμωδίες, δράματα, μιούζικαλ και ιστορικά έπη.

Ο Λασκόων. Λάδι σε καμβά του Φώτη Κόντογλου (1938, Δημοτική Πινακοθήκη Αθηνών).

Η βάπτισμα του υιού του ανθρώπου. Ακουαρέλα σε χαρτί του Γιάννη Τσαρούχη (1954, Ιδιωτική συλλογή).

Σημαντικοί σκηνοθέτες της περιόδου αυτής ήταν ο Μιχάλης Κακογιάννης (1922-2011), ο Αλέκος Σακελλάριος (1913-1991) και ο Νίκος Κούνδουρος (1926-2017).

Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας των συνταγματαρχών, ο ελληνικός κινηματογράφος υπέστη λογοκρισία, αλλά παράλληλα εμφανίστηκαν νέες τάσεις και ρεύματα. Ο Θόδωρος Αγγελόπουλος (1935-2012) ξεχώρισε ως μια από τις σημαντικότερες προσωπικότητες του νέου ελληνικού κινηματογράφου, με ταινίες όπως *Αναπαράσταση* (1970) και *Ο Θίασος* (1975), που διακρίνονται για την ποιητική τους γραφή και τον πολιτικό τους προβληματισμό. Άλλοι σημαντικοί σκηνοθέτες, που ξεκίνησαν την πορεία τους τη δεκαετία του 1960, αλλά το έργο τους φτάνει έως τις πρώτες δεκαετίες του 21ου αιώνα, είναι ο Παντελής Βούλγαρης (1940), ο Κώστας Φέρρης (1935) και ο Κώστας Γαβράς (1933), οι οποίοι εξετάζουν θέματα πολιτικής και δικαιοσύνης.

2. Η σύνδεση κουλτούρας και πολιτικής: η δεκαετία του 1960

Η στενή σύνδεση κουλτούρας και πολιτικής, δηλαδή η σύνδεση θεάτρου, κινηματογράφου, μουσικής, λογοτεχνίας, φιλοσοφικών αναζητήσεων με τον πολιτικό ακτιβισμό, ήταν χαρακτηριστικό των Long Sixties, ιδιαίτερα στα πανεπιστήμια και στις κινητοποιήσεις των νέων στην Αμερική και στην Ευρώπη. Η Ελλάδα δεν έμεινε έξω από τον κύκλο αυτόν. Οι αναμνήσεις από τη δεκαετία του 1960 έχουν ήχο, τη μουσική του Μίκη Θεοδωράκη, του Μάνου Χατζιδάκι, του Σταύρου Ξαρχάκου κ.ά. Και έχουν στίχο. Μελοποιημένα ποιήματα των Γιώργου Σεφέρη, Οδυσσέα Ελύτη, Γιάννη Ρίτσου, Νίκου Γκάτσου και άλλων σημαντικών ποιητών της εποχής [...] Αυτή η ώσμωση έφερε την ποίηση από τη σιωπηλή ανάγνωση στο ομαδικό τραγούδι και στην Ελλάδα δημιούργησε ένα νέο είδος μουσικής που συνδύαζε τη λαϊκή, τη δημοτική, την ευρωπαϊκή και την εκκλησιαστική μουσική. Μερικοί, όπως ο Διονύσης Σαββόπουλος, προσέθεταν σε αυτό το νέο είδος τη ροκ, τις γαλλικές και τις αμερικανικές μπαλάντες. Άλλοι όπως ο Γιάννης Μαρκόπουλος την κρητική ή την ποντιακή λύρα.

Λιάκος Α., *Ο ελληνικός 20ός αιώνας*, Πόλις, Αθήνα 2019, σσ. 434-435.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Να παρουσιάσετε σημαντικά έργα κορυφαίων Ελλήνων ζωγράφων των σημαντικότερων κινημάτων τέχνης.
2. Να συζητήσετε την επιρροή που δέχεται η τέχνη από το ιστορικό γίνεσθαι.

Νίκος Εγγονόπουλος, *Εμφύλιος Πόλεμος* (1949, Συλλογή Ν. Εγγονόπουλου, Αθήνα).

Γλωσσάρι

Εξηπρεσιονισμός: Καλλιτεχνικό κίνημα του 20ού αιώνα, που απεικονίζει την πραγματικότητα χρησιμοποιώντας υπερβολή και παραμόρφωση, ώστε να συγκινήσει τον θεατή.

Μοντερνισμός: Πολύπλευρο καλλιτεχνικό κίνημα που εμφανίστηκε στα τέλη του 19ου αιώνα και καθόρισε τις εξελίξεις στην τέχνη κατά τον 20ό αιώνα. Δίνει έμφαση στις μορφικές-τεχνοτροπικές καινοτομίες και στην υποκειμενική έκφραση του καλλιτέχνη.

Σταυρόλεξο 3. Επαναληπτικό των κεφαλαίων 27-39

Αποτιμητής

Ενότητα 12:

Η Ελλάδα από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου έως τα τέλη του 20ού αιώνα

1	<p>Η απελευθέρωση από τις δυνάμεις του Άξονα βρήκε την Ελλάδα στη δίνη ενός αιματηρού εμφύλιου πολέμου, που δεν έληξε παρά το 1949 με την ήττα του ΚΚΕ και του ΔΣΕ. Τις επόμενες δύο δεκαετίες, οι κυβερνήσεις τόσο του Κέντρου (1950-1952 και 1963-1966) όσο και της Δεξιάς (1952-1963) πέτυχαν την οικονομική ανασυγκρότηση της Ελλάδας και πρωτοφανείς ρυθμούς ανάπτυξης. Την ίδια στιγμή, όμως, η λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος δεν ήταν απαλλαγμένη από προβλήματα και οι διώξεις εναντίον πολιτών αριστερών πεποιθήσεων συνεχίστηκαν.</p>
2	<p>Την 21η Απριλίου 1967 επιβλήθηκε δικτατορικό καθεστώς, εναντίον του οποίου εκδηλώθηκε έντονη αντιστασιακή δράση τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Η δικτατορία κατέρρευσε τον Ιούλιο του 1974 ύστερα από την τουρκική εισβολή στην Κύπρο. Από το 1974 έως και τις αρχές του 21ού αιώνα, οι κυβερνήσεις της ΝΔ και του ΠΑΣΟΚ συνέβαλαν καθοριστικά στην εδραίωση της δημοκρατίας, στην οικονομική ανάπτυξη και στον εκσυγχρονισμό της χώρας, μεριμνώντας παράλληλα για τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και την άρση των ανισοτήτων. Σημαντικός σταθμός της μεταδικτατορικής περιόδου ήταν η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ το 1979. Επρόκειτο για μια στρατηγική επιλογή του Κωνσταντίνου Καραμανλή, την οποία αποδέχτηκαν και οι μετέπειτα κυβερνήσεις. Ωστόσο, παρά τα σημαντικά επιτεύγματα που έγιναν τα χρόνια μετά τη «Μεταπολίτευση» του 1974-1975, δεν κατέστη εφικτή η επίλυση όλων των αδυναμιών και παθογενειών, με αποτέλεσμα τη δεκαετία του 2010 η χώρα να βρεθεί αντιμέτωπη με μια βαθιά κρίση.</p>

Ευρετήριο

A

Αβέρωφ-Τσοίτσας, Ευάγγελος, 165
 Αγγελόπουλος, Θεόδωρος, 178
 Αγγλικανισμός, 14, 15
 αγροτικό ζήτημα, 78, 79
 Αικατερίνη της Ρωσίας, 19
 Αλέξανδρος, βασιλιάς των Ελλήνων, 102, 114
 Αλή πασάς, 32, 36
 Αλέξανδρος Α΄, τσάρος της Ρωσίας, 45
 Αμερικανική Επανάσταση, 16, 18, 22, 23, 24, 29
 Άμπελ, Κάρολος φον, 65
 Αναγέννηση, 11, 16, 17
 Ανακαλύψεις, 9, 10, 11, 17
 ανταλλαγή πληθυσμών, 116, 118, 128, 129
 Αντιμεταρρύθμιση, 13, 14, 117
 Αντωνίου, Θεόδωρος, 177
 αποαποικιοποίηση, 149, 150, 151, 152
 αποικιοκρατία, 58, 59, 60, 153
 Άρμανσπεργκ, Ιωσήφ Λουδοβίκος, 65
 Αττίκ, 177

B

Βάγκνερ, Ρίχαρντ, 83
 Βαμβακάρης, Μάρκος, 177
 Βάσκο ντα Γκάμα, 10
 Βελεστινλής, Ρήγας, 33, 39
 Βενιζέλος, Ελευθέριος, 75, 86, 88, 89, 90, 91, 94, 99, 100, 101, 102, 108, 110, 111, 112, 113, 118, 120, 127, 128
 Βενιζέλος, Σοφοκλής, 156
 Βεσπούκι, Αμέρικο, 10
 Βιομηχανική Επανάσταση, 52, 53, 54, 55, 60, 83
 Βίσμάρκ, Όττο φον, 57
 Βλαντιμηρέσκου, Θεόδωρος, 35
 Βολανάκης, Κωνσταντίνος, 83
 Βολτέρος, Φρανσουά-Μαρί Αρουέ, 20, 29
 Βούλγαρης, Δημήτριος, 70
 Βούλγαρης, Παντελής, 178
 Βουλή των Λαζάρων, 102
 Βυζάντιος, Περικλής, 175

Βύρων λόρδος, 44

Γ

Γαβράς, Κώστας, 178
 Γαϊτής, Γιάννης, 176
 Γαλλική Επανάσταση, 16, 18, 25, 26, 27, 28, 29, 40, 44, 47, 51, 57
 Γαλιλαίος, 12, 16
 Γερμανός, Παλαιών Πατρών, 35
 Γεώργιος Α΄, βασιλιάς των Ελλήνων, 69, 70, 85, 91, 94
 Γεώργιος Β΄, βασιλιάς των Ελλήνων, 116, 119, 127, 137, 155
 Γεώργιος Γ΄, βασιλιάς της Αγγλίας, 23, 29
 Γεώργιος, πρίγκιπας, 75
 Γκάντι, Μαχάτμα, 150
 Γκορμπατσώφ, Μιχαήλ, 148, 167, 168
 Γκόντον, Θωμάς, 44
 Γκράνιτερ, Γιόχαν Μπαπτίστ φον, 65
 Γκράτσι, Εμμανουέλε, 135
 Γλέζος, Μανώλης, 138
 Γονατάς, Στυλιανός, 116, 119
 Γούδας, Μιχαήλ, 117
 Γούναρης, Δημήτριος, 117
 Γούναρης, Νίκος, 177
 Γουτεμβέργιος, Ιωάννης, 11
 Γρηγόριος Ε΄, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, 36
 Γρίβας, Γεώργιος, 157
 Γύζης, Νικόλαος, 83

Δ

Δεληγεώργης, Επαμεινώνδας, 70
 Δηλιγιάννης, Θεόδωρος, 71, 72
 Διαφωτισμός, 16, 18, 19, 20, 26, 29, 32, 51, 83
 Δόγμα Τρούμαν, 146, 156
 Δραγούμης, Ίων, 77
 Δράμαλης, 36, 40

Ε

Εγγονόπουλος, Νίκος, 175, 176
 Εθνικός Διχασμός, 100, 101, 102, 107, 111, 120, 126
 Εκατονταετής Πόλεμος, 15, 16
 Ελληνική Επανάσταση, 30, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43,

44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 61, 62, 63, 75, 78, 83
 Ελληνικός εμφύλιος πόλεμος, 154, 155, 156, 157, 176
 Ένγκελς, Φρίντριχ, 55
 Ένδοξη Επανάσταση, 16
 Εξερευνήσεις, βλ. Ανακαλύψεις
 Επίστρατοι, 101, 102
 Επταετής Πόλεμος, 23
 Ερρίκος Η΄, βασιλιάς Αγγλίας, 15

Z

Ζαΐμης, Ανδρέας, 40, 41
 Ζαΐμης, Θρασύβουλος, 71
 Ζέρβας, Ναπολέων, 138
 Ζολά, Εμίλ, 84
 Ζορμπάς, Νικόλαος, 87

Θ

Θεοδωράκης, Μίκης, 160, 177
 Θεοτόκης, Νικόλαος, 117

Ι

ιμπεριαλισμός, 11, 110
 ιμπρεσιονισμός, 82, 84
 Ιμπραήμ πασάς, 37, 42, 45, 62
 Ισαβέλλα της Καστίλλης, 14
 Ισμέτ πασάς, 118
 Ιωαννίδης, Δημήτριος, 161, 162
 Ιωσήφ Β΄ της Αψβουργικής μοναρχίας, 19

K

Καζαντζίδης, Στέλιος, 177
 Κακογιάννης, Μιχάλης, 178
 Καλβινισμός, 14
 Καλβίνος, Ιωάννης, 14
 Καλλέργης, Δημήτριος, 67
 Κάμποτ, Τζον, 10
 Κάνινγκ, Τζωρτζ, 45
 Καποδίστριας, Ιωάννης, 35, 42, 46, 61, 62, 63, 64, 65, 85
 Καραβαγγέλης, Γερμανός, 77
 Καραϊσκάκης, Γεώργιος, 37
 Καραμανλής, Κωνσταντίνος, 156, 157, 158, 160, 162, 163, 164, 165, 174, 179
 Κάσλερι λόρδος, 44
 Κάστρο, Φιντέλ, 152
 Καταρτζής, Δημήτρης, 32

Κεμάλ, Μουσταφά, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 119, 120
 Κίνημα Αδεσμεύτων, 152, 153
 Κιουταχής πασάς, 37, 62
 Κλεμανσό, Ζορζ, 110
 Κολοκοτρώνης, Θεόδωρος, 35, 37, 40, 41, 42, 44
 Κολόμβος, Χριστόφορος, 10
 Κονδύλης, Γεώργιος, 127
 Κόντογλου, Φώτης, 175
 Κοπέρινικος, Νικόλαος, 12, 16
 Κοραής, Αδαμάντιος, 33, 37, 39
 Κορβ, Ζαν-Μπατίστ Καμίλ, 84
 Κορό, Ζαν-Μπατίστ Καμίλ, 84
 Κορομηλάς, Λάμπρος, 77
 Κορτές, Ερνάν, 10
 Κορυζής, Αλέξανδρος, 136
 Κουκ, Τζέιμς, 10
 Κουμουνοδούρος, Αλέξανδρος, 70, 78
 Κούνδουρος, Νίκος, 178
 Κουντουριώτης, Γεώργιος, 41
 Κουντουριώτης, Λάζαρος, 64
 Κουντουριώτης, Παύλος, 91
 Κουρμπέ, Γκιστάβ, 84
 Κυβισμός, 176
 Κωλέττης, Ιωάννης, 41, 74
 Κωνσταντίνος Α΄, βασιλιάς των Ελλήνων, 89, 91, 99, 100, 101, 102, 114, 116, 120, 126
 Κωνσταντίνος Β΄, βασιλιάς των Ελλήνων, 159, 160

Λ

Λαμπράκης, Γρηγόρης, 158
 Λένιν, Βλαντιμίρ, 103, 105
 Λοϊζος, Μάνος, 177
 Λόνιτ Τζορτζ, Ντέιβιντ, 110
 Λοκ, Τζον, 19
 Λουδοβίκος ΙΔ΄, βασιλιάς της Γαλλίας, 15
 Λουδοβίκος ΙΣΤ΄, βασιλιάς της Γαλλίας, 25, 26
 Λουθηρανισμός, 14
 Λούθηρος, Μαρτίνος, 13, 17
 Λύτρας, Νικηφόρος, 83

M

Μαγγελάνος, Φερδινάνδος, 10
 Μακαρέζος, Νικόλαος, 159

- Μακάριος, Αρχιεπίσκοπος, 152, 157, 161
 Μακρυγιάννης, Ιωάννης, 37, 67
 Μαλέας, Κωνσταντίνος, 175
 Μάο, Ζεντόνγκ, 147
 Μάουρερ, Γεώργιος Λουδοβίκος φον, 65
 Μαρκεζίνης, Σπύρος, 161
 Μαρκόπουλος, Γιάννης, 177
 Μαρξ, Κάρολος, 55
 Μαυροκορδάτος, Αλέξανδρος, 40, 74
 Μαυρομιχάλης, Γεώργιος, 37
 Μαυρομιχάλης, Κυριακούλης, 88
 Μαύρος, Γεώργιος, 164
 Μεγάλη Ιδέα, 74, 75, 77, 85, 99, 111, 127, 130, 175
 Μελάς, Παύλος, 77
 Μερκούρη, Μελίνα, 160
 Μεταξάς, Ιωάννης, 127, 130, 135, 136
 Μεταπολίτευση, 163, 164, 166, 179
 Μεταρρύθμιση, 13, 14, 15, 16 17
 Μέτερνιχ, Κλέμενς φον, 44
 Μητρόπουλος, Δημήτρης, 177
 Μητσοτάκης, Κωνσταντίνος, 165, 170, 174
 Μικρασιατική Καταστροφή, 112, 113, 114, 115, 175
 Μιλέ, Ζαν-Φρανσουά, 84
 Μονέ, Κλοντ, 84
 Μοντερνισμός, 175
 Μοντεσκιέ, 20, 29
 Μόραλης, Γιάννης, 176
 Μότσαρτ, Βόλφγκανγκ Αμαντέους, 16
 Μουσολίνι, Μπενίτο, 123, 135
 Μουσταφά πασάς, 36
 Μοχάμετ Άλη, 36, 37
 Μπακογιάννης, Παύλος, 160
 Μπαλτατζής, Γεώργιος, 117
 Μπαχ, Γιόχαν Σεμπάστιαν, 16
 Μπετόβεν, Λούντβιχ βαν, 16, 83
 Μπιθικώσης, Γρηγόρης, 177
 Μπουζιάνης, Γεώργιος, 175, 176
 Μπραμς, Γιοχάνες, 83
- N**
 ναζισμός, 123, 124, 125
 Ναπολέων, Βοναπάρτης, 28, 29, 47
 Νάσερ, Γκαμάλ Άμπντελ, 152
 Νεοελληνικός Διαφωτισμός, 30, 32, 33, 39, 51
 νεοκλασικισμός, 82
 Νεύτων, Ισαάκ, 16, 19
 Νεχρού, Τζαβαχαρλάλ, 152
 Νικόλαος Α΄, τσάρος της Ρωσίας, 45
 Ντ' Αλαμπέρ, Ζαν λε Ρον, 21
 Ντεγκά, Εντγκάρ, 84
 Ντίκενς, Κάρολος, 84
 Ντιντερό, Ντενί, 21
 Ντομιέ, Ονορέ, 84
 Ντοστογιέφσκι, Φιόντορ, 84
- Ξ**
 Ξάνθος, Εμμανουήλ, 34
 Ξαρχάκος, Σταύρος, 177
 Ξενάκης, Ιάγγελος, 177
 Ξυλούρης, Νίκος, 177
- O**
 Όθων, βασιλιάς Ελλάδας, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 85
 Οκτωβριανή Επανάσταση, 97, 103, 104, 105, 106, 107
 Ολοκαύτωμα, 134, 141, 142
 Ορλωφικά, 32, 34
 Ουάσιγκτον, Τζορτζ, 23
 Ουίλσον, Γούντροου, 110
- P**
 Παλαμάς, Κωστής, 138
 Παναγιώλης, Αλέξανδρος, 160
 Πανταζής, Περικλής, 84
 Παπάγος, Αλέξανδρος, 156
 Παπαδόπουλος, Γεώργιος, 157, 159, 160, 161
 Παπαθανασίου, Βαγγέλης, 177
 Παπαλουκάς, Σπύρος, 84
 Παπαναστασίου, Αλέξανδρος, 89, 126
 Παπανδρέου, Ανδρέας, 160, 163, 164, 165, 166, 170, 174
 Παπανδρέου, Γεώργιος, 158, 159, 160
 Παπανούστος, Αλέξανδρος, 159
 Παπαφλέσσας, 37
 Παρθένης, Κωνσταντίνος, 175
 Παττακός, Στυλιανός, 159
 Παύλος, βασιλιάς των Ελλήνων, 158, 159
 Περεισιάδης, Σπύρος, 177
- Πισάρο, Φρανσίσκο, 10
 Πλαστήρας, Νικόλαος, 116, 119, 126, 155, 156
 Πρωτοπαπαδάκης, Πέτρος, 117
- P**
 Ράλλης, Γεώργιος, 165
 Ράλλης, Δημήτριος, 88
 Ρεαλισμός, 82, 83
 Ρενουάρ, Πιερ-Ογκίστ, 84
 Ρίγκαν, Ρόναλντ, 148, 168
 Ροβεσπιέρος, Μαξιμιλιανός, 27, 29
 Ρομαντισμός, 82, 83
 Ρουσό, Ζαν Ζακ, 20, 21, 29
- Σ**
 Σαββόπουλος, Διονύσης, 177
 Σακελλάριος, Αλέκος, 178
 Σάντας, Απόστολος, 138
 Σέλει, Πέρι, 44
 Σεφέρης, Γεώργιος, 160
 Σημίτης, Κώστας, 170, 174
 Σκαλκώτας, Νίκος, 177
 Σκουφάς, Νικόλαος, 34
 Σοπέν, Φρεντερίκ, 83
 Σουκάρνο, Αχμέντ, 152
 Σουμάν, Ρομπέρ, 171
 Σούμαν, Ρόμπερτ, 83
 Στάλιν, Ιωσήφ, 122, 146
 Στεργιάδης, Αριστείδης, 112
 Στέρης, Γεράσιμος, 175
 Στρατηγός, Ξενοφών, 117
 Στράτος, Νικόλαος, 117
 Σχέδιο Μάρσαλ, 146
- T**
 Τέτσης, Παναγιώτης, 176
 Τζέφερσον, Τόμας, 24
 Τίτο, Γιόσιπ Μπροζ, 152
 Τολστόι, Λέων, 84
 Τρικούπης, Χαρίλαος, 69, 70, 71, 72, 73, 81, 85
 Τρίτος Κόσμος, 148, 149, 151, 152, 153
 Τρούμαν, Χάρι, 147
 Τσακάλωφ, Αθανάσιος, 34
 Τσαλδάρης, Παναγιώτης, 127
 Τσαρούχης, Γιάννης, 176
 Τσάτσος, Κωνσταντίνος, 164, 165
 Τσιτσάνης, Βασίλης, 177
- Τσόκλης, Κώστας, 176
 Τσολάκογλου, Γεώργιος, 137
 Τσουδερός, Εμμανουήλ, 136, 137
- Υ**
 Υψηλάντης, Αλέξανδρος, 35
 Υψηλάντης, Δημήτριος, 37, 40, 62
- Φ**
 Φαβιέρος, 44
 Φαραντούρη, Μαρία, 177
 Φασιανός, Αλέκος, 176
 φασισμός, 121, 123, 125
 Φερδινάνδος της Αραγονίας, 14
 Φερδινάνδος, Φραγκίσκος, 96
 Φέρρης, Κώστας, 178
 Φιλική Εταιρεία, 34, 35, 36, 40, 51
 Φλέμινγκ, Αμαλία, 160
 Φρειδερίκος της Πρωσίας, 19
 Φωκάς, Δημήτριος, 116
- X**
 Χατζηδάκις, Μάνος, 177
 Χάιντεκ, Κάρολος Γουλιέλμος φον, 65
 Χαιρόπουλος, Χρήστος, 177
 Χαλεπάς, Γιαννούλης, 83
 Χατζηνανέστης, Γεώργιος, 116
 Χατζηκυριάκος-Γκίκας, Νίκος, 175, 176
 Χατζημιχαήλ, Θεόφιλος, 176
 Χέντελ, Γκέοργκ Φρίντριχ, 16
 Χίτλερ, Αδόλφος, 123, 131, 132, 139
 Χρύσανθος, Αρχιεπίσκοπος, 137
- Ψ**
 Ψαρρός, Νικόλαος, 138
 Ψυχρός Πόλεμος, 145, 146, 147, 148, 152, 153, 156, 167, 168, 169, 170, 174

Χρονολόγιο

14ος-17ος αιώνας:

περίοδος Αναγέννησης

1337-1453: Εκατονταετής Πόλεμος

1517: ο Μαρτίνος Λούθηρος δημοσίευσε τις 95 Θέσεις του

17ος-18ος αιώνας:

Διαφωτισμός

1618-1648: Τριακονταετής Πόλεμος

Τέλη 18ου αιώνα: έναρξη Βιομηχανικής Επανάστασης στην Αγγλία

1775-1783: Αμερικανική Επανάσταση

1789: Γαλλική Επανάσταση

1803-1815: Ναπολεόντειο Πόλεμοι

1815: Συνθήκη Βιέννης

1821: έναρξη ελληνικής επανάστασης

1822: προσωρινό πολίτευμα Επιδάουρου

1823: Σύνταγμα Άστρους

1827: Ναυμαχία Ναβαρίνου

1828: άφιξη Ιωάννη Καποδίστρια στην επαναστατημένη Ελλάδα

1830: Πρωτόκολλο Λονδίνου – αναγνώριση της Ελλάδας ως ανεξάρτητου κράτους

1830-αρχές 20ού αιώνα: ανάπτυξη της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας – Βιομηχανική Επανάσταση στα κράτη της Ευρώπης και στις ΗΠΑ

1831: δολοφονία Ιωάννη Καποδίστρια

1832: ανακήρυξη Όθωνα σε βασιλιά της Ελλάδας

1843: εκδήλωση επανάστασης 3ης Σεπτεμβρίου

1844: πρώτο Σύνταγμα της Ελλάδας – διακήρυξη Μεγάλης Ιδέας από τον Ιωάννη Κωλέττη

1848: ευρωπαϊκές επαναστάσεις

1861-1865: αμερικανικός εμφύλιος πόλεμος

1862: έξωση Όθωνα

1863: ο Γεώργιος Β΄ βασιλιάς των Ελλήνων – ενσωμάτωση Ιονίων Νήσων στην Ελλάδα

1864: ψήφιση νέου Συντάγματος

1870: ιταλική ενοποίηση

1870-71: γαλλοπρωσικός πόλεμος, γερμανική ενοποίηση

1875: «αρχή δεδηλωμένης»

1878: ανεξαρτησία της Σερβίας, του Μαυροβουνίου και της Ρουμανίας,

1881: ενσωμάτωση Θεσσαλίας και Άρτας στην Ελλάδα

1897: «ατυχής» ελληνοτουρκικός πόλεμος

1904-1908: Μακεδονικός Αγώνας

1908: ανεξαρτησία της Βουλγαρίας

1909: κίνημα στου Γουδή

1910: έλευση Ελευθέριου Βενιζέλου στην Ελλάδα

1911: αναθεώρηση Συντάγματος 1864

1912: ανεξαρτησία της Αλβανίας

1912-1913: Βαλκανικοί Πόλεμοι

1913: Συνθήκη Βουκουρεστίου

1914: έναρξη Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου

1915: έναρξη Εθνικού Διχασμού

1916: κίνημα Εθνικής Αμύνης

1917: Οκτωβριανή Επανάσταση – η Ελλάδα εισέρχεται στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

1918: τέλος Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου

Μάιος 1919: αποβίβαση ελληνικού στρατού στη Σμύρνη

1919-1920: συνθήκες ειρήνης μετά το τέλος του

Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου – ίδρυση της Κοινωνίας των Εθνών

Αύγουστος 1920: υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών

1922: Μικρασιατική Καταστροφή

Ιανουάριος 1923: υπογραφή ελληνοτουρκικής σύμβασης για την ανταλλαγή πληθυσμών

Ιούλιος 1923: υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης

Μάρτιος 1924: ανακήρυξη αβασίλευτης δημοκρατίας

1929: απαρχή παγκόσμιας οικονομικής κρίσης

1933: άνοδος Χίτλερ στην εξουσία

1935: παλινόρθωση Γεωργίου Β΄

1936: δικτατορία Μεταξά

1939: έναρξη Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου

Οκτώβριος 1940: ιταλική εισβολή εναντίον της Ελλάδας

Απρίλιος 1941: γερμανική εισβολή εναντίον της Ελλάδας

1941-1944: κατοχή της χώρας από τις δυνάμεις του Άξονα – ανάπτυξη του κινήματος της Εθνικής Αντίστασης

Οκτώβριος 1944: απελευθέρωση της Ελλάδας

Δεκέμβριος 1944: μάχη των Αθηνών (Δεκεμβριανά)

1945: τέλος Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου – ίδρυση ΟΗΕ

1946-1947: απαρχές Ψυχρού Πολέμου

1947: ανεξαρτησία της Ινδίας

1946-1949: ελληνικός εμφύλιος πόλεμος

1947: ενσωμάτωση των Δωδεκανήσων στην Ελλάδα

1948: Σχέδιο Μάρσαλ

1949: ίδρυση του NATO

1950-1953: πόλεμος της

Κορέας

1952: ένταξη της Ελλάδας στο NATO

1955: έναρξη αγώνα ΕΟΚΑ στην Κύπρο

1959: ίδρυση Κυπριακής Δημοκρατίας

1961: ανέγερση τείχους Βερολίνου – ίδρυση του Κινήματος των Αδεσμεύτων

1962: κρίση Κούβας

1964-1973: Πόλεμος του Βιετνάμ

Απρίλιος 1967: επιβολή δικτατορίας συνταγματαρχών

Φεβρουάριος 1973: κατάληψη Νομικής Σχολής

Μάιος 1973: κίνημα Ναυτικού

Νοέμβριος 1973: εξέγερση Πολυτεχνείου

15 Ιουλίου 1974:

πραξικόπημα δικτατορίας κατά του αρχιεπίσκοπου Μακαρίου

20 Ιουλίου 1974: τουρκική εισβολή στην Κύπρο

24 Ιουλίου 1974: πτώση δικτατορίας – επάνοδος Κωνσταντίνου Καραμανλή στην Ελλάδα και σχηματισμός κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας

Δεκέμβριος 1974: δημοψήφισμα για το πολιτειακό

Ιούνιος 1975: ψήφιση νέου Συντάγματος

1979: ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ

1989: κατάρρευση κομμουνιστικών καθεστώτων Ανατολικής Ευρώπης και του Τείχους του Βερολίνου

1991: διάλυση Σοβιετικής Ένωσης – τέλος Ψυχρού Πολέμου

1992: Συνθήκη του Μάαστριχτ

2002: η Ελλάδα στη ζώνη του ευρώ

Βιβλιογραφία

- Αλιβιζάτος, Ν.Κ., *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010*, Πόλις, 2011.
- Ανδριώτης, Ν., *Πρόσφυγες στην Ελλάδα 1821-1940: άφιξη, περιθάλψη και αποκατάσταση*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, 2020.
- Βαληνάκης, Γ.Γ. & Μπότσιου, Κ.Ε., *Διεθνείς σχέσεις και στρατηγική στην πυρηνική εποχή*, Επίκεντρο, 2008.
- Βερέμης, Θ.Μ. & Κολιόπουλος, Ι.Σ., *Ελλάς: η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 μέχρι σήμερα*, Καστανιώτης, 2006.
- Berstein, S. & Milza, P., *Ιστορία της Ευρώπης*, 3 τόμοι, μετ. Α.Κ. Δημητρακόπουλος, Αλεξάνδρεια, 1997.
- Burns, E., *Ευρωπαϊκή ιστορία. Ο δυτικός πολιτισμός: νεότεροι χρόνοι*, μετ. Τ. Δαρβέρης, Επίκεντρο, 2006.
- Darwin, J., *Μετά τον Ταμερλάνο: η άνοδος και πτώση των παγκόσμιων αυτοκρατοριών, 1400-2000*, μετ. Δ. Χουρχούλης, Πατάκη, 2021.
- Hering, G., *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, 1821-1936*, τ. 1-2, μετάφραση Θεόδωρος Παρασκευόπουλος, ΜΙΕΤ, 2006.
- Hobsbawm, E.J., *Η εποχή των Επαναστάσεων, 1789-1848*, μετ. Μ. Οικονομοπούλου – Α. Κάσδαγλη, ΜΙΕΤ, 2015.
- Judt, T., *Η Ευρώπη μετά τον πόλεμο*, μετ. Ν. Σταματάκης, Αλεξάνδρεια, 2012.
- Kershaw, I., *Στην κόλαση των δύο πολέμων: Ευρώπη, 1914-1949*, μετ. Ε. Αρσενίου, Αλεξάνδρεια, 2015.
- Κιτρομηλίδης, Π.Μ., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός: οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, μετ. Σ. Νικολούδη, ΜΙΕΤ, 2009.
- Κλάψης, Α., «Στο κλουβί της Ελλάδος της στενής μας κλεισμένοι»: *Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης, 1821-1923*, Πεδίο, 2019.
- Κούμας, Μ., *Δεκαετία πολέμων: διλήμματα της ελληνικής διπλωματίας, 1940-1949*, Παπαδόπουλος, 2022.
- Κωστής, Κ., «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας»: *Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους, 18ος-21ος αιώνας*, Πόλις, 2015.
- Λεονταρίτης, Γ.Β., *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918*, ΜΙΕΤ, 2005.
- Λιάκος, Α., *Ο ελληνικός 20ός αιώνας*, Πόλις, 2022.
- Λούκος, Χ., *Ιωάννης Καποδίστριας: μια απόπειρα ιστορικής βιογραφίας*, ΜΙΕΤ, 2022.
- Mazower, M., *Η ελληνική επανάσταση*, μετ. Κ. Κουρεμένος, Αλεξάνδρεια, 2022.
- Mazower, M., *Στην Ελλάδα του Χίτλερ: η εμπειρία της Κατοχής*, μετ. Κ. Κουρεμένος, Αλεξάνδρεια, 1994.
- Μαυρογορδάτος, Γ.Θ., *1915: Ο Εθνικός Διχασμός*, Πατάκης, 2015.
- Μαυρογορδάτος, Γ.Θ., *1922: Η παράταση του Διχασμού*, Πατάκης, 2017.
- Μπάλτα, Ν., «Η καρδιοβόρος αγωνία της κάλπης»: *Τύπος και βουλευτικές εκλογές την εποχή του Χαριλάου Τρικούπη 1881-1895*, Βιβλιόραμα, 2001.
- Νικολακόπουλος, Η., *Η καχεκτική δημοκρατία: κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Πατάκης, 2001.
- Παναγιωτόπουλος, Β. (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770- 2000*, τ. 1-10, Ελληνικά Γράμματα, 2003.
- Παπαστρατηγάκης, Ν., *Εισαγωγή στην ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης (1917-1991)*, Ηρόδοτος, 2018.
- Πλουμίδης, Σ.Γ., *Τα μυστήρια της Αιγίδος: Το μικρασιατικό ζήτημα στην ελληνικό πολιτική (1891-1922)*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2016.
- Ράπτης, Κ., *Γενική Ιστορία της Ευρώπης*, 2 τόμοι, ΕΑΠ, 1999-2000.
- Ριζάς, Σ., *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο: Κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, Καστανιώτης, 2008.
- Σβολόπουλος, Κ., *Ελληνική εξωτερική πολιτική, 1830-1981*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2014.
- Στεφανίδης, Ι.Δ., *Ισορροπία των δυνάμεων και ηγεμονική πρόκληση: Το Ευρωπαϊκό Σύστημα Κρατών, 1871-1945*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, 2006.
- Χατζηβασιλείου, Ε., *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, Πατάκης, 2001.
- Χατζηιωσήφ, Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Όψεις πολιτικής και οικονομικής ιστορίας, 1900-1940*, Βιβλιόραμα, 2009.
- Westad, O.A., *Ο παγκόσμιος Ψυχρός Πόλεμος: Οι επεμβάσεις στον Τρίτο Κόσμο και η διαμόρφωση της εποχής μας*, μετ. Α. Πανουτσόπουλος, Πατάκης, 2023.

